76

İTİRAFLAR II J. J. Rousseau

Batı Klasikleri

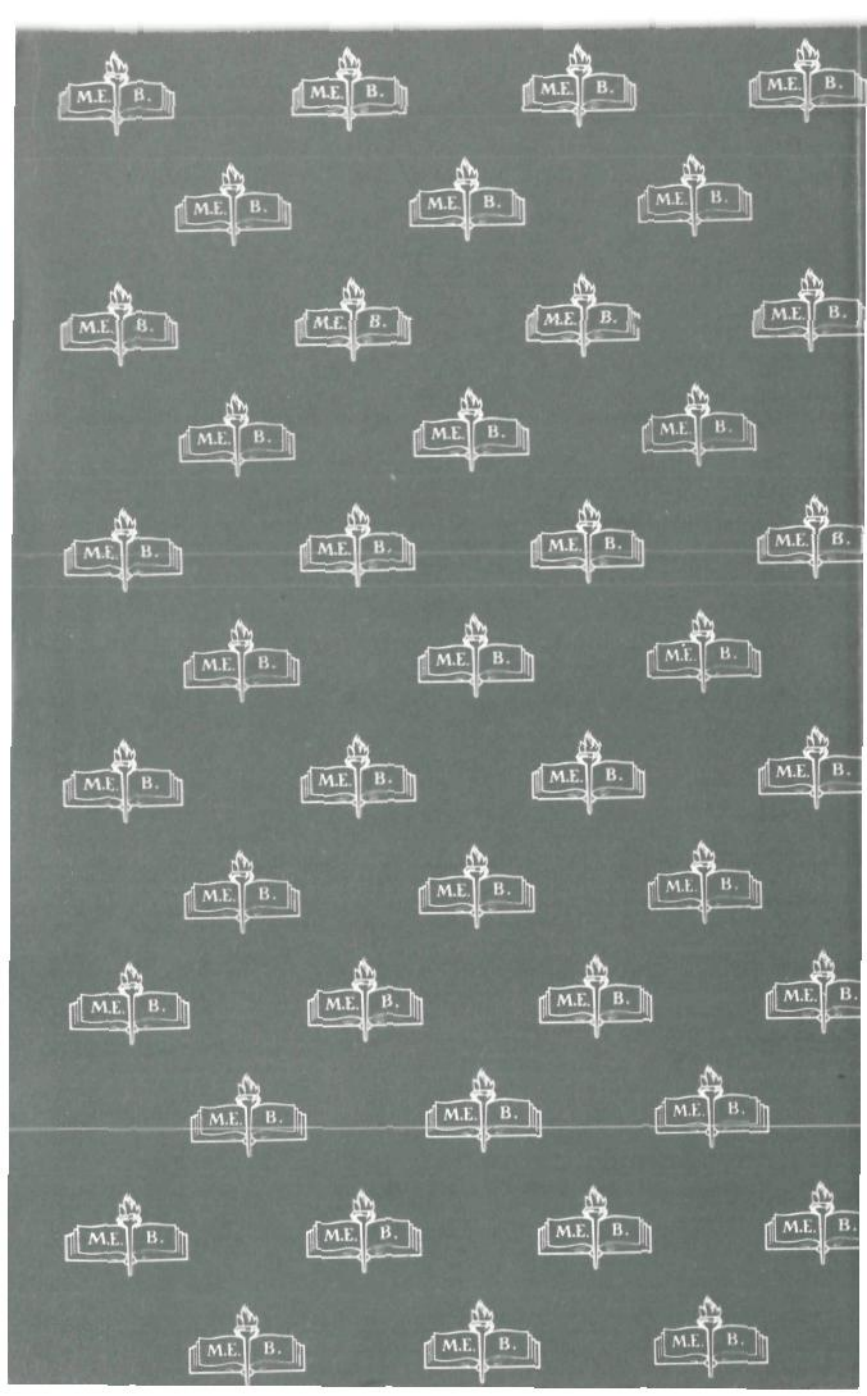
İTİRAFLAR

II

J. J. Rousseau

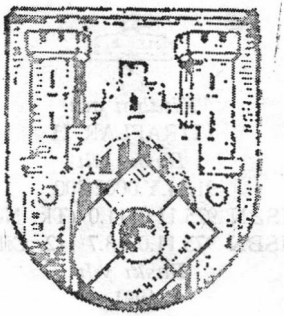

M.E.B.

M.E. B.

190709

MEB YAYINLARI

BATİ KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 2195
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 506
Batı Klasikleri : 76

Kitabın adı
İTİRAFLAR II
Baskı yılı
91.34.Y.0002.800
ISBN 975.11.0511.0 (Tk. No.)
ISBN 975.11.0513.7 (2. Cilt)
Baskı yılı
1991
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
13.7.1990 tarih ve 5711 sayılı yazıları ile
üçüncü defa 20.000 adet basılmıştır.

CATVLLVS

Batı Klasikleri

İTİRAFLAR
II

J. J. Rousseau

Çeviren
ARİF OBAY

M.E.B.

İstanbul, 1991

ÍTHAKA
II

J. J. ROUSSEAU

İTİRAFLAR

II

İKİNCİ BÖLÜM

Bir kere daha okumağa bile vakit bulamadığım, türlü yanlışlarla dolu bu defterler, gerçeğin dostu olan her kişiyi gerçek yoluna götürmeğe ve ona, kendi toplıyacağı bilgilerle bunları denetleme imkânı vermeğe kâfidir. Neyleyim ki bu defterlerin, uyanık düşmanlarımın elinden kurtulması bana güç, hattâ imkânsız görünüyor. Eğer şerefli bir insanın eline geçerlerse*...

---

* Bu metnin devamı, Rousseau tarafından büyük bir dikkatle karalanmış ise de şu şekilde okunabilmektedir:

Bu kimse, M. de Choiseul'ün dostlarından biri, ya da M. de Choiseul'ün kendisi de olsa, gene hâtıralarıma karşı bir saygı gösterilmesini umabilirim. Lâkin ey Tanrım, masumluğun koruyucusu, benim bu son açıklamalarımı Madam de Boufflers ile Maaam de Verdelin'in ve bunların dostlarının ellerine düşmekten koru! Sağlığında pençelerine terkettiğin bir zavallının hâtırasını olsun bu iki intikam perisinin şerrinden sakla![1]

[1] Bu notun, *türlü yanlışlarla dolu bu defterler* şeklindeki ilk sözleri, elimizdeki yazıların bir müsvedde olduğu inancını uyandırabilir. Oysa durum böyle değildir. Bununla beraber, VII nci Kitaptan XII nciye kadar olanların, I inciden VI nıcıya kadar olan Kitaplardan daha az özenle ve acele yazılmış oldukları muhakkaktır. Diğer taraftan, bu *uyarma*'nın, dük de Choiseul'ün gözden düşmesinden önce, yani 24 Aralık 1770 tarihinden evvel yazılmış ve Madam de Verdelin'in Rousseau'ya yazdığı 24 Ağustos 1771 tarihli gayet iltifatkâr mektuptan sonra silinmiş olması akla gelir.

İKİNCİ BÖLÜM

YEDİNCİ KİTAP

1741 — 1747

İki yıl susup sabrettikten sonra kararımdan dönerek gene kalemi elime alıyorum[1]. Ey okuyucum, beni bu davranışa zorlayan sebepler üzerinde hemen yargıda bulunma! Yazılarımı okuduktan sonra bu konuda bir yargıya varabilirsin ancak!

Sâkin gençliğimin, biteviyelikten ayrılmıyan oldukça rahat bir yaşama tarzı içinde, büyük zorluklara uğramadan, büyük mutluluklara da ermeden geçtiğini biliyorsunuz. Bu kendi halinde yaşayış, büyük ölçüde, mizacımın ateşli fakat zayıf, atılgan olmaktan ziyade çabucak küsüp kırılmaya eğilimli olmasından ileri gelmiştir. Uyuşukluk halinden anî bir heyecanın sarsıntısiyle kurtulan, fakat usancın ve tabiî düşkünlüğün etkisi altında gene eski durumuna dönen bu mizaç, beni, büyük faziletlerden, hele büyük ahlâksızlıklardan uzaklaştırarak, doğuştan düşkün olduğum hep o durgun, o işsiz güçsüz hayata sürüklemiş, iyi olsun kötü olsun büyük bir işe girişmeme engel olmuştur.

---

[1] Rousseau, 1767 Kasımında İtiraflarına devam etmemeğe karar vermişti. VI ıncı Kitabın son paragrafına bk.

Az sonra çizeceğim tablo, bundan ne kadar başka olacak!

Otuz yıl boyunca eğilimlerime destek olan talih, öbür otuz yıl onları köstekledi; durumumla eğilimlerim arasındaki bu devamlı çatışmadan çok büyük hataların, duyulmadık felâketlerin, düşenlere şeref sağlayabilen, — kuvvetten gayrı[1] — bütün faziletlerin doğacağı görülecektir.

Kitabımın birinci bölümünü baştanbaşa akıldan yazmıştım; birçok hatalara düşmüş olsam gerek. İkinci bölümü de gene böyle yazmak zorunda kaldığım için daha da çok hata işlemem mümkün. Durgun olduğu kadar da günahsız geçen eski güzel yıllarımın tatlı hâtıraları, anmağa doyamadığım binbir hoş izlenim bıraktı bende. Ömrümün geri kalan senelerine ait olanların bunlardan ne kadar başka olduğunu az sonra göreceksiniz. Onları hatırlamak, acılarını tazelemektir. Bu iç karartıcı geriye bakışlarla bugünkü durumumun acıklılığını daha da artırmaktansa, elimden geldiği kadar o hâtıraları aklımdan çıkarmaya

[1] "Kuvvetten gayrı bütün faziletler" diyen Rousseau, faziletin her şeyden evvel bir kuvvet olduğunu bilir: "Ruhun gücü ve kuvveti olan fazilet..." *(Birinci Discours);* "Mücadelesiz fazilet olmaz. Fazilet sözü kuvvet sözünden gelir" (*Emile,* V inci Kitap). Bununla beraber, *Eşitsizlik üzerine hitabe*'sinde acıma, tabiî bir fazilet olarak gösterilmiştir. *II nci Dialogue*'unda Rousseau kendi portresini şöyle çizer: Jean-Jaques faziletli bir insan değildir, çünkü zayıf yüreklidir, gerçi iyiliği de candan sever... *III üncü Dialogue*'ta ise, ince bir dialektik oyunuyla *Fransız*'a şöyle dedirtir: "Ben Jean-Jacques'ın suçsuz ve faziletli olduğuna inanıyorum."

çalışıyorum, hem çoğu zaman da başarıyorum bu işi; öylesine ki lâzım olunca da artık onları hatırlıyamıyorum. Kötü şeyleri bu unutma kolaylığı, kaderin bir gün omuzlarıma yükliyeceği dertlere karşı Tanrının bana bahşettiği bir tesellidir. Yalnız hoş şeyleri canlandıran hâfızam, durmadan bana korkunç gelecekleri haber veren yılgın hayalime karşı mesut bir denge oluyor.

Hâfızamı desteklemek ve yazılarımda bana ışık tutmak üzere toplamış olduğum bütün belgeler yabancı ellere geçtiği için bir daha elde edemiyeceğim onları. Güvenebileceğim tek sağlam rehber, hayatımın dönüm noktalarını işaretliyen zincirleme duygular ve onların yardımiyle de, bu duyguların ya sebebi ya neticesi olmuş olan bir sıra olaylardır. Başıma gelenleri kolay unuturum, ama hatalarımı unutamam, hele güzel duygularımı hiç. Onların hâtırası gönlümden silinemiyecek kadar kıymetlidir. Olaylarda unutkanlıklarım olabilir, onları birbirine karıştırabilirim, tarih hatalarına düşebilirim, fakat ne hissettiklerimde aldanırım, ne de duygularımın bana yaptırdığı hareketlerde... Yazılarımın başlıca konusu da budur. İtiraflarımın öz amacı, hayatımın bütün durumlarında içimden ne geçmişse tam olarak açıklamaktır. Sizlere vereceğim, ruhumun hikâyesidir; bunu sadakatle kaleme almam için de başka vesikalara ihtiyacım yok; şimdiye kadar yaptığım gibi, kendi iç âlemime dalmam kâfi.

Ama, bereket versin, elimde, yedi sekiz yıllık bir boşluğa ait güvenilir bilgiler veren ve M. du

Peyrou'da[1] bulunan asıllarından aktarılmış bir mektup dermesi var. 1760 tarihinde sona eren bu derme, Hermitage'da geçirdiğim ve sözde dostlarımla aramın açık bulunduğu bütün bir süreyi içine alır. Hayatımın unutulmaz bir dönemidir bu; bütün felâketlerimin kaynağı da bu olmuştur. Elimde bulunan çok az sayıdaki daha yeni tarihli mektuplara gelince, gözcülerimin dikkatinden kaçırılamıyacak kadar yüklü olan dermenin sonuna aktaracak yerde, içlerinden lehimde veya aleyhimde herhangi bir ışık tutacağına kanaat getirdiklerimi bu yazılara ekliyeceğim: çünkü okuyucum, itiraflarımı yazdığımı unutarak kendim için bir güzelleme kaleme aldığımı sanacak diye bir korku yok içimde; ama ne var ki, lehimde olan bir gerçeği susarak geçiştirmemi de beklemesinler benden.

Öte yandan, bu ikinci bölümün birinci ile tek benzerliği gene onun gibi gerçeği dile getirmesi yönündendir; ona üstünlüğü ise ancak olayların önemli oluşundadır. Bunun dışında, birinci bölümden her bakımdan daha değersizdir bu. Birinci bölümü Wooton'da, ya da Trye Şatosunda, zevkle, hatır gönül koruyarak, rahat rahat yazdım[2]; andığım her

---

[1] Bu mektuplar Neuchâtel Kütüphanesi arşivlerinde saklanmaktadır. Büyük bir kısmı Rousseau'nun mektuplaştığı kimselere ait olup G. Streckeisen-Moultou tarafından toplanmıştır *(J.-J. Rousseau, ses amis et ses ennemis,* Paris, Calman-Levy, Cilt 2). Ayrıca da *Genel Mektuplaşmalar* basısında yayımlanmaktadır.

[2] Paristen on beş fersah ötede, Gisors yakınında Conti Prensinin şatosu.

hâtıra bende yeni bir mutluluk uyandırıyordu. Kalemi her elime alışta yeni bir zevk duyuyor, tasvirlerimi hoşuma giden kıvamı buluncaya kadar istediğim gibi değiştirebiliyordum. Bugün hâfızam, dimağım yorgun; herhangi bir çalışma için kendimde güc bulamıyorum. Şu elimdekiyle de mecbur olduğum için, üzüntüden kalbim daralarak uğraşıyorum. Bu yazıların bana sağladığı, dertlerden, ihanetlerden, hıyanetlerden, ezici üzücü hâtıralardan başka bir şey değildir. Söyliyeceğim şeyleri geçmişin karanlıklarına gömebilmek için dünyada vermiyeceğim yoktu; istemediğim halde konuşmağa mecbur kaldığıma göre, gene de gizlenmekten, hileye baş vurmaktan, aldatmaya çalışmaktan, tabiatıma en az uygun düşen pisliklere batmaktan kendimi kurtaramıyorum. Üstümdeki tavanın gözleri var, beni saran duvarların kulakları var; kötü niyetli, uyanık casuslarla gözcüler etrafımı çevirmiş; kuşkulu ve dalgın, duraklıya duraklıya, kâğıdın üzerine bir daha okumaya pek az vakit bulabildiğim, düzeltmeye ise hiç fırsat kalmıyan sözler serpiştiriyorum. Durmadan etrafımı aşılmaz engellerle çevirdikleri halde, biliyorum ki, gerçeğin herhangi bir delikten dışarı sızmasından hâlâ korkuyorlar. Ne yapsam da o deliği açsam? Başarı ümidi az da olsa deniyorum bu yolu. Bu durumda, hoş manzaralar çizip onları iç açıcı renklerle süsliyecek halde miyim, siz hüküm verin! Bu yazıları okumaya kalkışacaklara haber vereyim ki, bu işe devam ettikleri takdirde, bir insanı sonuna kadar tanımak arzusuyla adalet ve gerçeğe karşı beslıyecekleri öz sevgiden gayri hiçbir şey kendilerini can sıkıntısından koruyamaz.

Bu itirafların birinci bölümünü Parise giderken ayaklarımın geri gittiğini, gönlümü Charmettes'te bıraktığımı ve son hayal kâşanemi orada kurduğumu, kazanacağım milyonları bir gün, annem* yalnız kalınca, getirip onun ayaklarına sermeyi tasarladığımı, icadettiğim nota sistemine çantada keklik bir servet kadar güvendiğimi söyliyerek son vermiştim.

Tanıdıklarımı görmek, Paris için tavsiye mektupları sağlamak ve yanımda getirdiğim geometri kitaplarımı satmak için Lyon'da bir süre kaldım. Orada herkes bana kucak açtı. M. ve Madam de Mably gelişime çok sevindiler, tekrar tekrar beni yemeğe çağırdılar. Evvelâ Abbé de Condillac'ı onların evinde tanımıştım; bu sefer de Abbé de Mably'yi tanıdım; her ikisi de erkek kardeşlerini görmeye gelmişlerdi. Abbé de Mably[1] bana Paris için mektuplar verdi; bunların arasında M. de Fontenelle ile Kont de Caylus'a da birer mektup vardı. İkisini de tanımaktan çok zevk duydum, hele birincisi ölümüne kadar benden dostluğunu esirgemedi, başbaşa kaldığımız saatler bana verdiği öğütlerden daha iyi faydalanmam gerekirdi.

Çoktanberi tanıdığım ve bana çoğu zaman büyük bir yüce kalbi ile, hem de seve seve yardım etmiş

---

* Birinci ciltte "anne" diye yalın halde kullanılmıştır. Rousseau'nun bu adı verdiği Madam de Warens'dır. (Çeviren)

[1] Gabriel Bonnet de Mably, tarihçi ve filozof, 1709 da Grenoble şehrinde doğmuş, 1785 te Paris'te ölmüştür.

olan M. Bordes'u gördüm[1]. Onu gene eskisi gibi buldum. Kitaplarımın satılmasında aracılık etti, bana Paris için hem kendisinden, hem de başkalarından tavsiye mektupları verdi.

Gene M. Bordes sayesinde tanımış olduğum İntendant* M. Pallu'yu ziyaret ettim; o da beni o sırada Lyon'da bulunan dük de Richelieu'ye takdim etti. M. de Richelieu bana iyi yüz gösterdi ve kendisini Pariste gidip görmemi tembih etti; dediğini hem de birkaç sefer yaptım, ama ilerde sık sık sözünü edeceğim bu büyük tanışın bana hiçbir faydası dokunmadı.

Önceki seyahatlerimden birinde başıma gelen büyük bir sıkıntıda bana yardım etmiş olan besteci David'i gördüm. Bana bir gecelik takkesiyle bir çift çorap ödünç vermişti; bunları kendisine iade etmemiştim; o zamandan beri birçok defalar görüştüğümüz halde o da benden bu eşyaları geri istememişti. Ama ilerde kendisine aşağı yukarı eş değerde bir hediyem olacaktır. Eğer yapmam gereken bir şey olsaydı, burada daha genişçe bahsederdim, ama yaptığım bir şeydir bu, ve maalesef ikisi aynı değil.

Asîl yürekli, âlicenap Perrichon[2]'u gördüm ve

---

[1] Charles Bordes, Lyon Akademisi üyesi; ölüm tarihi: 1781. Hafif karakterli hoş şiirleri kimi zaman Voltaire'e mal edilme mutluluğuna ermiştir.

* XVII ve XVIII inci yüzyıl Fransasında bir vilâyette kamu hizmetlerini kıral adına teftişe memur kimse. (Çevirenin notu)

[2] Camille Perrichon, Kıraliyet Şövalyelik nişanı sahibi, Danıştay üyesi, eski Paris Esnaf kâhyası ve şehremini, Lyon şehri kumandanı.

her zamanki cömertliğine bir kere daha şahit oldum: Posta arabasındaki yerimin parasını ödemek suretiyle bana da Gentil Bernard[1]'a yaptığı ikramın eşini yaptı. İnsanları iyi eden en iyi insan cerrah Parisot'yu gördüm; on yıldır beraber yaşadığı sevgili Godefroi'sını da gördüm; bütün meziyeti güzel huyluluğu ve iyi yürekliliğinden ibaret olan bu kadını insan merak etmedikçe görmeğe tahammül edemez ve acımadan da yanından ayrılamaz; çünkü kaşeksinin son devresinde bulunuyordu, az sonra da bu yüzden öldü. Bir insanın gerçek eğilimlerini anlamanın en iyi yolu, sevdiklerinin ne çeşit kimseler olduğuna bakmaktır*. Güzel huylu Godefroi'yı görmek, iyi yürekli Parisot'yu tanımaya yeter.

---

[1] Pierre-Joseph Bernard (1710-1775), *Sevmek Sanatı* yazarı. Başkaca erotik şiirleri de vardır.

* Elverir ki, bu kimse ilk başta seçiminde yanılmış, ya da, büsbütün imkânsız görülemiyeceği gibi, sevdiği kişi bazı olağanüstü sebeplerin tesiri ile huyunu değiştirmiş olmasın. Eğer kayıtsız şartsız böyle bir netice çıkarılsa idi, o zaman Sokrates hakkında karısı Xantippe'ye bakarak ve Dion hakkında da arkadaşı Callipus'u gözönünde tutarak hüküm vermek gerekirdi; bu ise dünyanın en haksız ve yanlış hükmü olurdu. Öte yandan, bu sözden karım hakkında bir tahkir mânâsı çıkarılmamalıdır. Gerçi o basit bir kadındır ve aldatılması sandığımdan daha kolaymış; fakat tertemiz, kusursuz, şeytanlıktan uzak ahlâkı ile her türlü saygıma lâyık olmuştur ve ömrüm boyunca da lâyık olacaktır.[3] (Rousseau'nun notu)

[3] Bu not, İtiraflar'a sonradan eklenmiştir. Burada "karım" dediği, Thérèse Levasseur'dür. 30 Ağustos 1768 de evlenmişlerdir.

Bütün bu asîl yürekli insanların bende hakkı vardı. İlerde hepsini ihmal edeceğim, nankör olduğum için değil elbette, fakat beni öyle gösteren bu yenemediğim tembellik yüzünden. Bana ettikleri iyilikler hiçbir zaman gönlümden çıkmadı; fakat kendilerine duyduğum minnettarlığı ispat etmek, bunu muntazam bir şekilde ve devamlı olarak göstermekten daha kolay olurdu. Muntazam mektup yazmak daima gücümün üstünde bir iş olmuştur; bir kere kendimi bırakmaya başladım mı, kusurumu affettirme utanç ve sıkıntısı altında bu kusur daha da büyür, sonunda büsbütün yazmaz olurum. İşte onlarla mektuplaşmayı kestiğim için kendilerini unutmuş gibi göründüm. Parisot ile Perrichon buna önem bile vermediler ve bana karşı davranışlarını değişmemiş buldum; fakat aydın bir kişinin, ihmale uğrayarak onurunun kırıldığını hissedince öc alma duygusunu nerelere kadar vardırdığını yirmi yıl sonra M. Bordes ortaya koyacaktır.

Lyon'dan ayrılmazdan önce, her zamankinden daha büyük bir hazla ziyaretine gittiğim ve bende çok tatlı hâtıralar bırakan sevimli bir dosttan, Matmazel Serre'den bahsetmek isterim. Kendisinden yazılarımın birinci bölümünde söz açmış ve Mösyö de Mably'nin evinde yeniden görüştüğümüzü söylemiştim. Bu seferki seyahatimde daha çok vaktim olduğu için kendisini daha sık gördüm; ona gönül verdim, hem de çok candan. Bazı belirtiler onun gönlünün de bana yabancı olmadığını hissettirdi, ama bana karşı gösterdiği itimat, teveccühlerini kötüye kullanmama engel oldu. Ne onun ne de benim hiçbir şeyimiz

yoktu; durumlarımız, birleşmemize imkân vermiyecek kadar birbirine benziyordu, üstelik, girişmek istediğim teşebbüsler karşısında, evlenme fikrini aklıma getiremezdim. Mösyö Genève adında genç bir tüccarın kendisiyle hayatını birleştirmek ister göründüğünü bana söyledi. Bu zatı bir iki defa onun evinde gördüm. Her haliyle bende kibar bir insan duygusunu bıraktı. Matmazel Sarre'i mesut edeceğine inandığım için evlenmelerini istedim, daha sonra da evlendiler[1]. sâf sevgilerini bulandırmamak için onlardan bir an önce uzaklaşırken, bu çok sevimli kızın saadeti için dualar ettim; ne yazık ki dualarım bu âlemde pek kısa bir zaman için kabul olundu, çünkü sonradan öğrendim ki, iki üç yıllık bir evliliğin sonunda ölmüş. Ayrıldıktan sonra yol boyunca gönül üzüntülerimle başbaşa kalınca hissettim ki — bu olayı düşündükçe ilerde de birçok defalar aynı şeyi hissettim — vazife ve fazilet uğrunda yapılan fedakârlıklar yapılmağa değer, karşılıkları gönülde bıraktıkları tatlı hâtıralarla ödenir.

Evvelki gelişimde Parisi ne kadar kötü yönleriyle gördümse, bu seferki gelişimde o kadar parlak taraflariyle gördüm, ancak mesken bahsinde aynı şeyi söyliyemem. Mösyö Bordes'un salık vermesi üzerine Sorbonne civarında Cordiers sokağında Saint-Quentin oteline indim; sokak çirkin, otel çirkin, oda çirkin. ama burada çok değerli kimseler oturmuş; Grasset, Bordes, Mably ve Condillac rahipleriyle

[1] Matmazel Suzanne Serre, 1745 te Jean Victor Genève adında biri ile evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. (1726 - 1748).

daha birçokları ki maalesef bugün hiçbiri yok. Ama orada M. de Bonnefond adında bir taşra beyzadesi tanıdım. Bir ayağı aksak, iddiacı, koyu üslûpçu geçinen bir kimse. Onun vasıtasiyle şimdi dostlarımın en yaşlısı olan M. Roguin'i ve bunun sayesinde de, ilerde pek çok sözünü edeceğim filozof Diderot'yu tanıdım.

Paris'e 1741 sonbaharında vardım[1]. Cebimde onbeş Louis altını, Narcisse adlı komedim ve bütün güvenim olan müzik notalama metodum vardı; görülüyor ki bu eserden kısa zamanda faydalanmak zorunda idim. Hemen elimdeki tavsiye mektuplarına sarıldım. Parise gelen yüzü gözü düzgünce bir delikanlı, biraz da istidadı varsa, ilgi göreceğinden hiç şüphe etmesin. Benim için de öyle oldu; bu ilgiden pek hoşlandım, ama bana büyük bir faydası da dokunmadı. Tavsiye edildiğim kimseler arasında yalnız üç kişiden yardım gördüm: Mösyö Damesin, o zamanlar *"écuyer"* rütbesinde ve sanırım Madame la Princesse de Carignan'ın gözdesi olan Sovoie'lı bir kişizade; Yazıtlar Akademisi sekreteri ve Mabeyin nişancısı olan Mösyö de Boze; *Clavecin oculaire* yazarı olan Cizvit papazı Père Castel. M. Damesin'e yazılanın dışında, bütün tavsiye mektuplarını Abbé de Mably'den almıştım. M. Damesin beni tez elden iki ahbabına salık verdi. Birisi Bordeaux Parlâmentosu Başkanı olan ve çok güzel keman çalan M. de Gasc; öteki de o zaman Sorbonne'da oturan, kibar

[1] Doğrusu: 2 Ağustos 1742. Gelişinden pek az zaman sonra, 22 Ağustos 1742 de Bilimler Akademisine müzik notalama projesini sunmuştur.

çevrede bir süre Chevalier de Rohan adiyle şöhret bulduktan sonra genç yaşında ölen çok sevimli kişizade Abbé de Léon. Her ikisi de kompozisyon öğrenmek sevdasına düşmüşler. Kendilerine birkaç ay ders verdim. Boşalan keseme biraz destek oldu. Abbé de Léon benimle dost oldu ve beni sekreterliğine almak istedi; fakat zengin değildi, topu topu 800 Frank verebiliyordu; üzülerek reddettim. Fakat bu para oda kirama, boğazıma ve başka masraflarıma yetmiyecekti.

M. de Boze beni çok iyi karşıladı; bilgiye âşıktı, kendisi de bilgiliydi, ama biraz ukalâlığı vardı. Madam de Boze kızı yaştaydı, alımlı çalımlı, züppe bir kadındı bu. Evlerinde birkaç defa akşam yemeğine kaldım. Bu hanımın karşısında takındığım tavırlardan daha acemicesi ve budalacası olamazdı. Davranışlarındaki serbestlik beni ürkütüyor, hareketlerimi daha da gülünçleştiriyordu.

Bana bir tabak yemek uzattığı zaman çatalımı batırıp içinden yalnız bir parçacık alıyordum, o vakit tabağı geri kalan yemekle birlikte uşağın eline verirken güldüğünü bana göstermemek için arkasını dönüyordu. Bu köylünün kafasında akıl bırakmadığının hiç farkında değildi. M. de Boze beni, Bilimler Akademisinin toplantı günü olan cumaları onlara akşam yemeğine gelen dostu M. de Réaumur'e takdim etti. Ona benim bulduğum nota yazma usulünden ve bunu Akademinin incelemesine sunmak isteğimden bahsetti. M. de Réaumur Akademiye bu yolda bir teklif yapmayı üstüne aldı. Teklif kabul olundu. Tayin edilen gün M. de Réaumur beni Kurul'a tak-

dim etti ve aynı gün, 22 Ağustos 1742, bu maksatla hazırladığım muhtırayı[1] Akademi huzurunda okumak şerefini elde ettim. Her ne kadar bu şöhretli kurul üzerimde şüphe götürmiyen derin bir saygı hissi uyandırdı ise de, Madam de Boze'un karşısında duyduğum sıkılganlığı orada duymadım; muhtırayı okuyuşum ve verdiğim cevaplar pek fena olmadı. Muhtıra başarı elde etti, bana takdirler kazandırdı; buna hem şaştım hem de iftihar ettim; bir akademi huzurunda Akademiden olmıyan bir kimsenin düşünüş birliği sağlıyabileceğini hiç tasavvur etmezdim.

Eserimi incelemek üzere seçilen komisyon üyeleri M. M. de Mairan, Hellot ve Fouchy idi. Üçü de şüpesiz değerli kişilerdi, ama hiçbiri müzikten anlamıyordu, hiç değilse teklifim hakkında hüküm verebilecek derecede müzik bilmiyordu.

Bu baylarla yaptığımız toplantılar sırasında hayretle ve kesin olarak şuna inandım ki bazı kere bilginler, öbür insanlardan daha az peşin hükümlere saplanıyorlar, ama bir de saplandılar mı, ötekilere taş çıkartıyorlar. İtirazlarının çoğu zayıftı, hatalıydı, belki, doğrusunu söyleyim, benim cevaplarım da pek

---

[1] *Yeni müzik işaretleri hakkında proje* adını taşıyan bu muhtıra, Bilimler Akademisi arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Akademinin hazırladığı tutanakta 22 Ağustos 1742 tarihiyle şöyle yazılıdır: "M. Rousseau (İsviçre milletinden) Akademide *Yeni müzik işaretleri hakkında bir proje* okumuştur. Kendisi, Akademice seçilen denetçilere bu hususta etraflı bir muhtıra tevdi edecektir. Denetçiler, M. Hellot, M. de Fouchy ve ben (Mairan) den ibarettir.

cesaretli, hattâ tam kıvamında değildi, ama susturucu sebeplere dayanıyordu; buna rağmen bir kere bile sözümü dinletip kendilerini tatmin etmek mümkün olmadı. Anlayıp dinlemeden, birkaç parlak cümle ile sözlerimi bir çırpıda çürütüvermelerine hep şaşar kalırım. Nerden bulup çıkardılar bilmem, Père Souhaitti adında bir keşişin vaktiyle *gam'ı* rakamlarla notaya almayı düşünmüş olduğunu ortaya attılar; benim bulduğum sistemin yeni bir şey olmadığını ve üstünde durulmıyacağını iddia etmek için yeter sebepti bu. Çünkü benim bu Père Souhaitti'nin hiç adını duymadığım bir yana, onun oktavları bile hesaba katmadan kilise müziğinin yedi sesini kaydetmekten ibaret olan notalama usulü, benim, rakamların yardımiyle her türlü müziği, anahtarları, durakları, oktavları, usulü, temposu ve nota kıymetleriyle kolayca kaydetmeğe yarıyan sade ve rahat sistemim ile mukayese dahi edilemezdi; böylesine bir notalama usulü Père Souhaitti'nin aklından bile geçmemişti. Oysa sadece yedi notanın basit ifadesi ele alındıkta, bu usulü ilk icadedenin Père Souhaitti olduğunu söylemek elbette doğru olurdu. Fakat bu baylar, bu ilkel buluşa lâyık olmadığı bir önem verdikten başka, bununla da kalmıyarak, bu sistemin esasından söz açmaya kalkıştılar ve işte o zaman adamakıllı saçmaladılar. Benimkinin en önemli üstünlüğü, transpozisyonları ve anahtarları ortadan kaldırmasında idi; böylece aynı parça, baş tarafa konulan bir tek harfin değişmesiyle, istenilen tonda hem yazılmış, hem de o tona transpoze edilmiş oluyordu. Bu baylar, transpozisyon yoliyle icranın iyi bir usul olmadığını

Paris'in çalgılı kahvelerinde duymuşlardı; buna dayanarak benim bulduğum sistemin en önemli üstünlüğünü bir kusur olarak gösterdiler ve hiçbir itiraz kabul etmeden benim notalarımın sesle icra için iyi, fakat çalgı ile icra için kötü olduğuna hükmettiler; oysa ses icrası için iyi, âletle icrada ise daha iyi demeleri doğru olurdu. Onların yazdığı rapora dayanan Akademi, elime takdirlerle dolu bir tasdikname verdi; ancak bu takdirlerden eninde sonunda çıkan mâna, sistemimin ne yeni ne de faydalı bir buluş olmadığı idi[1]. *(Dissertation sur la musique moderne)* (Modern müzik üzerinde münazara) adlı eserimi böyle bir belge ile süslemeyi uygun bulmadığım için bu konuda hüküm vermeyi halka bıraktım.

İncelenecek bir konuda özel bilgiye sahip olmadan bilimler öğreniminin sağladığı bütün bilgileri edinmiş olmaktansa, hattâ darca bir kafa ile, yalnız o şeyi bilmenin, ama derinliğine bilmenin, o konuda doğru hüküm verebilmek için ne kadar daha hayırlı olduğunu bu vesile ile anlamaya fırsat buldum. Bulduğum nota yazma usulüne yapılabilecek tek sağlam itirazı yapan Rameau oldu. Kendisine işi anlatır anlatmaz hemen zayıf tarafını görüverdi. Bana dedi ki, işaretleriniz, notaların değerlerini basit ve açık şekilde belirtmesi, aralıkları iyice açıklaması ve basitlerde "redoublé" leri göstermesi yönünde çok başarılı; fakat icradaki sürati her zaman takip edemiyecek bir zihin ameliyesi istemesi bakımından kötüdür. Bizim notaların durumu böyle bir ameliyenin yardımına

[1] Denetçilerin raporu 5 Eylûl 1742 tarihini taşır ve ilgiliye bir şahadetname verildiğini bildirir.

lüzum kalmadan göz önünde belirir. Biri çok tiz, öteki çok pes olan iki nota bir ara notalar tiradı ile birleştiği zaman, birinden ötekine doğru birleşik dereceler halindeki gelişimi bir göz atışta görüveririm; ama sizin usulde bu tiradı kavramam için bütün rakamlarınızı teker teker hecelemem gerekecektir: göz atışının hiçbir yardımı olmaz. Bu itirazı tamamiyle tatmin edici buldum ve hemen şuna inandım: basit ve aşikâr gibi görünen bu mütalâayı ancak büyük bir meslekî mümarese telkin edebilir; bu gerçeğin Akademisiyenlerden hiçbirinin aklına gelmemiş olmasına şaşmamalı; asıl şaşılacak taraf, bunca şeyler bilen bütün o bilginlerin, ancak kendi mesleklerinde hüküm vermeğe yetkili olduklarını bu kadar az bilmeleridir. Bizim komisyon üyelerine ve başka akademisiyenlere sık sık yaptığım ziyaretler, Pariste edebiyat alanında kalburüstü kim varsa hepsini tanımak fırsatını verdi bana; ve ilerde bir gün, ansızın, kendimi onların arasına alınmış görünce de, bu tanışıklık tamamlanmış olacak. Bugün içinse aklımı fikrimi müzik sistemime verdim ve onun sayesinde müzik sanatında bir devrim yaratmak, bu yoldan da şöhrete ulaşmak gayesine sarıldım; çünkü Pariste güzel sanatlar alanında şöhret yapmak demek, daima servet sahibi olmak demektir. Odama kapandım, Akademide okuduğum muhtırayı, halk için hazırlamakta olduğum bir esere aktarmak için sonsuz bir gayretle iki üç ay çalıştım. Eserimi basacak bir kitapçı bulmak mesele oldu; çünkü yeni baskı şekillerinin dökümü için paraya ihtiyaç vardı, kitapçılarsa

altınlarını acemi yazarların önüne atmak istemiyorlardı, oysa ben eserimi yazarken yediğim ekmeği, bu eserden çıkarmayı kendime bir hak sayıyordum.

Bonnefond bana Quillau'yu buldu; onunla ortaklaşa kazanç üzerinden bir anlaşma imzaladık; imtiyaz resmini ben ödeyecektim. Bu Quillau denen zat işi öyle çevirdi ki elime geçen sadece bir imtiyaz oldu ve bu basıdan on para alamadım[1]; anlaşıldığına göre eser pek az satış yapmış, oysa Abbé Desfontaines sürümü sağlıyacağını bana vaadetmiş, öbür gazeteciler de oldukça iyi şeyler yazmışlardı.

Sistemimin denenmesinde karşımıza çıkan en büyük engel, bu sistem kabul edilmediği takdirde, onu öğrenmekle boşuna zaman kaybetmiş olmak korkusuydu. Buna karşılık ben de benim notlarımın fikirlere büyük bir aydınlık getirdiğini, sonradan âdi nota işaretleriyle müzik öğrenmek istense dahi, benimkilerle işe başlamakta zaman tasarrufu bakımından fayda bulunduğunu ileri sürüyordum. Bu iddiamı tecrübe ile ispat etmek için, M. Roguin'in bana tanıtmış olduğu Matmazel Desroulins adındaki Amerikalı bir genç kıza parasız müzik dersi verdim. Üç ay içinde bu kız istediği müzik parçasını benim nota işaretlerimle okuyacak, hattâ pek güç olmayan şan parçalarını sadece notaya bakarak benden iyi söyleyebilecek hale geldi. Başarı apaçıktı, fakat duyulmadı. Benim yerime başkası olsaydı gazeteler dolusu yazı yazardı; fakat işe yarar şeyler keşfetmekte az çok

[1] Bu bası 1743 te yayımlandı (b.: *Dissertation sur la musique moderne*, Paris, Quillau père, in 8).

kabiliyetim olan ben, bunları değerlendirmekte hiçbir zaman kabiliyet gösteremedim.

Bakınız benim sırça köşküm nasıl çöktü: Fakat bu ikinci sefer otuz yaşındaydım ve Pariste sokak ortasında kalmıştım; Pariste parasız insana kimse bir lokma ekmek vermez. Bu çaresiz durumda verdiğim karar, olsa olsa kitabımın birinci bölümünü dikkatle okumamış olanları hayrete düşürür. Boş yere çırpınmış, sağa sola koşmuştum. Biraz nefes almıya ihtiyacım vardı. Kendimi ümitsizliğe kaptıracak yerde, tembelliğin kucağına ve Tanrının takdirine bıraktım; onun kudretini göstermesini beklerken de hiç istifimi bozmadan, âvare zevklerimin masrafından hiç kısıntı yapmadan, kahveye ancak günaşırı, tiyatroya ise haftada iki defa giderek, cebimde kalan üç beş altını yemeğe koyuldum. Kadınlara harcanacak paraya gelince, bu konuda bir değişikliğe lüzum yoktu; çünkü hayatımda, bir keresini hesaba katmazsam, bu iş için tek mangır harcamış değilim. O bir kerenin hikâyesini de ilerde anlatacağım.

Üç ay bile devam ettirmeye elimde imkân olmıyan bu umursamaz, kabuğuna çekilmiş yaşayışa kendimi gönül huzuruyla, şevkle, güvenle kapıp koyverişim, hayatımın garipliklerinden, mizacımın acaipliklerinden biridir. Bilhassa dostların beni arayıp sormasına can atışım, ortaya çıkmaya bende cesaret bırakmıyor, ahbapları ziyaret etmek lüzumu ise bu ziyaretleri tahammül edilmez hale sokuyordu. Bu yüzden akademisiyenlerle de, ahbap olduğum başka edebiyatçılarla da görüşmez olmuştum. Hemen hemen tek ziyaretine gittiklerim, Mariaux, Abbe de Mably

ve Fontenelle'den ibaretti; onlara da arada bir gidiyordum. Marivaux'ya *Narcisse* adındaki komedimi gösterdim, hoşuna gitti ve bazı yerlerini düzeltmek lûtfunda bulundu. Onlardan daha genç olan Diderot aşağı yukarı benim yaşıtımdı. Müzik sever, kuramlarını da bilirdi; beraberce müzikten söz açardık. Bana, yazmayı tasarladığı eserlerden de bahsederdi. Bu konuşmalar az zamanda aramızda büyük bir yakınlık meydana getirdi. Bu dostluk onbeş yıl sürdü; eğer, maalesef, gene o kendisi sebep olup da beni kendi mesleğine sürüklememiş olsaydı, belki daha da uzun sürerdi.

Sonunda ekmeğimi dilenmeye mecbur kalacağım şu kısa ve çok kıymetli zamandan ne türlü faydalandığımı ne kadar düşünseniz bulamazsınız: yüz kere belleyip yüz kere unuttuğum şiirleri ezberliyerek. Her sabah, saat ona doğru, cebimde bir Virgile, ya da bir Rousseau[1], Luxemburg parkına gider ve orada öğle yemeğine kadar kâh bir kutsal *Ode*'u, kâh bir *Bucolique*'*i* hatırlamıya çalışırdım; ve o gün bir şiiri geçerken, bir gün öncekini mutlaka unutmuş olacağım için de cesaretim kırılmazdı. Nicias'ın Syracusa yenilgesinden sonra, Atinalıların Homeros'un şiirlerini okuyarak hayatlarını kazandıklarını hatırlardım. Bu bilgiçlikten elde ettiğim menfaat, kuvvetli hâfızamı bütün şiirleri ezberlemeğe alıştırmak oldu. Buna yakın güvenilir bir kurtuluş yolunu da satrançta buluyordum. Tiyatroya gitmediğim günler, öğleden sonraları, Maugis'inin kahvesinde bütün vaktimi bu

[1] Jean-Babtiste Rousseau.

oyuna harcıyordum. Orada M. de Legal ile, M. Husson adında biriyle, Philidor'la, zamanın bütün ünlü satranççılarıyla konuştum, fakat bildiğimden fazlasını öğrenemedim. Ama günün birinde onların hepsinden daha usta olacağıma güvenim vardı. Böyle bir gelir kaynağının ise bana yetip te artacağını düşünüyordum. Hangi çılgınlığa kendimi kaptırsam, hep şu aynı muhakemeyi yürütürdüm: her kim bir işde herkesten üstün olursa, derdim, mutlaka ilgi görecek, aranacaktır. Öyleyse, ne olursa olsun, bir şeyde üstünlük sağlayalım; bana ilgi gösterecekler, fırsatlar çıkacak, üst tarafını da kabiliyetlerim başaracaktır. Bu çocukça düşünce aklımın değil, tembelliğimin icadettiği bir safsata idi. Değerimi ortaya koymak için tez elden girişilmesi gereken büyük çaptaki gayretlerden ürken ben, miskinliğimi alkışlıyor ve onun ayıbını gene ona lâyık ispatlamalarla örtmeğe çalışıyordum.

Böylece rahat rahat paramın tükenmesini bekliyordum ve sanırım ki aynı iç rahatlığıyla son meteliğime kadar da beklerdim, bereket versin kahveye giderken arasıra rasladığım Abbé de Castel beni bu gevşeklikten çekip çıkardı. Abbé de Castel[1] deli doluydu ama aslında iyi adamdı: benim böyle işsiz gücsüz dolaşarak kendimi tüketmeme üzülüyordu. Madem ki, dedi bana, madem ki müzisyenler, bilginler sizin türkünüzü çağırmıyorlar, sazı değiştirin, kadınlara başvurun. Belki o yoldan daha kolay muvaffak olursunuz. Madam de Beuzenval'e sizden bah-

[1] Louis Bertrand Castel (1668-1757), Cizvit papazı, *Clavecin oculaire* müellifi.

settim: gidip görün onu, benim tarafımdan geldiğinizi söyleyin. İyi kadıncağızdır, oğluyla kocasının hemşerisini hoş karşılar. Onun evinde kültürlü bir kadın olan kızı Madam de Broglie'yi de göreceksiniz. Sonra Madam Dupin'e de sizden bahsettim, o da aydın bir hanımdır. Eserinizi götürün ona; sizi görmeyi çok istiyor, memnun olacaktır. Pariste her iş kadınlardan biter. Kadınlar eğri çizgiler gibidir, akıllı kişiler de o eğrilerin sunuşmazlarıdır*; onlara yaklaşırlar, ama hiç dokunmadan geçerler. Bu korkunç angaryaları bir günden ertesi güne ata ata nihayet cesaretimi topladım ve Madam de Beuzenval'i görmeye gittim. Beni güler yüzle karşıladı. Madam de Broglie odasına girince: kızım, dedi ona, işte Abbé de Castel'in bize bahsettiği Mösyö Rousseau. Madam de Broglie eserimden dolayı beni övdü ve beni klavseninin yanına götürerek eserimle ilgilenmiş olduğunu gösterdi. Duvar saatinin bire yaklaştığını görünce izin istedim. Madam de Beuzenval dedi ki: Semtiniz buradan uzak; kalınız, yemeği burada yersiniz. Fazla ısrar beklemedim. Bir çeyrek saat sonra anladım ki beni davet ettiği sofra, hizmetçilerin sofrasıymış. Madam de Beuzenval çok iyi yürekli bir kadın, ama hem görgüsüz, hem de Polonya asıllı ünlü soyuna fazla mağrur; meziyet sahibi kimselere gösterilmesi gereken saygıya dair pek fazla fikri yok. O sırada hattâ kılık kıyafetimden ziyade, halime tavrıma bakarak hakkımda hüküm

* Hattı mücanip, bir eğrinin yakınından geçen, fakat onunla hiç kesişmeyen çizgi.
(Çevirenin notu)

veriyordu; kılık kıyafetim ise çok sade olmakla beraber tertemizdi ve üzerimde hiç de hizmetçilerle yemek yiyecek bir adam hali yoktu. Hizmetçi dairelerinin yolunu unutalı o kadar çok zaman geçmişti ki o yola yeniden düşmek istemiyordum; küskünlüğümü belli etmeden Madam de Beuzenval'e, mahallemde yapacak ufak bir işim olduğunu ve bunun şimdi hatırıma geldiğini söyliyerek gitmeğe davrandım. Madam de Broglie annesine yaklaşarak kulağına bir şeyler söyledi; bu sözler tesirini gösterdi. Madam de Beuzenval beni alıkoymak için ayağa kalktı: Umarım ki, dedi, bizlerle birlikte yemek yemek şerefini bize bahşedersiniz. Azamet taslamanın budalalık olacağını düşünerek kaldım. Aslında Madam de Broglie'nin nezaketi hoşuma gitmiş, bende kendisine karşı alâka uyandırmıştı. Onunla yemek yemekten pek memnun kaldım; beni daha yakından tanıyınca bu imkânı hazırladığına pişman olmıyacağını düşündüm. Ailenin samimi dostu olan Başkan de Lomoignon da yemekte idi. Madam de Broglie gibi onun da küçük küçük sözler, ince ince telmihlerle dolu Paris ağzı bir konuşması vardı. Böyle mecliste zavallı Jean - Jacques'ın kendini göstermesine imkân yoktu. Başımdan büyük işe kalkışmamak iz'anını gösterdim ve sustum. Ne olurdu hep böyle akıllıca davranmış olsaydım, bugün içinde bulunduğum uçuruma yuvarlanmamış olacaktım!

Beceriksizliğime ve Madam de Broglie'nin beni kayırmada haklı olduğunu ona ispat için bir şeyler yapamadığıma üzülüyordum. Yemekten sonra aklıma beylik marifetim geldi. Cebimde, Lyon'da bulundu-

ğum sırada Pariost'ya yazdığım bir manzum mektup vardı. Oldukça hisli bir parça idi bu; okurken de sesime bir o kadar his ve heyecan kattım, ve her üçünü de ağlattım. İster benlik duygusundan gelsin bu, ısterse doğru bir yorumlama olsun, Madam de Broglie bakışlariyle annesine: gördün mü anne, bu adamın hizmetçilerin sofrasından ziyade bizim soframıza lâyık olduğunu sana söylemekte haklı mıymışım? diyormuş gibi geldi bana. O ana kadar gönlüm biraz kırıktı, fakat öcümü alınca içim rahatladı. Madam de Broglie, hakkımdaki iyi hükümlerini fazlaca ileri götürerek, Pariste heyecan uyandıracağıma ve büyük başarılar elde edeceğime inandı. Tecrübesizliğimi desteklemek için bana Confessions du Comte de,...*[1] yi verdi. Bu kitap, dedi, kibar âlemde işinize yarıyacak bir önder olur size: arasıra açıp okumanızda fayda vardır. Bu kitabı, bana veren ellere karşı duyduğum minnet duygulariyle yirmi yıldan fazla sakladım, ancak bu hanımın, bende salon erkeği olarak bulunduğunu sandığı değerlere de çoğu zaman güldüm. Sözü geçen eseri okur okumaz içimde yazarının dostluğunu kazanmak arzusu uyandı. Hislerim beni aldatmamış: edebiyatçılar çevresinde edindiğim tek gerçek dost o oldu[2].

* Kont ..... 'nun itirafları.

1 Duclos'nun bu eseri o zamanlar yeni yayımlanmıştı (1742).

2 "Ona uzun zaman öyle sonsuz bir itimat besledim ki, Parise dönünce İtiraflarımın müsveddelerini ancak ona emanet edebildim. Kimseye güvenmeyen Jean-Jacques, kahpeliğe ve sahteliğe, ancak bunların kurbanı olduktan sonra inanabilmiştir." (Rousseau'nun notu).

O günden sonra Madam la baronne de Beuzenval ile Madam la Marquise de Broglie'nin benimle ilgilendiklerine ve uzun zaman beni yoksunluk içinde bırakmıyacaklarına gönlümde bir kanaat uyandı. Bu hesabımda aldanmadım da. Şimdi gelelim Madam Dupin'e kapılanışıma; onunla münasebetlerimin daha geniş sonuçları vardır.

Madam Dupin[1], bilindiği gibi, Samuel Bernard ile Madam de Fontaine'in kızıdır. Bunlar üç kızkardeşti: kendilerine üç dünya güzelleri denilse yeriydi[2]: Kingston dükü ile İngiltereye kaçan Madam de la Touche; Conti Prensinin metresi ve ondan da ziyade dostu, tek ve samimi dostu olan Madam d'Arty; iyi yürekli, sevimli, cana yakın, aynı zamanda zarif nükteli ve daima neşeli bir mizacı olan fevkalâde lâtif bir kadındı bu; ve nihayet üçünün de en güzeli, ve dürüst ahlâkı sayesinde kendisine en ufak bir söz getirmemiş tek kardeş olan Madam Dupin. Annesi onu, M. Dupin'in memleketinde kendi-

---

[1] Louise-Marie-Madeleine de Fontaine, 28 Ekim 1706 da Pariste doğmuş, 1722 de Kıraliyet müşaviri Claude Dupin ile evlenmiş, 20 Kasım 1799 da Chenonceaux'da ölmüştür. Ana tarafından Dancourt'un torunu ve Madam de la Pouplinière ile kardeş çocuğudur. (bk.: G. Desnoiresterres: *Epicuriens et Lettrés*, Paris, Charpentier, 1879, S. 348 ve devamı; G. de Villeneuve - Guibert: *le Portefeuille de Madame Dupin*, Paris, Calman-Levy).

[2] Bu üç kızkardeş, Samuel Bernard'ın nikâhdışı kızlarıydı. Madam de Fontaine, bu sefer kendi kocasından olmak üzere, bir kız ile bir oğlan doğurdu. Bu dördüncü kız sonradan Madam de Barbençois oldu.

sine gösterdiği ikram ve itibarın mükâfatı olarak bu zata vermiş ve adı geçene büyük bir servet ile bir de mültezimlik sağlamıştı[1]. Kendisini ilk görüşümde hâlâ Parisin en güzel kadınlarından biri sayılırdı. Beni giyindiği odada kabul etti. Kolları çıplak, saçları döküktü, sabahlığını üstüne şöyle geçirivermişti. Böylesine bir karşılama benim için pek yeni bir şeydi; zavallı aklım başımdan gitti, heyecanlandım, şaşakaldım, bir de baktım ki Madam Dupin'e âşık olu-vermişim.

Heyecanımın onda pek kötü tesiri olmadı galiba. Bunun farkına bile varmadı. Eseri ve yazarını hoş karşıladı, müzik projem üzerinde bilgili bir kimse diliyle fikir yürüttü, klavsen eşliğinde sesle okudu, beni yemeğe alıkoydu, sofrada kendi yanına oturttu; aklımı başımdan almaya bu kadar çoktu bile; nitekim aklım başımdan da gitti. Kendisini gene gelip görmeme izin verdi. Bu izni kullandım, hattâ aşırı kullandım. Hemen her gün evine gidiyor, haftada iki üç kere de yemeğe kalıyordum. İçimi dökmek için ölüyordum, fakat hiçbir zaman buna cesaret edemedim. Doğuştan çekingenliğimi destekleyen birkaç sebep vardı. Zengin evine kapılanana bahtın kapısı açılmış demektir. İçinde bulunduğum durumda, bu kapının yüzüme kapatılmasını göze almak istemiyordum. Madam Dupin, çok nazik olmakla beraber ciddî ve soğuktu. Davranışlarında, cesaretimi artıracak

[1] Claude Dupin (1681 - 1769), mültezimlik görevini 1726 dan itibaren yapmaya başlamıştır. (bk.: G. Villeneuve - Guibert: *le Portefeuille de Madame Dupin*, Paris, Calman - Levy).

hiçbir kışkırtıcı hal göremiyordum. O zamanlar Paris'te hiçbir konakta görülmiyecek parlaklıkta bir hayat sürülen salonlarına girip çıkanlar her mesleğin en seçkin kişileriydi; bunun için de sayıları pek fazla değildi. Görüşmekten hoşlandığı kimseler, şöhret sahipleri, büyük adamlar, edebiyatçılar ve güzel kadınlardı. Konağında düklerden, büyük elçilerden, Cordon-bleu nişanı sahiplerinden geçilmezdi. Prenses de Rohan, Kontes de Forcalquier, Madam de Mirepoix, Madam de Brignole, Milady Hervey kendilerini onun dostu sayarlardı; M. de Fontenelle, Abbé de Saint-Pierre, Abbé de Sallier, M. de Fourmant, M. de Bernis, M. de Buffon, M. de Voltaire çevresinden ve sofrasından eksik olmazlardı. Hal ve tavrındaki ağırbaşlılık gençleri fazla çekmezdi, ama bu yüzden çevresi daha da seçkin ve daha da saygı uyandırıcı idi; bütün bunlar arasında zavallı Jean-Jacques'ın kendini gösterme konusunda övünebileceği hiçbir şeyi yoktu. Söylediğim gibi, Madam Dupin'e açılmaya cesaret edemedim. Ama susmaya da gönlüm razı olmadığı için yazmayı göze aldım. Mektubumu hiçbir şey söylemeden iki gün tuttu; üçüncü günü geri verdi, birkaç soğuk sözle de nasihat etti. Buz gibi kesildim; konuşmak istedim, sözlerim dudaklarımda kaldı; bir anda doğan aşkım ümidimle beraber söndü gitti. Duruma uygun bir iki söz söyledikten sonra eskisi gibi onun yanında yaşamaya devam ettim ve artık bakışlarımla da olsa, bu konuda hiçbir şey söylemedim.

Yaptığım münasebetsizliğin unutulduğunu sandım. Aldanmışım. M. Dupin'in oğlu ve Madamın

üvey oğlu olan M. de Francueil[1] aşağı yukarı yaşıtımızdı. Sözü sohbeti hoş, kalıp kıyafeti yerindeydi. Kadınların gönlünde yer tutabilecek bir adamdı. Madam Dupin'in gönlünde böyle bir yeri olduğu söylenirdi, Madamın onu çok çirkin, çok uysal bir kızla evlendirmiş olması ve her ikisiyle de gayet iyi geçinmesi belki de bu söylentinin tek sebebiydi. M. de Francueil istidatlı sanatkârları sever ve korurdu. Çok iyi anladığı müzik, aramızdaki anlaşmaya yol açtı. Kendisiyle sık sık görüştüm, onu çok da seviyordum. Bir gün birdenbire, Madam Dupin'in ziyaretlerimi fazla sık bulduğunu, bunları aralamamı rica ettiğini söyledi bana[2]. Böyle bir iltifat, Madam Dupin'in bana mektubumu geri verdiği zaman yerinde olabilirdi. Ama üzerinden sekiz on gün geçtikten ve başka hiçbir sebep de olmadan yapılması bana yersiz görünüyordu. Hele M. ve Madam de Fran-

[1] Claude - Louis Dupin de Francueil (doğ.: 1716), ardı ardına Maliye Baş mültezimliği ve Mabeyin sır kâtipliğinde bulundu. Matmazel Suzanne Bollioud de Saint - Julien ile evlendiyse de bu hanım 1754 te öldü. 1775 de altmış iki yaşında iken yeniden evlendi: Saksunya Mareşali ile Madam de Verrière'in kızları olan, Kont de Horn'dan dul kalmış Aurore de Saxe'ı aldı. Bu ikinci evlenmeden Maurice Dupin adında bir oğlu oldu. Bu zat, George Sand'ın babasıdır.

[2] Rousseau, 9 Nisan 1743 tarihli mektubunu Madam Dupin'e bu konuşmadan sonra yazmış olsa gerektir. Villeneuve - Guibert tarafından yayımlanmış olan bu mektubunda Rousseau, koruyucusunun gözünden düşmesine gerçekten üzüldüğünü bildirmektedir. (bk.: *le Portefeuille de Madame Dupin*, S. 334; *Genel Yazışma*, Cilt I, S. 184).

cueil'in evinde eskisi gibi hoş karşılanışım durumu daha da garipleştiriyordu. Bununla beraber ziyaretlerimi seyrekleştirdim; eğer Madam Dupin gene aklına esip benden, mürebbisi gittiği için yalnız kalan oğlunu yeni mürebbi gelinceye kadar sekiz on gün için beklememi rica etmemiş olsaydı, bir daha da evlerine gitmiyecektim. Bu sekiz günlük işkence hayatına ancak Madam Dupin'in isteğini yerine getirmiş olmanın zevkiyle katlanabildim; çünkü o günlerden sonra zavallı Chenonceaux[1]'nun aklına geleni yapması az kalsın ailesinin şerefine mal olacaktı; bu yüzden kendisi de Bourbon Adasında* ölüp gitti. Ben yanında bulunduğum müddetçe çocuğun kendisine veya başkalarına bir kötülük yapmasına mâni oldum; hepsi bu kadar; ama bu kadarı da az bir azap değildi; Madam Dupin'in benim olması pahasına da olsa, bir sekiz gün daha bu vazifeyi kabul etmezdim.

M. de Francueil bana karşı yakınlık gösteriyordu; beraber çalışıyorduk; birlikte Rouelle[2]'den kimya

---

[1] Jacques - Armand de Chenonceaux (1730 - 1767).

* Hint Okyanusunda Madagascar'ın doğusunda bulunan Reunion adasının eski adı. 1810 yılına kadar bir Fransız sömürgesi olan bu adaya İle-de-France ve Maurice Adası isimleri de verilmişti.

(Çevirenin notu)

[2] Guillaume - François de Rouelle (1703 - 1770), Saray Has Bahçesindeki Kimya kürsüsüne tâyin edilmiş, 1740 tan sonra özel dersler vermeğe başlamış ve büyük şöhrete ulaşmıştır. Diderot da kimyayı bu öğretmenden okumuştur.

dersleri almaya başladık. Ona yakın oturmak için Saint- Quentin otelindeki odamı bırakıp Verdelet sokağındaki Jeu de Paume* binasında bir odaya yerleştim. Bu bina, M. Dupin'in oturduğu Plâtrière sokağına bakıyordu. İşte orada, ihmal ettiğim bir nezle yüzünden öyle bir zatürreeye tutuldum ki az kalsın beni ölüme götürecekti. Gençliğimde çok istidadım olan zatülcenp, hele bez şişmeleri gibi iltihaplı hastalıklara sık sık tutulurdum; sayısı lâzım değil, fakat bu hastalıklardan her biri beni ölümle burun buruna getirdi, artık onunla kardeş oldum. Nekahatim sırasında halimi düşünecek, çekingenliğime, gevşekliğime, rahata düşkünlüğüme üzülecek bol vakit buldum. İçimdeki ateşe rağmen, bu tembellik yüzünden âvare bir kafa ile hep sefaletin eşiğinde kıvranmış durmuştum. Hastalandığımın öncesi gün Royer'nin bir operasını görmeye gitmiştim. Oynanan hangi opera idi, şimdi hatırlamıyorum. Başkalarının kabiliyetlerini körü körüne takdir ederim, bu yüzden kendiminkilerden hep şüpheye düşerim, ama gene de bu besteyi gücsüz, soğuk ve hayalden yoksun bulmaktan kendimi alamadım. Arasıra kendi kendime: galiba ben bundan iyisini yapabilirim, demeye dilim varırdı. Ama bir opera bestelemenin korkunç güçlüğünü bildiğim, hem de sanatçıların bu işe verdikleri önemi duyduğum için, o anda niyetimden ürker ve böyle bir şeyi düşünmüş olmaktan bile utanırdım. Öte yandan bana güfte yazacak ve sözleri keyfime göre değiştirmeyi göze alacak birini nerden bulmalı? Bu beste

* Bugünkü tenise benziyen eski bir Fransız oyunu ve bu oyun için hazırlanmış salon. (Çevirenin notu)

yazma, opera yapma fikirleri hastalığım boyunca da aklımdan çıkmadı; nöbetin buhranı içinde ne şarkılar, ne düolar, ne korolar besteledim! Hele iki üç parça yaptım ki, eminim, *de prima intenzione** idi, ustalar dinlese belki de hayran kalırlardı. Ah, nöbetli bir hastanın kafasından geçenler bir tarafa yazılabilse, bu sayıklamalardan zaman zaman ne büyük, ne yüce şeylerin çıktığı görülür.

Bu müzik ve opera konuları nekahatim sırasında da aklımı kurcaladı ,ama daha sakin düşüncelerdi bunlar. Bu iş üzerinde düşüne düşüne, — düşünmemek elimde değildi — sonunda kendimi bir denemek, tek başıma, müziğiyle, sözleriyle bir opera yazmak istedim. Büsbütün de bir ilk deneme sayılmazdı bu. Chamberi'de iken *Iphix ile Anaxarète* adında bir opera-trajedi yazmış, ama sonra akıllılık edip yakmıştım onu. Lyon'da da *la décourte du nouveau monde*** adında başka bir tane yapmış, M. Bordes'a Abbé de Mably'ye, Abbé de Trublet'ye ve daha başkalarına okumuştum; sonunda bunun âkibeti de birincisi gibi oldu, üstelik önoyunla birinci perdenin müziklerini tamamlamıştım; David bu müzikleri görmüş ve içinde Buononcini'nin kaleminden çıkmış denmeğe lâyık parçalar bulunduğunu söylemişti.

Bu sefer, işe el atmadan önce, plân üzerinde enine boyuna düşündüm. Her biri ayrı müzik üslûbunda bestelenmiş üç ayrı konu içinde birbiriyle bağımsız üç perdelik bir *ballet héroïque**** tasarla-

* Bir çırpıda çıkmış eser. (Çevirenin notu)
** Yeni dünyanın keşfi (Çevirenin notu)
*** Bir kahramanlık konusunu canlandıran bale. (Çevirenin notu)

dım. Her bir konuda bir şairin aşklarını ele aldım ve bu operaya *les Muses galantes* adını verdim. *Musique forte* tarzında yazdığım birinci perdenin kahramanı Tasso; hisli müzik tarzındaki ikinci perdeninki Ovidius olacaktı; *Anacréon* adını alacak üçüncü perdenin müziğinde ise lirik bir neşe duyulacaktı. Önce birinci perdede bir boyumun ölçüsünü alayım dedim; bu işe kendimi öyle bir şevk ile kapıp koyuverdim ki, ömrümde ilk defa, besteciyi saran ilham ateşinin derin hazzına vardım. Bir akşam bir opera seyretmek üzere tam tiyatroya girecekken kafamdaki fikirler beni öyle bir sardı ki huzurum kaçtı, paramı gene cebime koydum, koşup eve kapandım, gün ışığının içeri girmesini önlemek için bütün perdeleri indirdim ve yatağıma girdim. Şiir ile musikinin bütün cezbesine kendimi kaptırarak çabucak, yedi sekiz saat içinde, bu perdenin en önemli bölümünü besteleyiverdim. Diyebilirim ki Prenses de Ferrare için duyduğum aşk (çünkü o zaman kendimi Tasso'nun yerine koymuştum) ve insafsız erkek kardeşine karşı beslediğim asîl ve yiğitçe duygular, bizzat prensesin kollarında geçirebileceğim bir geceden yüz kat daha tatlısını yaşattı bana. Sabahleyin, kafamda, yaptıklarımdan pek az şey kalmıştı. Fakat bu pek az şey, yorgunluk ve uyku ile silinmiş de olsa, kırıntıları kalan müzik parçalarının gücünü ortaya koymağa kâfi geliyordu.

Bu seferlik, başka işler araya girdiğinden, çalışmalarımı pek ileri götüremedim. Ben Dupin'lerle ahbaplığı ilerlete durayım, arada bir yokladığım Madam de Beuzenval ile Madam de Broglie de beni unutmamışlardı; Hassa alayında yüzbaşı olan Mon-

taigu Kontu[1] o sıralarda Venedik elçiliğine atanmıştı. O da, hiç peşinden ayrılmadığı Barjac[2] tarzında bir elçi idi. Veliaht hazretlerinin bendegânından olan erkek kardeşi Şövalye de Montaigu, bu iki hanımın ve gene arada bir görüştüğüm Fransız Akademisi üyesi Rahip Alary'nin[3] tanışlarındandı.

Madam de Broglie, elçinin bir sekreter aradığını bildiği için bu işi bana teklif etti. Pazarlığa girştik. Ben elli Louis altını* aylık istedim. İnsanın kibar çevrede boy göstereceği bir mevki için bu da pek az bir para sayılırdı. O ise bana yüz pistol** veriyordu, üstelik yol paramı da kendi cebimden ödeyecektim. Teklif gülünçtü. Uuyuşamadık. Beni yanından ayırmak istemiyen M. de Francueil'ün istediği oldu, gitmedim. M. de Montaigu, yanına Dışişleri Dairesince

---

[1] Pierre François Auguste, Montaigu Kontu (1692 - 1764), önce orduya girmiş ve 1707 Hollanda seferine katılmıştır. Sonra Hassa Alayı Kumbaracı bölüğü yüzbaşısı rütbesiyle askerlikten ayrılarak diplomatlık mesleğine geçmiştir. Matmazel de la Chaise d'Aix ile evlenmiştir. (bk.: Auguste de Montaigu: *Démêlés du Comte de Montaigu et de son secrétaire J.-J. Rousseau,* Paris, Plon 1904, *(Montaigu Kontu ile Sekreteri J.-J. Rousseau'nun kavgaları).*

[2] Kardinal de Fleury'nin özel hizmetlerini gören uşağı ve sırdaşı.

[3] Pierre Joseph Alari (1689 - 1770), Gournay Başpapazı ve 15 nci Louis'nin prenslerinin eski hocası.

* XIII üncü Louis zamanında kesilmeye başlanan ve 24 lira değerinde altın para. (Çeviren)

** Değeri zamana ve yerine göre değişen altın para. (Çeviren)

verilen M. Follau adında başka bir sekreter alarak yola çıktı. Daha Venedik'e varır varmaz bozuşmuşlar. M. Follau bir deliye çattığını anlayınca, onu orada yüzüstü bırakmış. M. de Montaigu ise sekreter yardımcılığı yapan ve o mevkii dolduramıyan de Binis adında genç bir rahiple kalınca bana başvurdu. Çelebi bir zat olan erkek kardeşi Şövalye de Montaigu, elçilik sekreterliğinin birtakım ek kazançları olduğunu söyliyerek alt çenemden girip üst çenemden çıktı ve beni bin franga razı etti. Yolluk olarak ta yirmi Louis altını alıp yola çıktım.

Lyon'a varınca Mont Cenis üzerinden gidip anneciğimi de görmeyi pek istedim. Fakat Rhône nehri yoliyle Toulon'a inip oradan gemi ile gitmeye mecbur kaldım; bir yandan harb, bir yandan da paramı idare etmek düşüncesiyle böyle yaptım, üstelik pasaportumu almak için o zamanlar Provence eyaleti kumandanı olan ve beni salık verdikleri M. de Mirepoix'yı görmem gerekiyordu. M de Montaigu, başı sıkışmış, yolculuğumu kısaltmam için bana mektup üstüne mektup yazıyordu. Bir olay beni geciktirdi.

O sıralarda Messina'da veba salgını patlak vermişti. İngiliz donanması Messina önünde demirlemişti. Benim bindiğim felukayı* da, uzun ve zahmetli bir deniz yolculuğundan sonra Cenova'ya vardığımızda, yirmi bir günlük bir karantinaya aldı. Yolculardan isteyen gemide kalacak, isteyen de kıyıdaki tahaffuzhanede yatacaktı. Ancak bu tahaffuz-

* Uzun mavna biçiminde yelkenli gemi.

hanenin döşenmesine henüz vakit bulunamadığı için, dört duvardan başka bir şey olmadığını da peşinden haber verdiler. Herkes felukayı seçti. Bense dayanılmaz sıcak, yerin kımıldanamıyacak kadar darlığı ve böcek yüzünden, her şeyi göze alarak tahaffuzhaneyi tercih ettim. Çırçıplak, iki katlı koca bir binaya götürdüler beni; ne penceresi vardı, ne içinde bir yatak, ne sandalye, ne masa, ne üstüne oturacak ufak bir tahta iskemle, ne de hattâ altıma serecek bir parça saman. Paltomla gecelik torbamı ve iki sandığımı yanıma getirdiler; koca koca sürgülü iki kocaman kapıyı üzerime kapadılar; ve ben, bu binada, odadan odaya, kattan kata istediğim gibi dolaşabiliyor, her yerde aynı yalnızlığı, aynı çıplaklığı buluyordum. Bütün bunlara rağmen, felukayı bırakıp tahaffuzhaneyi seçtiğime pişman olmadım. Yeni bir Robinson gibi, bütün ömrümü burada geçirecekmişcesine, yirmi bir günlüğüne yerime yerleşmeğe koyuldum. Önce kendime iyi bir eğlence buldum, kehle avına çıktım: onları gemide toplamıştım. Boyuna çamaşır değiştirerek sonunda temizlendiğime kanaat getirince, seçtiğim yatak odasını döşeme işlemine geçtim. Yeleklerimle gömleklerimden kendime alâ bir şilte, birbirine diktiğim havlulardan yatak çarşafı, ev hırkamdan bir yorgan, derilmiş paltomla da bir yastık yaptım. Yanlamasına yatırdığım sandıklarımdan biri bana iskemle, dikine koyduğum öteki de masa oldu. Kâğıtlarımla divitimi çıkardım. Yanıma aldığım bir düzüne kadar kitabı bir kitaplık haline getirdim. Sözün kısası, pencere ve perdeler sayılmazsa, bu çırçıplak tahaffuzhanede rahatımı öylesine sağladım ki bana

Rue Verdelet'deki odamı aratmadı. Yemeğimin pek saltanatlı gelişi vardı: Süngü takmş iki er onu koruyordu. Merdivenler yemek odamdı. Merdiven sahanlığı yemek masam, alt basamak de sandalyemdi. Yemeğim gelince, getirenler giderken soframın hazır olduğunu haber vermek için çıngırak çalıyorlardı. Yemekler arasında, okuyup yazmadığım ya da evimi düzenlemekle uğraşmadığım zamanlar, gidip Protestan mezarlığında dolaşıyordum; orası benim avlumdu; rıhtıma bakan bir fenerin üstüne çıkar ve limana girip çıkan gemileri seyrederdim.

Böylece on dört gün geçirdim ve hiç canım sıkılmadan yirmi günü de tamamlıyabilirdim; ancak, kendisine sirkeli, kokulu, yarısı kavrulmuş* bir mektupla haber saldığım M. de Joinville Fransadan vazifeli olarak kalkıp geldi de karantinamı sekiz gün kısalttı. Bu sekiz günü onun evinde tamamladım ve, doğrusunu söyleyim, onun evindeki izbede tahaffuzhaneden daha rahat ettim. M. de Joinville çok gönlümü aldı. Sekreteri Dupont iyi bir delikanlıydı, beni kimi zaman Cenovada, kimi zaman şehir dışında hoşça vakit geçirilen evlere götürdü. Onunla ahbap olduk. Ahbaplıkla kalmadı, mektuplaştık ta, hem çok uzun zaman. Lombardiya üzerinden yolculuğum pek keyifli devam etti. Milâno'yu, Verona'yı, Brescia'yı, Padu'yu gezdim, sonunda. Bay elçinin beni sabırsızca beklediği Venedik'e ulaştım[1].

* Salgın hastalıkların bulunduğu memleketlerden gönderilen mektuplar, mikropların ölmesi için sirke dumanından ve alevden geçirilirdi. (Çeviren)

[1] 1743 Ağustosu sonunda.

Kimi Saraydan, kimi başka elçiliklerden gelmiş bir sürü telgraf vardı; elinde bütün şifre anahtarları bulunduğu halde, şifreli telgrafları okuyamamıştı. Elçi. Evvelce hiçbir dairede çalışmadığım ve ömrümde bir sefaret şifresi görmediğim için, önce güçlük çekeceğimi sanarak korktum; fakat baktım ki bundan daha basit bir şey yokmuş; hepsinin çözümü sekiz gün sürmedi, aslında çözülmelerine bile hiç lüzum yoktu; çünkü Venedik elçiliğinin hiçbir zaman pek işi gücü olmadıktan başka[1], bu elçi en basit bir mü-

[1] 18 inci yüzyılda, Venedik Cumhuriyeti tam çöküntü halinde idi. Denizde ve karada askerî gücünü kaybetmiş, yalnız kalmış ve âdeta kendi üstüne kapanmış olan bu devletin, üstelik, ticareti gerilemekte ve parası değerini kaybetmekte idi. Tamamiyle oligarşik bir idareye dayanan Venedik hükûmeti, icraatında kesin bir gizlilik rejimi tutmak sayesinde son kalan prestijini kurtarmaya çalışıyordu. Her şey, görünmeyen bir hükûmetin gizli eliyle karanlıkta yürütülüyordu. Asîllerden hiç kimse hükûmet erkâniyle temas edemez, onların bulunduğu yere giren ölüm cezasına çarptırılırdı,. Diplomatlar, elçiler, korkulu kimseler sayılır ve doğrudan doğruya hiçbir senato üyesiyle görüşemezdi. Cumhuriyet hükûmeti ile temasa geçilmesi, ancak bir tek müşavirin aracılığı ile mümkün olabilirdi. Bu zat bir Senato sözcüsü durumunda idi.

Diplomatik bakımdan Venedik Elçiliği, Yakın Şark ile Fransa arasında bir haberleşme merkezi olmaktan ileri geçmezdi. M. de Montaigu'nün görevi de özellikle bir haber alma işinden ibaretti.

Diplomatların böyle göz altında tutulmalarına karşılık, şehirde şenlik ve eğlencenin her çeşidi boldu. Venedik Karnavalı her yıl 6 ay sürer, zevk ve sefa-

zakere işiyle görevlendirilecek bir adam değildi. Ne bir yazı yazdırmasını ne de okunaklı iki satır yazmasını beceremediği için ben gelinceye kadar pek başı sıkışmıştı. Bana çok ihtiyacı vardı, bunu anlıyor ve bana karşı iyi davranıyordu. Bu iyi davranışın bir sebebi daha vardı. Aklını bozan eski elçi M. de Froulay'nin ayrılışından beri elçilik işlerine Fransız Konsolosu M. de Blond bakıyordu. M. de Montaigu'nün gelişinden sonra da, bu zat işleri kavrayıncaya kadar, bakmakta devam etmişti. Kendisi işinin ehli olmamakla beraber başka birinin görevini yapmasını çekemiyen M. de Montaigu, Konsolosa yan gözle bakmaya başlamış, ben gelir gelmez de elçilik kâtipliğini ondan alıp bana vermişti. Bu görev, unvanından ayrılamazdı; onun için unvanı da almamı söyledi. Yanında bulunduğum müddetçe bu unvan altında Senatoya olsun, müzakerelere olsun, benden başka kimseyi göndermedi. Aslında, bir konsolosu ya da Saray tarafından atanmış bir memuru elçilik sekreteri yapmaktansa, benim gibi doğrudan doğruya kendisine bağlı birine bu işi vermek istemesi pek tabii bir şeydi.

---

hatin her türlüsü ayyuka çıkar, maskeli halk, politikaya karışmamak şartiyle her istediğini yapabilirdi.

Venedikte geçirdiği hayat Rousseau'da derin izler bırakmıştır. Politika meselelerine karşı ilk önce orada ilgi duymuş. nüfuz ve servetin sağladığı imtiyazları Paristen daha iyi orada anlamıştır. *Sosyal Mukavele* ve *Emile*'de Venedik şehrinden ve hükûmetinden alınmış pek çok örnekler verir, Venedik halkının Dukalarına ve müstebit hükûmetlerine olan bağlılığını belirtir.

Bu mevki durumunu çok iyileştirdi. Ekselânsın hizmetindeki İtalyan beyzadeleriyle* pajların** ve adamlarından birçoğunun konakta benimle üstünlük yarışına çıkmasına engel oldu. Venedikli elçilik yasakçılarının aldırış etmemesi yüzünden ikide bir ihlâle yeltenilen diplomatik hakkımızı, yani *bölge dokunulmazlığını****, üstünlüğümün sağladığı nüfuzu kullanarak korumaya muvaffak oldum. Lâkin bölgemize haydutların sığınmasına da aslâ göz yummadım; eğer yummuş olsaydım bundan bazı menfaatler sağlardım ve ekselânsımız da kendi payına düşeni almaktan hiç çekinmezdi.

Kançılarya aidatı denilen sekreterlik harçlarından bile pay istemeğe kalkışmıştı. Harb içinde idik. Pek fazla pasaport sevkiyatı olmuyordu. Pasaportları parafe edip sevkeden sekreter her birinden bir sekino**** harç alırdı. Bütün seleflerim, Fransız olsun

---

* Elçinin çeşitli hizmetlerini gören ücretle tutulmuş kişizade. Vekil harçlık, kâhyalık, konak nazırlığı ve benzeri görevlerde kullanılırlardı. (Çevirenin notu)

** Paj : Bir kıral, bir prens, bir derebeyi, bir büyük adam hizmetinde belirli bir süre çalışıp eğitimi gören kişizade sınıfından genç erkek. Eski Osmanlı Saraylarındaki içoğlanlığı bunları andıran bir düzendi. (Çevirenin notu)

*** *Franchise de quartier:* Romada ve Venedikte, Hıristiyan hükümdarlarına ait elçilerin konaklarının bulunduğu belirli bir alan için tanınan dokunulmazlık hakkı. Bu bölgeye sığınanlar adli makamlarca ne takip, ne de tevkif edilebilirdi. (Littré)

**** Yerine ve devrine göre değişik değerde bir çeşit İtalyan altın sikkesi.

yabancı olsun hiç ayırmadan herkesten bu iki sekinoyu alırlarmış. Bu usul bana haksız göründü; kendim Fransız olmadığım halde bu parayı Fransızlardan almadım, ama başka herkese bu parayı ödetmekte öyle amansız davrandım ki, İspanya Kıraliçesinin gözdesinin erkek kardeşi olan marki Scotti, harcını vermeden benden pasaport isteyince, önce sekinomu yollamasını rica ettim, bu cüretimi kinci İtalyan bir daha unutmadı. Pasaport harçlarında yaptığım yenilik duyulur duyulmaz sekreterliğe sürüyle Fransız taslağı akın etti; bozuk düzen dilleriyle kimi Provanslı, kimi Pikardiyalı, kimisi de Burgonyalı olduğunu söylüyordu. Ama kulağım keskin olduğu için aldanmadım; sanmam ki bir tek İtalyan benden sekinomu kaçırmış, bir tek Fransız da bu parayı ödemiş olsun. Yaptığım yeniliği, hiçbir şeyden haberi olmıyan M. de Montaigu'ye anlatmak budalalığında bulundum. Bu sekino kelimesini duyunca gözleri açıldı; Fransızları ayrı tutmama hiçbir şey demedi, ama geri kalanlar için kendisiyle hesaplaşmamı istemeye kalkıştı; bana bu değerde başka menfaatler sağlıyacağına söz veriyordu. Kendi çıkarıma sevinecek yerde bu aşağılığa öfkelenerek teklifini azametle reddettim; ısrar etti, kafam kızdı: Hayır efendim, diye çıkıştım, Ekselânsınız kendilerine ait olanı alıkoysunlar, benimkileri de bana bıraksınlar. Kendi hakkımdan zati Devletlerine bir *sol** bile vermem. Bu yoldan bir şey elde edemiyeceğini anlayınca başka bir yolu denedi ve kançılaryasından fayda sağladığıma göre, kançılarya giderlerini de benim ödemem gerektiğini söylemekten utan-

* Çok küçük değerde eski bir italyan parası.

madı. Bu konuda ileri geri söz etmek istemedim ve o günden sonra mürekkep, kâğıt, mühür mumu ve şamdanlık mum ve şeritten başka, yeniden kazdırdığım daire mühürünün dahi parasını kendi cebimden verdim. Ondan bu masraflar için bir tek *liard** bile almış değilim. Öte yandan Abbé de Binis'e pasaport gelirinden ufak bir pay ayırmaktan da geri durmadım; iyi bir delikanlıydı bu Binis, herhangi bir hak ileri sürmek de aklından geçmezdi. O benim hatırımı sayıyordu, ama ben de onun hakkını yemiyordum; böylece tatlı tatlı geçinip gittik.

Sağduyunun, az çok ta bilginin yardımiyle kendisinin ve Kıralın hayrına giriştiğim her iyi teşebbüsü baltalamaktan âdeta hoşlanan, en az benim kadar tecrübesiz, üstelik de cahil ve inatçı bir elçinin hizmetinde iş görmenin benim gibi tecrübesiz bir kimse için, ilk başta korktuğum kadar güç bir şey olmadığını anladım. Yaptıklarının en akıllıcası, İspanya elçisi Marki Mari ile dostluk kurmak oldu. İşini bilen, kurnaz bir adamdı bu marki ve isteseydi onu su başına götürür, su içirmeden getirirdi; fakat iki hükümdarlık arasında menfaat birliği bulunduğu için verdiği öğütler, çoğunluk, isabetli şeylerdi, gel bak ki beriki bunları yerine getirirken kendi aklını da içine katıyor ve işleri berbat ediyordu. İkisinin anlaşarak yapmaları gereken tek şey, Venediklileri tarafsızlığı muhafazaya razı etmekti. Bunlar, bir yandan tarafsızlığa sadık kalacaklarına dair teminat verirken, öte yandan da Avusturya kıtalarına açıkça ce-

* (Oku: Liyar) Çok az değerde eski bir Fransız sikkesi.

pane, hattâ kaçakları iade bahanesiyle asker yetiştiriyordu. M. de Montaigu ise, bütün uyarmalarıma kulak asmadan, sanırım Venedik Cumhuriyetine yaranmak kaygısiyle olacak, bana yazdırdığı bütün telgraflarda bu devletin tarafsızlığını aslâ bozmıyacağını temin edip duruyordu. Bu zavallının inatcılığı, budalalığı yüzünden durmadan olmıyacak şeyler yazıyor ve yapıyor, görevimi kimi zaman dayanılmaz, hattâ imkânsız hale sokan bu çılgınlıklara, onun arzularına uyarak zorla alet oluyordum. Meselâ Kırala ve Nazıra çektiği telgrafların büyük bir kısmının şifreli yazılmasında ısrar ederdi, oysa bunların hiçbirinde böyle bir tedbirin alınmasını gerektirecek gizli bir taraf yoktu. Saraydan gönderilen telgrafları aldığımız Cuma günü ile bizimkilerin gittiği Cumartesi arasında bunca şifre yazılarını ve aynı postaya yetiştirmek zorunda olduğum çok yüklü adî yazıları hazırlamaya yetecek zaman olmadığına dikkatini çektim. Buna, hayran olunacak bir çare buldu: Cuma günü gelecek olan telgrafların cevabını perşembeden hazırlamak. Hattâ bu fikrini öyle harikulâde buldu ki, tatbikindeki imkânsızlığa, mânasızlığa dair ne dedimse dinletemedim, boyun eğmeye mecbur oldum. Yanında bulunduğum müddetçe de, hafta içinde ağzından çalma kapma duyduğum birkaç sözle şuradan buradan devşirdiğim birkaç ayağa düşmüş havadisi derler toplar ve Perşembe sabahını hiç kaçırmadan, Cumartesiye gönderilecek telgrafların müsveddelerini kendisine götürürdüm; Cuma günü gelen tel yazılarına göre bu müsveddeler üzerinde birkaç düzeltme ve ekleme yaptıktan sonra cevaplarımızı yollardım.

Çok eğlenceli bir illeti daha vardı ki yazılarına akla hayale sığmaz bir gülünçlük verirdi: her havadisi, kendi yolunu takip etmeğe bırakacak yerde, kaynağına göndermek. Saraydan aldığı haberleri M. Amelot'ya, Paris'ten gelenleri M. de Maurepas'ya, İsveç haberlerini M. d'Havrincourt'a, Petersburg haberlerini M. de la Chaterdie'ye, kimi zaman da kendisince derlenip benim az çok değişik ifadelere soktuğum haberleri de bu zatların her birine bildirirdi. Kendisine götürdüğüm telgraflardan yalnız Saraya gidecekleri okuyup, yabancı elçiliklere gönderilecekleri okumadan imzaladığı için bunları kendi üslûbuma az çok uydurabiliyor, hiç değilse haberlerin yönlerini değiştirebiliyordum. Fakat esaslı telgraflara doğru dürüst bir şekil vermek mümkün olmuyordu. Aklına esip bunlara kendiliğinden gelişi güzel sözler katmadığı zaman gene mutlu sayardım kendimi; yoksa imzalaması gereken bu yeni münasebetsizliklerle dolu telgrafları alelacele yeniden kaleme almak zorunda kalırdım. İtibarını korumak için, bu şifre yazılarına bana söylediklerinden başka şeyler katmak arzusu belki yirmi kere aklımdan geçti; fakat böyle bir sadakatsizliğe hiçbir suretle hakkım olmadığını düşündüm; açık yürekliliğimin huzuru içinde, bana düşen hizmetleri kendi mesuliyetim altında yaparak onu haline bıraktım, sorumluluğu kendisine ait olmak üzere, varsın istediği gibi saçmalasın dursun.

Bu görevi, her zaman, sonunda kendisinden aldığım karşılıktan bambaşka bir mükâfata lâyık olan, doğruluk, gayret ve cesaretle yerine getirdim. Tanrının bana ihsan ettiği mutlu tabiat, kadınların en iyi-

sinden aldığım terbiye ve kendi kendime edindiğim bilgi ve görgü nasıl olmamı gerektiriyorsa artık öyle olmamın zamanı gelmişti. Öyle de oldum. Dosttan, öğütten, tecrübeden yoksun, yabancı bir diyarda yabancı bir devlet emrinde, çıkarlarını sağlamak ve belâlarını bulup kepaze olmak için beni de kendilerine uydurmak isteyen bir alay dalaverecinin ortasında kuru başıma kalınca, onlara uymak şöyle dursun, hiçbir borcum olmıyan Fransaya, vazifem olduğu için de en başta elçiye elimden geldiği kadar hizmette bulundum. Herkesin gözü üstünde olan bir mevkide lekelenmeden, Cumhuriyet hükûmetinin ve kendileriyle yazıştığımız bütün elçilerin teveccühünü, Venedikte yerleşmiş bütün Fransızların da sevgisini hak ettim ve kazandım; bana zevkten fazla üzüntü olan bir görevi, kendisine düştüğünü bildiğim halde, istemeden elinden aldığım konsolosu dahi beni sevenler arasında sayabilirim.

Görevlerinin girdisine çıktısına yabancı kalan M. de Montaigu, kendisini tamamiyle marki Mari'nin ellerine bırakmış, işini öylesine ihmal ediyordu ki, ben olmasam Venedikte yerleşmiş Fransızlar orada kendi milletlerinden bir elçinin bulunduğunu bile fark etmezlerdi. Elçiliğin bir yardımına ihtiyaçları olduğu zaman, onları hiç dinlemeden başından savdığı için elçiye küsmüşler, artık ne yanında ne sofrasında bir tek Fransız bile görünmez olmuştu. O da zaten vatandaşlarını sofrasına hiç davet etmezdi. Elçinin yapması gerekeni ben, çoğu kendiliğimden yapardım: ona başvuran Fransızlardan elimden gelen hiçbir yardımı esirgemezdim. Başka bir memlekette

bulunsaydım daha fazlasını da yapardım; ancak mevkiim icabı kimseyle görüşemediğimden, çoğu zaman baş vurabildiğim bir konsolos vardı; konsolos ise, ailesi orada oturduğundan, Venedik'in yerlisi olmuştu; bunun için etrafındakileri idare etmek zorundaydı, bu yüzden de her istediğini yapamıyordu. Gün olmuş, onun gevşeyip ağzını açmaya cesaret etmediğini görünce, rasgele birkaç teşebbüse girişmiş, çoğunu da başarmıştım. Bir tanesini hatırlarım ki aklıma geldikçe hâlâ gülmekten kendimi alamam. Parisli tiyatro meraklılarının, Coralline ile kızkardeşi Camille[1]'i benim sayemde seyredebildikleri kimsenin aklına gelmez; ama hiç yalanım yok. Babaları Veronèse, kızlariyle birlikte İtalyan oyuncuları kumpanyası adına Fransızlarla anlaşmıştı; yolluk olarak ikibin frank aldıktan sonra, yola çıkacak yerde, Venedikteki Saint-Luc Tiyatrosuna rahatça postu sermişti; kızı Coralline, çocuk yaşta olmasına rağmen, bu tiyatroda oynuyor ve büyük bir seyirci topluluğunu oraya çekiyordu. Mabeyin birinci gentilhomme'u Duc de Gesvres, elçiye bir yazı yazarak, baba ile kızın gönderilmesini istedi. M. de Montaigu mektubu bana verdi ve kısaca: "çaresine bakın" dedi. Ben de M. de

[1] Camille - Jacquette - Antoinette Véronèse (Ölümü: 1768), *Pantalon* lâkabı ile anılan Antoine Véronèse'in kızı. Comédie İtalienne tiyatrosu sahnesinde, 1747 de, mesleğine başlamıştır. Kız kardeşi Anne - Marie - Caroline, Antoinette'ten üç yıl önce mesleğe girmiş ve 1782 yılına kadar yaşamıştır. Monako Prensi ile sonradan Conti Prensi olan La Mache Kontu onu korurlardı. (bk.: Camparden: *Les Comédiens İtaliens du Roi*, cilt II).

Blond'a gittim, sanırım Zustiniani[1] adında biri olan Saint-Luc Tiyatrosu sahibi Venedikli beyzadeyi bularak Kıralın hizmetine alınmış olan Veronèse'in Parise gönderilmesini sağlamasını rica ettim. Bu görevi hafife alan Le Bolnd bir şey beceremedi. Zustiniani işi savsakladı, Veronèse de tiyatroda kaldı. Canım sıkılmıştı. Karnaval mevsimiydi: sırtıma bir pelerin alıp yüzüme de bir maske takarak doğruca Zustiniani sarayına gittim, İçinde elçilik ünifarması giymiş biri bulunan bir gondolün geldiğini görenler şaşaladılar. Venedikte böyle bir şey görülmüş değildi. İçeri girdim, kendimi *una siora maschera** diye tanıttım. Ev sahibinin yanına alınınca hemen maskemi çıkarıp adımı söyledim. Senatör sarardı ve dona kaldı. Sayın Bay, dedim, Ekselânslarını rahatsız ettiğim için üzgünüm; ancak, Saint-Luc Tiyatronuzda Veronèse adında biri var ki Kıralın hizmetine girmiştir. Sizden bu adamı istettik, alamadık: Kıral adına kendisini talep etmeğe geldim. Bu kısa hitabem tesirini gösterdi. Ben çıkar çıkmaz bizimki koşa koşa İnquisitor** lara gidip olanı biteni anlatmış, onlardan iyice payını almış. Hemen o gün Veronèse Tiyatrodan çıkarıldı. Kendisine haber yolladım: sekiz güne kadar yola çıkmazsa tevkif ettireceğimi söyle-

[1] Bahis konusu olan, Saint-Samuel ya da Saint-Luc tiyatrosu değil, Guiustiniani (Venedik şivesiyle Zustiniani) lere ait olan San Mose Tiyatrosudur.

* Maskeli bir bay.

** İnquisitor (oku: Enkizitor) : Venedik Cumhuriyetinde, devlete karşı girişilen gizli hareketleri ve suikastleri araştırmak ve meydana çıkarmakla görevli yüksek hâkimler ki, nüfuzları büyüktü.

dim; bunun üzerine artık duramadı, gitti.

Başka bir sefer de kimsenin yardımı olmadan tek başıma bir ticaret gemisi kaptanını cezadan kurtardım. Kaptan Olivet adında bir Marsilyalı idi bu. Geminin adı hatırımda değil[1]. Tayfaları, Venedik Cumhuriyeti hizmetinde çalışan Hırvatlarla kavga etmiş. Zor da kullanmışlar. Bunun üzerine gemi tevkif edilmiş, hem öyle sıkı göz altına alınmış ki kaptandan gayri hiç kimse izinsiz ne içeri girebiliyor ne de dışarı çıkabiliyor. Kaptan bizim elçiye başvurmuş, elçi de adamı başından savmış. Konsolosa gitmiş, o da bunun ticaret alanında bir mesele olmadığını, müdahale edemiyeceğini söylemiş. Ne yapacağını bilemiyen adamcağız bana geldi. M. de Montaigu'den bu konuda Senatoya bir muhtıra vermek için izin istedim. İzin verdi mi, muhtıra sunuldu mu, hatırlamıyorum. Ancak iyice biliyorum ki teşebbüslerim bir netice vermedi ve ambargo kaldırılmadı. Bunun üzerine başarılı sonuç veren bir çareye başvurdum: M. de Maurepas'ya gönderdiğim bir tel yazısında bu işden bahsettim, hattâ M. de Montaigu'yü buna razı etmek için çok uğraştım. Telgraflarımızın, içinde suya sabuna dokunur bir şey olmadığı halde Venedikte açılıp okunduğunu biliyordum. Gazetede bildirilerimizi harfi harfine okuduğum için bu bilgim belgelere dayanıyordu. Emniyetin bu türlü kötüye kullanılışına karşı şikâyette bulunması için M. de Montaigu'yü boşuna çok zorlamıştım. Maksadım, telgrafta bu olayın yarattığı üzüntüden bahsederek tecessüslerinden fay-

[1] Bu gemi. *Sainte - Barbe* gemisi idi.

dalanmak ve kendilerine gözdağı vererek geminin serbest bırakılmasını sağlamaktı. Çünkü eğer bu konuda Saray'ın cevabını beklemiş olsaydık, bu cevap gelinceye kadar kaptan iflas etmiş gitmişti. Bununla da yetinmiyerek gemicileri sorguya çekmek üzere gemiye kadar gittim. Konsolosluk kançıları Rahip Patizel'i de yanıma aldım. Patizel zorla razı oldu; bu adamcağızlar Senato'dan çok çekiniyorlardı. Yasaktan dolayı gemiye çıkamadığım için gondolümde kaldım; bütün mürettebatı teker teker ve yüksek sesle sorguya çektim; sorularımı, cevaplar onların lehine olabilecek şekilde hazırladım ve hepsini tutanağıma geçirdim. Soruları kendisi sorarak tutanağı eliyle kaleme alması için Patizel'e ısrar ettim; çünkü benden ziyade onu ilgilendirecek bir işti bu. Fakat adam diretti, bir tek soru sormadı, tutanağı da benim arkamdan güç belâ imzaladı. Bu teşebbüs cüretli bir yoldu, ama başarı sağladı ve gemi Nazırdan cevap gelmezden çok önce serbest bırakıldı. Kaptan bana bir hediye vermek istedi. Bu teklifine kızmadım, omuzuna vurarak dedim ki ona: Kaptan Olivet, önceden yerleşmiş bir usul olduğu halde, Fransızlardan pasaport harcı almayan bir adam, Kıralın himayesini onlara satar mı sanırsın? Hiç olmazsa gemisinde bana bir yemek yedirmek istedi, kabul ettim. Uyanık fikirli ve çok nazik bir adam olan İspanya Elçilik sekreteri Carrio'yu da beraber götürdüm; bu zat sonradan Paris elçiliğinde sekreterlik ve maslahatgüzarlık yaptı; elçilerimizi örnek tutarak kendisiyle dostluğu çok ileri götürdüm.

Tamamiyle menfaat duygusundan uzak kalarak

elimden geleni esirgemediğim bu görevde, eğer aldatılmadan ve kendi zararıma başkalarının çıkarına alet olmadan bütün bu girdili çıktılı işleri gerekli dikkatle yapabilmiş ve az çok bir düzene sokabilmişsem, ne mutlu bana! Fakat benimki gibi en ufak hataların bile zararlı neticeler doğurduğu bir mevkide, görevimin aleyhinde olabilecek herhangi bir kusur işlememek için bütün dikkatimi kullanıyordum. Esas vazifemle ilgili bulunan her işte, bütün hizmetim boyunca, intizam ve dürüstlüğü son derecesine vardırdım. Şifre dökerken durumun gerektirdiği acelecilikten doğan ve M. Amelot'nun kâtiplerinin şikâyetine yol açan birkaç yanılmam hesaba katılmazsa, hiçbir işimde ne elçinin ne de kimsenin kınamasına sebep olacak bir ihmalim görülmedi; bu da benim kadar ihmalci ve dalgın bir kimsenin lehine kaydedilecek bir olaydır. Fakat yüklendiğim özel işlerde kimi zaman unutkanlığım ve dikkatsizliğim oldu; bu gibi hallerde, içimdeki adalet sevgisi hiç kimsenin şikâyetine vakit bırakmadan, zararı yüklenmeğe zorladı beni. Bunlardan, sadece bir tanesini, Venedikten ayrılışım sırasında meydana gelen ve acısını sonra Pariste çektiğim böyle bir olayı anlatmakla yetineceğim.

Rousselot adındaki aşçımız, ahbaplarından bir perukacının sattığı perukalara karşılık Zanetto Nani isimli bir Venedikli kişizadeden aldığı iki yüz franklık eski bir borç senedini Fransadan gelirken getirmişti. Senedi bana verdi, üç aşağı beş yukarı ne koparabilirsem koparmamı rica etti. Benim gibi o da biliyordu ki, Venedikli beyzadeler, yabancı memle-

keterde borçlandıkları paraları, memleketlerine dön-dükten sonra aslâ ödememeyi âdet edinmişlerdir. Ödemeye zorlandıkları vakit, zavallı alacaklının başına öyle işler ve masraflar açarlar ki, adamcağız bunalır ve her şeyden vazgeçer. Bu meseleyi Zanetto'ya açmasını le Blond'dan rica ettim. Zanetto senedi kabul etti ama ödemeye yanaşmadı. Gürültü patırdı nihayet üç sekino vermeğe razı oldu. Le Blond kendisine senedi götürdüğü zaman üç sekino hazır değildi, beklemek gerekti. Bu bekleyiş sırasında, ben elçi ile bozuştum ve yanından ayrıldım. Elçiliğe ait bütün evrakı muntazam bir şekilde teslim ettim, fakat Rousselot'nun senedi ortada yoktu. M. le Blond, senedi bana geri getirdiğini temin ediyordu. Çok namuslu olarak tanıdığım bu adamdan şüphe edemezdim; ama senedi ne yaptığımı da bir türlü hatırlayamadım. Zanetto borcunu kabul etmiş olduğuna göre, kendisinden üç sekinoyu bir makbuz karşılığı almaya, ya da senedin bir ikinci nüshasını koparmaya çalışmasını M. le Blond'dan rica ettim. Senedin kaybolduğunu anlayan Zanetto, bu iki şıktan hiçbirine yanaşmadı. Rousselot'ya üç sekinoyu kendi cebimden vermek istedim; kabul etmedi. Bana alacaklının adresini verdi, Pariste kendisiyle anlaşabileceğimi söyledi. Olup bitenleri öğrenen perukacı, ya senedini ya da parasının tamamını istedi. Öyle kahırlanmıştım ki, o melun senedi bulmak için vermiyeceğim yoktu! Varımdan yoğumdan çıkarıp ikiyüz frangı ödedim. Böylece senedin kaybolması sayesinde alacaklı parasının tamamını aldı; oysa talihi olmasaydı da senedi bulunuverseydi, Zanetto Nani

hazretlerinden vaadettiği on ekü*'yü güç belâ koparırdı.

Görevime karşı içimde duyduğum ilgi ve istidat sayesinde işimi zevkle yaptım; dostum Carrio ile ilerde sözünü edeceğim Altuna'nın sohbetleri, Saint-Marc meydanındaki kendi halimde gezintilerim, tiyatrolar ve sözü geçen dostlarımla hemen daima beraberce yaptığımız ahbap ziyaretleri dışında tek eğlencem, işim gücümdü. Gerçi, Rahip de Binis'in de yardımlariyle işim pek ağır gelmiyordu, ancak yazışmalarımız fazla olduğundan, üstelik te, harb içinde bulunduğumuz için, görevime hayli vakit ayırıyordum. Öğle önceleri uzun bir zaman, posta günleri ise, çoğu, gece yarısına kadar çalışırdım. Geri kalan zamanı, yeni girdiğim bu meslekte bilgilerimi arttırmak için okumaya harcıyordum; başlangıçtaki başarılarıma bakarak gelecekte daha da ilerliyeceğimi umuyordum. Nitekim hakkımda hep iyi şeyler söyleniyordu. En başta elçi, hizmetlerimi övmekle bitiremezdi; benden hiçbir şikâyeti olmadı; bense sonraları birtakım şikâyetlerde bulunmuş, netice alamayınca da ayrılmak için izin istemiştim; bana karşı bütün öfkesi bundan ileri geliyordu. Yazışmada bulunduğumuz elçilerle Kıralın nazırları, sekreterinin değerlerinden ötürü M. de Montaigu'yü tebrik ediyorlardı. Bu sözler onu okşayacak yerde, huyunun aksiliği yüzünden üzerinde tam tersine bir etki yarattı. Pek önemli bir olay, gene böyle bir takdir

* Değeri ortalama üç frank olan eski bir para. Rousseau otuz frank yerine ikiyüz ödemiş oluyor. (Çeviren)

kazanmasına sebep oldu, bu yüzden de bana düşman kesildi. Bu olay anlatılmaya değer.

Öyle rahatına düşkün bir adamdı ki elçimiz, hemen bütün mektuplarımızın gönderildiği cumartesi günleri bile işlerin bitmesini beklemeden giderdi. Nazırlarla Kırala yazılan telgrafların tamamlanması için beni durmadan sıkıştırır, bunları alelâcele imzalar, geri kalan mektupların çoğunu imzalamadan, bilinmez nereye, fırlar giderdi. Bu durum beni, haberleri bülten şeklinde vermek zorunda bırakmıştı; ancak Saray özel kalemine gidecek muamelâta ait yazıları birinin imzalaması lâzımdı; ben de imzamı atıyordum. Viyanadan Kıralın özel memuru M. Vincent'dan aldığımız önemli bir bildiriyi de kendi imzamla gönderdim. Prens de Lobkowitz'in Napoli üzerine yürümesi neticesinde Kont de Gayes'in yüzyılımız boyunca bir eşine daha rastlanmamış güzel bir harb taktiği olan — Avrupanın maalesef pek az üzerinde durduğu — o meşhur çekiliş hareketini yaptığı sıralarda idi. Haberde M. Vincent, özelliklerini açıkladığı bir adamın Viyanadan kalkarak Venedikten geçip Abruzze'ye gideceğini, görevinin de, Avusturya ordusu bu şehre yaklaşırken ora halkını ayaklandırmak olduğunu bildiriyordu. Hiçbir işle ilgilenmiyen M. de Montaigu elçilikte bulunmadığı için bu haberi Marki de l'Hopital'e* ben ulaştırdım,

* "Ordre de l'Hôpital" adındaki askeri-dinî eski bir kuruma nispetle bir asillik payesi. Önce Malta'da kurulan ve üyeleri şövalyelerin bu adanın hastahanesindeki hastalarla yaralılara bakmak gibi asil bir görev yüklendiği bu kurum, sonradan faaliyetlerini geniş-

hem öyle zamanında ulaştırdım ki, Bourbon hanedanı belki de bu herkesin dudak büktüğü zavallı Jean- Jacques sayesinde Napoli kırallığını elinde tutabilmiştir, sanırım.

Marki, elçiye verdiği cevapta benden söz açmış ve sekreterinin müşterek davaya ettiği hizmetten dolayı gerektiği gibi kendisine teşekkür etmiş. Bu işteki ihmalini bilen M. de Montaigu, bu takdir sözlerinde bir kınama sezmiş; bana ileri geri sözler söyledi. Daha önemsiz işler konusunda olsa bile, Markiye verdiğim gibi İstanbul elçisi Kont de Castellane'a da haberler vermiştim. Senato'nun zaman zaman İstanbul elçisine yolladığı kuriyelerden gayri bu şehirle haberleşme vasıtası olmadığından, kuriyelerin yola çıkacağı tarihler Fransa elçiliğine bildirilir, elçi de isterse İstanbuldaki meslekdaşına bu vasıta ile mektup gönderirdi. Bu bildiri, genel olarak kuriyenin hareketinden bir iki gün önce gelirdi. Fakat M. de Montaigu'yü pek sayan olmadığı için, ona bu haberi, kuriyenin yola çıkmasına ancak iki üç saat kala, âdet yerini bulsun diye veriyorlardı. Bu yüzden birçok kereler kendisi bulunmadığı için telgrafı benim hazırlamam gerekmişti. M. de Castellane, bu tellere cevap verirken benden iyi niyetle bahsetmiş; Cenova elçisi M. de Jonville de böyle yapmıştı. Hep bunlar yeni yeni târizlere yol açtı.

---

letmiş ve XVI ncı yüzyıldan bu yana kurum olarak varlığını kaybetmiştir; adı ancak bir paye olarak kalmıştır.

Fırsat buldukça kendimi tanıtmaktan geri durmadığımı inkâr etmem; ama yerli yersiz fırsat kollamış değilim. Canla başla hizmet ettiğime göre, bu hizmetlerin tabiî bir karşılığı olarak da onları değerlendirme ve mükâfatlandırma durumunda olanların teveccühünü kazanmak istemiş olmam, sanırım ki hakkımdı. Görevimi yerine getirmekte gösterdiğim sadakati, elçinin bir sızıldanma konusu yapmaya hakkı olup olmadığını bilemem; bildiğim, ayrılacağımız güne kadar ağzından duyduğum tek şikâyetin bu yolda olduğudur.

Hiçbir zaman iyi bir düzene sokamadığı konağı ahlâksızlarla dolup taşıyordu. Fransızlar itilip kakılıyor, İtalyanlarsa el üstünde tutuluyordu; bunlar arasında bile elçiliğe uzun zaman emek vermiş iyi memurlar yakışıksızca kovuluyorlardı; bir tanesi de Kont de Froulay zamanında birinci beyzade olan Kont Peati ya da benzeri isimde bir adamdı. M. de Montaigu'nün pek sevdiği ikinci beyzadesi, Dominique Vitali adında Mantoue'lu ahlâksızın biriydi. Elçi, yaltaklanmaları ve iğrenç cimriliğiyle güvenini kazanıp gözdesi olan bu adamın eline konağının bütün işlerini bırakmıştı; bu durum da en başta sekreteri olmak üzere, konaktaki birkaç namuslu kişinin gözden düşmesine yol açmıştı. Namus erbabınca göz altına alınmak hilekârları daima kuşkulandırır. Karakterim, bu adamın bana karşı kin beslemesine kâfi idi. Fakat bu kini daha da kızıştıran başka bir sebep te vardı. Bu sebebi söyleyim de kabahatim varsa beni suçlandırsınlar.

Her beş tiyatroda elçiye birer loca ayrılması

usuldendi. Her gün öğle yemeği sırasında hangi tiyatroya gitmek istediğini bildirirdi. Ondan sonra ben, benim ardım sıra da beyzadeler tiyatro localarını seçerlerdi. Elçilikten ayrılırken locamın anahtarını yanıma alırdım. Bir gün Vitali'nin konakta bulunmadığı bir sırada hizmetimi gören uşağa locamın anahtarını tarif ettiğim bir eve getirmesini emrettim. Vitali, bana anahtarı gönderecek yerde locayı kendisinin aldığını söylemiş. Uşağın bana gönderilen bu haberi herkesin önünde vermesi beni daha da mahcup duruma düşürdü. O akşam Vitali birkaç kelime ile benden özür dilemek istedi ise de kabul etmedim: Bayım, dedim, bu hakarete uğradığım evde ve buna şahit olanlar huzurunda yarın filân saatte gelip benden özür dilersiniz, yoksa bilmiş olun ki, öbür gün, ne olursa olsun, ya siz ya da ben bu konaktan gideriz. Bu kararlı konuşuş tarzım onu hizaya getirdi. Bildirdiğim yere saatinde gelerek kendisine yakışan bir aşağılıkla herkesin önünde benden özür diledi; fakat fırsatını kolladı: bir yandan önümde yerlere kadar eğilirken, öte yandan da İtalyan usulünce birtakım düzenler kurdu, çalıştı çabaladı, elçiye beni kovdurtamadı ama, beni istifa etme durumuna düşürdü.

Böylesine alçak bir herif elbette ki beni anlıyacak yaradılışta olamazdı, fakat işine yarıyacak taraflarımı biliyordu. Benim bilmeden yapılan kötülüklere tahammül edecek kadar iyi yürekli, yumuşak başlı, içten pazarlıklı, hakaretler karşısında onurlu ve müsamahasız, yerinde terbiyeli ve haysiyetli davranışı seven, herkesten lâyık olduğu saygıyı beklediği kadar

başkalarına da aynı saygıyı göstermede dikkatli bir insan olduğumu biliyordu. İşte bu yoldan işini yürüttü ve beni çileden çıkarmaya muvaffak oldu. Konağın altını üstüne getirdi. Usul, saygı, sıra, temizlik, intizam adına kurup korumaya çalıştığım ne varsa hepsini yok etti. Kadınsız bir evde, kibarlığın ayrılmaz bir eşi olan alçak gönüllülüğün hâkim olması için sıkıca bir disiplin ister. Vitali, az zamanda bizim konağı bir rezillik, bir hayâsızlık yatağı, dolandırıcılığın, uçarılığın barınağı haline getirdi. Exselâns elçiye kovdurttuğu ikinci beyzadesinin yerine, Croix-de-Malte sokağında genelev işleten, gene kendisi gibi bir muhabbet tellalı seçti. Bu iki kafadar uğursuzun haddini bilmezliği, hayâsızlığından hiç aşağı kalmıyordu. Aslında o da pek düzenli olmıyan elçinin yatak odası dışında, konakta şerefli bir insanın oturabileceği bir köşecik bile kalmamıştı.

Elçi akşamları yemek yemezdi. Beyzadelerle benim ayrı bir soframız vardı, rahip de Binis ile pajlar da bu sofraya otururlardı. En aşağılık bir aşçı dükkânında bile daha terbiyeli, daha temiz pâk kimseler hizmet görür, daha temiz örtülerde ve daha ağız tadiyle yemek yenir. Soframıza kapkara bir şamdan, bakır tabaklar ve demir çatallar konuyordu. Daha gizli kapaklı ne dolaplar dönüyordu bilmem, ama gondolümü elimden aldılar; bütün elçilik sekreterleri arasında bir tek ben kiralık gondole biniyor, ya da yaya gidiyordum: Resmî elçilik kavasını da yalnız Senato'ya giderken yanıma alabiliyordum. Öte yandan, konakta olup bitenleri bilmiyen yoktu. Bütün maiyet memurları avaz avaz anlatıp geziyorlardı. Hep

bunlara sebep olan Dominique Vitali, bize yapılan yakışıksız muamelenin herkesten çok bana tesir edeceğini bildiği için, ötekilerden fazla etrafa yayıyordu. Dışarda ekini belli etmiyen bir bendim; fakat elçiye hem bu olup bitenlerden hem de kendisinden şikâyet ediyordum. O habis ruhun alttan alta kışkırttığı elçiden ise her gün yeni bir hakaret görüyordum. Meslekdaşlarım seviyesinde ve mevkiime yakışacak tarzda yaşamak için çok para harcamak zorunda idim; oysa maaşlarıma tutar bir sol bile alamıyordum. Kendisinden para istedim mi, elçi bana teveccüh ve itimadından dem vuruyordu; sanki bunlar kesemi doldurup ihtiyaçlarımı karşılamaya yetermiş gibi.

Bu iki haydut herif, efendilerinin zaten pek bir şeye ermiyen aklını büsbütün başından aldılar; durmadan elden düşme alışverişler peşinde, yutturmaca satışları kelepir madrabaz satışları gibi göstererek onu soymağa başladılar. Brenta[1] kıyısında, değerinin iki katına büyük bir konak kiralattılar ona, kira farkını da konak sahibiyle bölüştüler. Konağın daireleri mozaik döşemeli, Venedik uslûbunda nefis mermer sütünlar ve mermer ayaklarla süslü idi. M. de Montaigu, Paris konaklarındaki dairelerin tahta kaplamalı olduğu sebebine dayanarak bütün sütun-

[1] Venedik Körfezine akan Brenta nehri. M. de Montaigu burada bir yazlık köşk tutmuştu. Ayrıca, Venedik'in içinde iki katlı bir *palazzo* kiralamıştı. Kendisinden önceki elçilerin yaptığı gibi, o da, gayet kuşkulu olan hükûmet erkânının şüphesini uyandırmamak için *Palais des Doges*'dan mümkün olduğu kadar uzakta oturmayı tercih etmişti.

ları mükellef çam kaplamalarla örttü. Gene buna benzer bir sebeple, Venedikteki yabancı elçilerden hiçbirinde görülmiyen bir şey yaptı: pajlarının meçlerini, maiyet uşaklarının da bastonlarını ellerinden aldı. Sırf kendisine sadakatle hizmet ettiğim için, belki de gene bu yukardaki gibi bir sebepten bana düşman kesilen adam işte böyle bir adamdı.

Küçümsemelerine, horlamalarına, terslemelerine sabırla boyun eğdim, hem de bunları öfkeden yaptığına bakarak içinde kin olmadığını sandım; ama işimi canla başla yaparak hak ettiğim itibardan beni yoksun etmeye niyetli olduğunu görünce, sabır yolundan ayrılmaya karar verdim. Kötü niyetini ilk önce, Venedikte misafir bulunan Duc de Modène hazretleriyle ailesine vereceği bir öğle yemeğinde benim sofralarına oturmıyacağımı söylemekle ispat etti. Her gün sofrasında yemek yemek şerefini benden esirgemediğine göre, eğer dük Hazretleri kendi teşriflerinde benim sofraya oturmamı istemiyorsa, bu arzuya uymamak elçi için haysiyet, benim içinse vazife icabı olduğunu kırgın, fakat sakin bir dille kendisine söyledim.

Nasıl? diye öfkeyle haykırdı, beyzadelerim yemezken, sekreterim, bir kişizade bile olmadığı halde, bir hükümdar sofrasında yemek yemeğe kalkışsın!

Evet efendim, diye cevap verdim, Ekselânsınız beni öyle bir mevki ile şereflendirdiler ki, bu görevde bulundukça kendimi beyzadelerinizden, daha doğrusu sözüm ona beyzadelerinizden üstün tutarım ve onlara açılmayan kapılar bana açılır. Bilirsiniz ki Devlet başkanlığına yapacağınız ilk resmî ziyarette

benim de büyük üniforma ile maiyetinizde bulunmam ve Saint-Marc sarayında sofranıza oturmakla şereflenmem hem protokol, hem de çok eski bir gelenek icabıdır. Resmî bir sofrada Duka ile, Venedik senatörleriyle yemek yiyebilen bir kimse, özel bir toplantıda Sayın dük de Modène ile neden yiyemesin, anlamıyorum! İleri sürdüğüm tez söz götürmezdi, ama elçi kabul etmedi. Bununla beraber dük de Modène yemeğe gelmediği için tartışmamızın tazelenmesine lüzum kalmadı.

O günden sonra durmadan bana eziyet etmekten, haklarımı çiğnemekten, görevimle ilgili ufak tefek imtiyazları elimden alarak sevgili Vitali'sine vermek için çabalamaktan geri durmadı. Eminim ki, Senatoya benim yerime onu göndermek elinde olsaydı, bu işi de yapardı. Özel mektuplarını kendi yazı odasında her zaman Rahip de Binis'e yazdırırdı. Kaptan Olivet işi ile ilgili olarak M. de Maurepas'ya gönderdiği bir mektubu da ona yazdırdı; bu işle benden başka kimse ilgilenmediği halde, mektubunda benden söz açmak şöyle dursun, bir örneğini yazısına eklediği tutanağı hazırlamış olmak şerefini bile benden esirgiyerek ağzını bile açmamış olan Patizel'e yükledi. Bana türlü eziyetler ederek gözdesine hoş görünmek isterdi; öte yandan benimle ipi koparmaya da yanaşmıyordu. Yerime bir başkasını bulmanın, M. Fallau'nun yerini doldurmak kadar kolay olmıyacağını seziyordu. Senatonun yazılarına cevap verebilmek için ona mutlaka İtalyanca bilen bir sekreter lâzımdı; telgraflarını hazırlıyacak, bütün işlerini görecek, ama hiçbir şeye karışmıyacaktı; canla başla kendisine hiz-

met etmek meziyeti yanında, o küstah beyzadelerinin nabzına göre şerbet vermek aşağılığını da gösterecekti. Hem beni hizmetinde alıkoymak, hem de, kendi yurdumdan ve onun memleketinden uzak, dönmek için cebimde on parasız, ezmek istiyordu: eğer tatlılık göstermiş olsaydı, bunu da başarırdı: fakat başka emeller peşinde koşan ve son kararımı vermeğe beni zorlayan Vitali, yapacağını yaptı. Bütün emeklerimin boşa gittiğini, elçinin hizmetlerimi takdir edecek yerde birer suç gibi başıma kaktığını, yanında kaldıkça gönül huzursuzluğu ile haksızlıklardan başka bir kazancım olmıyacağını, herkesin gözünden düşen bu zatın yaptığı münasebetsizliklerin zararını ben çekerken, isabetli işlerin bana hiç faydası dokunmıyacağını anlayınca kararımı verdim ve ayrılmak için kendisinden izin istedim; yeni bir sekreter buluncaya kadar da yanında kalacağımı söyledim. Bana ne evet ne de hayır demeden eski yolunda devam etti. Hiçbir şeyin düzelmediğini, yerime başka birini de aramadığını görünce erkek kerdeşine yazdım; beni bu karara sevkeden sebepleri birer birer açıklayıp görevimde kalmamın artık hiçbir suretle mümkün olamıyacağını da sözlerime ekliyerek bana yol vermeye elçiyi razı etmesini kendisinden rica ettim. Uzun uzun bekledim, ama cevap gelmedi. Durumum gittikçe güçleşiyordu ki elçi nihayet kardeşinden bir mektup aldı. Herhalde sert bir yazı olmalıydı bu; çünkü Ekselânsın zaman zaman öfkeden gözünün döndüğünü bilirim, ama bu kadarına hiç rastlamamıştım. Ağza alınmıyacak hakaretlerden sonra söyliyecek bir şey bulamayınca beni şifrelerini

başkasına satmakla suçlandırdı. Gülmeye başladım, alaycı bir sesle, acaba bütün Venedik şehrinde şifrelerinize bir ekü bile verecek kadar budala bir insan bulunabileceğini umar mısınız, diye sordum. Bu cevap onu öfkeden deliye çevirdi. Uşaklarına beni pencereden aşağı attıracağını söyledi ve onları çağırmaya davranır gibi bir hareket yaptı. O ana kadar tamamiyle sâkindim, fakat bu tehdit pek onuruma dokundu ve kızma sırası bana geldi. Kapıya atılıp sürgüsünü içerden sürdüm, sonra vakur adımlarla ona doğru yürüyerek: Hayır, Kont hazretleri, dedim, bu işe adamlarınız karışamaz, müsaade buyurun da aramızda halledilsin! Davranışım, hatim, hemen yalımını indirdi. Korku ve şaşkınlık üzerinden akıyordu. Öfkesinin yatıştığını görünce birkaç sözle kendisine veda ettim; sonra, cevabını bile beklemeden gidip kapıyı açtım, dışarı çıktım, bekleme odasından ağır adımlarla geçtiğim sırada uşakları her zamanki gibi ayağa kalktılar; öyle sanırım ki, eğer gerekseydi, bana karşı ona değil, ona karşı bana yardıma koşarlardı. Hiç odama çıkmadan hemen merdivenlerden aşağı indim bir daha dönmemek üzere konaktan ayrıldım.

Doğruca M. le Blond'un evine giderek olanları anlattım. Pek fazla şaşmadı; adamın ne mal olduğunu biliyordu. Beni öğle yemeğine alıkoydu. Bu yemek hazırlıklı değildi, ama pek parlak geçti. Venedikte oturan bütün hatırı sayılır Fransızlar sofrada idiler. Elçinin bir kedisi bile yoktu aramızda. Konsolos hikâyemi oradakilere anlattı. Dinleyenlerin ağzından bir tek ses duyuldu ki Ekselânsın pek lehinde değildi. Hesabıma bakmamış, bana bir sol bile vermemiş-

ti. Varım yoğum cebimdeki birkaç *Louis*'den ibaret olduğuna göre dönüş parası bakımından sıkıntıda idim. Bana bütün keseler açıldı. M. le Blond'dan yirmi sekino kadar aldım. Bir o kadar da M. de Saint-Cyr'den. Bu zat, Konsolostan sonra en yakın ahbabımdı. Bütün geri kalanlara teşekkür ettim. Elçinin haksızlıklarını Fransızların paylaşmadığını herkese ispat etmek için, dönüş günüme kadar kançıların evine yerleştim. Elçi, bu sıkıntılı günlerimde herkesin beni el üstünde tuttuğunu, kendinin ise, elçi olduğu halde, kimse tarafından tutulmadığını görünce büsbütün köpürüp küplere bindi. Ne yaptığını bilmeden Senatoya bir muhtıra vererek tevkifimi istedi. Rahip de Binis'ten bunu haber alınca, iki gün sonra yola çıkmaya niyetlenmişken, onbeş gün daha kalmaya karar verdim. Bütün hareketlerimi herkes biliyor ve doğru buluyordu. Beni tanıyanların hepsinin takdirini kazanmışım. Senato elçinin bu acayip muhtırasını cevaplandırmaya bile tenezzül etmedi; bana da konsolosun aracılığıyla haber yollayarak, bir delinin giriştiği teşebbüslere hiç kulak asmadan Venedikte canımın istediği kadar kalabileceğimi bildirdi. Dostlarımla gene eskisi gibi görüştüm: İspanya Elçisine vedaa gittim; beni pek iyi karşıladı; Napoli nazırı Kont de Finschietti'ye gittim, fakat kendisini bulamayınca bir tezkere yazdım; bana dünyanın en nazik cevabını verdi. Nihayet yola çıktım; çok darda olduğum halde, arkamda, sözünü ettiklerimden başka borç bırakmadım. Bir de Morandi adında bir tüccardan elli ekü kadar bir para almıştım; Carrio bu borcu üstüne aldı; o günlerden sonra birbirimizi sık sık birçok defalar gördüğümüz halde bu

parayı kendisine ödemiş değilim. Yukarda sözü geçen öbür iki borcuma gelince, elim genişler genişlemez bunları tam olarak sahiplerine ödedim.

Venedikten ayrılmadan önce, bu şehrin dillere destan olan eğlencelerinden, hiç değilse orada oturduğum sürece tadını çıkarabildiğim ufak bir kısmından söz açayım. Gençlik yıllarımda, o çağın zevkleri, daha doğrusu bu adı alan duyguları peşinde uzun boylu koşmadığım yazılarımdan anlaşılmıştır. Venedikte de bu mizacım değişmedi; şu var ki, kendimi kapıp koyuvermeme aslında engel olacak olan işim gücüm, katılabildiğim basit eğlencelere daha tatlı bir çeşni verdi. Bunların başta geleni ve en zevklisi, Le Blond, de Saint - Cyr, Carrio, Altuna ve ne yazık ki adını unuttuğum, fakat güzel hâtırasını her anışta heyecanlandığım o Frioul' (*) lü beyzade gibi değerli kişilerin sohbeti idi. Bu zat, hayatımda tanıdıklarım içinde yüreği en fazla benimkine benzeyen bir insandı. Bilgiden ve zariflikten yana engin, bizler gibi müziğe düşkün iki üç İngiliz de aramıza katılmıştı. Bunların hepsinin ya karısı, ya bir dostu, ya da bir metresi vardı. Metresleri, hep bir sanat ve hüner sahibi kadınlardı; evlerinde müzik yapılır, balolar tertiplenirdi. Kumar da oynanırdı, ama pek seyrek. Canlı mizacımız, sanata ve tiyatroya düşkünlüğümüz yüzünden bu türlü eğlenceyi tatsız bulurduk. Kumar, ancak yaşamaktan tad almayan insanların baş vuracağı bir yoldur. İtalyan müziği aleyhinde Paris'ten kalma bir pe-

* Venetia'nın doğusunda bir bölge.

şin yargı vardı bende; ama peşin yargıların diş geçiremediği Tanrı vergisi bir duyuş inceliğine de sahiptim. Bu müzik, dilinden anlayanları düşürdüğü sevgiye çok geçmeden beni de düşürdü. Barkarolleri dinlerken, o güne kadar hiç şarkı dinlememişim gibi geldi bana; sonra operaya kendimi öyle bir kaptırış kaptırdım ki, müziğe kulak vermek istediğim bir sırada gevezelik etmekten, yiyip içmekten ve oyun oynamaktan usanır, çoğu zaman dostların yanından kaçarak başka tarafa giderdim. Orada, yapyalnız locama kapanır, oyunun uzunluğuna bakmadan, sonuna kadar istediğim gibi müziğin tadına varırdım. Bir gün, Saint-Chrysostome tiyatrosunda uyuya kalmışım, hem de yatağımdakinden daha derin; gürültülü ve parlak parçalar da beni uyandıramamış. Fakat tatlı ahengi ve melek sesli şarkılarıyla beni bu uykudan uyandıran havanın ruhuma verdiği derin hazzı anlatacak kalem var mıdır? Gözlerimle kulaklarımı aynı dakikada açtım; ne uyanıştı o, nasıl bir hayranlık, ne türlü bir vecit içinde idim! İlk önce kendimi cennette sandım. Hâlâ hatırladığım ve ömrüm oldukça unutmayacağım bu nefis şarkı şöyle başlıyordu:

Conservami la bella
Che si m'accenete il cor*

Bu şarkıyı almak istedim: aldım ve uzun zaman da sakladım; ama kâğıt üstündeki haliyle, kafamın içindeki gibi değil. Nota o nota, ama aynı şey değildi.

* Gönlüme ateşler salan güzel, yakamı bırakmıyor.

Bu tanrısal şarkı, beni uykumdan uyandırdığı günkü sesi ancak kafamın içinde verebilir.

Scoule'lerde duyduğum müzik, bence operaların çok üstündedir; ne İtalyada ne de dünyanın başka yerinde bir eşine raslanamaz. *Scoule*'ler varlıksız genç kızların eğitimini sağlamak için açılmış yoksullar yurdudur. Devlet, sonra bu kızları çeyizler, ya evlendirir, ya da bir manastıra gönderir. Bunlara öğretilen hünerler arasında müzik başta gelir.

Pazarları, Vèpres* saatinde, bu dört Scoule'nin kiliselerinde, İtalyanın en büyük müzik üstatlarının tam bir orkestra ve koro için bestelediği ve idare ettiği, demir parmaklıklı mahfillerden yaşları yirmiye varmayan genç kızların okuduğu lâtince ilâhiler çalınıp çağırılır. Bu müzik kadar dokunaklı, coşturucu bir müzik tasavvur edemem: bestelerdeki sanat zenginliği, şarkılardaki zevk inceliği, seslerin güzelliği, icranın mükemmelliği, hepsi bir araya gelince, yerin kutsallığına uygun düşmese de, sanınam ki bu konserlerin tesir etmiyeceği bir insan yüreği bulunsun. Ne Carrio ne de ben Mendicanti'**lerin katıldığı bu ikinci törenlerini hiç kaçırmazdık. Oraya giden bir biz değildik. Kilise, müzik meraklılarıyla dolup taşardı: Opera sanatçıları bile, bu mükemmel örnekleri dinleyip gerçek şan anlayışını benimsemek için oraya gelirlerdi. En çok gücüme giden o melun demir par-

* *Vèpres:* Saat 14 ile 15 dolaylarında kiliselerde yapılan ibadet.

** *Dilenci* anlamına gelir. Bu ilâhilerle Tanrıdan mağfiret dilenildiği için böyle denmiş olsa gerek. (Çeviren)

maklıklardı; bunlar sade sesleri bırakıyor, gerçekten melek kadar güzel olan o yüzleri göstermiyordu bana. Durmadan söylerdim bunu. Bir gün M. Le Blond, evinde gene bu sözü açtığımda, bu kızcağızları o kadar görmek istiyorsanız, dedi, merakınızı gidermek kolay. Ben, yurdun idare kurulu üyelerindenim. Size, kızların sofrasında bir ikindi kahvaltısı ikram edelim. Dediğini yaptırıncaya kadar yakasını bırakmadım. Can attığım bu güzellerin bulunduğu salona girerken hiç duymadığım bir aşkla içim titriyordu. Ancak seslerini duyup isimlerini bildiğim bu şöhretli sanatçıları M. le Blond birbiri ardınca tanıttı bana: *Geliniz Sophia...* Yüzüne bakılacak şey değildi. *Geliniz Cattina...* Bir gözü kördü. *Geliniz Bettina...* çiçekten suratı kalbura dönmüştü. Göze batacak bir kusuru olmayan tek kız yoktu içlerinde, diyebilirim. Hâin Le Blond acı hayal kırıklığıma bakıp gülüyordu. İki üç tanesini pek fena bulmadım; bunlar sade koroda söylüyorlarmış. Çok üzülmüştüm. Kahvaltı sırasında kızlara takıldılar, onlar da neşelendi. Çirkinlik insanı mutlaka sevimsiz yapmaz. Ben de onlarda sevimli taraflar buldum. İçimden: ruhsuz bir kimse böyle şarkı söyliyemez, diyordum; ruhları güzel olmalı bunların. Sonunda, onları görüşüm öylesine değişti ki, bu çirkin kızlardan ayrılırken herbirine hemen hemen tutulmuştum. Bir daha konserlerine gitmeye adeta cesaretim kalmamıştı. Bir yolunu bulup gönlümü yatıştırdım. Şanlarını gene mükemmel buluyordum. Sesleri yüzlerini öylesine düzgünlüyordu ki*, şarkılarını dinledi-

* Eski kadınların pudra yerine yüzlerine sürdükleri düzgün ile örtmek mânasına kullanılmıştır. (Çeviren)

ğım sürece, gözlerime de inanmıyarak, onları güzel görmekte ısrar ediyordum.

İtalyada müzik öyle ucuza gelir ki, müzikten hoşlanan bir kimsenin, yokluğunu çekmesine değmez. Bir klavsen kiraladım; bir tek ekü karşılığında evime dört beş müzisyen getiriyor ve haftada bir defa onlarla operada en çok hoşuma giden parçalara çalışıyordum. Benim *Muses Galantes*'ın bazı kısımlarını da onlarla geçtik. Beğendiğinden mi, yoksa bana yaranmak için mi bilmem, Saint-Jean-Chrysostome Tiyatrosunun bale ustası bunlardan ikisini istetti; tiyatronun mükemmel orkestrasından bunları zevkle dinledim. Bettina adında hoş, daha çok ta sevimli bir kız danslarını etti. Dostlarımızdan Fagoaga adında bir İspanyolun metresiydi bu kız, geceleri sık sık evine oturmaya giderdik.

Söz kadınlara gelmişken, bize bu konuda açıklıyacağınız bir şey yok mu? diyebilirler bana, çünkü Venedik gibi bir şehirde onun pehrizi olmaz. Evet, söyliyeceklerim var, ve bu bahiste itiraflarımı yaparken öbürlerinde olduğu kadar açıkyüreklilik göstereceğim. Ancak genel kadınlardan her zaman nefret etmişimdir; Venedikte mevkiim yüzünden çoğu ailelere girip çıkamadığım için, elimde başka imkân yoktu. M. Le Blond'un kızları şipşirin şeylerdi, ama ağır başlı idiler, öte yandan babalariyle annelerine karşı büyük saygı beslediğimden bu kızlara kötü gözle bakmak aklımdan bile geçemezdi. Prusya kıralının özel memurunun Matmazel Cataneo adındaki kızı hoşuma gitmiyor değildi ama, Carrio ona gönül vermişti, hattâ evlenmeleri bile söz konusu olmuştu.

Carrio'nun hali vakti yerinde idi, benimse değil; onun yüz Louis altını aylığı vardı, benimse yüz pistol. Bir dostumla rekabete girişmek istemiyeceğim bir yana, dünyanın hiçbir yerinde, hele Venedikte, benim gibi cebi delik bir erkeğin hovardalığa kalkışmaması gerektiğini de biliyordum. Kendimi aldatarak cinsel ihtiyaçlarımı giderme yolundaki o kötü alışkanlığımdan vazgeçmemiştim. İklimin artırdığı bu türlü ihtiyaçları hissetmiyecek kadar çok işim gücüm olduğundan, bu şehirde bir yıla yakın bir zaman Paristeki gibi uslu yaşadım ve aşağıda anlatacağım iki garip tesadüfle başımdan geçenler dışında hiçbir kadına yaklaşmadan onsekiz ay sonra* Venedikten ayrıldım.

Elime geçen fırsatı, o pek faziletli beyzade Vitali, kendisinden istediğim tarziyeyi tam olarak verdikten az zaman sonra sağladı. Sofrada Venedik âlemlerinden söz açılmıştı. Bu sayın baylar, eğlencelerin en zevklisine karşı gösterdiğim ilgisizlikten ötürü beni kınamsıyorlar, Venedik yosmalarının cana yakınlığını öve öve bitiremiyorlar ve dünyanın hiçbir yerinde böylesini bulamıyacağımı söylüyorlardı. Dominique, bunların içinde en sevimlisini bana peşkeş çekiyor, beni bu kadına götüreceğini, memnun kalacağını söylüyordu. Bu hayırsever teklif karşısında gülmeye baş-

* *Bernard Gagnebin* ile *Marcel Raymond*, *Pleiade* baskısına ekledikleri notlarda, Rousseau'nun yanıldığını, çünkü Venedik'te sadece oniki ay kalmış olduğunu açıklıyorlar. *Van Bever* de *Garnier* baskısında aynı şeyi söyliyerek bu müddeti, 4 Eylûl 1743 ile 22 Ağustos 1744 tarihleri arasına yerleştiriyor.
(Çeviren)

ladım; yaşlı başlı, saygı değer bir zat olan Kont Peati de, bir İtalyandan ummayacağım bir açık yüreklilikle, düşmanının peşine takılıp uygunsuz yerlere gitmeyi benim gibi uslu akıllı bir kimseye yakıştırmayacağını söyledi. Aslında benim de içimde ne bir istek ne de bir niyet vardı. Ama gene de, anlayamadım nasıl oldu, o türlü münasebetsizliklerden birini yaptım; zevkime, gönlüme, aklıma, hattâ isteğime aykırı olarak, sırf bir iradesizlik yüzünden, yiğitliğe leke sürmek korkusuyla ve o memlekette söylendiği gibi, *per non parer troppo coglione**, boş bulunup sürüklendim. Evine gittiğimiz Padoana[1], oldukça şirin yüzlü bir kadındı, hattâ güzel de denebilirdi, ama benim hoşlandığım güzellerden değildi. Dominique, beni bırakıp gitti; şerbet ısmarladım, kadına şarkı söylettim ve yarım saat kaldıktan sonra masanın üstüne bir duka altını bırakıp kalkmaya davrandım. Fakat Padoana görülmemiş bir tok gözlülük göstererek hak etmediği bir parayı almak istemedi; bense görülmemiş bir budalalık ederek ona parayı hak ettirmeye kalkıştım. Konağa döndüğüm zaman kötü bir hastalık kaptığımdan öylesine emindim ki ilk işim bir cerrah çağırtıp ilâç istemek oldu. Böyle bir hastalığa delâlet edecek ortada hiçbir gerçek rahatsızlık, hiçbir belirti olmadığı

* Halk ağzı ve argo deyim: ("Amma da hıyarmış" demesinler diye).

[1] Venedik Enkizitörlerine verilmiş olan 15 Mart 1742 tarihli bir zabıta raporu V. Ceresole tarafından yayımlanmıştır. Bu raporda, *Calle della Bisca* semtinde oturan Giustina Padoana adlı orta malı bir kadının çıkardığı bir rezaletten bahsedilmektedir.

halde tam üç ay çektiğim üzüntüleri, kuruntuları anlatamam. Padoana'nın koynundan insanın bir illet kapmadan çıkabileceğini aklım almıyordu. Cerrahın, kuşkularımı yatıştırmak için yapmadığı kalmadı. Sonunda, vücudumun bu türlü hastalıkları kolay kolay kapmayacak özel bir yapıda olduğunu söyleyerek kuruntularımı dağıtabildi. Gerçi kendimi bu işte başka erkekler ölçüsünde denemiş değilim, ama sağlığımın o günedek bu yönden hiçbir arızaya uğramamış olması, cerrahın haklı olduğunu gösteriyordu. Bu düşünce bana ilerisi için hiç te cüret vermedi; tabiat bana böyle bir üstünlük bağışlamışsa da, bu lûtuftan hiçbir zaman kıyasıya faydalanmadım[1].

İkinci maceram da gene böyle orta malı bir kadınla geçti, ama hem başlangıcı hem de sonuçları bakımından bambaşka bir çeşittendir. Kaptan Olivet'nin bana gemisinde bir öğle yemeği ikram ettiğini, İspanya elçiliği sekreterini de beraber götürdüğümü söylemiştim. Top atışıyla selâmlanacağımı ummuştum. Mürettebat bize saf halinde selâm durdu, ama bir tek

[1] Rousseau, İtiraflar'ın 8 inci Kitabında, bir ikrar zorluğu ile başlıyan ilk hastalık belirtisine işaret eder ve bunun Venedikte kendini gösterdiği, yol yorgunluklarından ileri geldiği üzerinde ısrarla durur. M. de Conzié'ye yazdığı 21 Eylûl 1743 tarihli mektupta (Genel İtiraflar, Cilt I, S. 190) aynı sözler vardır. 1748 Haziranında hastalık tepmiştir. Altuna'ya yazdığı 30 Haziran 1748 tarihli mektupta (Genel İtiraflar, Cilt I, S. 232) hastalığın tehlikelendiğini, idrar tutukluğunun taştan ileri geldiğini ve nefrit sancıları geçirdiğini açıklıyarak kendini birtakım dinsel düşüncelere kaptırır.

atış bile yapılmadı. Carrio'nun bir parça bozulduğunu görerek pek ziyade üzüldüm. Aslında ticaret gemileri bizim dengimizde olmayan kimseleri bile top atışıyla selâmlarlardı. Üstelik kaptanın özel bir iltifatını hak etmiş olduğumu sanıyordum. Duygularımı hiç gizliyemem, gene de öyle oldu: yemekler pek güzeldi, Olivet de bize karşı çok saygı gösterdi, ama daha ilk baştan benim keyfim kaçmıştı, az yiyor ve pek az konuşuyordum. Hiç değilse kadehler ilk defa şerefe kaldırılınca bir top atışı bekliyordum; boşuna! Düşüncelerimi içimden okuyan Carrio, çocuk gibi homurdandığımı gördükçe gülüyordu. Yemeği yarılamıştık ki bir gondolün gemiye yaklaştığını gördüm. Kaptan bana dönerek: Kendinizi koruyun bayım, dedi, düşman geliyor. Ne demek istediğini sordum, takıldı. Gondol yanaştı, içinden ay gibi bir güzel çıktı, çok şık giyinmiş, üstelik tüy gibi hafifti, iki üç sıçrayışta kamaramıza geldi, sofraya bir takım konduğunu bile farketmeme vakit kalmadan onu yanı başımdaki sandalyeye oturmuş buldum. Canlı olduğu kadar da sevimli, yirmisinde var yok bir esmer güzeli. İtalyancadan başka dil bilmiyordu. Yalnız şivesi aklımı başımdan almaya yeterdi. Bir yandan konuşuyor, yemek yiyor, bir yandan da bana bakıyordu. Sonra birden haykırdı: Aman Yarabbi, Brémond, sevgilim, hanidir seni görmiyeli!... Bu sözlerle kucağıma atılması, dudağını dudaklarıma yapıştırarak nefesimi kesercesine beni göğsüne bastırması bir oldu. Doğulu kadınlara özge iri kara gözleri kalbime ateşten oklar yağdırıyordu; gerçi ilk anın şaşkınlığiyle biraz afallamıştım, ama arzular içimi sarmada gecikmedi; etrafımdakileri gö-

züm görmemecesine işi öyle azıttım ki güzel yosma dizginimi kısmak zorunda kaldı; çünkü sarhoştum, hattâ kudurmuştum diyebilirim. Beni istediği kıvama getirdiğini görünce, sevip okşamalara biraz ara verdi, ama ateşliliğinden bir şey eksilmedi. Sonunda keyfi gelince, bütün bu taşkınlıklarının sebebini — bilmem doğru, bilmem yanlış — bize açıklamaya kalktı: Toskana gümrükleri müdürü M. de Brémond'a insanı aldatacak kadar benziyormuşum; M. de Brémond'a bir zamanlar çılgınca âşık olmuş; hâlâ da âşıkmış; bir budalalık edip ondan ayrılmış; beni onun yerine koyuyormuş, sevecekmiş beni, çünkü işine öyle geliyormuş; benim de aynı sebepten onu sevmem gerekiyormuş; gene işine elverip te beni *"ektiği"* zaman, sevgili Brémond'u gibi ben de yüreğime taş basmalıymışım. Ne dediyse de onu yaptı: Kendi malı gibi beni kabullendi, eldivenlerini, yelpazesini, bel kemerini, hotozunu saklayım diye elime veriyor, şuraya buraya koşturuyordu beni; ben de her dediğini yapıyordum. Gidip gondolünü savmamı, benim gondolümle döneceğini söyledi; gondolü savdım. Yanından kalkıp M. Carrio'ya yerimi vermemi, onunla konuşacakları olduğunu söyledi; dediğini yaptım. Uzun boylu, gizli gizli konuştular. Sesimi çıkarmadım. Çağırdı, yanına gittim. Bak dinle, Zanetto, dedi bana, Fransızlar gibi sevişmek istemem, o türlüsü hoş olmaz zaten. Benden bıkar bıkmaz çekil git; ama yarı istekli yarı isteksiz yanımda kalmak yok, bak bilmiş ol.

Yemekten sonra Murano'nun züccaciye dükkânına gittik; bir sürü cıncık boncuk satın aldı; parasını da teklifsizce bize ödetti. Ama her gittiğimiz yerde bi-

zim sarfettiğimizden daha fazlasını bahşiş olarak veriyordu. Parayı sokağa atar gibi harcayıp bize de öyle harcatmasından ona hiç değer vermediği belli idi. Bize para ödetmesi de, sanırım, cimriliğinden değil, caka satmak içindi. Kendi uğruna keselerin açılıp saçılmasına bayılıyordu.

Akşam onu evine götürdük. Şundan bundan konuşurken tuvalet masasının üstünde duran iki piştov* gözüme ilişti. Bir tanesini elime alarak, hele bak, dedim, yeni icat bir enfiye kutusu! Ne işe yarayacağını sorabilir miyim? Bunlardan daha keskin silâhlarınız var sizin. Bu çeşitten birkaç sözle takıldık ona. Sevimliliğini bir kat daha artıran çocukca bir kuruluşla cevap verdi: hiç sevmediğim erkeklerin gönlünü hoş ettiğim zaman, uğradığım can sıkıntısına karşılık paralarını alırım. Bundan daha hakca bir iş olmaz: ama sırnaşmalarına tahammül ediyorsam, hakaretlerine de katlanamam. Bana saygıda kusur edeni yere sermekte kusur etmem!

Ayrılırken, ertesi gün için kendisinden söz aldım. Tam saatinde gittim. Onu, sırtında çok süslü, açık saçık bir sabahlıkla sere serpe** buldum. Ancak güney ülkelerinde giyilmesi âdet olan bu sabahlığın biçimini gayet iyi hatırlıyorum; ama burada uzun boylu

* Bir tek veya iki mermi atan, buna göre de horozu tek veya çift olan eski tabanca. Bunun için eskiden iki, üç piştov taşınırdı. (Çeviren)

** Metinde *in vestito di Confidanzia* deniyor. Bu İtalyanca sözün tam karşılığı "mahremiyet halinde" demektir. Biz, "sere serpe" sözünü daha yerinde bulduk.

tarife kalkışacak değilim. Sade şu kadarını söyleyim: kol ağızlarıyla boyun çevresinden fırdolayı ipek kordelâ geçirilmiş, uçlarından da pembe ponponlar sarkıtılmıştı. Bu renk, bence, güzel bir cildi çok açıyordu. Sonradan bunun Venedikte moda olduğunu gördüm. Tesirini öyle hoş buldum ki, bu modanın Fransaya gelmemiş olmasına şaşıyorum.

Bu kadının bana tattırdığı zevkleri o zamana kadar hiç duymamıştım. Hâtırasının gene ara sıra duyduğum heyecaniyle Madam de Larnage'dan bahsettim; fakat Zulietta'nın yanında o ne yaşlı, ne çirkin, ne soğuk kalıyordu. İnsanın aklını başından alan bu kızın işvelerini, cilvelerini hayal etmeye kalkışmayın; çünkü gerçekten çok uzak düşersiniz. Manastırların genç bakireleri onun gibi taze, saray dilberleri onun kadar oynak, cennet hurileri onun kadar yakıcı değildir. Bunca tatlı hazlar hiçbir ölümlünün ruhunu ve vücudunu sarmamıştır. Ne olurdu bir an olsun bu hazların tam ve alabildiğine tadına varabilseydim!... Tatmasına tadıyordum, ama sarmıyordu. Bütün o derin zevkleri körelttim, âdeta isteğimle öldürdüm onları. Hayır, tabiat beni bu türlü hazları duymak için yaratmamış. Bu sonsuz saadete karşı kalbime bir susuzluk vermiş ama, şu uğursuz kafama da onu öldürecek zehiri akıtmış.

Hayatımda bu yaradılışı açıkca gösterecek bir olay varsa, o da şu anlatacağımdır. Şimdi sizlere anlatmak istediğim konuyu kafamın içinde öyle kuvvetle duyuyorum ki, onu yazmaktan beni alıkoyabilecek yapmacık ahlâk kaygularını da hiçe sayacağım. Kim olursa-

nız olunuz, bir insanı tanımak istiyorsanız, şu iki üç sayfayı çekinmeden okuyunuz; J. J. Rousseau'yu iyice anlarsınız.

Bu yosmanın odasına, bir aşk ve güzellik mâbedine girer gibi girdim; o kadında, bu kutsal yerin tanrıçasını bulmuştum sanki. Sayıp değer vermeden, bana tattırdıklarını duymama imkân olabileceği hiç aklımdan geçmezdi. Daha ilk cilveleşmelerinden, sevip okşayışlarının, büyüleyici güzelliklerinin tadını alınca, hazzin meyvası vaktinden önce düşer korkusuyla hemence koparmaya kalkıştım. Bir anda, vücudumu yakıp kavuran o ateş söndü, damarlarımı bir ölüm soğuğu kapladı; dizlerimin bağı çözüldü, bayılacak gibi oldum ve oturup çocuk gibi ağlamaya başladım. Göz yaşlarımın sebebi ve o anda kafamdan geçenler kimin aklına gelirdi? Kendi kendime: şimdi benim olan şu vücut, tabiatın, aşkın bir şaheseridir. Ruh, beden ,hepsi kusursuz. İyi yürekliliğiyle cömert sevgisi, sevimliliğinden, güzelliğinden aşağı kalmıyor. Ulular, kırallar, kölesi olmalıydı onun, taçlar tahtlar ayaklarına serilmeliydi. Oysa bak haline. Herkesin harcı zavallı bir orta malı. Bir ticaret gemisi kaptanı onu dilediği gibi kullanıyor. Gelip benim kucağıma atılıyor. Ben ki, hiçbir şeyim olmadığını biliyor, ben ki, olan değerlerimi de bilmediğinden, onun gözünde bir hiçim. Bu işde akıl ermiyen bir şey var. Ya gönlüm beni aldatıyor, aklımı başımdan alıp beni âdi bir kahpenin maskarası ediyor, ya da benim bilmediğim gizli bir kusuru var da güzelliklerini tesirsiz bırakıyor ve onu, uğrunda çekişmeleri beklenen kimselerin gözünden düşürüyor. Bu kusuru bulmak için iyice zih-

nimı yordum*, fakat bu işte çiçek hastalığının bir payı olabileceği aklıma gelmedi. Teninin tazeliği, renginin parlaklığı, dişlerinin beyazlığı, nefesinin tatlılığı, bütün vücudunu kaplayan temizlik havası bu düşünceyi fikrimden silip süpürmüştü, hem öylesine ki, Padoana ile görüştüğümden beri durumumdan şüphelendiğim için, kendimi ona yaklaşacak kadar temiz hissetmiyordum ve eminim ki, bu yoldaki güvenim tamamiyle yerinde idi.

Bu isabetli düşüncelerin heyecaniyle ağlayacak hale geldim. Bu durumlarda muhakkak ki hiç görmediği bir sahne ile karşılaşan Zulietta, bir an şaşırıp kaldı. Fakat odanın içinde şöyle bir dolaşıp aynanın karşısına geçince, işin aslını anladı; gözlerimin bakışından bu garip halimde iğrenmenin payı olmadığını sezdi. Beni tedavi etmek, bu çekingenliğimi geçirmek onun için işten bile olmadı. Fakat, ilk defa bir erkek

---

* Bernard Gagnebin ile Marcel Raymond bu konuda şöyle derler: "Zulietta'nın önünde güçsüzlüğünü hisseden Rousseau, bu gerçeğin engin varlığiyle boy ölçüşemiyor. Bir kusur icat ederek bu gerçeği yok etmek ihtiyacını duyuyor. Kusur nedir, belli değil. Başsız meme doğuştan olma bir şeydir. Rousseau'nunki aslında ruhî bir kaygıdır: Böyle güzel bir kızın bu sanata düşmesi tabiata aykırıdır. İlk tepki bu düşünceden geliyor. Şu var ki, fesat fikirli bir okuyucu Rousseau'nun aklına şöyle bir ihtimali de getirebilir: Zulietta'nın cazibelerine dayanamıyan. bu yüzden vücudunu "ölüm soğuğu kaplıyan" yazar, bilerek, ya da bilmiyerek yargı gücünü imdadına çağırıyor ve o yoldan iktidarsızlığına, göz yaşlarına ilgi çekici bir mâna vermeye çalışıyor". (Çeviren)

eli ve erkek dudakları değiyormuş hissini veren bu göğüse yaslanıp kendimden geçeceğim sırada, memelerinden birinin başı olmadığını farkettim. Garipsedim bunu, dikkat edince baktım ki bu meme ötekinin yapısında değil. Bir memenin nasıl olup da başsız olabileceğini zihnimde araştırırken, bunun doğuştan gelme önemli bir noksan olduğuna kanaat getirdim; bu düşünceyi kafamın içinde evire çevire sonunda, koynuma aldığım kadının, hayalimden geçirebileceğim güzelliklerin en cana yakın şekline bürünmüş bir ucube, tabiatın, insanlığın ve aşkın lânetine uğramış bir varlık olduğu gün gibi aşikâr göründü bana. Budalalığı, kendisine bu başsız memeden bahsedecek kadar ileri götürdüm. Önce işi şakaya aldı ve o delişmenliğini takınarak öyle cilveler yaptı ve öyle sözler söyledi ki beni arzudan çılgına çevirdi. Fakat kendisinden gizliyemediğim huzursuzluğum karşısında baktım kızardı, toparlandı, kalktı ve hiçbir şey söylemeden gitti, pencerenin yanına oturdu. Ben de yanına oturmak istedim. Oradan kalkıp bir divana oturdu, az sonra oradan da kalkıp yelpazelenerek oda içinde dolaşırken, soğuk, küçükseyen bir perdeden: *Zanetto, lascia le Donne, e studia la matamatica**, dedi bana.

Ayrılırken kendisiyle ertesi gün için kavilleşmek istedim; üç gün sonrasına söz verdi, alaycı bir gülümseyişle de dinlenmeğe ihtiyacım olacağını söyledi. Bu üç gün boyunca içim içime sığmadı; Zulietta'nın cilveleri, tatlı şaklabanlıkları gönlümden

* Zanetto, sen kadınları bırak ta matematik oku. (Çeviren)

çıkmıyor, yaptığım münasebetsizlikten dolayı kendi kendime kızıyor, hayatımın en zevkli anlarını geçirmek fırsatı elimde iken kaçırdığıma üzülüyor, bunun acısını çıkaracağım günü delice bir sabırsızlıkla bekliyordum; şu var ki, bu nefis kızın kusursuz güzellikleriyle yakışıksız durumunu bağdaştırmaya ne kadar çalıştıysam, gene de içim rahat değildi. Buluşma saati gelince koşa koşa, uça uça evine gittim. Bu ziyaret, ateşli mizacını bu sefer daha çok tatmin edebilecek miydi, bilmem; fakat ne olsa gururunu okşayacaktı. Hatalarımı nasıl düzelttiğimi ona göstereceğimi düşünerek peşinden içimde derin bir sevinç duyuyordum. Zulietta bana bu fırsatı vermedi. Rıhtıma yanaşınca evine gönderdiğim gondolcu, hanımın bir gün önce Floransaya gittiği haberini getirdi. Onu nasıl sevdiğimi buluştuğumuz zaman duymamıştım, ama bu ayrılıkla acı acı hissettim. Onu kaybettiğime boşuna üzüldüm durdum. Ne kadar sevimli, ne kadar cana yakın olursa olsun, onu gene unutabilirdim; ama hiç unutamadığım, içimde hicran kalan bir şey varsa, o da kendisinde bıraktığım hâtıranın beni aşağılayan bir hâtıra olmasıydı.

İşte iki maceranın hikâyesi. Venedikte geçen on sekiz aylık hayatımda söze değer, olsa olsa, gerçekleşmemiş basit bir niyet kaldı. Carrio çapkın bir adamdı. Hep başkalarına peyli kadınlara gitmekten bıkmış usanmış; bir de sade kendisinin olanını bulmak hevesine kapılmış. Birbirimizden hiç ayrılmadığımız için, Venediklilerin pek alışkın olmadıkları bir teklifte bulundu: ikimizi birden idare edecek bir kadın bulmak. Razı oldum. İş güvenilir birini bul-

maya kalıyordu. Aradı taradı, sonunda, hayırsız anasının satılığa çıkardığı on bir on iki yaşlarında bir kız salık almış. Birlikte görmeğe gittik. Kızcağızı görünce içim ezildi: Sarışındı, bir kuzu gibi yumuşak başlıydı. İtalyan olabileceğini hiç kondurmazdı insan. Venedikte yaşamak para ile değil: anasına birkaç kuruş verip kızı aldık. Sesi güzeldi: elinde bir sanatı bulunsun diye bir küçük klavsen* aldık, bir de şan hocası tuttuk. Bütün bunlar bize ayda ancak ikişer sekinoya mal oluyordu, üstelik başka masraflardan sağlıyacağımız tasarruf, harcıyacağımızdan fazla idi. Ancak, kızın olgunlaşmasını beklememiz gerektiğinden, biçme zamanından çok önce ekmek gibi bir şeydi bu. Ama akşamlarımızı bu çocuğun yanında geçirmek, onunla konuşmak, safca oynamak hoşumuza gidiyordu; hattâ ona sahip olsaydık belki böyle güzel vakit geçiremezdik: gerçek şu ki, bizi kadınlara en çok bağlıyan şey, uçarılıktan ziyade, onların yanında yaşamaktan duyduğumuz bir çeşit hazdır! Farkında olmadan gittikçe küçük Anzoletta'ya bağlanıyordum, ama içinde cinsel duyguların pek az payı olan babaca bir sevgi ile. Bu sevgi arttıkça da öbürlerine yer ayırmak daha da imkânsızlaşıyordu. Erginlik çağına eriştikten sonra da bu kıza yaklaşmanın benim için pek korkunç, âdeta soy haramı gibi bir şey olacağını hissediyordum. Bakıyordum, iyi yürekli Carrio da, bilmeksizin, aynı duygulara kapılmıştı. Kendimiz farkında değildik ama, önce düşündüklerimizden bambaşka, gene de onları hiç aratmıyan zevk-

* Piyano'nun icadından evvel kullanılan, bugün de çalınan müzik âleti.

lerle tatlı tatlı oyalanıyorduk. Eminim ki, bu çocuk istediği kadar serpilip güzelleşsin, onun temiz ruhunu karartmak şöyle dursun, o ruhun koruyucuları olacaktık. Bu olaydan az sonra başıma gelenler, bu hayırlı işe yardım etmeme vakit bırakmadı ve tek övünebileceğim şey, iyi niyetimden ibaret kaldı. Şimdi gelelim yolculuğuma.

M. de Montaigu'nün yanından ayrıldığım gün niyetim, Cenevre'ye ve anacığıma kavuşabilmem için kötü kaderimin engellerini ortadan kaldırarak yüzüme gülmesini beklemekti. Fakat elçinin kavgamızı ele güne yayması, hattâ Saraya yazmak budalalığına kalkışması yüzünden, kendim Saraya giderek kendi davranışımın ve o çılgının yaptıklarının hesabını vermeğe lüzum gördüm. Bu kararımı Venedikten, M. Amelot[1]'nun ölümünden sonra dışişlerine vekâlet eden M. du Theil[2]'e yazdım. Mektubumun arka-

[1] J.-J. Amelot de Chaillou (1689 - 1749), 17 Nisan 1744 te, 15 inci Louis tarafından görevinden affedildi. Kıral, dışişlerini kendi idare etmek istiyordu. Şu halde Amelot ölmüş değildi. Yabancı memleketlerde birçok diplomatik vazifelerde bulunmuş olan bakanlık başkâtiplerinden Jean-Gabriel de la Porte du Theil, daha ziyade dışardaki diplomatik temsilcilerle yapılan yazışmaları yürütmek ile görevlendirilmişti. Bu durum, bakanlığa 18 Kasım 1744 te Marki d'Argenson'un tâyinine kadar sürdü.

[2] Rousseau'nun Du Theil'e yazdığı 8. ve 15 Ağustos 1744 tarihli mektuplar, daha 1768 de *Oeuvres diverses de J. - J. Rousseau* adlı kitabın 441 - 456 ncı sayfalarında yayımlanmıştır. Önceleri Dışişleri Bakanlığı evrak mahzeninde saklanmış olan bu yazılar, de Taulès adındaki bir memur tarafından çalınarak Vol-

sından hemen Bergamo, Como, Domodossola üzerinden yola çıktım; Simplon geçidini aştım. Sion'da Fransız özel temsilcisi M. de Chaignon[1] bana karşı çok yakın dostluk gösterdi. Cenevre'de M. de la Chausure[2] de ondan geri kalmadı. Birkaç para alacağım olan M. de Gauffecourt ile de tekrar görüşme fırsatını buldum. Babama uğramadan Nion'dan geçmiştim: fazla masraf olur diye korkmuyordum; ancak başıma gelenlerden sonra beni dinlemeden ileri geri lâf eder diye üvey annemle karşılaşmaktan çekiniyordum. Babamın eski dostu kitapçı Du Villard bu

[1] Pierre de Chaignon, Sion'a henüz özel temsilci tâyin edilmiş bulunuyordu; Venedik Elçiliği ile de yazışmıştı. Rousseau'nun ziyaretini M. de Montaigu ye bildirmiş olmalı ki, Elçi kendisine yazdığı 10 Ekim 1744 tarihli mektupta: "Bay Rousseau'nun anlattıkları bir maceracının hikâyeleridir. Kendisini kabul etmek nezaketini gösterdiğinizden dolayı müteşekkirim. Size macerasının sonunu da anlatmaktan çekinmemiş..." der.

[2] Yirmi altı yıllık bir hikâyeyi anlatırken Rousseau bazı maddi hatalara düşüyor. Kendisinin görüştüğü özel temsilci, maiyet papazı ve sekreteri Rahip Gabriel Arnault olsa gerektir. Öte yandan M. de Chausure, Cenevreden 1739 da ayrılmıştı. O zamanki özel temsilci M. de Champeaux idi ve o sırada Cenevrede değildi. Rahip Arnauld, katolikliği kabul etmiş Cenevrelilerle ilgilenirdi; Rousseau'yu 1737 de annesinin mirasını istemek üzere Cenevreye geldiği zaman tanımıştı.

taire'e verilmiştir. Voltaire, Rousseau'nun elçilik sekreteri değil, M. de Montaigu'nün uşağı olduğunu ileri sürüyordu. Bu mektuplar bir daha Dışişleri arşivine geri gelmemiştir.

vefasızlığı acı acı yüzüme vurdu. Sebebini söyledim. Üvey annemle karşılaşmadan kusurumu tamir etmek üzere birlikte posta arabasına bindik. Nion'a varınca ben kahvede bekledim, Du Villard gidip babacığımı buldu; zavallı adam koşa koşa gelip beni bağrına bastı. Akşam yemeğini başbaşa yedik ve gece oturup baba oğul tam gönlüme göre sohbet ettik. Ertesi sabah Du Villard ile birlikte Cenevre'ye döndüm. Bu zata, karşı, bana ettiği o iyilikten dolayı hâlâ minnettarım.

Lyon yolu, benim için en kestirme yol değildi, ama M. de Montaigu'nün pek âdice bir dalaveresini meydana çıkarmak için bu şehire uğradım. Paristen bir küçük sandık içinde sırma işlemeli bir ceket ile birkaç çift kolluk ve altı çift beyaz ipek çorap getirtmiştim; sandıkta olan biten bunlardı. Kendi teklifi üzerine bu sandığı, daha doğrusu bu kutuyu Ekselânsın bağajlariyle biraraya koydurdum. Kendi eliyle yazıp aylıklarıma karşılık bana verdiği şişirme hesap pusulasında, denk diye adlandırdığı bu kutunun ağırlığını onbir kental göstererek sırtıma muazzam bir nakliye parası yüklemişti[1]. Amcası M. Roguin'in tavsiyesi üzerine bana yardım eden M. Boy-de la Tour sayesinde Lyon ve Marsilya gümrük kayıtlarında yaptığımız incelemede bu dengin kırk beş livre* çektiği ve nakliyenin de bu ağırlık üzerinden öden-

[1] Rousseau'ya ait yol masrafları hesabında M. de Montaigu, gerçekten, 1150 livre (575 kilo kadar) ağırlığındaki bir dengin Paris - Marsilya nakliye ücreti olarak 138 Franklik bir indirme yapmıştır.

* Yirmi iki buçuk kilo.

diği anlaşıldı[1]. Bu kaydın tasdikli bir örneğini M. de Montaigu'nün hesap pusulasına ekledim, elimde bu ve bunun kadar sağlam başka belgeler olduğu halde, ve hepsinden faydalanacağım zamanı sabırsızlıkla bekliyerek Paris'in yolunu tuttum. Bu upuzun yol boyunca, meselâ Como'da, Valais Kantonunda ve daha başka yerlerde ufak tefek maceralarım oldu. Birçok şeyler gördüm, bu arada Borromé adaları* anlatılmaya değer; fakat vaktim dar, gözcülerim tepemde, huzur ve zaman isteyen bir işi acele ve kötü de olsa tamamlamak zorundayım[2]. Eğer kader himmet edip daha mesut günler nasib ederse, o günleri, bu eseri elimden geldiği kadar düzeltmeğe, ya da

---

[1] Auguste de Montaigu, atasını savunma gayretiyle, elçinin hesaptan düştüğü bu paranın, içinde Rousseau'nun zatî eşyaları bulunan o küçük sandığa değil, Rousseau'nun 23 Kasım 1743 tarihli bir yazı ile Kontes de Montaigu'ye bildirmiş olduğu başka bir eşyaya ait olduğunu ileri sürer. Olaylar, gayretkeş savunucuyu maalesef haksız çıkarıyor: Rousseau, sözü edilen bu mektubunda, "bütün eşyaların aynı gemi ile ve gemicilerin pasaportlarına kaydedilmek suretiyle gönderilmesini" Kontesten rica etmektedir. Nitekim, Madam de Montaigu ancak 1744 Ekiminde, yani Rousseau'nun Venedikten ayrılışından ve hesabı etrafında kopan gürültülerden çok sonra kocasının yanına gelmiştir.

* İtalyada Maggiore gölünde çok şirin dört oda.

[2] Rousseau'da musallat fikirler, daha bu Yedinci Kitabın başında uyanmıya başlamıştı. İkinci Bölümün her bakımdan birinciden daha değersiz olacağını söylememiş miydi ya!

çok lüzumlu saydığım bir ek bölüm[1] kaleme almağa harcıyacağım.

Maceramın dedikodusu Parise benden önce gelmiş; baktım ki devlet dairelerinde olsun, dışarda olsun, elçinin delilikleri herkesi kızdırmış. Buna rağmen, Venedikte önüne gelenin bağırıp çağırmasına, elimdeki belgelerin söz götürmez açıklığına rağmen, dâvamda hak kazanamadım. Hatırım hoş edilmek, zararlarım ödenmek şöyle dursun, alacaklı olduğum maaşlarımın verilmesi işi dahi elçinin insafına kaldı. Buna tek sebep olarak ta, Fransız olmadığım için devlet himayesine hakkım olmadığı, bu işin onunla benim aramda özel olarak halledilmesi gerektiği ileri sürüldü. Hakarete uğradığım, hakkımın yenildiği, perişan olduğum, elçinin insafsız, zalim bir divane olduğu ve bu işin onun şeref ve haysıyetini iki paralık ettiği hususunda herkes benimle birlikti. Ama ne olsa o bir elçi idi, bense bir kâtip parçası. Usul ve nizam, ya da onların bu adı verdikleri şey, benim haklı çıkmamamı gerektiriyordu; öyle de oldu; hiçbir hak elde edemedim. Bağıra bağıra ve bu çılgın için herkesin önünde ağzıma geleni söyleye söyleye, bir gün beni susturmak isteyeceklerini düşündüm. Beklediğim de bu idi ve bu sözü duyuncaya kadar susmamaya kararlıydım. Fakat o sırada Dışişleri bakansızdı. Söyleyip gezmeme ses çıkaran olmadı,

[1] Rousseau, eserinin müsveddelerine sonradan şu notu eklemiştir: "Bu niyetten vazgeçtim."

hattâ beni söylemeğe kışkırttılar, benimle beraber haykırdılar: ama iş yerinde saydı; sonunda, hep haklı çıkıp hiç hakkımı alamamaktan usanarak her şeyden vazgeçtim.

Beni kötü karşılayan tek kişi, kendisinden böyle haksız bir davranışı en az umduğum Madam de Beuzenval oldu.

Bir elçinin kâtibine karşı haksız sayılabilmesini, gözünü sınıf imtiyazlariyle kişizadelik bürümüş olan bu hanımın aklı almıyordu. Bana karşı takındığı tavır bu peşin hükme uygundu. Bu hali öyle ağrıma gitti ki, yanından ayrılır ayrılmaz kendisine hayatımda yazdığım belki en sert ve en acı mektubu yazdım[1], ve bir daha da evine uğramadım. Père Castel beni daha iyi karşıladı, ama cizvit papazlarına özge o sahte yalpaklık altında, toplumun daima zayıfı kuvvetliye feda etme prensipine, o büyük prensiplerden birine haylı sadakatle bağlı olduğu gözümden kaçmadı. Dâvamın haklılığına olan kesin kanaatim ve doğuştan sahip olduğum haysiyet duygusu, bu taraflığa dayanmama yer vermedi. Père Castel ile ahbaplığı kestiğim gibi, ondan başka hiçbirini tanımadığım Cizvitlere de bir daha gitmedim. Zaten iyi yürekli Père Hemet'nin babacanlığına hiç uymayan meslektaşlarının zâlim ve entrikacı mizacı, beni onlardan öylesine soğutmuştu ki, o günden bu yana bir tanesiyle dahi görüşmedim; iki üç kere M. Dupin'in evinde rasladığım Père Berthier[2]'yi saymıyorum. Bu zat Montesquieu'yü çürütmek için M. Duppin ile işbirliği etmiş, son gayretiyle çalışmakta idi.

M. de Montaigu hakkında son söyliyeceklerimi de söyleyim de bir daha bu konuya dönmiyelim. Kavgamız sırasında kendisine bir sekreter değil, bir savcı çömezi lâzım olduğunu söylemiştim. Bu öğüdü dinledi ve benim yerime tam bir savcı bulup getirdi; bu adam bir yıla varmadan onun yirmi otuz bin lirasını çaldı*. Elçi bu adamı kovarak hapse attırdı, beyza-

1 Guillaume - François Berthier (1704 - 1782), Cizvit papazı, felsefe ve ilâhiyat profesörü, sonra, 1745 - 62 arasında *Journal de Trévoux* dergisi yazarı. Ölümünden sonra kâğıtları arasında *Observations sur le Contrat social de J.-J. Rousseau* (J.-J. Rousseau'nun *Sosyal Mukavele*'si üzerine düşünceler) başlıklı bir yazısı bulunmuş ve dostları tarafından yayımlanmıştır. *Reflexion sur un livre intitulé: de l'Esprit des Lois* (Kanunların Özanlamı adlı bir kitap üzerine düşünceler) isimli eseri de yazarın adı konulmadan 1749 da yayımlanmıştır.

* Rousseau'nun, hakkın koruyucusu olan savcıyı bir hırsızla kıyaslaması bize garip göründü. İtirafların hiçbir basısında —Pléiade dahil—, buna dair bir açıklamaya rastlamadık. Ancak Littré'nin *Procureur* (Savcı) maddesine 16 ncı yüzyıldan aktarılmış şu metin, Rousseau'nun savcılar hakkındaki kötü kanaatini aydınlatan bir ışık tuttu: *"Savcıların hırsız (uçucu) olduğu söylenir; buna sebep, onların bir tek tüyleri olmasıdır; oysa bunlar havadaki bütün kuşlardan daha iyi uçurmasını bilirler."* Lacurne: Caquets de l'accouchée (Lacurne: Loğusanın gıdıklamaları. S. 180).

Bu metindeki *tüy* sözüyle eski kaz tüyü kalemler kasdedilmiştir. Fransızcada, hem (çalmak) hem de

delerini de kapı dışarı etti; rezalet, kepazelik ayyuka çıktı. Herkesle kavga çıkaran elçi bir uşağın tahammül edemiyeceği hakaretlere uğradı; yapmadığı münasebetsizlik kalmayınca geri çağırıldı, elçilik yerine evinde oturup bahçecilik yapması daha uygun görüldü[1]. Sarayda işittiği azarlarda, benimle geçen maceranın da söz konusu olduğu anlaşılıyor. Fransaya dönüşünden az sonra benimle hesabını kesmek ve alacağımı ödemek üzere bana vekil harcını yollamış. O sırada pek parasızdım. Venedikte bıraktığım borçlar, o namus borçları, içimde ukde idi. Bu fırsattan faydalanarak ne verdilerse eyvallah dedim; Zanetto

[1] Bu hikâye doğrudur. 1744 Ekiminde Rousseau'nun yerine tayin edilen bu adam çabucak elçinin gözüne girdi ve güvenini kazandı. Bir tüccarla uyuşarak Montaigu'yü iki seneden fazla bir zaman hayâsızca soydu. Henri adındaki bu kâtibin 1 Ocak 1745 ten 31 Ocak 1746 ya kadar elçi hesabına yaptığı harcamaların tutarı, Venedik parasiyle 237,985 lirayı bulur. Oysa elçi, Rousseau'ya bin lira yıllık vermek istemiyordu. 1747 Mayısında kapana kısıldığını anlayınca, elçinin birtakım mektuplarını da alarak Monako'ya kaçtı. Montaigu, kâtibinin suç ortağı olan tüccarın yakasına yapışmak istedi ve Venedik kanunlarına güvenmek gafletinde bulundu; bu kanunlarsa onu haksız çıkardı. 1746 da birinci defa geri çağırıldıktan sonra 1749 da izin isteyen Kont de Montaigu, görevini büsbütün bırakmaya davet edildi.

(uçmak) mânalarına gelen *voler* fiilinden türetilmiş olan *voleur* sözü, hem (çalıcı), hem de (uçucu) anlamlarını hatıra getirdiğinden, bir bakıma (hırsız) ile, bir bakıma da (kuş) ile alâkalıdır; böylece bir tevriye sanatı meydana getmiştir. (Çeviren)

Nani'nin senedi de dahil, bütün borçlarımı ödedim; gene eskisi gibi meteliksiz kaldım; ama büyük bir yükten de kurtuldum. O günden sonra M. de Montaigu'nün adını bir daha ancak ölümünde, o da ölüm ilânından duydum. Allah zavallının taksiratını affetsin! Benim çocukluğumda *savcılığa** ne kadar istidadım varsa, onun da elçiliğe o kadar kabiliyeti vardı. Bununla beraber benim hizmetlerimden faydalanarak hem namus ve şerefini muhafaza etmek, hem de beni devlet memuriyetinde yükseltmek kendi elinde idi. Aslında Kont de Gouvon gençliğimde benim için bu yolu çizmişti; daha ileri yaşlarımda olsaydı, kendi aklımı kullanarak da bu yolda yükselebilirdim.

Haklı olduğu halde faydasız kalan şikâyetlerim, idarî müesseselerimizin ahmaklığına karşı ruhumda bir isyan tohumu bıraktı; o müesseler ki, aslında bütün nizamı altüst eden ve devlet murakabesini zayıfın ezilmesi, kuvvetlinin zorbalığı yolunda kullanan bilmem hangi sözde-nizam adına halkın gerçek menfaatlerini ve öz adaleti kurban edegelmiştir[1]. Bu

---

* Rousseau gene savcılar hakkında tezyif edici bir söz olan *grapignan* kelimesini kullanıyor. Bu ismin türetildiği *grappiller* masdarı, mecazî anlamda, haksız iktisaplarda bulunmak mânasına gelir. Anlaşılan, bizim bazı eski kadılar gibi Fransada da eskiden savcıların kötü bir şöhreti varmış. (Çeviren)

[1] Rausseau'nun düşünüşünün başlıca konularından biridir bu: "Aslında en zâlim nizamsızlıkları perdeleyen bu sözde sosyal nizam" der, *Karşılıklı Konuşmaları*'nın ikincisinde. Bu tema, gerçek ve görünüş, tabiî ve sosyal şekildeki antitezlere bağlanır. Rous-

tohumun gelişmesini o zaman iki sebep önledi, nasıl ki ilerde de önliyecektir. Bunlardan birincisi, bu işin benimle ilgili oluşudur; bir işin içine şahsi menfaat girince, büyük ve asîl hiçbir şey meydana gelemez; oysa gönlüm o yüce heyecanları yaratacak gücü ancak doğruya ve güzele yönelen tertemiz bir sevgiden alabilirdi. İkinci sebep, dostluğun tatlı havasıdır ki öfkemi, daha zevkli bir duygunun etkisiyle durultup yatıştırdı. Venedikte iken, dostum de Carrio'nun ahbabı ve her iyi insanın dostluğuna lâyık olan Vizkaya'lı bir zat ile tanışmıştım. Bütün kabiliyetleri ve faziletleri doğuştan nefsinde toplamış olan bu sevimli genç sanat zevkini geliştirmek amacıyla bütün İtalyayı dolaşmıştı; görüp öğreneceği başka bir şey kalmadığını düşünerek doğruca memleketine dönmeye niyetli idi. Kendisine, onunki gibi tam ilim yoluna harcanmak için yaradılmış bir zekânın güzel sanatlarla olsa olsa bir eğlence kabilinden uğraşabileceğini söyledim, ilmin tadını almak için de altı ay Pariste kalmasını tavsiye ettim. Sözümü dinlemiş ve gelmiş. Ben Parise

---

seau da insanlara, "gerçek ile görünüşü, tabiat insanı ile müesseselerimizin, sapık inançlarımızın yarattığı insanı birbirinden ayırdetmesini" öğretmek için dünyaya gelmiştir (Dialogue I). *Haksızlık Üzerine Hitabe*'nin önsözünde Eflâtun'un *Cumhuriyet*'inden alınmış olan Glaucus heykeli teşbihi, insanın kendi kendine benzerliğini nasıl kaybettiğini anlatır.

Rousseau ne derse desin, kendi tecrübesi ve Bossey'de uğradığı haksızlığın hâtırası, maruz kaldığı hakaretler ve çoğu zaman etkisinden kurtulamadığı "lâyık olduğu mevkii bulamamış olma duygusu", içinde, o zamanlardan bu yana, bir küskünlük, bir isyan uyandırmıştır ki yazışmalarında da kendini belli eder.

vardığımda orada beni bekliyordu. Tuttuğu daire kendisine büyük geliyormuş; yarısını bana vermek istedi, kabul ettim. Onu engin bir ilim aşkı içinde buldum. Akıl erdiremediği hiçbir şey yoktu. Bütün bilgileri harikulâde bir çabuklukla yutuyor, sindiriyordu. Kendisi hiç farkında olmadığı halde öğrenme aşkıyla tutuşan zekâsına bu gıdayı sağladığım için bana nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Bu kudretli ruhta ne meziyetler, ne cevherler bulmadım ki! Anladım ki bana lâzım olan arkadaş böylesi imiş; içli-dışlı oluverdik. Zevklerimiz eş değildi: durmadan kavga ediyorduk. İkimiz de inatçı, hiçbir şeyde anlaşmaya varamıyorduk. Gene de birbirimizden ayrılamıyorduk; durmadan zıtlaştığımız halde, hiçbirimiz ötekinin başka türlü olmasına razı olmazdı.

Ignacio Emanuel de Altuna[1], ancak İspanyanın yetiştirebileceği, hem de sayılı yetiştirmekle övünebileceği o nâdir insanlardandı. Memleketinin kişilerinde görülen millî karaktere bağlı o şiddetli tutkular onda yoktu. İntikam fikirlerinin kafasında yeri olmadığı gibi cinsel arzular da gönlüne düşemezdi. Kin güdemiyecek kadar mağrurdu. Gönlünü, bir fânînin incitemiyeceğini büyük bir soğukkanlılıkla söylediğini

[1] Don Manuel - Ignacio Altuna - Portu (1722 - 1763), tahsilini Madritte, kişizadelere mahsus olan medresede yapmıştır. İtalyayı dolaşıp Napoli, Roma ve Venedik şehirlerinde bir süre kaldıktan sonra birkaç ay Pariste bulundu. 1746 da Azcoitia' (Guipuzcoa eyaletinde şehir) da mahkeme reisliği yapmış, 1747 ve 1748 de rejidorluk etmiştir. Uzun bir nişanlılık süresinden sonra, 25 Mayıs 1749 da, Brigida Zuluaga adında bir kızla evlenmiş ve bir oğlu olmuştur.

pek çok kereler duydum. Kadınlara iltifat ederdi, ama kadın canlısı değildi. Şirin küçük çocuklarla oynaşır gibi oynaşırdı kadınlarla. Dostlarına ait metreslerin meclisinden hoşlanırdı, ama kendisinin ne bir metres edindiğini gördüm, ne de böyle bir niyeti ağzından işittim. Yüreğinde yanan fazilet ateşi, duyularında bu türlü heyecanların doğmasına imkân vermiyordu. Seyahatlerini bitirince evlendi, genç öldü, çocukları kaldı. Kendim gibi eminim ki karısı, ona sevgi zevklerini tattıran ilk kadın olmuştur. Dıştan bakılınca, bir İspanyol sofuluğu vardı onda, fakat içinden bir melek gibi dindardı. Kendimi hesaba katmazsam, ömrümde onun hoşgörüsünde başka bir insan tanımadım. Herhangi bir kimsenin din konusunda ne türlü düşündüğünü hiçbir zaman araştırmamıştır. Arkadaşı Yahudi olmuş, Protestan olmuş, Türk olmuş, koyu sofu, ya da dinsiz olmuş, onu ilgilendirmezdi bu, yeterki dürüst bir insan olsun. Başka konuların tartışılmasında dik kafalı, inatçı olduğu halde din bahsi, hattâ ahlâk bahsi açılınca toparlanır, susar ya da sadece: "ben ancak kendimden sorumluyum" der çıkardı. Böylesine yüce bir ruhun, kılı kırk yararcasına teferrüata kaçan bir düşünüşe sahip olabilmesini akıl almaz. Gününü nasıl geçireceğini, önceden, saatlerine, çeyrek saatlerine, dakikalarına kadar sıralar, tesbit eder ve bu zaman bölümüne öylesine bir dikkatle uyardı ki bir cümleyi okurken saat çalsa, cümlesini tamamlamadan kitabı kapardı, diyebilirim. Böylece bölünmüş bu zaman ölçüleri içinde, kimi filân konuya, kimisi de falan konuya tahsis edilmişti.

Düşünmenin, konuşup görüşmenin, kilisedeki âyinin, tespih çekmenin, ziyaretlerin, müzikle resimle uğraşmanın ayrı ayrı vakitleri vardı. Bu düzeni bozabilecek ne zevke, ne arzuya, ne hatıra gönüle yer yoktu onun gözünde. Sadece, yerine getirilmesi gereken bir vazife bu düzeni değiştirebilirdi. Ona göre davranayım diye vakit cetvellerini bana açıkladığı zaman önce gülerdim, sonra da hayranlıktan ağlardım. Ne kimseyi sıkar, ne de sıkılmaya gelirdi. Nezaket icabı kendisini sıkıntıya sokanları terslerdi. Öfkelendiği olurdu, ama surat asmazdı. Hiddetlendiğine çok rasladım, fakat darıldığına hiç. Onun kadar neşeli insan yoktur. Şakadan anlar, takılmasını da severdi. Bu işin ustasıydı da. Hiciv sanatında istidadı vardı. Biraz kızıştırılırsa bağıra çağıra konuşur, sesi uzaklardan duyulurdu. Ama bağırırken bakarsınız yüzü güler; tam öfkeli zamanında birden öyle tuhaf bir söz söyleyiverirdi ki herkesi katıltırdı. Huyu gibi cildi de İspanyola benzemezdi. Cildi beyaz, yanakları al al, saçları sarıya yakın açık kestane idi. Uzun boylu, güzel endamlıydı. Vücut yapısı tam ruhunun kalıbıydı.

Bu kafası ve ruhu olgun kişi, insandan anlıyordu, benimle dost oldu. Dostum olmıyanlara tek cevabım budur. Birbirimize öylesine alıştık ki bütün ömrümüzü bir arada geçirmeyi kararlaştırdık. Birkaç yıl sonra ben Azcoita'ya gidecektim ve onun vatanında birlikte yaşıyacaktık. Yola çıkmasından bir gün önce bu tasarı, bütün ince noktalarına kadar kararlaştırıldı. Bir eksiği, en iyi hazırlanmış tasarılarda dahi insanların elinde olmıyan taraftı. Sonraki olay-

lar, benim uğradığım felâketler, onun evlenmesi, ölümü, bizi büsbütün ayırdı. Ancak kötülerin kara emelleri gerçekleşiyor, diyeceği geliyor insanın, iyilerin temiz niyetleri hiçbir zaman başarıya ulaşmıyor.

Birine bağlanmanın mahzurlarını anladığım için bir daha böyle bir duruma düşmemeğe kendi kendime söz verdim. Tesadüfün önüme çıkardığı ve canla başla sarıldığım o emellerin daha doğarken sönüp gittiğini gördükten ve başarıyla girdiğim halde kovularak ayrıldığım meslekten soğuduktan sonra, artık bir daha kimseye bağlanmamaya, hür ve serbest kalarak bugüne kadar hiç ciddiye almadığım, ancak şimdi değerini hissetmeğe başladığım kabiliyetlerimden faydalanmaya karar verdim. Venediğe giderken yarıda bıraktığım opera bestemi[1] yeniden ele aldım, daha rahat çalışabilmek için de, Altınayı yolcu ettikten sonra gene eskiden oturduğum St. Quentin oteline taşındım; Luxembourg'a yakın sakin bir mahallede bulunan bu yer, gürültülü St. Honoré sokağına nispetle keyfimce çalışabilmem için daha elverişli idi. Dertli hayatımda Tanrının bana bir ihsanı olan o biricik gerçek teselliyi işte orada beni bekler buldum; ve ancak onun sayesindedir ki bunca belâları çekebiliyorum. Geçici bir tanışıklık değil bu; ahbaplığımızın nasıl başladığını biraz etraflıca anlatmam lâzım.

Yeni otelcimiz Orleans'lı bir kadındı. Çamaşır

[1] Bu beste, *Les Muses Galantes* operasıdır. 25 Şubat 1745 tarihli mektubunda Madam de Warens'a yazmış olduğu gibi, bir yandan da kimya deneylerine devam ediyordu.

işlerinde çalıştırmak için kendi memleketinden yirmi iki, yirmi üç yaşlarında bir kız tuttu. Kız, otelci ile bizim soframızda yemek yiyordu. Adı Thérèse le Vasseur idi ve iyi bir ailenin kızıydı[1]. Babası Orleans

[1] Marie - Thérèse Le Vasseur (1721 - ?), Darphane memurlarından François Le Vasseur ile Marie Renoux'nun kızıdır. Rousseau ile ilk münasebetleri, Rousseau tarafından borçlandığı hizmetçi aylıklarına karşılık 1758 de kendisine noter huzurunda verilmiş olan bir borçlanma senedine göre, 1 Mart 1745 tarihi olmak gerekirse de, bazı kaynaklar 1743 olarak da gösterirler.

Thérèse Le Vasseur en çok kadın yazarlar tarafından hücuma uğramıştır: Madam de Staël, George Sand, Madam Macdonald, Noelle Roger, Claude Ferval, aleyhinde yazanlar arasındadır. Bir tek Madam de Charrière, *Plainte et Défense de Thérèse Le Vasseur* başlıklı yazısı ile onu müdafaa etmiştir. Eug. Ritter, Edouard Rod ve Louis Ducros gibi erkek yazarların Thérèse hakkında objektif yazıları da vardır. Çağdaşları Thérès'i çok defa sert hükümlerle hırpalarlar. Madam d'Epinay, onun için: "Kıskanç, ahmak, çenesi düşük ve yalancı" der. Madam de Verdelin, dırdırcılığı ile ve etrafındakilerle mütemadi temasları yüzünden Rousseau'nun huzurunu kaçırdığını söyler. Bernardin de Saint-Pierre, yemeklerini ve evinin temizliğini över. Dar kafalı, basit, geveze ve cahil olduğu muhakkaktır; hattâ belki aklî yetersizliği de vardı, çünkü Rousseau kendisine bir türlü saati okumasını ve ayları sırasiyle saymasını öğretememişti. En büyük meziyeti, Rousseau gibi idaresi müşkül bir erkeğe otuz üç yıl boyunca görülmemiş bir sabır ve sadakatle hizmet etmiş, onun iyi ve kötü günlerinde yanından ayrılmamış olmasıdır. Kadın olarak Rousseau'ya sadık kalıp kalmamış olmasına gelince, bu hususta sırası gelince açıklamalarda bulunacağız.

darphanesi memurlarındandı, annesi küçük esnaflıkla uğraşıyordu. Orleans darphanesi kapanınca babası sokakta kalmış; birkaç kere iflâs eden annesinin işleri bozulmuş ve ticareti bırakarak kocası ve kızıyla Parise gelmiş. Kız çalışarak her üçünün de geçimini sağlıyordu.

Bu kızı soframızda ilk görüşümde çekingenliği, ondan da çok, hiç kimsede raslamadığım o tatlı, uyanık bakışı dikkatimi çekti. Sofrada, M. de Bonnefond ile İrlandalı, Gaskonyalı bir sürü papaz ve bu çeşitten daha başka kişiler vardı. Otelcimize gelince, nice kozlar kırmış, kaşarlanmış bir kadındı: edep, erkân bilen, o yolda konuşan ve davranan içlerinde bir ben vardım. Kızı sinirlendirdiler. Onu koruyayım derken, hemen cinaslı sözler bana yöneldi. Aslında bu kızcağıza karşı gönlümde hiçbir alâka duymamış olsam da, ona acımamdan ve ötekilere inadımdan böyle bir his doğabilirdi. Davranışta ve sözde, hele kadınlara karşı, her zaman dürüstlükten hoşlanmışımdır. Açıktan açığa kızın müdafii kesildim. Bu ilgilenişim hoşuna gitti: Ağzıyla söylemeğe cesaret edemediği minnet duyguları bakışlarında daha da tesirli dile geliyordu.

Çok utangaçtı; ben de öyle. Bu huy benzerliğinin birleşmemizi güçleştirmesi beklenirken, çabucak kaynaşıverdik. İşin farkına varan otelci kadın öfkesinden köpürdü; kabalıkları, kızla ahbaplığımı daha da ileri götürmeğe yaradı. Evin içinde benden gayri elinden tutanı olmadığı için, ben sokağa giderken üzülür, döndüğüm zamansa derin bir nefes alırdı. Aramızdaki gönül birliği, arzular da yardımcı olunca,

çok geçmeden beklenen neticeyi verdi. O, benim namuslu bir erkek olduğuma kanaat getirdi; aldanmadı. Ben de onun duygulu, sade, kendi halinde bir kız olduğuna inandım; ben de aldanmadım. Onu hiçbir zaman yüzüstü bırakmıyacağımı, ama nikâhlamayacağımı da kendisine ilk baştan söyledim. Sevgi, saygı, açık yüreklilik zaferimi sağladı. Sevgiye susamış, tertemiz bir yüreği vardı; onun için hiç cüret göstermeden murada erdim.

Murat alma zamanının gecikmesine, en başta, kendisinde aradığımı sandığı şeyi bulamayınca kızacağımdan korkması sebep oldu. Kendini teslim edinceye kadar halinde bir duraksama, bir utanma sezdim; bir şeyler anlatmak istiyor, bir türlü dili varmıyordu. Sıkıntısının asıl sebebi aklımdan bile geçmedikten başka, büsbütün yanlış, ahlâk bakımından onu pek aşağılayacak bir düşünceye kapıldım; sağlığım için korkulacak bir durumu olduğunu sanarak ne yapacağımı şaşırdım; bu vehimler günlerce yakamı bırakmadı ve saadetimi bana zehir etti. Birbirimizi anlamadığımız için bu konudaki konuşmalarımız bir bilmece, bir muamma halini alıyor, pek gülünç bir durum meydana geliyordu. Nerdeyse beni deli sanacaktı; bense onun hakkında ne hüküm vereceğimi kestiremiyordum. En sonunda birbirimize her şeyi açıkladık: çocukluk çağından henüz çıkarken işlenmiş bir tek günahı olduğunu, buna kendi cahilliğiyle bir kadın avcısının ustalığının sebep olduğunu ağlaya ağlaya bana anlattı. İşi öğrenince sevincimden: kızlık mı! diye bir haykırış haykırdım. Pariste, hem de yirmi yaşında bir kızda mı bunu arıyacağım! Vah

Thérèse'ciğim! Temiz ve sıhhatli bir kız olarak elime geldiğin, aramadığım şeyi de bulmadığım ne devlet!

Ben önce, kendime bir eğlence aramıştım sadece. Meğer daha iyisini yapmışım, bir eş bulmuşum. Bu canım kıza biraz alıştıktan, durumum üzerinde biraz düşündükten sonra anladım ki, zevkimden başka şey düşünmezken, saadetimin kapısını çalmışım. Sönen emellerimin yerine gönlümü dolduracak kudretli bir duygu lâzımdı bana. Açıkca söyleyim, *Anne**'nin yerine geçecek biri lâzımdı. Madem ki artık *Anne* ile yaşamam mümkün değildi; onun talebesiyle beraber ömür sürecek biri lâzımdı; *Anne*'nin bende bulduğu o sâflığı, o uysallığı benim de o insanda bulmam gerekti. Özel hayatın, aile hayatının tatlı zevkleri, vazgeçtiğim parlak istikbalin acısını unutturmalıydı bana. Yapyalnızken kalbim bomboştu, onu doldurmaya bir kişi yetiyordu. Tabiat beni o kişiye göre yaratmıştı; oysa kader onu elimden almış, hiç değilse bir yönüyle beni onsuz bırakmıştı. O günden bu yana yalnızdım; çünkü ben hep ile hiç arasında ortalama diye bir şey bilmedim ömrümde. Thérèse, ihtiyacım olan bir şeyin yerini tutuyordu[1]; onun

---

* Madam de Warens.

[1] Metinden anlaşıldığına göre, "anne" nin yerini tutacak biri söz konusudur. Fakat "yerini tutma" sözü ile Rousseau'nun bazı kötü alışkanlıkları da aynı zamanda kastettiği biliniyor; Thérèse ile birarada bulunma onu bu alışkanlıktan kurtaramıyacaktır. İtalya dönüşünden söz açarken (bk. Üçüncü Kitap), bu konuya ilişir: "Tabiatı aldatarak ben mizaçtaki delikanlıları sağlıkları, kuvvetleri ve bazan da hayatları pahasına birçok yolsuzluklardan koruyan o tehlikeli

sayesinde, hâdiselerin seyrine göre, olabileceğim kadar mesut oldum.

---

oyunu öğrendim." "O tehlikeli oyun" dediği, cinsel zevklenmenin kadınsız olarak sapınçlı yollardan sağlanmasıdır. *Karşılıklı Konuşmalar* II de: "Böylesine sudan, böylesine şüpheli bir başarı elde etmek gibi uzak bir ümide kapılarak ne diye onca zahmetlere katlanmalı? Madem ki insan arzu ettiği anda...". Bir akşam Lyon'da Bellecour meydanında başına bir iş gelince, Rousseau uzun zaman bu sapınçtan vazgeçmişti. Ama Venedikte de "kendini aldatarak cinsel ihtiyaçlarını gidermek yolundaki o kötü alışkanlıktan" hâlâ kurtulamamıştı. Thérèse ile beraber yaşarken de gene bu işe devam etti, çünkü eşi, hayalini doyuracak durumda değildi. 1770 te tamamladığı İtiraflar'ın on ikinci Kitabında da: "Ondan büsbütün kurtulamadım" sözleriyle istimna ima edilmektedir. Fakat bunun sağlığına, kadınla temas etmek kadar zarar vermediğini açıklar. M. de Saint-Germain'e yazdığı bir mektupta (26.2.1770), gençliğinde kadınla alışverişi olmadığını, fakat zararı sade kendisine dokunan sapınçları bulunduğunu söyler. Madam de Berthier'ye ve Madam de Sartine'e yazdığı mektuplarda da aynı sözler vardır. *Emile*'de gençleri bu alışkanlıktan şiddetle sakındır: "Bir kere bu tehlikeli oyunu öğrendi mi, mahvoldu demektir."

Rousseau, Dokuzuncu Kitapta, Thérèse'in gönlünde "en küçük bir sevgi kıvılcımı" bulunmadığını söyler. Ne Madam de Warrens'ı, ne de onu arzulamıştır. Bunlar cinsel ihtiyacının giderilmesine vesile olmuşlardır. Thérèse, Rousseau'yu, utangaçlığı yüzünden karşılaştığı bir sürü sıkıntılı durumdan korumaktadır. Kızlık meselesine hiç önem vermemişti. Sevgilerinin ne türlü bir sevgi olabileceği ortadadır. Mesele, büyük bir heves ve ümidin sönmesinden sonra gönlünde açılan boşluğu, ne pahasına olursa olsun, doldurmaktan ibarettir.

İlk önce zekâsını işletmek istedim. Bu gayretim boşa çıktı. Zekâsı, anasından doğduğu gibi kalmış; eğitim ve kültür kafasına işlemiyor. Az çok yazı bilir, ama doğru dürüst okumasını bir türlü öğrenemedi; bunu utanmadan söyliyebilirim. Yeni Petit-schamps sokağına taşındığım zaman Pontchartrain otelindeki odamın pencerelerine karşı büyük bir saat vardı: bir aydan fazla uğraştım, saati okumasını belletemedim ona. Şimdi de pek bilir sayılmaz. Yılın on iki ayını sırasıyla saymasını beceremedi gitti. Öğretmek için harcadığım bütün gayretlere rağmen hâlâ bir tek rakam bilmez. Ne para sayabilir, ne de bir şeyin fiyatından haberi vardır. Konuşurken ağzına gelen söz, çoğu, söylemek istediğinin tam tersidir. Bir kere, kullandığı cümlelerden bir sözlük yaparak Madam de Luxembourg'u güldürmüştüm. Söylediği ters sözler ahbaplarımız arasında meşhur oldu. Fakat bu kadar dar kafalı, hattâ budala insan, güç durumlarda bulunmaz bir akıl hocasıdır. İsviçrede, İngiltede, Fransada düştüğüm çıkmazlarda, benim bile göremediğimi gördüğü çok oldu, bana en doğru aklı verdi, gözü kapalı gittiğim uçurumlardan beni çıkardı. En kerli ferli hanımefendilerin, yüksek rütbeli kişilerin, prenslerin karşısında, hisleri, sağduyusu, davranışı ve cevaplariyle herkesin beğenisini kazandı; bu meziyetlerinden ötürü beni toplantıda bulunanlar candan tebrik ettiler.

Sevdiklerinin duyguları insanın kafasını da gönlünü de besler, başkalarından fikir almağa pek yer kalmaz. Ben de Thérèse'imin yanında dünyanın en büyük dâhisinin meclisinde imişim gibi derin bir

hoşnutluk içinde yaşıyordum. Vaktiyle Markiz de Monpipeau'nun konağında yetişmiş olmaktan gururlanan annesi incelikler, nükteler savurur, onu da öyle konuşmaya alıştırmak ister, bu yapmacıklarla bizim üzentisiz, sade yarenliklerimizin tadını kaçırırdı. Bu tedirginliklerin verdiği can sıkıntısı, Thérèse ile halk içine çıkmaktan duyduğum o budalaca utancı az çok giderdi; kırlarda o başbaşa gezintilerimizin, o kahvaltılarımızın tadına doyum olmuyordu. Beni candan sevdiğini gördükçe ona olan sevgim bir kat daha artıyordu. Bu cana can katan yaşayışın tatlılığı bana başka hiçbir şey aratmıyordu; gelecek umurumda değildi, daha doğrusu, geleceği bugünün bir uzantısı gibi görüyordum; bugünün alabildiğine uzamasından gayri bir dileğim yoktu.

Ona karşı duyduğum bu bağlılık, gözümde başka her eğlenceyi tatsız ve lüzumsuz hale getirmişti. Ancak Thérèse'e gitmek için evden çıkıyordum; onun evi âdeta kendi evim olmuştu[1]. Toplumdan uzak kalmak çalışmamı kolaylaştırdı. Üç aya kalmadan operam, güftesi ve bestesiyle tamamlanmıştı. Geri kalan refakat sazlarına ait bazı eksiklerle doldurmalardan ibaretti. Bu amele işi pek canımı sıkıyordu. Kârdan bir hisse karşılığı bu işleri üstüne almasını Philidor'a teklif ettim. İki defa geldi, Ovide perdesinde birkaç yama yaptı: fakat elde edilecek, belki de hiç edilmi-

[1] Le Vasseur'ler, Seine nehrinin sağ kıyısındaki Saint-Jacques sokağında otururlardı; Rousseau ise, Altuna gittikten sonra, Luxembourg yakınında Cordiers sokağındaki Saint-Quentin oteline taşınmıştı (Seine nehrinin sol kıyısında).

yecek bir menfaat uğruna bu zahmetli işe kendini bağlamak istemedi. Bir daha görünmedi, ben de işimi kendim gördüm[1].

Operam hazır olduğuna göre faydalanmak lâzımdı: bu iş ise aslından daha güç başka bir opera* idi. Pariste, herkesten uzak yaşıyan bir kimse hiçbir şeyin hakkından gelemez. M. de la Pouplinière'in aracılığından[2] faydalanmayı düşündüm; Cenevre dönüşü, Gaffecourt beni kendisine tanıtmıştı. M. de la Pouplinière, besteci Rameau'nun koruyucusu idi. Matmazel de la Pouplinière de bu bestecinin talebesiydi. Söylendiğine göre, konakta Rameau'nun bir dediği iki olmazmış. Çömezlerinden birinin eserini seve seve koruyacağını düşünerek operamı kendisine göstermek istedim. Opera partilerini okuyamadığını, bu işin kendisini yorduğunu söyliyerek bakmak istemedi. Bunun üzerine la Pouplinière, operamdan birkaç

---

[1] Philidor'un bu çok kısa ve geçici iştiraki sebebiyle, Rousseau'nun sağlığında, *Muses galantes* operasını onun yalnız başına yapmadığı yolunda bir rivayet çıkarılmıştı. Bu yüzden yazar kendini savunma zorunda kalmıştı.

* (Bir oyun, bir komedya) mânasında.

[2] Alexandre - Jean - Joseph Le Riche de la Pouplinière (1693 - 1762), 1721 den sonra mültezimlik alan bu zat, 1739 da Richelieu sokağında mükellef bir konak sahibi olmuştu. Az zamanda burası Paris sanat ve sosyete hayatının merkezlerinden biri haline gelmişti. Voltaire, Rameau, ressam Van Loo ve La Tour, Şansölye (Adalet Bakanı karşılığı) d'Agusseau, banker Samuel Bernard. Pouplinière'in salonundan eksik olmazlardı. İşte o sıralarda Gauffecourt bu zate Rousseau'yu takdim etmişti.

parçanın Rameau'ya dinlettirilmesi için çalgıcılar tutmayı teklif etti. Daha ne isterdim ki! Rameau homurdandı, soydan müzisiyen olmıyan ve müziği kendi başına öğrenmiş bir kimsenin yaptığı bestenin pek "lâtif!" bir şey olacağını söyledi durdu; sonunda razı oldu. Hemen beş altı parça seçtim. Emrime on kadar icracı, şarkıcı olarak ta Albert Berard ile Matmazel Bourbonnois'yi verdiler[1]. Daha *ouverture** çalınırken Rameau, aşırı takdir sözleri arasında bu eserin benim olamıyacağını söylüyordu. Her parçada sabırsızlığını gösteren hareketler yapıyordu. Fakat refakat müziği çok parlak ve şarkısı erkekçe ve yankılı olan bir haute-contre** parçasını dinlerken kendini tutamadı. Dinlediği bu son parçanın sanatında pişmiş bir müzikçinin, geri kalanların ise müziğin M sinden bile anlamıyan bir cahilin eseri olduğunu söylerken beni öyle kabaca tersledi ki, bütün dinliyenler üzüldü. Aslında eserim bütünü ile eşitlikten yoksundu, kurallara uygun değildi, kimi yerinde yüceliyor, kimi yerinde sığlaşıyordu, tıpkı ilim temeli olmadığı halde dehâsından aldığı hızla yücelen bir kimsenin eseri gibi. Rameau benim, zevkten ve sanattan yoksun, yağmacının biri olduğumu söyledi[2]. Dinleyiciler, bele

---

[1] 1733'te Paris Operasında tenor olan Jean - Baptiste Berard kastedilmiş olsa gerek. Matmazel Bourbonnois ise 1725 - 1748 yıllarında opera şarkıcısı idi.

* Ouverture (uvertür).Asıl operadan önce çalınan giriş müziği.

** Maute-contre (müz. ter.) Yüksek perdelerde tenorunkinden daha engin çıkan tiz erkek sesi.

[2] Rameau'nun bu davranışı, sosyete salonlarında gösteregeldiği o kendini beğenmişlikten, üstünlük id-

ev sahibi, onun fikrinde değillerdi. O sıralarda Mösyö, hele bilindiği gibi, Madam de La Pouplinière[1]

[1] Danimarka Kıralı hizmetinde eski bir subay ile aktris Mimi Dancourt'un kızları olan Thérèse Boutinon des Hayes (1714 - 1756), M. de la Pouplinère ile bir aşk macerasına atılmıştı. Bu türlü bir münasebeti bir kıral mülteziminin mesuliyetli mevkiine uygun bulmayan Kardinal de Fleury'nin emriyle iki sev-

diasından ve alınganlıktan meydana gelen her zamanki tutumuna uygun düşmektedir. Rousseau, 14 Eylûl 1745 günü bir dostuna yazdığı bir mektupta, Rameau'nun bu kabalığından büyük acı duyduğunu açıklar: "Bestem keyfini kaçırdı. Benim bu olgunlukta bir eser yazamayacağımı ileri sürüyor..." der. Collet, *Günlük*'ünde Rameau için: "Zamanının en terbiyesiz, en kaba, en geçimsiz adamı" hükmünü verir. Rousseau da 1752 de yazdığı *M. Grimm'e Mektup*'ta Rameau'ya çataçaktır. Rameau da buna: *Erreurs sur la musique dans l'Encyclopédie* (Paris 1755, S. 41) (Müzik konusunda *Encyclopèdie*'deki yanlışlar) adlı kitabında şöyle cevap verir: "On oniki yıl kadar önce alelâde bir kimse M.... nin konağında kendi bestesi olan bir bale müziği çaldırdı. Bu eser sonradan Operaya geldi ve geri çevrildi. Bu eserde tamamiyle İtalyan üslûbunda bestelenmiş çok güzel keman parçaları yanında, gerek seste gerek sazda Fransız tarzının en kötü örneklerine rastlamak beni hayrete düşürmüştü. İçinde, vokal kısmı çok düşük, müzik eşliği ise İtalyan tarzının nefis örneklerinden olan *arietta*'lar da vardı. Bu çelişme beni şaşırttı, yazara birkaç sual sordum; cevapları o kadar baştan savma idi ki, önceden tahmin ettiğim gibi, Fransız üslûbunda yazarak İtalyan müziğini yağmalamış olduğunu anladım." (*Muses galantes*'ın değeri hakkında bk.: J. Tiersot: *J. - J. Rousseau*, Paris 1912, S. 79 - 95).

ile sık sık görüşen M. de Richelieu eserimden bahsedildiğini işitmiş, tümünü dinlemek istedi; beğenirse Sarayda çaldırtmak niyetinde idi. Nitekim, geniş bir orkestra ve büyük bir koro eşliğinde kesedar* M. de Bonneval'in konağında Kıral hesabına temsil ettirdi. Orkestrayı Francoeur[1] idare ediyordu. Başarı umulduğunun üstünde idi. Dük, durmadan alkışlıyor, haykırıyordu, hele Tasso perdesindeki bir koro parçasını dinledikten sonra ayağa kalktı, yanıma geldi, elimi sıkarak: M. Rousseau, dedi, işte insanı alıp götüren müzik buna derler! Bundan daha güzelini dinlemedim. Bu eseri Versailles'da temsil ettirmek isterim. Madam de la Pouplinière de yanımızda idi, bir kelime söylemedi. Rameau da davetliydi, ama gelmemişti. Ertesi gün Madam de la Pouplinière beni giyinme odasında pek fena karşıladı. Eserimin değerini düşürmeğe çalıştı, müziğin biraz parlak oluşu gerçi önce M. de Richelieu'yü heyecanlandırmış idiyse de, sonradan fikrini değiştirmiş olduğunu, bu operanın

* Kıralın para hesabını tutan ve harcama işlerini yapan saray memuru.

[1] Tanınmış bale bestecisi ve o zaman Saray Müzik nâzırı.

gili 1737'de evlendiler. Madam de la Pouplinière, 1744'te, o zaman Saray birinci beyzadesi ve bu sıfatla da Saray temsilleri nâzırı olan Dük de Richelieu ile tanıştı. Bir süre, Dükün bu hanımı Kıral hesabına elde etmek istediği sanıldı. Nitekim 1745 Nisanında Louis XV, geleceğin Madam de la Pompadour'unu yakınlarına tanıtıyordu. Bu suretle Richelieu aynı yıl hem Fontenoy savaş meydanında, hem de Blanche sokağındaki özel dairesinde zaferini kutluyordu.

üzerinde durmamamı tavsiye ettiğini söyledi. Az sonra oraya gelen Dük ise bambaşka bir dil kullandı, sanatımı öven sözler söyledi, eserimi Kıral huzurunda temsil ettirmeğe hazır olduğunu bir kere daha açıkladı. Ancak, dedi, Tasso perdesi Saraya uygun düşmez: onu değiştirmek lâzım. Başka söz beklemeden hemen eve kapandım ve üç hafta içinde Tasso perdesi yerine konusunu Hésiod* ile ilham perisinden alan başka bir perde besteledim. Bu perdede, kapalı olarak, kendi sanat hayatımın hikâyesiyle Rameau'nun lûtfedip beni kıskanmasını da ima etme imkânını buldum. Bu yeni perdede Tasso perdesindeki kadar yüceliş yoktu, ama berikinden daha oturaklıydı bu. Müzik aynı asaleti muhafaza ettikten başka daha sağlam yapılıydı. Eğer geri kalan iki perde de bunun ayarında olmuş olsaydı, bütün piyes büyük bir başarı kazanırdı. Fakat ben bu düzeltmeleri yapmaya çalışırken, yeni bir teşebbüs ortaya çıktı ve eskisinin tamamlanmasına engel oldu.

Fontenoi savaşını takip eden kış, Versailles'da çok şenlikler tertiplendi; bu arada *petites Ecuries* Tiyatrosunda da birkaç opera temsil edildi. Voltaire'in *La Princesse de Navarre*[1] adlı dramı da bu tem-

---

* M. Ö. 8 inci yüzyılda yaşamış Yunan şairi.

[1] Veliaht Prensin düğünü için yazılmış olan *La Princesse de Navarre,* 23 Şubat 1745'te Versailles'da oynandı ve Voltaire'e Kıral vakanüvisliği pâyesi, iki bin altın yıllık maaş gibi yararlar sağladıktan başka, ilk münhalde kendisine Saray beyzadeliği (bizdeki eski Kurenalık pâyesi) verileceği de vaadedildi. Bu eser, Rousseau'nun yazdığı gibi bir dram değil, bir baleli komedya idi ve on ayda tamamlanmıştı. Üç perdelik

siller arasında bulunuyordu. Müziğini Rameau hazırlamış, adı da *Fêtes de Ramire* (Ramir Şenlikleri) ne çevrilmişti. Bu yeni konu, eski oyunda hem müzik hem de nazım bakımından birçok değişiklikler yapılmasını gerektirmiş; bu iki işi birden yapabilecek birisini aramışlar. Gerek o zaman Lorraine'de bulunan Voltaire, gerekse Rameau *Temple de la gloire* (şeref tapınağı) operasını hazırlamakla meşgul olduklarından bu işe zaman ayıramamışlar, M. de Richelieu beni hatırlamış; bu işi üstüme almamı teklif ettiler; yapılacak şey hakkında iyice fikir edinebilmem için de hem nazmı hem de müziği bana gönderdi. Söz kısmına yazarın izni olmadan dokunmak istemedim ve kendisine bu konuda gerektiği gibi çok nazik, hattâ saygılı bir mektup yazdım[1]. İşte aldığım cevap[2]. Mektubun aslı A-No. I işaretli tomardadır:

---

[1] 11 Aralık 1745 tarihli bu mektupta özetle şöyle deniliyor: "On beş yıldır teveccühünüze ve istidatlı bulduğunuz genç şairlerden esirgemediğiniz ilgilerinize lâyık olmaya çalışırım. Lâkin, bir opera müziği yazmakla, nasıl oldu bilmem, besteci oluverdim..." Demek ki Rousseau bu mektubu Voltaire'e, oyunu üzerinde gerekli değiştirmeleri, ekleme ve çıkarmaları yaptıktan sonra, temsile on bir gün kala yazmış. Kendisinden istediği de bir (evet) ten ibarettir.

[2] Bu mektubun aslı Neuchâtel Umumi Kütüphanesindedir. Rousseau onu İtiraflar'ına aktarırken bazı yanlışlar yapmış!

---

bu komedyanın kötü ve sıkıcı bir eser olduğunu bizzat yazarı söyler. Nitekim bir perdeye indirilerek başka bir isimle oynatılmasına Voltaire razı olmuştur.

15 Aralık 1745

"Siz, Sayın Bayım, bugüne kadar ayrı kişilerde bulunan iki marifeti nefsinizde birleştirmişsiniz. Sizi takdir etmem ve sevmem için iki önemli sebep var demek. Ancak bu iki marifeti lâyık olmıyan bir eser emrinde kullandığınız için sizin hesabınıza üzüldüm. Bundan birkaç ay önce, tatsız, noksan birkaç sahneden ibaret bozuk düzen, küçük bir taslak kaleme almamı Sayın Dük de Richelieu ısrarla emir buyurdular. Bu deneme bir çırpıda yazılacak ve hiç de ilgisi olmıyan şarkılı-danslı oyunlar arasına yerleştirilecekti. Emre tam bir sadakatle uydum: çok çabuk ve çok kötü yazdım. Bu perişan yazıyı kendilerine yolladım; işlerine yaramıyacağını, ya da düzeltmem için geri gönderileceğini umuyordum. İyi bir tasadüfle sizin elinize geçmiş: üzerinde istediğiniz gibi işleyebilirsiniz. Benim için artık büsbütün yabancı bir şeydir bu. Böyle acele bir yazıda gözden kaçması tabiî olan bütün yanlışları düzeltmiş, bütün noksanları tamamlamışsınızdır, şüphesiz. Sözü edilen danslı, şarkılı oyunları birbirine bağlıyacak olan bu sahnelerde işlediğim öbür münasebetsizlikler bir yana, Prenses Grandine'in nasıl olup ta bir zindandan bir has bahçeye, ya da bir saraya geçiverdiği de anlatılmamış olsa gerek. Onun için şenlikler tertipliyenin bir büyücü değil de, bir İspanyol beyzadesi olduğuna göre, hiçbir şeyin bir sihirbaz marifeti gibi gösterilmemesi gerekir, sanırım. Pek iyi aklımda kalmıyan bu kısmın lûtfen bir daha gözden geçirilmesini rica ederim. Mümkün görürseniz, bu zindanın kapıları açılsın ve prensesimiz oradan, kendisi için hazırlanmış, boyan-

mış, yaldızlanmış, güzel bir saraya geçsin. Bütün bunların hiçbir değeri olmadığını, ciddî bir şey yapmağı düşünen bir kimsenin bu maskaralıklarla uğraşmaya tenezzül etmiyeceğini biliyorum. Ancak, madem ki elden geldiği kadar az can sıkmak istiyoruz, öyleyse elden geldiği kadar akla yakın bir şey yapalım, hattâ söz konusu, kötü bir ara-oyun*da olsa...

Her bakımdan işi size ve M. Ballod'ya bırakıyorum. Yakında bizzat teşekkürlerimi arzetmek şerefine nail olacağımı ümid eder ve..."

Sonradan bana yazdığı az çok tafralı mektuplara bakarak bundaki büyük nezakete şaşmayınız. Beni M. de Richlieu'nün pek fazla tuttuğu bir kimse sanmış ta herkesçe bilinen o saray efendisi kaypaklığı, bu yeni türediye karşı, itibar derecesi belli oluncaya kadar, büyük saygı göstermesini gerektirmiş.

M. de Voltaire'in müsaadesini aldıktan, benim için kötülükten başka şey düşünmeyen Rameau'ya karşı da kendimi tamamiyle serbest saydıktan sonra işe giriştim ve iki ay içinde tamama erdirdim. Güfte bakımından yapılacak pek bir şey yoktu. En ziyade üslûp farkının hissedilmemesine çalıştım ve haddim olmıyarak başardığımı da sandım. Müzik kısmındaki çalışmalarım daha uzun ve daha zahmetli oldu. Başta uvertür olmak üzere, yeniden birçok süslü, gösterişli parça bestelemem gerektikten başka, benim yapmam lâzım gelen bütün resitatif** kısmı hayli

* Operalar, ya da piyesler arasında oynanan baleli, şarkılı kısa, eğlendirici oyun (Fr.: İntermède. İt: İntermezzo). Onsekizinci yüzyılda: Kısa opera.

** *Récitatif:* Güfte gibi okunan beste.

uğraştırdı beni; çünkü çoğu birbirinden apayrı tonda müzik ve koro parçalarını birkaç mısra ile ve sür'atli modülâsyonlarla* birbirine bağlamak gerekiyordu; ancak Rameau, eserini bozmakla beni suçlandırmasın diye, bunları ne değiştirmek istedim ne de transpoze etmek. Resitatifim başarılı oldu. Vurgular gayet iyi, bütünü çok canlı, hele modülâsyonlar üstün güzellikte idi. İki büyük adamın eserine beni ortak etmekle hakkımda büyük lûtuf gösterildiğini düşündükçe, sanat gücüm yükselmişti, ve diyebilirim ki, halkın haberi bile olmıyacak olan bu nankör ve şerefsiz işte hemen her zaman örneklerime bağlı kaldım.

Piyes, hazırladığım şekliyle, Operanın büyük sahnesinde prova edildi. Üç müelliften bir ben provalarda hazır bulundum. Voltaire yoktu, Rameau ise gelmedi, ya da gizlendi.

İlk konuşmanın sözleri pek iç karartıcı idi. Şöyle başlıyordu:

O mort! Viens terminer les malheurs de ma vie**

Bu sözlere uygun bir beste yapacaktım ister istemez. İşte Madam de la Poplinière tenkitlerini buraya dayadı ve bir cenaze müziği yapmışım diye bana çok acı sözler söyledi. M. de Richelieu ise akıllıca davranarak ilk önce, bu konuşmaya ait güfteyi kimin yazdığını sordu. Bana göndermiş olduğu metni kendisine gösterdim; böylece yazarın Voltaire olduğu açıktı. Şu halde, dedi, kabahat sadece Voltaire'in.

---

* *Modulation:* Makam ve perde değiştiren müzik kısmı. Geçişler.

** Ey ölüm, gel de şu dertli ömrü bitir.

Prova süresince, eserde bana ait olan kısımlar bir düziye Madam de la Poplinière'in tenkidine, M. de Richelieu'nün ise tasvibine vesile oldu. Fakat ne de olsa hasım taraf çok kuvvetli idi; bunun üzerine, yaptıklarımda birçok düzeltilecek taraflar olduğu ve bu konuda M. Rameau'ya danışmam gerektiği bana bildirildi. Takdirler beklerken, üstelik bu takdirleri hak etmişken, böyle bir sonuçla karşılaşmak beni çok üzdü, beynimden vurulmuş gibi eve döndüm, yorgunluktan ve kederden hastalandım ve altı hafta dışarı çıkamadım.

Madam Poplinière'in istediği değişiklikleri yapmakla görevlendirilen Rameau, benim bestelediğim uvertürün yerine koymak üzere büyük operamın uvertürünü istetti. Bereket versin tuzağın farkına vardım da teklifi geri çevirdim. Temsile ancak beş altı gün kaldığı için yeni bir uvertür bestelemesine vakit yoktu; çaresiz benimkini alıkoydular[1]. Bu uvertür İtalyan

[1] *Fêtes de Ramire*'in Versailles'da temsil edildiği gece seyircilere dağıtılan güfte kitabında yazılı olan uvertür, *La Princesse de Navarre*'ın, yani Rameau'nun operasının uvertürüdür. Yeniden bestelenmesi gereken kısım, 57 mısradan ibarettir; "birbirinden apayrı tonda" modülasyonlar, orta malı olan *sol, re,* yahutta *la* tonlarından ayrılmamakta, "gösterişli parçalar" a gelince, hepsi hepsi 87 mezür tutan dört *arietta*'dan ibarettir. Opera arşivcisi Charles Malherbe, Rameau'nun tambasısına ait önsözünde bu konuda der ki: "Böyle bir iş için iki ay harcanmış olduğuna göre, ya işin kolayına kaçılmış, ya da sürekli çalışılmamıştır."

Öte yandan, "müzikçilere, aktörlere, aktrislere, dansör ve dansözlere, artistlere, bestecilere ve başkaca Veliaht Prensin evlenmesi münasebetiyle tertiplenmiş

uslûbunda yazılmıştı ve o zamanki Fransız zevki için çok yeni idi. Bununla beraber hoşa gitti; Kıralın sofracısı ve benim de hem akrabam hem de dostum olan M. Mussard'ın damadı M. de Valmalette'in söylediğine göre müzik meraklıları eserimi beğenmişler, halk ta onu Rameau'nunkinden ayırd edememiş. Fakat Rameau, Madam de la Poplinière ile birlik olup, bu esere benim de emeğimin geçtiğini kimsenin duymamasını sağladı. Seyircilere dağıtılan, içinde yazarların adları bulunan broşürde sadece Voltaire'in ismi vardı[1]; Rameau benim adımı kendisininkinin yanında görmemek için adını yazdırmamıştı.

Kendimi sokağa çıkacak halde hissedince hemen M. de Richelieu'yü görmeğe gitmek istedim; geç kalmıştım: İskoçyaya karşı yapılacak çıkarma hareketini idare etmek için Dunkerque'e gitmişti. Dönüşünde ise, tembelliğime bir özür bulmak için, artık geçtir diye düşündüm. O zamandan sonra kendisine bir daha raslamadığım için eserimin lâyık olduğu mükâfatı, bana sağlıyacağı ücreti de alamadım; böy-

[1] Aslında, Voltaire'in adı da yazılı değildi. Görülüyor ki Rousseau, Paris tiyatro âlemi ve kibar çevresi ile temaslarından itibaren, kendi aleyhine komplolar kurulduğu vehmine kapılmıştır.

oyunlarda hizmet görmüş olan işçi ve benzerlerine ödenen ücretler" listesinde şu kayıtlara da rastlanmaktadır: "müzikçi Bay Rousseau için 792 Frank". Bu da büyük bir emeğin karşılığı demektir. Ancak, Rousseau'nun bu parayı alıp almadığı da ayrı bir meseledir; çünkü Mabeyin kesedarlığı gibi bir teşkilâtta ödeme listeleriyle gerçekten ödenen paralar arasında hayli farklar vardı!

lece vaktim, emeğim, üzüntüm, hastalığım ve bu hastalıkta harcadığım paralar, hepsi üste gitti, bana on paralık kâr getirmedi, daha doğrusu zararımı karşılatmadı. Öte yandan, bana öyle geliyordu ki, M. de Richelieu'nün bana karşı teveccühü vardı, hem de sanatımı takdir ediyordu. Ancak, talihsizliğim bir yandan, Madam de la Poplinière öte yandan, bu iyi niyetin semere vermesine engel oldu.

Bu kadının benden nefretine bir türlü sebep bulamıyorum; kendisine hoş görünmek için elimden geleni yaptım ve daima iltifatlarda bulundum. Gauffecourt bana bunun sebeplerini açıkladı. En başta, dedi, Rameau'ya olan sevgisi; bu adamı göklere çıkarmayı âdeta bir hak gibi kabullenmiştir; Rameau ise rakip istemez. İkinci sebep ise, sizi onun gözünde lânetleyen çok eski bir günahtır ki bunu bir türlü affedemez, o da sizin Cenevreli olmanız. Bu konuda da şöyle bir açıklamada bulundu: M. de la Poplinière'in yakın dostu olan Cenevreli Rahip Hubert, çok iyi bildiği bu kadını almaması için M. de la Poplinière'e çok telkinlerde bulunmuş. Kadın ise, evlendikten sonra, hem Rahibin hem de bütün Cenevrelilerin can düşmanı kesilmiş. Gerçi kocasının size teveccühü olduğunu biliyorum, diye ilâve etti Gauffecourt, fakat ona güvenmeyin, çünkü karısına âşıktır, kadın da size düşman, üstelik kötü kalbli ve kurnaz bir kadın. O aileden artık hiçbir şey beklemeyin. Gauffecourt'un bu sözlerine iyice nişan koydum.

Aynı Gauffecourt, hemen hemen gene o sıralarda, bana çok hayırlı hizmette bulundu. Altmış yaş-

larında değerli bir insan olan babamı kaybetmiştim[1]. Durumumun o günkü kadar sıkıntılı olmadığı bir zamanda olsaydı, bu kaybın acısını elbette daha fazla duyardım. Sağlığında, ufacık gelirinden faydalandığı anamın mirasından hiçbir şey istememiştim. Fakat ölümünden sonra artık çekinecek bir taraf kalmamıştı. Ancak, erkek kardeşimin öldüğünü ispat edecek elimde hukukî bir belge yoktu. Gauffecourt bu güçlüğe çare buldu ve bu işte avukat de Lorme'un yardımlarından faydalandı. Bu küçük servete çok ihtiyacım vardı, kardeşimin ölümü ise şüpheli idi, bu yüzden kesin haberi sabırsızlıkla bekliyordum. Bir akşam eve döndüğüm zaman bu haberi bana ulaştıran mektubu buldum, heyecanla zarfı açarken ellerim titriyordu ve bu hal beni vicdanımı önünde utandırdı. Allah Allah! dedim kendi kendime, Jean-Jacques menfaatleriyle tecessüsünün bu kadara kadar mı esiri olacak! Hemen mektubu şöminenin üstüne bıraktım. Soyundum, yatağıma girdim ve her zamankinden daha rahat bir uyku çektim. Ertesi sabah epeyce geç kalktım, hiç aklımda mektup yoktu. Giyinirken gözüme ilişti, ağır ağır açtım, içinden bir poliçe çıktı. Birçok şeyleri düşünerek sevindim, fakat yemin ederim ki en büyük sevincim nefsimi yenmiş olmamdan ileri geldi. Hayatımda buna benzer yirmi vaka sayabilirim, ama şimdi hepsini anlatacak vaktim yok. Bu paranın küçük bir kısmını anneciğime yolladım, o

[1] Rousseau, bir tarih hatasına düşüyor: yıl 1745 'tir. Oysa babası 9 Mayıs 1747 de Nyon'da ölmüştür ve yazarımızın dediği gibi altmış yaşında değil, yetmiş beş yaşında vefat etmiştir.

eski mutlu günlerde olsaydı hepsini birden ayakları dibine sererdim diye ağlıyarak o günleri hasretle andım. Ondan aldığım bütün mektuplardan darlık içinde olduğu hissediliyordu. Hem kendisini hem de beni zengin edebileceği iddiasiyle bana bir sürü yollar gösteriyor, sırlar veriyordu. Belli ki düştüğü para sıkıntısı yüreğini daraltmış, aklını başından almıştı. Ona gönderdiğim birkaç kuruş ta, başına musallat olan çapkınların eline geçti, kendisine hayrı dokunmadı. Kendi ihtiyacım olan bir parayı bu alçak heriflerle paylaşmak, hele anamı onların pençesinden kurtarmak için boşuna uğraştıktan sonra onlara para kaptırmak, fena halde dokundu bana. Bunun hikâyesini de ilerde anlatacağım.

Günler akıp gidiyordu, para da öyle. Evde iki, hattâ dört kişiydik; daha doğrusu yedi sekiz kişi sayılırdık. Çünkü, gerçi Thérèse eşine az raslanacak kadar kalender bir kızdı, ama annesi ona benzemezdi. Yardımlarımla biraz beli doğrulunca, birlikte faydalanmak için bütün soyunu sopunu yanına çağırdı. Kızkardeş, oğul, kız, torun, nesi varsa geldi, sade Angers Arabacıları kâhyasıyla evli olan büyük kızı gelmedi. Thérèse'e bir şey alacak olsam; annesi hemen kapar, bu aç kurtlara peşkeş çekerdi. Thérèse aç gözlü bir kız değildi; ben de deli divane bir âşık değildim, onun için kesenin ağzını pek fazla açmıyordum. Lükse, fantaziye kaçmadan, Thérèse'in en kaçınılmaz ihtiyaçlarını karşılamakla yetiniyor, kendi çalışmasıyla elde ettiği kazancın hepsini annesine bırakmasına razı oluyordum; ama iş bununla da bitmiyordu. Peşimi bırakmayan talihsizliğin bir cilvesiyle o

yanda annemi etrafındaki sülükler emedursun, bu yanda da Thérèse'i ailesi soyuyordu; bense verdiklerimden sahiplerinin yararlanması için hiçbir şey yapamıyordum. Gariptir ki Le Vasseur'lerin en küçük kızı, drahomasız kalmış tek evlâtları olan bu kızcağız, anasını babasını besliyor, ağabeylerinin, ablalarının, hattâ yeğenlerinin yıllarca dayağını yedikten sonra, şimdi de onların yağmasına uğruyordu; ve ne o dayaklara ses çıkarabilmişti, ne de bu soygunlara karşı koyabiliyordu. Sade yeğenlerinden Goton le Duc adında bir kız vardı ki, ötekilerden aldığı dersler ve gördüğü örneklerle bozulmuş ta olsa, yumuşak huylu idi ve Thérèse'e karşı iyi davranırdı. Onları her zaman birarada gördüğüm için yeğene *yeğenim,* teyzeye de *teyzem* derdim; onlar da birbirlerini bu adla çağırır olmuşlardı. İkisi de bana amca derlerdi. İşte Thérèse'e verdiğim ve dostlarımın da zaman zaman şaka olsun diye tekrarladıkları teyze adı buradan çıkmıştır.

Anlaşılacağı üzre, böyle bir durumdan hiç vakit kaybetmeden kendimi kurtarmaya bakmam lâzımdı. M. de Richelieu'nün beni unuttuğuna hükmettiğim ve Saraydan da ümidimi kestiğim için operamın Pariste oynatılması yolunda bazı teşebbüslere geçtim; fakat karşılaştığım müşküllerin yenilmesi için zaman lâzımdı, oysa paraca gün günden daha sıkışıyordum. *Narcisse* adındaki küçük komedimi İtalyan oyunculara verip oynatmayı düşündüm[1]. Piyesim kabul edildi,

[1] Bu komedi, Marivaux'nun eliyle düzeltildikten sonra ancak 18 Aralık 1752 de sahneye konulacaktır. Rousseau, onu kitap halinde yayımlarken önemli bir önsöz ekledi.

tiyatroya girip çıktım ve bundan pek hoşlandım; ama hepsi o kadar. Piyesimi oynatmaya, ne yaptımsa muvaffak olamadım. Oyunculara hulûs çakmaktan bıkıp usanınca da, hepsini bırakıp çıktım. Nihayet son çareye, hepsinden önce düşünmem gereken tek çareye, başvurdum. M. de la Poplinière'in konağına kapılanalı M. Dupin'inkinden ayağım kesilmişti. İki konağın hanımları akraba olurlardı, ama dargındılar, hiç görüşmezlerdi. Her iki konağa girip çıkanlar başka başka kimselerdi; yalnız Thieriot[1] iki tarafla da görüşürdü. Beni Dupin'lere yeniden kapılama işini ona yükledim. M. de Francueil o sıralarda tabiî ilimlere ve kimyaya çalışıyordu ve koleksiyonlar derliyordu. Galiba Bilimler Akademisine hazırlanıyordu: bunun için de bir kitap yazmak niyetinde imiş ve bu işte benim kendisine yararlı olabileceğimi düşünmüş. Madam Dupin'e gelince, o da başka bir kitap çıkaracakmış ve o da bu maksatla beni hatırlamış. İkisi de beni sekreterliğe almak istiyorlarmış. Thieriot'nun beni konağa davetine vesile olan da bu idi. Her şeyden önce, M. de Francueil'ün kendi nüfuzuyla Jelyotte[2]'un hatırını

[1] Nicolas-Claude Thiériot (1696-1772), bütün şöhretini Voltaire ile olan dostluğuna ve onun yıllarca kendisine gösterdiği müsamahaya borçludur. Maître Alain'in yazıhanesinde aynı zamanda hukuk stajlarını yaparlarken tanışmışlardı. İkisi de edebiyata ve tiyatroya meraklı olduklarından tiyatroda ve salonlarda beraber görünürlerdi. Yazmak hususunda fazlaca tembel olan Thiériot, bütün ömrünce Voltaire'in gölgesinde geçindi ve bir satır bile yayımlamadan öldü.

[2] Pierre Jelyotte (1711-1782), Toulouse Katedralinde korist olarak yetişmiş, 1733'te Paris Operasına

kullanarak eserimin Operada provalara alınmasını sağlamasını şart koştum. Francueil razı oldu. *Les Muses galantes* önce depo binasında birçok kereler, sonra da büyük tiyatroda prova edildi. Genel prova çok kalabalıktı, bazı parçalar çok alkışlandı. Rebel[1]'in pek kötü idare ettiği bu temsil sırasında piyesimin kabul edilmiyeceğini, hattâ önemli değişiklikler yapılmadan oynanacak halde olmadığını ben de hissettim. Geri çevirmelerine meydan vermeden ve hiç sesimi çıkarmadan eseri geri aldım: fakat birçok işaretlere bakarak iyice anladım ki piyesim kusursuz da olsaydı, temsil edilmezdi. Francueil, operamı provalara aldırmayı vaadetmişti, temsil ettirmeyi değil. Sözünü de noksansız yerine getirdi. Gerek bu, gerekse daha başka vesilelerle bana öyle bir kanaat geldi ki, ne Mösyö ne de Madam Dupin kibar âlem içinde bir mevki sahibi olmamı pek istemiyorlardı; belki de kitaplarını okuyanların, benim kalemimden faydalandıkları fikrine kapılmasından korkuyorlardı. Ancak, Madam Dupin yazı kabiliyetimin pek az olduğunu tahmin etmiş ve yazılarını bana hep dikte ederek yazdırmıştır, ya-

[1] François Rebel (1701 - 1775), Operada kemancı iken sonra müdür, daha sonra da 1751'den 1767'ye kadar Francoeur ile Kırallık Müzik Akademisi müdürü olmuştur. Bundan sonra da Opera Genel Müdürlüğünde bulunmuştur.

haute - contre olarak girmiş, 1755'te bu görevden ayrılmışsa da Saray temsillerinde on yıl kadar şarkı söylemeye devam etmiştir.

da beni salt bilimsel araştırmalarda[1] kullanmıştır; bu sebeple onu bu türlü bir düşünceyle suçlandırmak pek haksızlık olur.

Bu son başarısızlık büsbütün cesaretimi kırmıştı. Yükselme, şöhret gibi hayalleri bir yana bırakarak, hiç işime yaramıyan kabiliyetlerimin gerçekliği ya da sahteliği üzerinde de artık kafamı yormadan, bütün vaktimi ve emeğimi, iş verenlerimin dilediği yoldan benim ve Thérèse'in ekmeğimizi çıkarmaya hasrettim. Demek ki Madam Dupin ile M. Francueil'ün hizmetinden gayri işim gücüm kalmadı. Bu iş bana pek varlıklı bir yaşayış sağlamadı. Zira ilk iki sene yıllık maaşım olan sekiz, dokuz yüz frank ile ancak zarurî ihtiyaçlarımı karşılıyabiliyordum: çaresiz efendilerimin yakınında, oldukça pahalı bir mahallede bir

[1] Madam Dupin'in kâğıtları iki yüzyıl boyunca mirasçıları tarafından muhafaza edildikten sonra nihayet 1951 ie 1958 arasında yapılan beş açık arttırma sonunda bütün Paris'e dağılmıştır. Bunların incelenmesinden anlaşıldığına göre, Rousseau, Madamın hazırladığı kitapta yer alacak bilgileri toplamak için yüz ciltlik kadınlar konusundaki yazıları toplamıştır. Bu kitabın 330 sayfa tutan ilk taslağını yazar, Rousseau'ya dikte ederek yazdırmıştır. Aynı şekilde, dostluk konusunda bir eserin bazı parçalarıyla Montesquieu'nün L'Esprit des Lois (Kanunların ruhu) sına karşı hazırladığı ve 1749'da yayımlanan bir tenkid yazısını da Rousseau'ya dikte ederek yazdırmıştır. Madam Dupin için yaptığı araştırmalar sebebiyle Rousseau'nun baş vurduğu eserlerin geniş listesinden anlaşıldığına göre, bu incelemeler, yazarımızın siyasal bilimler, dünya tarihi ve etnografya konularında bilgilerini önemli bir şekilde arttırmaya vesile olmuştur.

möbleli odada oturuyor, Paris'in bir ucunda, Saint-Jacques sokağının üst başındaki öbür evin de kirasını ödüyordum ve hava nasıl olursa olsun hemen her zaman akşam yemeğine oraya gidiyordum. Çok geçmeden yeni görevime alıştım, ısınmaya da başladım. Kimya ile uğraşıyordum[1]. Bu konuda M. Francueil ile beraber M. Rouelle'in birçok derslerini dinledik. Ancak ilkel bilgilere sahip olduğumuz bu ilim dalında iyi kötü bir sürü kâğıt karaladık. 1747 sonbaharını Chenonceaux şatosunda geçirdik. Cher ırmağı kenarında bir kıral şatosu olan bu bina, Henri II tarafından Diane de Poitiers için yaptırılmıştı; hâlâ üzerinde

[1] Yüzyılımız başlarında İsviçrenin Vaud Kantonunda Th. Dufour tarafından bulunan *Les institutions chimiques* adlı 1206 yapraklık büyük bir elyazısı kitap, Rousseau'nun o zamanki çalışmalarının meyvasıdır ve şimdi İsviçre Genel Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, dört kitaba bölünmüştür. Bir beşinci kitaptan da bahsedilmekte ise de bu kitap bize ulaşmamıştır. Geniş bir derleme işinin semeresi olan bu vülgarizasyon, eğer o zaman yayımlansa idi, epeyi faydalı olurdu. Jean Starobinski, çok ilginç bazı kısımları yorumlamıştır. Meselâ Kitap I, Bölüm X da, alşimist Becher'e dayanan Rousseau, *kristallerin saydamlığı* konusunda şöyle bir hayal peşindedir: "İnsan camdandır ve bütün hayvanlar gibi aslı olan cama dönecektir... saydam, güzel bir camdan, bitki türünü özelleyen o yeşilimtrak camdan değil, nergis rengine çalan süt beyazı camdan.." Başka bir yerde de şöyle denir: "Eğer cisimlerin her tarafı aynı derecede ya çözelmeye, ya da ergimeye bırakılarak sıvılaştırılmış olsaydı, dünyada saydam olmayan cisim kalmazdı." Starobinski: "garip tasavvur!" der; Gaston Bachelard: "kendi tarzında engince şairâne!" bulurdu.

armaları duvar; şimdi ise şatonun sahibi, mültezim M. Dupont'dur. Bu lâtif yerde çok hoş vakit geçirdik. Bol bol yedik içtik; bir köy papazı gibi semirdim. Pek çok vaktimiz müzikle geçti. Armoni bakımından çok kuvvetli birkaç şan triosu besteledim; bunlardan ilerde, bu kitabıma bir ek yazarsam, orada bahsederim. Tiyatro da oynadık; on beş gün içinde *Engagement téméraire* adında üç perdelik bir komedi yazdım; kâğıtlarım arasında hâlâ saklarım; bol neşeli, eğlenceli olmaktan başka bir değeri yoktur. Chenonceaux'da başka şeyler de yazdım, bu arada *Allée de Sylvie* adında manzum bir piyes de var; parkın içinde, iki yanı ağaçlı ve Cher ırmağı boyunca uzayıp giden bir yolun adıdır bu. Bütün bunları kimya çalışmalarımı ve Madam Dupin ile yürüttüğümüz yazı işlerini aksatmadan başardım.

Ben Chenonceaux'da semirirken, Thérèse'ciğimde Pariste bir başka türlü semiriyormuş; dönüşümde baktım ki tezgâha verdiğimiz eser umduğumdan fazla ilerlemiş. Durumum düşünülürse, bu olay beni büyük kaygılara düşürmek gerekti; bereket versin sofra arkadaşları bana tek kurtuluş yolunu gösterdiler. Bu öyle önemli bir hikâye ki pek gelişigüzel anlatılamaz; etraflıca anlatmaya kalkışırsam da ya özür bulmak düşecek bana, ya da suç yüklenmek; oysa ne onu yapmam doğru olur bu yazılarda ,ne de bunu.

Altuna Pariste iken yemeklerimizi bir aşçı dükkânında yiyeceğimize, civarımızda, Madam la Selle adında bir kadının evinde yiyorduk. Kocası terzi olan bu Madam la Selle, opera çıkmazının karşı sırasında oturuyordu. Yemekleri hiç iyi değildi, ama sofrasında

seçkin ve güvenilir kimseler bulunduğu için itibarını kaybetmezdi; çünkü devamlı misafirlerinden birinin tavsiyesi olmadıkça kimseyi evine almazdı. Eski hovardalardan, zarif, nükteci, fakat ağzı bozuk bir adam olan komandör* de Graville bu evde otururdu; muhafız alayı subaylarından, musketerlerden, parlak, çılgın bir gençliği peşinden getirmişti oraya. Bütün operacı kızların şövalyesi olan komandör da Nonant, günü gününe opera havadislerini bir eksiksiz verirdi. Yarbaylıktan ayrılmış, aklı başında, iyi yürekli bir ihtiyar olan M. du Plessis ile Musketer subaylarından Ancelet[1] bu gençleri az çok disiplin altına alıyorlardı. Tüccarlar, bankerler, zahireciler de gelirdi buraya, fakat bunlar mesleklerinde tanınmış efendiden adamlardı, M. de Besse, M. de Forcade ve adını unut-

---

* Eski askerî teşkilâtta kumanda mevkiinde bulunan bir şövalyeye verilen ünvan.

[1] Bu Mösyö Ancelet'ye *Les Prisonniers de guerre* (Harp esirleri) adlı, kendi tarzımda yazılmış küçük bir komedimi vermiştim. Fransızların Bavyera ve Bohemya yenilgilerinden sonra kaleme aldığım bu komediyi ne kimseye göstermeye ne de sözünü etmeye cesaret etmiştim. Bunun sebebi de çok gariptir, çünkü ne Kıral ne Fransa ne de Fransızlar bu piyesteki gibi belki hiçbir yerde methedilmemiştir; oysa koyu cumhuriyetçi ve tenkitçi olarak tanınan ben, bütün prensipleri benimkilere aykırı olan bir milletin övücüsü gibi görünmekten çekiniyordum. Fransanın uğradığı felâkete belki Fransızlardan fazla acındığım halde, bu gerçek sevgiye müdahenecilik, döneklik damgası vurulmasından korkuyordum. Açıklamaktan çekindiğim bu sevgiden, zaman ve sebep göstererek Birinci Kitapta bahsettim. *(Rousseau'nun notu)*

tuğum daha başkaları gibi. Hâsılı her meslekten kalburüstü kişilere orada rastlanırdı, sade papaz ve hâkim sınıfından hiç kimse görmedim; bunların getirilmemesi için bir anlaşma varmış. Hayli kalabalık olan soframızda neşe boldu, ama şamata yoktu; kabalığa kaçmadan açık saçık sohbetler gırla giderdi. İhtiyar komandörün hovardalık hikâyeleri boldu, ama bunları anlatırken eski Saray terbiyesini hiç bozmazdı; külhanice bir söz çıksa ağzından, öyle şirin düşerdi ki, hanımlar bile kusura bakmazlardı. Onun konuşma tarzı sofrada bir yasa hükmünde idi. Bütün delikanlılar çapkınlık maceralarını onun gibi terbiye ve zerafetle anlatırlardı; kızların yuvası hemen kapının önünde olur da, kadın kız hikâyesi eksik olur mu ya! Nitekim, kadın giyim eşyası satan Madam Duchapt'nın dükkâniyle[1] Madam la Selle'in evine aynı geçitten gidilirdi; bu dükkânda çok güzel işçi kızları vardı; bizim beyler yemeğe oturmadan, ya da sofradan kalktıktan sonra gidip kızlarla yarenlik ederlerdi. Bu kadar pısırık olmasaydım ben de onlar gibi günümü gün ederdim. İş, onların yaptığı gibi dükkâna dalıvermekten ibaretti, ama benim bunu hiç gözüm kesmedi. Madam la Selle'e gelince, Altuna gittikten sonra da sık sık bu kadının evine yemek yemeye gittim. Bir sürü

[1] Voltaire, yazışmalarında, bütün kuzey Avrupaya kadın giyim eşyası satan ve 1770 dolaylarında hâlâ büyük şöhreti olan bu Madam Duchapt'dan bahseder. Yedi Yıl Savaşlarının en kızgın zamanında Dük de Richelieu'ye şöyle yazar: "Aramızda büyük adamlar yetişiyor. Bereket versin ki Matmazel Clairon ile Madam Duchapt Fransanın şerefini dışarda koruyorlar; ama bu kadarı kâfi değil!"

hoş hikâye dinliyordum orada, ve gittikçe de bu evde yerleşmiş ilkeleri — Allaha şükür, ahlâkla ilgili olanları değil — benimsedim. Başı belâya girmiş namuslu insanlar, aldatılmış kocalar, baştan çıkmış kadınlar, gizli doğumlar, hep bunlar günün hiç yadırganmayan konularıydı; kimsesiz çocuklar yurduna[1]

[1] *Mercure de France* dergisinin Haziran 1746 sayısında *Kimsesiz çocuklar yurdu Kurumunun kısa tarihçesi* yazılıdır. Bu yazı elbette Rousseau'nun da gözüne ilişmiştir. Adı verilmeyen yazar, Saint-Vincent de Paul'ün bu teşebbüsünü takdirle anmakta, önceleri sokağa bırakılmış çocukları barındırmak için kurulup yavaş yavaş herhangi bir sebeple ana-babasının besleyemediği çocuklara da sığınak olan bu kurumun dikkate değer bir şekilde geliştiğini açıklamaktadır. Çocuklar, kimsesiz Çocuklar Kurumuna, doğrudan, Hôtel-Dieu adı verilen düşkünler yurdundan alınmakta, ya da sütnineler, ebeler, hattâ ana-baba eliyle getirilmekte idi. Böylece, Yurda alınan çocukların sayısı, 18 inci yüzyılın birinci yarısında adamakıllı yükselmişti. Makale yazarının verdiği resmî rakamlara göre: 1670 yılında Yurda 512 çocuk alınmış ve bu sayı şöyle gelişmiştir: 1680'de 892, 1690'da 1504, 1700'de 1738, 1730'da 2401, 1740'ta 3150, 1745'te 3234 çocuk. Yazar der ki: "Kanunlar, çocukların terkedilmesini uzun zaman suç saymış, fakat kanunların şiddeti, akıl ve tedbirin etkisiyle hafifletilmiştir. Çok geçmeden hâkimler, bu konuda gösterdikleri şiddetin büyük mahzurlar meydana getirdiğini farketmişlerdir... Ondan sonra babalar ve anneler, insanlığa yakışmayan zalim bir yoldan çocuklarından kurtulmak ihtiyacını artık duymadılar (yani çocuklarını öldürmediler)". Bu yüzyılın ikinci yarısında Yurda bırakılan çocukların sayısı artmakta devam etti. Buffon, *Histoire naturelle* isimli kitabında, 1746 yılında bu sayının 3283, 1750'de

en fazla döl yetiştirenler de en çok övülüyordu. Aklımı çeldi bu iş benim; bu cana yakın, aslında çok da namuslu kişilerin düşünüş tarzına kendiminkini uydurmaya çalıştım: Madem ki memleketin âdeti böyle, dedim içimden, burada yaşadıkça bu âdete pekâlâ uyulabilir. Aradığım kurtuluş çaresini bulmuştum. En ufak bir gönül üzüntüsü duymadan, cesaretle kararımı verdim. En müşkülü, Thérèse'i kuruntu ve üzüntülerinden kurtarmak oldu; şerefini korumak için gidebileceği bu tek yolu ona kabul ettireceğim diye dilimde tüy bitti. Yeni bir çocuğun üstüne yük olmasından korkan annesi bereket imdadıma yetişti de Thérèse'in gönlü oldu. Sainte-Eustache mahallesinde oturan Matmazel Gouin adında ihtiyatlı, güvenilir bir ebe bulundu; günü gelince, annesi Thérèse'i, doğumu-

---

3785, 1772'de ise 7676 çocuğu bulduğunu açıklar. O tarihte ise Parisin nüfusu altı yüz bin idi. 1772 yılında 18713 çocuk doğmuş, bunun 7676 sı, yani % 41 i Yurda bırakılmış. Terkedilen çocukların 1/7 si meşru imiş. Kurumun tesisinden İhtiâl senesi olan 1789 a kadar 389963 çocuk Yurda kabul edilmiş. Yeni doğmuş çocuklar bir doktorun muayenesinden geçtikten sonra, köylerden sütnineler getirilinceye kadar onları beslemekle görevli rahibe hemşirelere teslim edilirdi. Rousseau, çocuklarını Yurda bıraktığı sıralarda, müesseseye bağlı birkaç sütnine vardı; fakat bir kıran, bebeklerin ölümüne sebep olunca, devamlı sütninelere yol verildi.

18 inci yüzyılda çocuk ölümü hâlâ yüksek oranda idi. Yurda teslim edilen bebeklerin % 70 i, daha yaşına girmeden ölüyordu. Sağ kalanlar taşrada yetiştirilir, çiftçi, rençber, ya da asker olurlardı. 1760 da Yurda terkedilen 7000 çocuktan ancak 1200 tanesi beş yaşını aşabilmiştir.

nu yapmak üzere, bu kadının evine götürdü. Ben de birkaç kere kendisini yoklamaya gittim; iki karton üzerine eş olarak yazdığım markalardan birini çocuk takımının içine koyduk; ebe kadın bebeği yüklendi ve usulünce kimsesiz çocuklar yurduna götürüp teslim etti. Ertesi yıl aynı dert ve aynı tedbir; sade bu sefer markasız yolladık. Gene ben ısrar ettim, gene Thérèse diretti, sonunda inliye sıklıya boyun eğdi. Bu uğursuz davranışın düşünüşümde ve hayatımda meydana getirdiği bütün değişiklikler birer birer görülecektir. Şimdilik bu ilk safhayı aklımızda tutalım. Bundan doğacak hatıra gelmeyen feci sonuçlar beni aynı konuya sık sık dönmeye zorlayacaktır[1].

---

[1] Thérèse'in doğurduğu çocukların Rousseau tarafından terk edilişi, bu yazarın biyografisinde en çok tartışılan konulardan biridir. Önce, *İtiraflar*'ın bu işi "hafife alır gibi görünen" ifadesine ve Madam La Selle'in sofrasındakilerin ne çeşit insanlar olduğu hususunda az çok çelişen taraflara dikkati çekelim. "İyi ve emin", "aslında çok namuslu" kişilerden meydana gelen bir çevre deniyor, oysa "çapkınlık gırla gidiyor" imiş. Yalnız hovardalık hikâyeleri duyuluyormuş burada, Rousseau'nun ahlâkı ise "Allaha şükür" bu gençlerinkinden çok başka imiş. Yirmi yıl geçtiği halde, çektiği vicdan azaplarına rağmen, Rousseau "temiz bir çevre" nin onun davranışını tasvip edeceğine hem kendini, hem de okuyucusunu inandırmak ister sanki. Belki de gerçekten böyle bir çevrenin büyük bir kısmı onun davranışını doğru bulabilirdi.

Bu konuyu aydınlatmaya çalışacak ve ileri sürülen çeşitli faraziyeleri gözden geçireceğiz; sonra olaylara ait başlıca belgeleri ortaya koyacağız. Rousseau'nun mânevi sorumluluğu konusunu incelemeyi ise en sona bırakacağız.

Bu hâtıralarda adı zaman zaman geçecek olan Madam d'Epinay ile ilk tanıştığımız devreden söz aç-

1) Rousseau'nun cinsel iktidarsızlığını savunan tez; 18 inci yüzyıldan bu yana bazı Rousseau biyografları, örneğin Barruel - Beauvert, Louis Sebastien Mercier, Rousseau'nun babalığından şüphe etmişlerdir. Susması, karısı ile birlikte kendi şerefini de korumak içindir, diye düşünüyorlar. Aynı tezi, sonradan A. France ve J. Lemaître gibi edebiyatçılar da savundular; fakat onlar, faraziyelerini sadece şahsi düşüncelere dayamışlardır Rousseau'nun patolojik durumunu yazılarından inceleyen doktorlar da aynı fikirdedirler. Dr. Roussel der ki: Thérèse ile tanışmadan önce, Rousseau böbrek iltihabı ve birkaç kere de orşit geçirmişti Bu hastalıklar döllemeye engel olduğu gibi, cinsel iktidarsızlığa bile sebep olur. Aynı hekim, yazarımızın *Hypospadias,* ya da *phimosis* ile malûl bulunduğunu tahmin eder ve, cinsel organlarda bu çeşit doğuştan teşekkül bozukluğu bulunan kişilerin, bu noksanlıktan ötürü, kadınlara karşı ürkek ve normal olarak iktidarsız olacaklarını söyler. Doktor René Laforgue ise, Rousseau'nun "iktidarsızlığa uğramış" olduğunu ve çocuklarının kendisinden geldiğini ispat eden hiçbir delil bulunmadığını ileri sürer.

2) Thérèse'in sadakatsizliğini ilk ortaya atan George Sand'dır. (Revue des Deux Mondes, 15.11.1863, S. 341 - 363) da der ki: "Tabiat kanunlarına göre, her çocuğun bir tek babası olabilir. Rousseau'nun da her şeye rağmen Thérèse'in çocuklarının nikâh-dışı babası olması mümkündür. Ancak, başka babaların da bulunabileceği ihtimali karşısında, tabiat, kim ne derse desin, gerçek babaya vazife ve haklarını bildiren açıklayıcı bir kriterium ortaya koymamıştır..." George Sand, Rousseau'yu çocuklarına hayırsız bir baba olmakla suçlandıranlara karşı, Dupin de Francueil'ün karısı olan büyükannesinin verdiği cevabı nakleder: "Hayırlı mıydı, hayırsız mıydı, pek bilmiyoruz; Rous-

mak isterim. Adı Matmazel Des Clavelles idi ve mültezim M. de Lalive'in oğlu M. d'Epinay ile evlenmiş-

seau da bunun pek farkında değildi... Aslında onun çocuğu olur muydu ki?" Ve şöyle devam edermiş: "Ben onun babalık ödevlerini yerine getirmemiş olmaktan bir an bile ciddî olarak üzüldüğünü sanmam, nasıl ki bu kusuruna karşı kendini savunmaya çalışırken de hiçbir zaman samimi olmamıştı..." Bu tez, *Private papers of James Boswell* (J. B.'in gizli evrakı) in Albert Schinz tarafından *Revue de Paris* dergisinin Haziran 1933 sayısında yayımlanmasından sonra daha da kuvvetlendi. Gerçi Boswell'in hâtıra defterinde Thérèse ile beraber Paristen İngiltereye gidişlerini anlatan sayfalar, uygunsuzluğu sebebiyle yırtılmıştı, ama geri kalan birkaç satırdan, on gün süren bu seyahat (Ocak 1766) sırasında cinsel münasebetin on üç kere vaki olduğu anlaşılmaktadır. Thérèse'in, Rousseau'nun ölümünden az sonra Marki de Girardin'in at uşağının metresi olduğu, Rousseau ile tanıştığı zaman bâkire olmadığı, çocuklarını doğurduğu sıralarda Rousseau ile aynı evde oturmadıkları düşünülürse, insan az çok şüpheye düşmekten kendini alamaz. Ancak, o tarihlerde Rousseau, dostunun sadakatinden emindir. 12 Haziran 1761'de Mareşal de Luxembourg'un karısına şöyle yazar: "İyi yürekliliği, sevgisinin samimiliği, eşsiz fedakârlığı, en ufak bir şüpheme bile vesile vermeyen lekesiz sadakati için onu her zaman karım gibi sevdim ve saydım. *İtiraflar*'ın bir cümlesinde (9 uncu Kitap: 1769 - 1770 yıllarında temize çekilmiş) bu inanç biraz daha zayıflamıştır. Bu sefer Rousseau: "*gerçekten* sevdiği erkek benim" demekle yetinir. Şurası muhakkak ki, Thérèse'in Boswell ile yaptığı yolculuktan sonra, Rousseau kendisinden iyice kuşkulanmıştır. 2 Ağustos 1766 da İngilizce yazdığı kısa mektubun kuru ifadesi bunu bildirir. Bu mektupta Boswell'e, Matmazel Le Vasseur'ün sağlığına karşı gösterdiği ilgi için teşekkür ettikten sonra: "kendi sağlığınızla da ilgilenmenizi, he-

ti. Kocası da M. de Francueil gibi müzik ile uğraşırdı. Kendisi de müzik meraklısı olduğundan bu sanata

---

le ara sıra kan aldırmanızı tavsiye ederim. Sanırım ki size çok faydası dokunur."

3) Bunların dışında, Thérèse'in çocuk doğurduğunu inkâr eden, Rousseau'yu kendilerine bağlamak için Thérèse ile annesinin işbirliği ederek doğum komedileri oynadıklarını iddia edecek kadar hayal gücünü yokuşa koşan tezler de ileri sürülmüştür.

Rousseau'nun mânevi mesuliyetini yok etmek için babalık keyfiyetinin mevcut olmadığını ortaya atan bu türlü düşünüşlere karşı Rousseau'nun kendi ağzından yaptığı itiraflar, çağdaşlarının şahitliği ve Kimsesiz Çocuklar Yurdu arşivlerinde bulunan kayıtlar gösterilebilir. Şu muhakkak ki Rousseau, çağdaşlarının, bu arada bilhassa Voltaire'in, bu konudaki kargılamalarına göğüs germek zorunda kalmıştır. Bilhassa Voltaire, kendi beş çocuğunu sokağa bırakıp ta "kişizade Emile" in terbiyesiyle uğraşan bu "moralist" in davranışını ibretle karşılamıştır. Madam de Staël de aynı dille yazarımızı ayıplar. Ancak Rousseau'nun da kendini müdafaa yolunda bu davranışını destekleyen sebepleri vardır: Kimsesizler Yurdunda çocuklarına Le Vasseur'lerin evindekinden daha iyi bakılacağına, o evde terbiye görecek çocukların ancak birer "canavar" olabileceğine inanmış olan yazar, çocuklarına kendisi bakamıyacağına göre bu yolu seçtiğini söyler. Fakat bu savunma ile nefsi beraat etmiş, vicdanı huzur bulmuş değildir. *Emile*'in Birinci Kitabında şöyle yazar: Baba ödevlerini yerine getiremiyecek bir kimsenin baba olmaya hakkı yoktur. Çocuklarını beslemek ödevini bir babanın üzerinden atması için ne fakirlik, ne iş güç, ne de etraftan utanma gibi mazeretler makbul sayılabilir... Bana inanın okurlarım, vicdanı olan her kimse, böyle kutsal bir ödevi ihmal ederse, bilsin ki, bu suçunu uzun yıllar dökeceği acı yaşlarla ödeyecek ve hiçbir zaman teselli bulamıyacaktır."

olan düşkünlükleri her üçü arasında yakın bir bağlılık yaratmıştı. Beni Madam d'Epinay'nin konağına M. de Francueil götürdü. Onlarda birkaç kere akşam yemeğine kaldım. Madam nazik, sohbeti hoş, sanat kabiliyetleri olan bir hanımdı ve onunla tanışmak muhakkak ki bir kazançtı. Fakat Matmazel d'Ette[1] adında kötü ruhluluğuyla tanınmış bir arkadaşı vardı; iyi şöhret sahibi olmayan Şövalye de Valory adında bir adamla yaşıyordu. Öyle sanırım ki bu kadınla düşüp kalkmak Madam d'Epinay'nin zararına oldu. Tabiat, onu, halinden hoşnut olmayan bir yaradılışta dünyaya getirmişti ama, yanı sıra da, aşırılıklarını düzenleyen ya da bunların hoş görülmesini sağlayan üstün meziyetler vermişti. M. de Francueil, benimle olan dostluğundan biraz kendisine bahsetti, bana da Ma-

[1] Marie-Louise-Philippe le Ducq d'Eth (Doğ. 1715), on dört yaşında iken Jules - Hippolyte de Valory adında bir Saint - Louis Şövalyesi tarafından baba evinden kaçırılmıştır. Şövalye, kendisinden on dokuz yaş genç olan bu kadınla yirmi yıl boyunca nikâh - dışı bir hayat sürdükten sonra onu bıraktı.

1761 Haziranında hastalanan Rousseau, öleceğini sanarak Madam de Luxembourg'a yazdığı uzun bir mektupla Thérèse'i ona emanet eder ve büyük oğlunun bulunması için yardımlarını rica eder.

Bütün bunlar, Rousseau'nun Thérèse'den olan çocukları Kimsesiz Çocuklar Yurduna bırakmış olmaktan duyduğu elemi göstermekte ve bu konudaki açıklamalarına inanmamızı gerektirmektedir.

damla kurduğu gizli münasebeti açıkladı[1]. Bu itirafın burada hiç sözünü etmezdim, eğer iş M. d'Epinay'nin kulağına gidecek kadar etrafa yayılmamış olsaydı. M. de Francueil bu hanım hakkında bana ayrıca pek garip şeyler de söyledi; bunları Madamın kendi ağzından hiç işitmemiştim, benim bildiğimi de hiçbir zaman duymadı: çünkü bu konuda ağzımı açıp ne kendisine ne de herhangi başka birine ne bir söz söyledim ne de bundan sonra söylerim[2]. Her iki tarafın da bana karşı olan güveni, durumumu çok güçleştiriyordu; hele Madam de Francueil'e karşı durumum daha da nazikti; çünkü o, Madam d'Epinay ile ahbaplığımı bildiği halde, bana itimad edecek kadar beni tanıyordu. Gösterdiği sevgiye kocasından karşılık görmeyen bu zavallı kadını elimden geldiği kadar teselliye çalışıyordum. Her üçünün de ayrı ayrı dertlerini dinlerdim. Sırlarını büyük bir ağız pekliğiyle saklardım; hiçbiri ötekilere ait bir sırrı benden duyamadık-

---

[1] Madam d'Epinay. Hâtıralar'ında, Francueil ile olan gizli münasebetlerinin 1749 ilk baharında başladığını yazmışsa da sevgilisinin arzularına daha 1748 Nisanında kendini teslim etmiş olduğu bugün bilinmektedir. Bu münasebetin tarihini bir yıl ileri sürmesi, 1 Ağustos 1749'da doğmuş olan kızı Pauline' (gelecekte Madam de Belsunce olacaktır) in baba soyu üzerinde şüphe uyandırmamak içindir.

[2] Rousseau'nun Madam d'Epinay'den daha ağzı sıkı imiş. *Histoire de Madame de Montbrillant* adlı kitabında Madam d'Epinay, kendini Francueil'e ilk defa teslim ettiği gün başına gelen işi anlatır. Meğer M. d'Epinay her zaman düşüp kalktığı ahlâksız kadınlardan kaptığı bir hastalığı karısına aşılamış; Madam da farkında olmadan bu illeti Francueil'e vermiş.

tan başka, hanımların hiçbirinden ortağına karşı olan bağlılığını da gizlemiş değilim. Birçok işlerde benden faydalanmak isteyen Madam de Francueil, her zaman kesin bir red cevabı almış, M. de Francueil'e yazdığı bir mektubu bir sefer benim aracılığımla göndermek isteyen Madam d'Epinay ise, aynı şiddetle geri çevrilmişti; üstelik bu hanıma, ancak beni hizmetinden çıkarmak isterse bir daha bana böyle bir şey teklif edebileceğini çok açık bir dille söyledim. Madam d'Epinay'nin hakkını yemem. Bu davranışıma kızmak şöyle dursun, ondan M. Francueil'e takdirle bahsetmiş ve bana karşı da muamelesini hiç bozmadı. Böylece, efendilerim sayılan ve herbirine karşı muhabbetim olan bu üç kişinin arasındaki fırtınalı münasebetleri idare ederek sonuna kadar tatlılıktan, anlayıştan, fakat aynı zamanda metanet ve dürüstlükten ayrılmadım, dostluklarını, takdirlerini ve itimatlarını hiç kaybetmedim. Ahmaklığıma, beceriksizliğime bakmadan Madam d'Epinay Saint-Denis civarında M. de Bellegarde'a ait *la Chevrette* şatosunda tertiplenen eğlencelerde beni de görevlendirmek istedi. Bu şatonun tiyatrosunda sık sık piyesler oynatılırdı. Bir oyunda bana da bir rol verdiler; rolüme altı ay durmadan çalıştım, gene de temsil günü baştan sona kadar suflörün ağzına baktım[1]. Bu denemeden sonra bir daha bana rol teklif edilmedi.

[1] Oynanan, Rousseau'nun *Engagement téméraire* (Cüretkâr teşebbüs) adlı piyesidir. 14 Eylûl 1748'de yapılan bu temsilde Francueil, Dorante rolünü; Madam d'Epinay, Isabelle'i; Başkan de Maupeou'nun küçük kızı, Lisette'i; J.-J. Rousseau ise uşak Carlin'i canlandırmıştır.

Madam d'Epinay ile tanışmakla görümcesi Matmazel de Bellegarde'ı da tanımaya fırsat buldum; çok geçmeden bu küçük hanım evlenerek Kontes d'Houdetot adını alacaktır. Onu ilk görüşümde düğünü yakındı; tabiî hali olan o şirin teklifsizlikle uzun uzun konuştu benimle. Kendisini çok cana yakın buldum, fakat bu genç hanımın günün birinde kaderimi çizeceği ve hiç bilmeden beni bugün içinde bulunduğum uçuruma sürükliyeceği aklımdan geçmezdi.

Venedikten dönüşümden beri ne Diderot'dan ne de dostum M. Roguin'den söz açmadım, ama ikisiyle de ahbaplığım devam etti, hele birincisiyle gün günden daha sıkı fıkı oldum. Benim Thérèse'im gibi onun da bir Nanette'i vardı. Bu durum aramızda yeni bir benzerlik yaratıyordu; şu farklı ki Nanette de görünüşü bakımından Thérèse gibiydi, ama benimkinin aklı başında bir erkeği kendisine bağlayacak uysal, sessiz ve tatlı bir tabiatı vardı; oysa Nanette, dili uzun, dik kafalı bir kızdı; başkalarının gözünde aldığı kötü terbiyeyi örtecek hiçbir meziyeti yoktu. Diderot gene de onunla evlendi. Eğer söz vermişse pekâlâ etti[1]. Bana gelince böyle bir sözüm olmadığı için acele etmeme de lüzum yoktu.

---

[1] Babasının sözünü dinlemeyen Diderot, 6 Kasım 1743'te gece yarısı Anne-Toinette Champion ile gizlice kilisede nikâhlandı. Ertesi yıl doğan bir çocuğu birkaç hafta yaşadıktan sonra öldü. Diderot, 1745'te Madam de Puisieux ile tanıştı ve onunla gizli münasebet kurdu. 1746'da dört gün içinde yazdığı Pensées philosophiques (Filozofça düşünceler), yayımlanır yayımlanmaz, Paris Parlâmentosu tarafından kara listeye alındı.

Abbé de Condillac ile de ahbap olmuştum; o da benim gibi edebiyat âleminde adı sanı olmıyan biriydi, ama bugünkü durumuna yükselecek meziyetlere sahipti. Onun değerini sezen ve kendisine lâyık olduğu kıymeti veren ilk kişi belki de bendim. Onun da benden hoşlandığını sanıyorum; ben opera yakınında St. Denis sokağındaki odama kapanarak *Hesiode* adlı piyesimin bir perdesini hazırlarken, o da arasıra gelir, başbaşa ârifane* yemek yerdik. Condillac o sıralarda *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (İnsan bilgilerinin kaynağı üzerine deneme) adındaki ilk eserini hazırlıyordu. Eser tamamlanınca, onu basacak bir kitapçı bulunması mesele oldu. Paris kitapçıları yeni yazarlara karşı sert ve haşin davranır; o zamanlar pek az yaygın olan metafizik ise ilgi çekici bir konu değildi. Diderot'ya Condillac ile eserinden bahsettim, ikisini tanıştırdım. Anlaşmak için yaradılmış insanlardı ve anlaştılar. Diderot, kitapçı Durand'a Condillac'ın eserini satın almasını tavsiye etti; böylece bu büyük metafizikçi ilk kitabına karşılık yüz ekü aldı; ben olmasam bu parayı belki de alamıyacaktı[1].

Evlerimiz birbirinden uzak mahallelerde bulunduğu için, her üçümüz haftada bir defa Palais-Royal'

* Herkes kendi payına düşeni ödemek suretiyle yenen yemek, tertiplenen eğlence (Türkçe Sözlük'te bulamadığım bu deyimi bazı genç okuyucuların aydınlanması için açıklamaya lüzum gördüm.)

[1] Bu eser, 1746'da yazarının ismi konulmadan, P. Mortier, Amsterdam, şeklindeki yabancı bir adresle yayımlandı.

de buluşarak beraberce hôtel du Panier-Fleuri'de öğle yemeğimizi yemeğe giderdik. Haftada bir başbaşa yenen bu yemekler herhalde Diderot'nun pek fazla hoşuna gitmiş olmalı ki, hemen bütün randevularına yan çizen o, bu yemeklerimizden bir tanesini bile kaçırmadı. Bu sofra başı sohbetlerinden birinde *Le Persifleur*[1] adında bir dergi çıkarmak fikrini ortaya attım; dergiyi Diderot ile ben nöbetleşe çıkaracaktık. İlk sayıyı ben hazırladım, bu vesile ile de d'Alembert ile tanıştım; Diderot kendisine tasavvurumuzdan bahsetmiş. Aklımıza gelmemiş olan bazı olaylar işimizi bozdu, bu iş de bu kadarla kaldı.

Diderot ile d'Alembert *Dictionnaire Encyclopédique* (Ansiklopedi) i çıkarmaya teşebbüs etmişlerdi; önce bunun Chambers[2]'inkinin bir çeşit tercümesi, James'in *Dictionnaire de Médecine* (Tıp sözlüğü) inden Diderot'nun yaptığı çeviri gibi bir şey olması düşünülmüştü. Diderot bu yeni teşebbüste benim de bir hizmetim olmasını istedi ve müzik kısmını bana teklif etti, bütün yazı ailesine şart koştuğu gibi bana da üç ay mühlet verdi: bu üç ayda tamamlamak için çok acele ettim ve çok kötü çalıştım. Sanırım bundan

---

[1] Derginin sözü geçen ilk sayısı 1782'de Rousseau'nun ölümünden sonra, Du Peyrou tarafından çıkarılan *Oeuvres posthumes* kitabında yayımlanmıştır. Yayımcı, Rousseau'nun el yazısı ile hazırlanmış dergi müsveddesini, onun kendisine emanet ettiği kâğıtlar arasında bulmuş.

[2] İngiliz yazarı Ephraim Chambers, 1728'de, *Cyclopedia, or an Universal Dictionary of arts and sciences* adlı sanat ve bilim ansiklopedisini yayımlamıştı.

başka da bu zaman içinde yazı teslim eden olmadı. Parasını kendi cebimden ödeyerek üç ekü ücretle M. de Francueil'ün bir uşağına temize çektirdiğim yazımı Diderot'ya verdiğim zaman, kitapçılardan benim için de bir ücret istiyeceğini söylemişti, ama bunun bir daha sözünü etmedi, uşak Dupont'a ödediğim para da üste gitti. Ben de ağzımı açıp bu konuya dönmedim.

Encyclopédie işi, Diderot'nun hapse girmesi yüzünden yürümedi. *Filozofça Düşünceler** de Diderot'nun başını derde soktu, ama uzun sürmedi. *Lettre sur les Aveugles*[1] (Körlere dair mektuplar) ün âkibeti ise hayırlı olmadı. Bu kitabın içinde suç sayılabilecek bir şey yoktu, ama bazı benzerliklerden Madam du Pré de Saint-Maur ile M. de Réaumur alınmışlar; bu yüzden Diderot Vincennes kalesine hapsedildi[2]. Dos-

---

* Pensées philosophiques.

1 Eserin tam adı: *Lettres sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient* (Gözleri görenlere körler hakkında mektuplar) dır. Londra 1749 tarihiyle, yayımcının adı açıklanmadan basılmıştır. İçinde Madam du Pré de Saint-Maur'un güzel gözlerini kasteden bir lâtifenin bulunması, Diderot'nun tevkifine sebep olmuştu. Aslında bu suretle vurulmak istenen bir düşünür (Diderot) ve alıştığımız sınırları aşan fikirlerdi: Diderot, kitabında, İngiliz matematikçisi Saunderson'u temsil ediyordu. Bu zat, kör olduğu ve dünyayı hiç görmediği için Allahın varlığını kabul edemiyordu. Fizyolojiye dayanan yazar, sansüalist bir tez yürütüyor ve materyalizme ulaşıyordu.

2 Kıralın bir buyruğu gereğince tutularak 24 Temmuz 1749'da Vincennes kalesine hapsedilen Diderot, 102 gün süren tutukluluktan sonra, Zaptiye Nâzı-

tumun başına gelenlerin beni nasıl perişan ettiğini imkânı yok anlatamam. Pireyi deve yapan benim o melun hayâl gücüm harekete geçti: bütün ömrünce oradan çıkamıyacağını sandım. Aklım başımdan gitti. Madam de Pompadour'a bir mektup yazarak ya dostumun serbest bırakılmasını, yahut benim de onunla birlikte hapsedilmemi sağlamasını rica ettim[1]. Hiçbir cevap gelmedi. Aslında pek mânasız bir yazıydı bu, elbette tesiri olamazdı. Gerçi birkaç zaman sonra zavallı Diderot'nun cezası hafifletildi ama, buna yazımın yardımı dokunduğunu söyleyip övünemem. Fakat, bu mahpusluk bir süre daha aynı şekilde devam etseydi; o uğursuz kale duvarının dibinde kahrımdan ölecektim. Mektubum fazla bir işe yaramadıysa, ben de ona zaten pek önem vermiş değildim. Bu mektuptan pek az kimseye bahsettim; Diderot'nun kendisine ise hiçbir şey söylemedim.

YEDİNCİ KİTABIN SONU

---

1 Bu mektup bulunamamıştır.

---

rının, yazarın "ölçüsüz fikirlerinden dolayı yeteri kadar ceza gördüğü" yolundaki mütalâası üzerine, 3 Kasım 1749'da serbest bırakıldı [bk.: *Histoire de la détention des philosophes* (Filozofların mevkufiyetleri tarihi), ve Andre Billy: *Vie de Diderot* (Diderot'nun hayatı)].

SEKİZİNCİ KİTAP

1748 — 1755

Bundan önceki kitabımın sonunda yazılarıma bir süre ara vermek gerekti. Sekizinci kitabımla, hayatımda uzun bir talihsizlikler zincirinin ilk devresi başlar[1].

Parisin en saltanatlı konaklarından ikisine girip çıkarken, pek girgin tabiatli olmadığım halde gene de bazı kimselerle tanışmıştım. Saxe-Gotha ailesinin genç mirascısı Frédéric de Saxe-Gotha ile eğitmeni Baron de Thun da bunlar arasında idi. M. de la Poplinière'in konağında ise Baron de Thun'un dostu olan, güzel hazırlanmış Rousseau baskısıyla edebiyat çevrelerinde ün salmış M. Seguy[2]'yi tanıdım. Baron, M. Séguy ile beni, Prensin Fontenay-sous-Bois'daki köşküne birkaç günlüğüne davet etti. Kalkıp gittik.

---

[1] "Ara vermek" sözü birkaç türlü yorumlanabilir Rousseau, 1749 da kabiliyetlerinin tanınmasiyle hayatının "iki başka insana aitmişçesine" ikiye bölündüğü düşüncesindedir. Akademinin açtığı bir yarışma sorusuna cevap verdiği günden sonra onun için yepyeni bir hayat başlamıştır. "Ara vermek" sözüyle, şüphesiz, talihsizlik yıllarının hikâyesine başlamadan önce fikirlerine bir çeki düzen vermek ihtiyacını duyduğunu anlatmak istemektedir.

[2] Bir Wurtemberg prensinin eski eğitmeni olan Séguy, 1743 te, Jean-Baptiste Rousseau'nun bir tümbasını (Oeuvres coplètes) yayımlamıştır.

Vincennes'den geçerken Şatonun burcunu görünce içim burkuldu; Baron yüzümden bunu fark etti. Prens, akşam yemeğinde Diderot'nun hapisliğinden söz açtı. Baron, ağzımı aramak için Diderot'yu ihtiyatsızlıkla suçlandırdı. Dostumu büyük bir hararetle savundum; böylece bir ihtiyatsızlık ta ben etmiş oldum. Bu aşırı gayretkeşliği, kara gününde bir dosta karşı duyulan ilgiye vererek hoş gördüler ve sözü başka tarafa çevirdiler. Köşkte, Prensin emrinde çalışan iki Alman vardı. Bunlardan biri, Prensin özel rahibi olan ve bir zaman sonra Baronu atlatarak onun yerine geçen M. Klupffell[1], bilgili, zeki, sözü sohbeti yerinde bir insandı. Öteki, M. Grimm[2] adında bir gençti; bir yandan prense okutmanlık* ediyor, bir yandan da kendine uygun bir iş arıyordu; kılık kıyafetinin yoksulluğu da zaten böyle bir işi bir an önce bulmağa ihtiyacı olduğunu gösteriyordu. Klupf-

---

[1] Emmanuel-Christophe Klupffell (1712-1776), Pastördür. 1761 de meşhur *Almanach de Gotha'* (Gotha yıllığı) yı kurmuştur.

[2] Frédéric-Melchior Grimm, baron de, (1723-1807), Meşhur edebiyatçı ve eleştirici Schomberg Kontunun hizmetine giren Grimm, hukuk tahsil edip bir de Almanca trajedi yazdıktan sonra, Kont de Schomberg'in en küçük oğlu ile birlikte 1748 yılı sonunda Parise gelmiş ve 1790 yılına kadar Parisin en kalburüstü salonlarında görülmüştür. *Correspondance littéraire, philosophique et critique* (Edebiyat, felsefe ve eleştirme alanında yazışma) adında çok değerli bir eser bırakmıştır.

* Eskiden ve seyrek olarak bugün de hükümdarlara ve zenginlere kitap okuyan kimse.

fell ile o akşam başlıyan ahbaplığımız çok geçmeden dostluk halini aldı. M. Grimm ile tanışıklığımız ise pek çabuk gelişmedi; çok çekingen davranıyordu; ilerde ulaşacağı başarılı günlerdeki kendine güvenirlikten henüz eser yoktu onda. Ertesi gün öğle yemeğinde müzikten söz açıldı. Grimm iyi konuştu. Klavsen çaldığını işitince pek sevindim. Yemekten sonra bir sürü nota getirttik; bütün gün de prensin klavseni başından ayrılmadık. Önceleri benim için bir haz, sonraları ise bir felâket olan dostluğumuz işte böyle başladı; bu konuya ileride sık sık döneceğim.

Paris'e döndüğümde Diderot'nun şato burcundaki hücreden çıkarıldığı müjdesini aldım. Verdiği söz üzerine Vincennes şatosu ve parkı içinde serbestçe dolaşabilecek, hattâ misafir de kabul edebilecekmiş[1]. Hemen yanına koşamadığıma ne kadar üzüldüm! Ama ne yapayım ki geri bırakılamıyacak işler yüzünden iki üç gün Madam Dupin'in yanında kalmak zorunda idim. Nihayet üç dört yüz yıllık bir sabırsızlıkla uça uça dostumun yanına gittim. O anın heyecanını imkânı yok anlatamam! Yalnız değildi. Yanında D'Alembert ile Sainte-Chapelle sandık emini vardı.

---

[1] Vincennes şatosunun burcundaki küçük bir hücrede yirmi gün hapsedildikten sonra maddî ve manevî büyük bir çöküntüye uğrayan Diderot, Polis genel müdürüne, *Lettre sur les aveugles* yazarının kendisi olduğunu itiraf etmiş ve bir daha Polis müdürünün iznini almadan hiçbir şey yazıp yayımlamayacağına dair söz vermiştir. Bundan birkaç gün sonra Vincennes şatosu parkında dolaşmasına ve ailesiyle dostlarını görmesine müsaade edilmiştir.

İçeri girince, ondan başka kimseyi gözüm görmedi; bir atılış atıldım, bir haykıdış haykırdım, yüzümü yüzüne sürdüm, onu göğsüme bastırdım; bir şey söyliyemiyor, yalnız hıçkırıyor ve gözyaşı döküyordum; sevgiden, sevinçten boğuluyordum. Kollarımın arasından sıyrılınca rahibe doğru dönerek: bakınız, Mösyö, dedi; dostlarım beni nasıl seviyorlar. Öylesine heyecanlıydım ki, o anda onun bu durumundan böyle bir üstünlük sağlıyabileceğini aklımdan bile geçirmedim. Fakat o günden beri zaman zaman bu olayı düşünüyorum da ben Diderot'nun yerinde olsaydım ilk aklıma gelen şey bu olmazdı diyorum. Onu höcre hapsinden çok yılmış buldum. Zindan hayatı üzerinde korkunç bir tesir bırakmış; şatoda rahatı yerinde olduğu, etrafında bir duvar bile bulunmıyan parkta istediği gibi dolaştığı halde, kendini karanlık düşüncelere kaptırmamak için yanında dostlarını arıyordu. Hepsinden çok ıstıraplarını paylaşan ben olduğuma göre, en fazla beni görmekten teselli bulacağını tahmin ettim ve işlerimin çok ağır olmasına rağmen, gün aşırı, kimi yalnız, kimi karısıyla beraber, öğle sonralarını gidip onun yanında geçirdim.

Bu 1749 yılı yazında sıcaklar çok müthişti. Paris ile Vincennes arası iki fersahlık yol. Araba tutacak durumda olmadığım için, yalnızken öğleden sonra saat ikide yaya yola çıkıyor ve bir an önce varmak için hızlı hızlı yürüyordum. Yolun iki yanındaki ağaçlar memleketin âdetine göre budanmış olduğundan hemen hemen hiç gölge vermiyorlardı; sıcaktan ve yorgunluktan takatim kesilerek yere uzanıp kaldığım çok oluyordu. Yürüyüşümü biraz ağırlaştır-

mak için yanıma bir kitap almayı düşündüm. Bir gün *Mercure de France* dergisini almıştım; bir yandan yürüyor, bir yandan da dergiye göz gezdiriyordum. İleriki yılın ödüllü sanat yarışması için Dijon Akademisinin teklif ettiği yazı konusu gözüme ilişti: *Güzel san'larla ilmin gelişmesi, ahlâkın bozulmasına mı, yoksa düzelmesine mi yaradı?*[1]

Bu yazıyı okur okumaz gözlerimde bambaşka bir dünya canlandı ve kendim de başka bir insan oldum. O andaki duygularımın hâtırası hâlâ içimde bütün canlılığıyla yaşamakta; ne var ki M. de Malesherbes'e yazdığım dört mektuptan birinde anlattığım gibi etraflıca hatırlıyamıyorum bu duyguları. Hafızamın açıklanmaya değer garipliklerinden biri de budur: ona güvendiğim nispette bana yardımı dokunur; düşüncelerimi kâğıda döktüğüm anda beni bırakır; bu yüzden bir şeyi bir kere yazdım mı, artık bir daha onu hatırlamam. Bu durum müzikte de böyledir. Müzikten anlamazken bir sürü şarkıyı ezbere okurdum; notadan okumaya başladığım günden beri bir tek şarkıyı hatırımda tutamıyorum, ve en çok sevdiklerimden bir tanesini bile bugün baştan aşağı ezbere söyliyebileceğimi sanmıyorum.

Bu olayda da gayet iyi hatırladığım şey, Vincennes'e geldiğim zaman hezeyana benziyen bir taşkınlık

---

[1] Dijon Bilimler ve Güzel Sanatlar Akademisinin, 1750 yılı ahlâk ödülü yarışması için seçtiği soru, Mercure de France dergisinin Ekim 1749 sayısında yayımlanmıştı. Soru şu idi: "İlimlerin ve güzel sanatların kalkınması ahlâkın düzelmesinde yararlı oldu mu?"

içinde bulunuşumdur. Diderot bu halimi gördü; sebebini anlattım ona ve yolda bir meşe ağacı altında yazdığım Fabricius *prosopopesini** okudum. Fikirlerimi ortaya koymaya ve yarışmaya katılmaya beni teşvik etti. Sözünü tuttum ve mahvoldum. Ondan sonraki hayatım ve bütün başıma gelenler bu bir anlık düşüncesizliğin önüne geçilmez bir sonucudur.

Duygularım, akla hayale sığmayan bir çabuklukla düşüncelerimin katına yükseldi. Gerçek, hürriyet ve fazilet aşkı, bütün ufak tefek tutkuları içimden silip süpürdü; ve işin asıl şaşılacak tarafı, ruhumdaki bu kabarış, belki de hiçbir insan ruhunda görülmedik bir taşkınlıkla dört beş yıl boyunca sürüp gitti.[1]

---

* Prozopope, ölüleri ve cansız eşyayı konuşturma sanatı demektir. Rousseau, İ. Ö. üçüncü yüzyılda yaşamış Romalı bir "rint" olan Fabricius'un ağzından Akademinin sorusuna cevap teşkil eden hitabesini yazmıştır.

[1] Diderot'nun hapse atıldığını duyar duymaz Rousseau'nun ruhunda şiddetli bir taşkınlık baş gösterdi. Bu bir kriz haliydi şüphesiz. Anlatılmaz bir huzursuzluk, çarpıntılar, ağlamalar, ardından "ilham" geliyordu. Gerhard Gran, Nietzsche'nin *Zarothoustra böyle dedi* adındaki meşhur yazısını bu türlü bir *trans* halinde ve ilham altında yazmış olduğunu hatırlatır. Rousseau'nun durumu marazî ruhiyatı ilgilendirdiği gibi peygamberlik psikolojisi konusuna da girer. Aşağılık duygusunun, başarısızlıkların meydana getirdiği bir kompleks çözülmekte, ruh alanında bir kurtuluş meydana gelmektedir. Rousseau kendini buluyor. P. M. Masson'un *Malaise philosophique* diye adlandırdığı bu hal içinde M. de Valmalette'e şöyle bir mektup yazacaktır: "Bugün ki hastayım, tembe-

Bu hitabeyi, hemen bütün öteki eserlerimde olduğu gibi ve gayet garip bir şekilde hazırladım. Bu çalışmaya uyuyamadığım geceleri ayırmıştım. Yatağımın içinde, gözlerim kapalı düşünüyordum; cümlelerimi kafamın içinde binbir zahmetle evirip çeviriyordum, tâ beğenesiye kadar; o zaman onları hafızama yerleştiriyor, kâğıda geçirme fırsatını buluncaya kadar aklımda tutmaya çalışıyordum: fakat yataktan kalkıp giyinesiye kadar hepsini unutuyordum ve kâğıdın başına oturunca da hazırladığım cümlelerden hiçbirini hatırlamıyordum. Kâtiplik işini Madam Le Vasseur'e yüklemeyi düşündüm. Onu, kocası ve kızıyla birlikte yakınımdaki bir eve taşımıştım. Madam beni hizmetçi tutmaktan kurtarıyor, her sabah odama gelip ocağımı yakıyor ve hizmetimi görüyordu. Gelince, gece kafamda tasarladığım yazıları ona yattığım yerden dikte ediyordum. Uzun zaman tatbik ettiğim bu usul beni birçok unutkanlıklardan kurtardı.

Hitabem tamamlanınca Diderot'ya gösterdim, beğendi, bazı yerlerini düzeltti. Bununla beraber, çok ateşli ve kuvvetli bir kalemle yazılmış olan bu eser mantıktan ve düzenden büsbütün yoksundur. Kalemimden çıkmış olan yazıların muhakeme bakımından en zayıfı, birlik ve âhenk yönünden de en yoksuludur

---

lim ve hürüm; bugün ki sizin gibi bütün Saray efendilerine yuf çekiyorum; bugün ki dünyanın bütün kıralları ve onların bütün kurumu, cakası, payeleri ve altınları bana bir tek adım attıramaz..." görülüyor ki başarı, Rousseau'yu yüreklendirmiştir.

bu. Fakat insanın doğuştan ne kadar istidadı olursa olsun yazı yazma sanatı bir çırpıda öğrenilmiyor[1].

Yazımı Akademiye gönderdim, ama sanırım Grimm'den başka kimseye de söylemedim; Kont de Friese'in hizmetine girdiğinden beri onunla can ciğer olmuştuk. Bir klavseni vardı; bütün boş zamanlarımı onunla birlikte bu sazın başında sabahtan akşama, daha doğrusu, akşamdan sabaha kadar durup dinlenmeden İtalyan şarkıları ve barkarolleri söylemekle geçiriyordum. Madam Dupin'in evinde beni bulamıyanlar, M. Grimm'in evinde, ya da hiç değilse onunla beraber ya gezintide ya tiyatroda bulacaklarından emindiler. Grimm hoşlanmadığı için, parasız girdiğim *Comédie italienne* tiyatrosundan ayağımı kestim ve para ödeyerek onun pek sevdiği *Comédie Française* tiyatrosuna gitmeye başladım. Velhasıl bu gence öyle candan bağlanmış, onunla öylesine et-tırnak olmuştum ki bu yüzden zavallı teyze* bile ihmale uğruyordu;

---

[1] Rousseau, 1763 te yazmış olduğu sanılan bir önsözde: "değersiz bir eser bile değil" der. Yazı hazırlanmış, Akademiye gönderilmiştir; Rousseau boynunu bükmüş, bekler, susar. 30 Ocak 1750 de Voltaire'e yazıp imzasını koyduktan sonra altına "Cenevre vatandaşı" diye bir unvan eklediği mektubunda, edebiyattan çekildiğini bildirir. Fakat aslında o, Voltaire'in sevmediği *öteki* Rousseau'dan kendini ayırt etmek için böyle demektedir. Buhran geçtikten sonra Jean-Jacques şüphe ve tereddüt içinde aylarca bekler. Bunu *İtiraflar*'da kendi kalemiyle yazıyor: ancak başarı müjdesini alınca, Hitabesine temel teşkil eden bütün fikirler, içinde birden uyanıvermiş.

* Evvelce açıkladığımız gibi Rousseau'nun Thérèse'e taktığı ad.

yani teyzeye daha seyrek gidiyordum demek isterim, çünkü hayatımın hiçbir anında ona duyduğum sevgi kuvvetinden bir şey kaybememiştir.

Böylece, pek az kalan boş vaktimden sevdiğime zaman ayırma imkânsızlığı, çoktan beri tasarladığım Thérèse ile birarada oturma arzusunu içimde her zamandan fazla kuvvetlendirdi: kalabalık ailesi, hele ev eşyası satın almak için gereken paranın yokluğu. bu niyeti gerçekleştirmekten beni o güne kadar alıkoymuştu. Bu yolda bir gayret sarfetmek için bir fırsat çıktı, bu fırsattan faydalandım: M. de Francueil ile Madam Dupin yılda sekiz dokuz yüz frangın bana yetmiyeceğini anlamışlar, yıllığımı kendiliklerinden elli Louis altınına yükseltmişlerdi; üstelik Madam Dupin, benim ev açma kararımı haber alınca, bana yardımda bulundu. Thérèse'in eşyalariyle benimkileri de birleştirerek St. Honoré'de Grenelle Sokağındaki Languedoc Otelinde çok iyi insanların yanında küçük bir daire kiraladık ve iyi kötü yerleştik. Hermitage'a taşınıncaya kadar da yedi sene boyunca burada sakin ve rahat yaşadık.

Thérèse'in babası, pek sessiz sedasız, karısından ödü kopan bir ihtiyarcıktı. Bu yüzden karısına "polis komiseri" adını vermişti; sonradan Grimm, takılmak için, bu adı Thérès'e aktardı. Madam Le Vasseur sözünü sazını bilen, daha doğrusu işini bilen bir kadındı; hattâ inceliği, nezaketi, hanımefendiliği kimseye vermezdi. Fakat saman altından su yürüten bir hali vardı ki pek zıddıma giderdi: kızına kötü kötü öğütler verir, benden her şeyini gizlemeye onu teşvik eder, ahbaplarıma ayrı ayrı dil dökerek onları

birbiri aleyhine ve benim aleyhime kışkırtırdı. Bunun dışında, fena bir ana sayılmazdı, çünkü işine öylesi geliyordu; kızının kusurlarını örterdi, çünkü onlardan faydalanırdı. Bol iltifatlarla, türlü hizmetlerle, ufak tefek hediyelerle gönlünü almağa ve ona kendimi sevdirmeğe ne kadar çalıştımsa da muvaffak olamadım; bu kadın evimin içinde tek huzursuzluk kaynağı idi; o bir yana, diyebilirim ki bu altı, yedi yılı, şu zayıf insanoğluna evlilikte nasip olabilecek en yüksek mutluluk içinde geçirdim. Thérèse'in melek gibi bir kalbi vardı; birbirimize yaklaştıkça sevgimiz de artıyor ve nasıl birbiri için yaratılmış insanlar olduğumuzu gün geçtikçe daha iyi hissediyorduk. Hayatımızın ne türlü tadını çıkardığımız anlatılabilse, sadeliği herkesi güldürürdü: şehir dışındaki o başbaşa gezintilerimiz sırasında uğradığımız bir kır meyhanesinde benim bol keseden harcadığım sekiz on Sol mu dersiniz... Penceremin önüne uzunlamasına konulmuş bir sandığın üzerine attığımız karşılıklı iki küçük iskemleye oturup, pencere sahanlığını masa gibi kullanarak yediğimiz o basit akşam yemekleri mi... Bir yandan açık havada yemeğimizi yerken, bir yandan da bütün civarı, gelip geçenleri, hattâ dördüncü katta oturduğumuz halde sokağı seyrederdik. Olanı biteni bir somun ekmeğin dörtte biriyle birkaç kiraz, bir parçacık peynir ve yalnız başımıza içtiğimiz (!) bir çeyrek litre şaraptan ibaret o sofraların tadını kim duyar, kim dile getirir. Sevgi, güven, iç huzuru! Sizin çeşnilendirdiğiniz hayata doyum olmaz! Kimi zaman, ihtiyar anamız haber vermezse, hiç saatin farkında olmadan gece yarısına kadar o pen-

cere önünde oturur kalırdık. Ama bırakalım bu uzun hikâyeleri... Kimine tatsız, kimine de gülünç gelir bunlar. Her zaman hissetmiş ve söylemişimdir: gerçek hazler sözle anlatılamaz.

Hemen hemen o sıralarda gene bir gün bir zevk ettim, ama daha kaba saba bir zevkti bu, ve bu türlüsünden işleyip işleyeceğim son kabahat. Rahip Klupffell'in cana yakın bir adam olduğunu söylemiştim. Onunla dostluk münasebetlerim Grimm'inkinden daha geri kalmıyordu, samimiyetimiz de bir o kadar ilerlemişti. Ara sıra yemeğe bana gelirlerdi. Hayli yavan olan bu sofraları, Klupffell'in zarif nükteli, uçarıca yârenlikleriyle henüz titiz dilciliğe ulaşmamış olan Grimm'in Almancadan dönme o pek hoş Fransızcaları şenlendirirdi. Bu küçük âlemlerimizde cinsellik büyük yer almazdı ama neşe boldu, ve hep birarada olunca öyle hoş vakit geçirirdik ki artık birbirimizden ayrılamaz olurduk. Klupffell bir kız kapatmıştı; ama tek başına kıza bakamadığı için o da orta malı olmaktan kurtulamamıştı. Bir akşam Grimm ile ben kahveye girerken Klupffell'in çıktığını gördük; kızla akşam yemeğine gidiyormuş: takılmaya başladık; bizi de birlikte yemeğe çağırdı, sonra da bir güzel alay ederek kibarca öcünü aldı. Pek iyi huylu bir kızcağıza benziyordu bu zavallı, pek sessiz sedasızdı, hiç te mesleğinin eri değildi. Bir cadalozun yanında oturuyormuş, onu bu işe alıştıran o imiş. Tatlı tarafından sohbet, şarap, derken kendimizi unutuverdik. Bizim aslan Klupffell ikramları eksik kalmasın istedi; üçümüz de sıra ile bitişik odada kızla halvet olduk: zavallı yavrucak gülsün mü, ağlasın mı şaşırmıştı. Grimm, kıza elini

bile sürmediğini ısrarla söyledi: demek onun yanında o kadar uzun kalması, sabrımızı tüketip bizimle eğlenmek içinmiş; eğer elini sürmediyse, bu davranışı utanıp sıkılmasından ileri gelmemiş olsa gerektir; çünkü Kont de Friese'in yanına kapılanmadan önce aynı Saint Roch mahallesinde uygunsuz kadınlarla birarada oturuyordu.

Saint Preux sarhoş edildiği evden nasıl utanarak çıktıysa, ben de bu kızcağızın Rue des moineaux'daki evinden çıkarken öyle utanç duyuyordum; o hikâyeyi yazarken[1] de kendi maceramı hatırladım. Thérèse, herhangi bir işaretten, ve en ziyade benim utangaç halimden kabahatli olduğumu hissetti; hemen her şeyi olduğu gibi anlatarak vicdanımın yükünü hafiflettim. İyi de etmişim, çünkü hemen ertesi gün Grimm bize geldi, işlediğim suçu ballandıra ballandıra, hem de ilâveler yaparak Thérèse'e anlattı. O günden bu yana da her fırsatta bu hâtırayı tazeleme fesatçılığını elden bırakmadı. Bu davranışiyle kendisi benden fazla suçlanıyordu; çünkü onu her sırrıma bilerek ve isteyerek ortak ettiğime göre, yaptığıma beni pişman etmemesini beklemek te hakkımdı. Thérèse'in iyi yürekliliğini hiçbir zaman o günkü kadar hissetmedim: benim sadakatsizliğime gücenmekten ziyade Grimm'in bu davranışına canı sıkıldı; bana içli içli, tatlı tatlı sitem etti, hepsi o kadar; bu sitemlerde kırgınlıktan, küskünlükten eser yoktu.

Bu mükemmel kadının sade fikirliliği iyi yürek-

[1] Bak: *Nouvelle Héloïse,* Bölüm II, Mektup 26. Rousseau'nun bu eserindeki kahramanın adı Saint-Preux'dür.

liliğinden aşağı kalmıyordu; bu sözle her şeyi söylemiş oluyorum; ancak sırası gelmişken bir misal vermek yerinde olur. Klupffell'in protestan papaz ve Saxe-Gotha prensinin özel rahibi olduğunu söylemiştim ona. Bir protestan papazı onca öyle görülmedik bir insandı ki, kafasında en aykırı fikirleri pek külünç bir tarzda birbirine karıştırarak Klupffell'i Papa yaptı çıktı. Bir gün eve döndüğümde Papa'nın beni aradığını söylediği zaman aklını bozduğunu sandım. Soruşturunca meseleyi anladım ve ilk işim bu hikâyeyi gidip Grimm ile Klupffell'e anlatmak oldu. O günden sonra Klupffell'in adı aramızda Papa kaldı. Klupffell'in Rue des Moineaux'da oturan kapatmasına da Papiça Jeanne adını taktık. Kahkahaların ardı arası kesilmiyordu, gülmekten katılıyorduk. Bana mal etmek istedikleri bir mektupta hayatımda yalnız iki defa güldüğümü bana söyletenler, o zamanlar beni tanımamış, ne de gençliğimde görmüş olacaklar. Yoksa böyle bir fikir akıllarından geçmezdi.

Ertesi yıl, 1750, Hitabe'm artık büsbütün aklımdan çıkmışken, Dijon Akademisi ödülünü kazandığını öğrendim[1]. Bu haber, o hitabenin kaynağı olmuş olan bütün fikirleri yeniden uyandırdı, onlara taze kuvvet verdi, babamın, vatanımın ve Plutarkus'un tâ çacukluğumda kalbime yerleştirdiği o ilk kahramanlık ve erdemlik mayasını büsbütün kabarttı. Kamu oyunun ve şöhretin üstünde, kendi kendine yeterek

[1] Dijon Akademisi kararı 9. Temmuz 1755 tarihini taşır. 20. Temmuz tarihli mektubu ile Rousseau teşekkür etti ve mükâfatı almak için 28. Temmuzda bir vekâletname imzaladı.

erdemli ve hür yaşamaktan daha yüce ve daha güzel hiçbir şey tanımaz oldum. Gerçi o kötü utanma duygusu ile yuhalanma korkusu bu ilkelere göre davranmaktan ve zamanın gidişatına bir anda meydan okumaktan beni ilk başta alıkoymadı değil; ama o günden kesin kararımı vermiştim, ve muhaliflerim irademi kızıştırıp tam zafere ulaştırasıya kadar bir zaman geçmiş olsa da, bu kararı uygulamaktan geri kalmadım.

İnsanın ödevleri üzerinde ileri geri fikirler yürütürken bir olay, beni kendi ödevlerim üzerinde daha derin düşünmeğe yöneltti. Thérèse üçüncü defa gebe kalmıştı. Öz prensiplerimi kendi davranışlarımla çürütmeğe razı olmıyacak kadar nefsime karşı açık yürekli ve kişilik gururuna sahip olan ben, çocuklarımın gelceğini ve anneleriyle olan bağıntılarımı, tabiat, adalet ve mantık kurallarına vurarak inceledim; bir yandan da gene onları, insanların arıtmak ister gibi görünerek büsbütün kirlettikleri ve — gereğini yapmadıkça imkânsız şeyleri emretmenin hiçbir zararı olmadığını bildiklerine göre — birtakım formüllere bağlıyarak söz kalabalığından ibaret bir din haline getirdikleri o tertemiz, o kutsal ve kurucusu gibi ebedî olan dinin kuralları önünde gözden geçirdim[1]. Eğer neticede vardığım hükümlerde yanıl-

[1] Rousseau, Dijon Akademisi Sekreterine yazdığı 9. Ocak 1751 tarihli mektubunda, Hitabe'sini hâlâ gönderemediği için kendisinden özür dilemekte, sebep olarak ta "henüz atlatamadığı uzun ve ıstıraplı hastalığını" göstermektedir.

dımsa, onlara uyarken içimde duyduğum vicdan huzuruna pek şaşarım. Tabiatın tatlı sesine kulakları sağır, içlerinde hiçbir gerçek adalet ve insanlık duygusu yeşermemiş o soysuz kişilerden biri olsaydım, böyle bir vurdumduymazlık benden beklenebilirdi. Fakat bu sımsıcak yürek; böylesine uyanık duygular; bu çabucak kurulan dostluklar; onların beni bağlayışlarındaki kuvvet; bozulmaları gerekince içimi parçalayan bu acı; soydaşlarım için gönlümdeki bu kökten ıyilik dilerlik; yüceye, gerçeğe, güzele ve doğruya karşı duyduğum bu aşk; kötülüğün her türlüsüne karşı hissettiğim bu iğrenti; nefret etme, zarar verme, hattâ bunları aklımdan geçirme imkânsızlığı; erdemli engin yürekli ve sevimli olan her şeyin karşısında duyduğum bu rikkat, bu tatlı ve derin heyecan; bütün bunlar, ödevlerin en tatlısını ayaklar altına aldıran o ahlâk düşkünlüğüyle aynı ruhta birleşip bağdaşabilir mi? Olamaz, hayır; bunu hissediyor ve yüksek sesle söylüyorum: böyle şey olamaz. Asla, hayatının hiçbir anında Jean-Jacques duygusuz, kalbsiz bir insan, soysuz bir baba olmamıştır. Aldanmış olabilirim, fakat katı yürekli aslâ! Eğer bu davranışımın sebeplerini açıklamaya kalksam çok şeyler söylerdim. Madem bu sebeplere benim aklım yattı, birçoklarının da aklı yatmak gerekir. Yazılarımı okuyacak gençlerin aynı hataya düşmelerine sebep olmak istemem. Ancak şu kadarını söyleyim ki, çocuklarımı kendim yetiştiremediğim için bir kamu eğitim kurumuna bırakmakla, macera peşinde, ikbal peşinde koşacakları yerde işçi ya da çiftçi olmalarını sağlamakla bir vatandaşlık, bir babalık yaptığımı

sandım, kendime Platon Cumhuriyetinin bir ferdi gözüyle baktım; işte hatam bu oldu. O günden bu yana gönlümde duyageldiğim pişmanlıklar yanıldığımı anlattı bana; fakat aklıma danışınca bu türlü düşünmek şöyle dursun, onları babalarının kaderinden, başka ellere bırakmak zorunda kaldığım takdirde ise uğrayacakları âkıbetten böylece koruyabildiğim için Tanrıya şükürler ettim. Eğer çocuklarımın bakımını, ister dostluk, ister yüce kalblilik, isterse herhangi başka sebeplerle olsun, sonradan üstüne almak istemiş olan Madam d'Epinay'ye, ya da Madam de Luxemburg'a bırakmış olsaydım, daha mı mesut olacaklardı? Hiç değilse efendice yetiştirilecekler miydi? Bilemem; fakat şundan eminim ki ana-babalarına karşı kin besliyecekler, belki de onlara hainlik edeceklerdi. Ana-babalarını hiç tanımamış olmaları yüz kere daha hayırlı!

İşte böylece üçüncü çocuğum da, tıpkı ondan evvelkiler ve daha sonraki iki tanesi gibi Kimsesiz Çocuklar Yurduna teslim edildi; çünkü çocuklarım beş tanedir. Bu hal şekli bana öyle münasip, öyle akıllıca, o kadar meşru göründü ki, Thérèse'in hatırını saymasaydım, önüme gelene söyler, övünürdüm; Thérèse ile yakınlığımızı bilen herkese de söylemişimdir: Diderot'ya, Grimm'e, sonradan Madam d'Epinay'ye ve ondan sonra da Madam de Luxemburg'a açıkladım, hem de kendiliğimden, tam bir açık yüreklilikle, söylemeğe hiçbir mecburiyetim yokken, herkesten kolayca saklamak elimde iken; çünkü ebe Gouin Kadın, namuslu, ağzı pek, tam güvenebileceğim bir insandı. Mecbur kaldığım için sır verdiğim

tek kişi doktor Thyerri'dir: çok zahmetli bir doğumunda Thérèse'ciğe bu hekim bakmıştı. Demek isterim ki davranışımı gizli tutmayışım, sadece dostlarımdan hiçbir gizlim olmadığı için değil, aynı zamanda bu işte bir kötülük görmediğimdendi. Düşünüp taşındıktan sonra çocuklarım için en iyi, ya da en iyi sandığım bir yolu seçtim. Ben de onlar gibi bakılıp büyütülmüş olmayı isterdim, hâlâ da isterim.

Ben böylece dostlarıma dökülüp saçılırken, öte yandan Madam Le Vasseur de dilini tutmuyordu; ama o kendi çıkarını gözeterek konuşuyordu. Ana, kız onları Madam Dupin ile tanıştırmıştım. Madam, benim hatırım için kendilerine elinden gelen iyiliği yapıyordu. Madam Le Vasseur ona kızının sırlarını söylemiş; fakat onların bütün ihtiyaçlarını gidermek için elimin darlığına bakmadan ne gayretler sarf ettiğimden bahsetmemiş. Yüce kalbli iyi bir insan olan Madam Dupin de büyük bir cömertlikle kesenin ağzını açmış. Thérèse, annesinin sıkı tembihi olduğu için, Pariste oturduğumuz müddetçe benden işin bu tarafını gizledi ve ancak *Hermitage*'a gittiğimiz zaman bir gün içini dökerken başka şeyler arasında bu olayı da anlattı. Bu konuda bana en küçük bir dokundurmada bile bulunmıyan Madam Dupin'in, işin içyüzünü böylesine bildiğinin farkında değildim. Gelini Madam de Chenonceaux'nun da acaba haberi var mıydı, hâlâ bilmem. Fakat üvey gelini Madam de Francueil de işin içinde imiş; benden gizliyemedi: ertesi yıl, evlerinden ayrılışımdan sonra her şeyi anlattı. Bu konuda kendisine yazdığım mektup evra-

kım arasındadır[1]. Beni bu türlü harekete zorlayan sebeplerden Le Vasseur ailesini lekelemeden açıklıyabileceklerimi mektubuma yazdım; fakat asıl inandırıcı sebepler Le Vasseur'lerle ilgili olanlardır, onlardan bahsetmedim.

---

[1] Du Peyrou'nun Neuchâtel Kütüphanesine teslim ettiği evrak arasında şifreli bir örneği bulunan Paris 20 Nisan 1751 tarihli bu mektup şu cümle ile başlar:

"Evet, Madam, çocuklarımı Kimsesiz Çocuklar Yurduna bıraktım. Onların bakımı ile, bu iş için kurulmuş olan müesseseyi görevlendirdim. Eğer böyle tatlı bir hizmeti yerine getirmeme kötü durumum ve hastalıklarım engel olmuşsa, bu talihsizlikten dolayı beni kınamak değil, bana acımak lâzımdır. Onların geçimiyle mükellefim; bu işi kendi yapabileceğimden daha iyi, ya da hiç değilse daha emin bir şekilde onlara sağladım..." Ve onu bu karara götüren sebepleri sıralar: "ekmeğimi günü gününe ve büyük zahmetlerle kazanıyorum. Bir de nasıl aile besleyebilirdim?", "Yazarlık mesleğine geçmeye mecbur kalsaydım, ev gaileleri ve çocukların gürültüsü, üzüntüsü, sığındığım tavanarası odasında faydalı bir mesai için gerekli selâmeti bırakır mıydı bende?", "bu takdirde büyüklerden himaye aramak, iltimas istemek, şunun bunun nabzına göre şerbet vermek, değersiz memuriyetler peşinde koşmak gerekecekti.", "Istıraplı ve tehlikeli bir hastalık çektiğim için, ömrümün pek uzun olabileceğini ummam.", "doğumlarının ve sürecekleri yoksul hayatın şerefsizliği altında halleri nice olurdu bu yavruların?", "Kimsesizler Yurdunda çocuklar nazlı büyütülmezler: bu da onların lehinedir, daha sağlam ve gürbüz olurlar.", "Eflâtun, Cumhuriyet'indeki bütün çocukların böyle yetiştirilmelerini, babalarını tanımamalarını ve hepsi-

Madam Dupin'in ağzının sıkılığından ve Madam de Chenonceaux'nun dostluğundan eminim. Madam de Francueil'ü de öyle bilirdim; zaten bu hanım sırlarımın ortaya dökülmesinden çok önce öldü[1]. Bu sırlar, olsa olsa kendilerine güvenip emanet ettiğim kimselerden çıkabilir; aslında da onlarla bozuşmamdan sonra dile düştü. Şu gerçek onlar hakkında bir hüküm verilmesine yeter: onların kötülüklerinin lâyık olduğu kınamalara uğramaktansa kendi davranışımın hak ettiği gibi ayıplanmaya razıyım (ve bu cezaya seve seve katlanırım). Kabahatim büyük, ama bir yanılıştır bu. Ödevlerimi yerin getirmedim; ancak başkalarına kötülük etmek arzusu da yüreğimden geçmedi. Babalık duygusu, hiç görmediğimiz çocukların sevgisini bütün gücü ile dile getiremez; ama dostluk güvenine ihanet etmek, bütün anlaşmaların en kutsalını ayaklar altına almak, vicdanımıza emanet edilmiş sırları açığa vurmak, aramızdan uzaklaştığı halde gene bize saygı duyan dostu aldatarak şerefini çiğnetmekten zevk almak... bunlar kabahat değil, ruh âdiliği, kara yüreklilikliktir.

İtiraflarımı yazacağımı söylemiştim, kendimi temize çıkaracağımı değil: onun için bu konuda sözü burada kesiyorum. Benden doğruyu söylemek, okuyu-

[1] Madam de Francueil, 3. Eylûl 1754 te öldü.

nin Devlete ait olmalarını isterdi." Rousseau'nun bu hareketi, düşündüğü sosyal reformun prensiplerine uygun düşmekle beraber, sonradan, hayatta mesut olmadığını ve babalık zevkinden de mahrum kaldığını hissedince, yaptığından acı acı pişmanlık duymuştur.

cudan hakça hüküm vermek. Ondan başka hiçbir şey istiyecek değilim.

Mösyö de Chenonceaux'nun evlenmesinden sonra çok sevimli, meziyetli, uyanık fikirli genç bir hanım olan yeni gelin, evi gözümde eksikisinden daha da şirinleştirdi. Kont de Friese'in ve dolayısiyle onun adamlarından olan Grimm'in çok iyi görüştükleri Madam La Vikontes de Rochechouart'ın tek kızıydı gelin hanım; beni M. Dupin'in yazıcılarından ayrı tutan bir hali vardı. Grimm'i bu hanıma ben takdim ettim; fakat mizaçları uyuşmadığından sonu çıkmadı. Grimm, artık sağlam kapı arıyordu, bu yüzden de kibar çevre kadını olan anneyi, salon entrikalarına karışmayan ve büyüklere yanaşma sevdasında olmıyan, kendi mizacına uygun, güvenilir dostlar arıyan kızına tercih etti. Madam de Chenonceaux'yu kendisine karşı beklediği kadar itaatli bulmıyan Madam Dupin, ona evini zindan etti. Meziyetlerine, belki asîlliğine de mağrur olan Madam de Chenonceaux ise, yaradılışına aykırı düşen bir boyunduruk altına girmektense kibar âleminin zevklerinden vazgeçerek kendi dairesinde hemen hemen büsbütün yalnız yaşamayı tercih etti. Bir çeşit sürgünlüğü andıran bu hayatı, talihsizlere karşı yaradılıştan duyageldiğim eğilimin tesiriyle, ona olan sevgimin artmasına sebep oldu. Kimi zaman biraz mugalâtaya kaçmakla beraber, metafizik ve düşünür bir kafası vardı. Manastırdan yeni çıkmış bir genç kadında raslanmıyan sohbetini pek çekici buluyordum. Oysa daha yirmisinde yoktu. Teninin beyazlığı âdeta göz alırdı. Dik dursa boylu ve endamlı bir kadın denirdi. Gümüşüye çalan

sarı saçlarının pek seyrek raslanan bir güzelliği vardı; o saçlar bana anneciğimin gençliğini hatırlatır, içimi titretirdi. Fakat kendi kendime çizdiğim ve ne pahasına olursa olsun ayrılmamaya kararlı olduğum sert ilkeler beni kadınlığına ve güzelliğine karşı korudu. Bütün bir yaz boyunca günde üç dört saat başbaşa kaldık: ona büyük bir ciddilikle aritmetik öğretiyor, bitip tükenmiyen rakamlarımla canını sıkıyordum; fakat ne ağzımdan çapkınca bir söz çıktı, ne de başımı kaldırıp yüzüne baktım. Beş altı sene sonra olsaydı böylesine uslu, ya da budalaca davranmazdım. Neylersin ki ömrümde bir tek kere âşık olacağım, kalbimin ilk ve son olarak ondan başka bir kadın için çarpacağı alnıma yazılmış.

Madam Dupin'in yanına kapılandığımdan beri halime kanaat etmiş, durumumun düzelmesi için hiçbir istekte bulunmamıştım. Demek isterim ki aylıklarımın yükseltilmesi sırf Madam Dupin ile Mösyö de Francueil'ün beraberce ve kendiliklerinden verdikleri kararla olmuştur. Beni gittikçe daha fazla seven M. de Francueil, o yıl, elimi biraz daha genişletmeyi ve durumumu daha sağlama bağlamayı düşünmüş. Kendisi Maliye mültezimi idi; ihtiyar ve zengin bir adam olan veznedarı Mösyö Dudoyer işten çekilmek istiyormuş. M. de Francueil onun yerini bana teklif etti. İşe alışmam için gerekli bilgileri elde etmek üzere birkaç hafta M. Dudoyer'nin yanında bulundum; fakat ya bu mesleğe fazla kabiliyetim olmamasından, ya da yerime başkasını koymaya niyetli gibi görünen Dudoyer'nin öğreticilik görevini baştan savma yapmasından olacak, işi tam ve çabuk kavraya-

madım. Kasten karışık bir şekle sokulmuş olan bütün bu hesaplar kitaplar bir türlü kafama girmedi. Ne var ki, mesleğin ince taraflarına nüfuz edememekle beraber gene de gündelik muamelâtı kaba taslak yürütebilecek kadar bir şeyler öğrendim. Hattâ görevime de başladım. Kasa defterlerini tutuyor, para, makbuz alıp veriyordum. Gerçi bu mesleğe karşı ne istidadım ne de hevesim vardı; fakat yılların verdiği olgunlukla yavaş yavaş aklım başıma geldiği için bu isteksizliği yenerek kendimi tamamiyle görevime vermeğe kararlıydım. Ne yazık ki ben biraz işe alışır gibi olmuşken M. de Francueil kısa bir seyahate çıktı; onun yokluğunda kasadarlık bana kaldı; gerçi kasada o sırada yirmi beş otuz bin franktan fazla para yoktu. Bu paranın beni düşürdüğü kaygulardan, gönül huzursuzluğundan anladım ki ben veznedarlık yapacak adam değilmişim. M. de Francueil'ün dönüşünde hastalanışıma da büyük ölçüde onun yokluğunda çektiğim üzüntülerin sebep olduğuna hiç şüphe etmiyorum.

Yazılarımın birinci bölümünde, yarı ölü bir halde doğduğumu söylemiştim. İdrar kesemdeki bir teşekkül bozukluğu yüzünden hayatımın ilk yıllarında hemen hemen devamlı bir idrar tutukluğuna uğramışım; bana bakan Suson teyzem beni yaşatabilmek için dünyanın eziyetlerini çekmiş; ama zahmetleri boşa gitmemiş, sağlam bünyem hastalığı yenmiş. Sonraları sıhhatim öyle iyileşti ki bütün gençliğim boyunca, tâ otuzuma kadar, hikâyesini anlattığım devamlı yorgunluk halleri ve en hafif bir inkıbaz neticesinde beni rahatsız eden sık idrar etme ihtiya-

cı sayılmazsa, ilk hayat yıllarımın sakatlığını hiç hissetmedim. Bu rahatsızlığın beni ilk yoklayışı Venedik'e gelişimde oldu. Yol yorgunlukları ve müthiş sıcaklar yüzünden kış başına kadar devam eden idrar yanmaları ve böbrek ağrıları çektim. Padoana adındaki kadınla görüştükten sonra ölecek kadar korktum, fakat en küçük bir rahatsızlık duymadım. Zulietta yüzünden geçirdiğim, vücut yorgunluğundan ziyade vehimden doğan o bitkinlik halinden sonra kendimi eskisinden daha iyi hissettim. Ancak Diderot'nun tevkifinden sonradır ki o zamanlar ortalığı kasıp kavuran sıcaklarda Vincennes'e gidiş gelişlerim sırasında fazla kızışma yüzünden şiddetli bir böbrek iltihabına yakalandım ve bir daha da eski sağlığıma kavuşamadım[1].

Sözünü ettiğim sıralarda, belki de o melûn vezneharlığın sıkıntılı işlerinde biraz yorulduğumdan olmalı, sağlık durumum eskisinden daha kötüleşti, yatağa düştüm ve beş altı hafta çekmediğim ıstırap kalmadı. Madam Dupin meşhur doktor Morand[1]'ı göndermiş. Bu zat bütün ustalığına ve elinin hafifliğine rağmen adamakıllı canımı yaktı, gene de idrarı söktürecek bir sonda tatbikine muvaffak olamadı.

---

[1] Rousseau, Dijon Akademisi Sekreterine yazdığı 9. Ocak 1751 tarihli mektubunda, Hitabe'sini hâlâ gönderemediği için kendisinden özür dilemekte, sebep olarak ta "henüz atlatamadığı uzun ve ıstıraplı hastalığını" göstermektedir.

[1] Sauveur-François Morand (1697-1773), önce *La Charité*, sonra da *Hôtel des Invalides* hastahaneleri baş cerrahı.

Bunun üzerine bana doktor Daran[1]'ı salık verdi. Bu cerrahın sondaları daha esnek olduğu için mesaneye girebildi; ancak Madam Dupont'a sağlık durumum hakkında bilgi verirken altı aya varmadan öleceğimi söylemiş. Sözleri kulağıma gelince oturup halimi düşündüm: kalan birkaç günlük ömrümü rahat rahat ve keyfince geçirmek varken nefret ettiğim bir mesleğe esir olmanın budalalık olacağına kanaat getirdim. Aslında da kafama koyduğum sıkı prensiplerle bu kadar az bağlantısı olan bir durum nasıl bağdaşabilirdi? Bir Maliye mülteziminin veznedarı olarak hasbîlik ve fakirlik konusunda yapacağım öğütlemeler ilgi görecek miydi? Bu fikirler nöbetin de tesiriyle kafamın içinde öyle bir mayalandı ve birbiriyle öylesine kaynaştı ki artık bir daha hiçbir kuvvet onları oradan sökemedi. O hummalı halimde verdiğim kararları nekahatimde, serin kanlılıkla, kafamda bir daha pekiştirdim. Her türlü zenginlik ve ikbâl tasavvurunu büsbütün aklımdan çıkardım. Geri kalan kısa ömrümü bağımsızlık ve fakirlik içinde geçirmeğe kararlı, halk oyunun zincirlerini kırmak, başkalarının kanaatine hiç aldırmadan kendimce iyi olanı cesaretle yapmak yolunda ruhumun bütün gücünü seferber ettim. Karşıma çıkan engelleri ve bunları yenmek için harcadığım gayretleri akıl almaz. Mümkün olabildiği kadar, kendi umduğumdan da fazla başarı elde ettim. Halk oyunun boyunduruğundan nasıl silkindimse dostluğunkinden de kurtulabil-

[1] Jacques Daran (1710-1784), Avusturya ordusunda askerî hekim. 1754'te Pariste yerleşmişti ve Kıralın daimî cerrahı ünvanını aldı.

seydim, bir fâninin aklından geçebilecek belki en yüce, hiç değilse erdemliğe en yararlı bir tasarıyı gerçekleştirmiş olacaktım. Fakat ben bu yanda, büyük adam, bilge geçinen o aşağılık güruhun saçma sapan hükümlerini ayaklarımın altında çiğnerken, beriden de dostum geçinenler beni bir çocuk gibi hükümleri altına alıp istedikleri tarafa yöneltiyorlardı. Yepyeni bir yolda tek başıma ilerlediğimi görüp kıskanan bu sözde dostlar benim mutluluğum için çalışır gibi görünüyorlar, aslında ise beni gülünç düşürmeye uğraşıyorlardı; bunlar, şerefimi lekeliyebilmek için önce beni kötülemekle işe başladılar. Kıskandıkları, edebiyat alanındaki şöhretimden ziyade tarihini yukarda işaretlediğim benliğimdeki reformdu. Yazarlık sanatında ün almamı belki hoş görebilirlerdi; fakat davranışımla bir örnek göstermemi affedemediler, bu onları âdeta rahatsız etti. Ben dost olmak için yaradılmıştım[1]; uysal ve sâkin tabiatım dostluğun kolayca

[1] Rousseau'da sevmek ve sevilmek mutlak bir ihtiyaçtır. Katıksız bir samimiyet ve güven tahayyül eder. Diderot ile bozuştuğu sıralarda (1757) ona yazdığı mektubunda: "İstediğim sevgiden başka bir şey değildir; benden esirgenen tek şey de odur. Nankör, sana hiçbir hizmette bulunmadım, ama seni sevdim." diye haykırır. Madam d'Epinay'ye yazdığı bir mektupta da: "Bir dosttan göreceğim kırıcı bir muamele, beni bir günde bir yıllık ıstıraba düşürür" der. Yine aynı yazısında: Yalnızlığı, yoksulluğu, hastalığı sebebiyle başkalarından daha fazla sevgiye ve müsamahaya hakkı olduğunu söyler. Bazı inceleyiciler, bu hâlin, hastalığından ziyade, fazla hassaslığından ve sinir yorgunluğundan ileri geldiğinde birleşmişlerdir.

Rousseau, dostların eşit şartlar altında bulunması

beslendiği bir ortamdı. Halkın bilmediği bir adam olarak yaşadığım sürece her tanıyan sevdi beni, bir tek düşmanım yoktu. Fakat bir adım olduğu gün, bir tek dostum kalmadı. Büyük bir mutsuzluktu bu; mutsuzluğun daha büyüğü de dost adını alan ve bu adın verdiği hakları ancak beni mahvıma sürüklemek yolunda kullanan kimseler arasında bulunuşum oldu. Hâtıralarımın bundan sonrası bu iğrenç tertiplerin hikâyesidir. Burada sadece meselenin kaynağını gösterdim; az sonra ilk çıban başının nasıl koptuğu görülecektir.

İstediğim gibi bağımsız yaşamak için gene hayatımı kazanmam lâzımdı. Bunun pek basit bir yolunu buldum: sayfası şu kadara müzik notası kopya etmek[1]. Daha sağlam başka bir iş aynı maksadı sağlasaydı kabul ederdim. Fakat zevkime uygun bir sanattı bu, üstelik kimsenin esiri olmadan günlük ekmeğimi kazandırdığı için onu elden bırakmadım. İlerisi için tedbirli olmaya artık lüzum kalmadığını düşünerek ve gururu da bir yana bırakıp banker vezne-

[1] Eylûl 1770 ten itibaren Rousseau gene nota kopyacılığına başlamıştır. 1777 Ağustosuna kadar kısmen bu işin kazancıyla geçinecektir. Kendi hesapladığına göre, yedi yılda 11.000 sayfalık nota kopye etmiş.

---

lâzım geldiğini, değişik sosyal durumlarda bulunanların tam dost olamıyacaklarını, tecrübelerine dayanarak ileri sürer. Ona göre, minnettarlık duygusu bir takım vazifeler yüklediği andan itibaren dostluk bir mecburiyet halini alır, böyle bir iklimde gönül açılıp saçılamaz. Grimm ise Rousseau'yu bu yönden tenkit eder, nankörlüğe dayanan "korkunç bir sistem" diye damgalar bunu.

darlığından nota kopyacılığına geçtim. Seçtiğim bu yolun çok yararıma olduğunu sanıyordum ve mesleğimden o kadar hoşnuttum ki onu zorla ve ilk fırsatta gene dönmek niyetiyle bırakmıştım. Birinci *Hitabe*'min kazandığı başarı, bu kararımın uygulanmasını daha da kolaylaştırdı. Yazım ödülü kazanınca bastırılması işini Diderot üstüne aldı. Ben hasta döşeğimde yatarken de bir mektupla eserimin yayımlandığını bildirdi. Yazını göklere çıkarıyorlar, diyordu bana, böyle bir başarı hiç görülmemiştir. Halkın, hiçbir tesir yapılmadan, kendiliğinden, hele tanınmamış bir yazara karşı gösterdiği bu iltifat, benim için, içimdeki hislere rağmen, o güne kadar hep şüphe ettiğim sanatımın ilk gerçek teminatı oldu. Tutmaya niyetlendiğim meslekte bunun bana sağlıyacağı bütün faydaları kavradım. Edebiyatta az çok şöhret sahibi olan bir nota kopyacısının işsiz kalmıyacağını anladım.

Kesin kararımı verip kafamda iyice pişirdikten sonra M. de Francueil'e bir mektup yazarak niyetimi bildirdim ve gerek kendisine gerek Madam Dupin'e bana yaptıkları bütün iyiliklerden dolayı teşekkür ederek izinlerini istedim. Francueil mektubumdan hiçbir mâna çıkaramamış, beni hâlâ hastalık nöbetinin tesirinde sanarak koşup geldi. Fakat bu işi öyle kafama koymuştum ki beni kararımdan döndüremedi. Madam Dupin'e ve herkese aklımı bozduğumu söylemiş. Bıraktım kim ne isterse söylesin, ben yolumdan şaşmadım. Islahata önce kılık kıyafetimden başladım. Sırmaları, beyaz çorapları attım. Başıma tekerlek bir peruka geçirdim. Kılıcımı bıraktım, saatimi sattım, çılgınca bir sevinçle: "şükür Allaha, dedim, saatin kaç

olduğunu artık bilmesen de olur!" M. de Francueil, kasayı benden almadan önce bir hayli beklemek kibarlığını gösterdi. Sonunda, kararımın kesin olduğunu anlayınca, yerime M. d'Alibard'ı getirdi. Vaktiyle genç Chenonceaux'nun eğitmenliğini yapmış olan bu zat, botanikte *Flora parisiennis* adlı eseriyle tanınmıştır.

Lüks reformunda gösterdiğim bütün taassuba rağmen, ilk başta işi, Venedikte edindiğim bol sayıdaki güzel iç çamaşırlarına kadar vardırmadım. Bu çamaşırlara karşı özel bir düşkünlüğüm vardı. Önce maksadım temiz pak giyinmek iken, sonradan bu alışkanlık bir lüks halini almıştı ve bana pek pahalıya oturuyordu. Bir hayır sahibi çıkıp beni bu esaretten kurtardı. Bir noel arifesi, evin hanımları *vêpres* duasında, ben de kilise konserinde iken, yeni yıkanan çamaşırlarımızın asılı bulunduğu çatı arasının kapısı kırılmış, ne varsa çalınmış; bu arada çamaşır dolabımın bütün serveti olan çok iyi bezden kırk iki gömleğim de gitmiş. O saatte koltuğunda paketlerle otelden bir adamın çıktığını gören komşuların tarifine göre, Thérèse ve ben, hiç sağlam ayakkabı olmayan erkek kardeşinden şüphelendik. Annesi bu şüpheyi şiddetle reddetti, fakat deliller o kadar çoktu ki, onun itirazlarına rağmen bizim kanaatimiz değişmedi. İstediğimden fazlasının ortaya çıkması korkusiyle pek inceden inceye araştırmadım. Bu erkek kardeş bir daha evimize uğramadı, sonra da büsbütün ortadan kayboldu. Bu kadar karışık bir ailemiz olduğu için hem Thérèse'e hem kendime acındım ve bu tehlikeli bağları koparması için ona her zamandan fazla ısrarda bulundum. Bu macera beni güzel iç çamaşırları giymek merakın-

dan kurtardı; o günden sonra da kılık kıyafetime daha uygun düşen adî cinsten çamaşırlar kullandım.

Kıyafet devrimini böylece tamamladıktan sonra, içimde toplum hükümleriyle ilgili, aslında iyi ve doğru olan şeylerden ayıplanma korkusiyle beni çevirebilecek ne varsa hepsini söküp atmaya çalışarak, devrimimi sağlam ve sürekli bir hale getirmekten başka düşüncem kalmadı. Eserimin şöhreti sayesinde bu kararım da etrafa yayıldı ve bana müşteri getirdi; böylece mesleğime oldukça şanslı giriyordum. Ne var ki çeşitli sebepler, başka şartlar altında elde edebileceğim başarıya engel oldu. Önce kötü sağlık durumum. Geçirdiğim krizin sonucu olarak gelen rahatsızlıklar eski sağlamlığımı alıp götürdü. Vücudumu teslim ettiğim hekimlerin bana hastalığın kendisinden daha az zararı olmadı, sanırım. Morand, Daran, Helvetius, Malouin, Thyerri, birbiri ardınca baktılar bana; hepsi de çok bilgili, hepsi de dostum olan bu hekimlerden herbiri kendi usûlünce tedavimi yürüttü, hiçbiri iyi edemedikten başka beni adamakıllı zayıf düşürdüler. Tavsiyelerine uydukça daha beter sararıyor, zayıflıyor, kuvvetten düşüyordum. Ürküttükleri hayalim, durumumu verilen ilâçların tesiriyle ölçerek idrar tıkanmaları, kum, taş gibi ölümümden önce çekeceğim sürü sürü ıstıraplar gözümün önüne getiriyordu. Başkalarına iyi gelen haşlanmış bitki suları, banyolar, kan aldırmalar benim acılarımı artırıyordu. Tesiri geçici olsa da ancak Daran'ın sondalariyle az çok rahata kavuşabildiğimi gördüğüm, onlar olmadan yaşayamayacağımı sandığım için dünyanın parasını harcayarak, hattâ bir gün Daran'da tükenebileceğini de düşünerek

bu sondalardan, ömrüm boyunca yetecek kadar büyük stoklar yaptım. Sekiz on yıldır sık sık kullanırım bu sondaları, daha elimde kalanları da hesap edersem elli altınlık kadar satın almış olmalıyım. Bu kadar pahalı, böylesine acılı ve üzüntülü bir tedavinin bende çalışmak için pek akıl bırakmıyacağı, ölüm halinde bir insanın ise gündelik ekmeğini çıkarmak için büyük bir şevk ve gayretle işe sarılamıyacağı anlaşılır.[1]

Edebî çalışmalarım da günlük işlerimi daha az aksatan bir meşguliyet değildi. *Hitabe*'m yayımlanır yayımlanmaz edebiyat savunucuları söz birliği etmiş gibi üzerime çullandılar[2]. Meseleyi daha kavrayama-

---

[1] Rousseau, 13. Şubat 1753 tarihinde yazdığı bir mektupla Madam de Warens'a, Köyün Kâhini'nin yakında temsil edileceğinden bahseder ve şöyle devam eder: "Oğlunuz hızlı adımlarla son durağına yaklaşmaktadır. Hastalığım bu kış öylesine ilerledi ki, gelecek kışa çıkacağımı sanmıyorum."

[2] O devrin en önemli edebî dergisi olan *Mercure de France*'ın Ocak 1751 sayısında Rahip Raynal'in kalemiyle, *Hitabe*'nin övgülerle dolu özeti yayımlanmıştır. Fakat Haziran ayında *Observations sur le Discours qui a été couronné à Dijon* (Dijon Akademisince mükâfatlandırılmış olan Hitabe üzerinde düşünceler) adı altında ilk çürütme yazısı, arkasından da Rousseau'nun cevabı (Lettre à l'Abbé Raynal) yayımlandı. Bu polemik süresince, iki üç yıl içinde Rousseau'nun düşünüşünün hayret edilecek bir şekilde gelişip olgunlaştığı görülür. Muarızlarının baskısı altında, fikirlerine daha çok sarılacak ve "nasipsiz büyük sistemim" dediği şeye tamamiyle hâkim olacaktır. Ancak Rousseau, bu sistemi vaktinden evvel açıklamak istemez; bu işi *Eşitsizliğin Kaynağı üzerine Hitabe*'si ile yapacaktır. Der ki: "Gizlice kö-

dan üzerinde üstatca hükümler yürütmeye kalkışan bunca küçük küçük Mösyö Josse[1]'ların ortaya çıkması canımı sıktı; aldım kalemi elime ve birkaçına öylesine veriştirdim ki bana gülenler onların haline güldü. *M. Grimm'e Mektup*[2]'umla kalemimin ilk hışmına uğrayan M. Gautier[3] adında biri oldu. İkincisi, benimle mücadeleye girişmek tenezzülünde bulunan Kıral Stanislas[4]'ın ta kendisiydi. Bana verdiği bu şeref, kendisine yazdığım cevapta ifademi değiştirmeye zorladı beni: daha ağır başlı bir ifade kullandım, ama şiddeti yerinde idi; yazara karşı saygıda kusur etmemekle beraber yazısını baştan aşağı çürüttüm[5]. De Menou adın-

---

[1] Molière'in *Amour Médecin* komedisindeki kişinin adı.

[2] *Lettre de J.-J. Rousseau de Genève à M. Grimm sur la réfutation de son discours par M. Gautier* (Hitabesinin M. Gautier tarafından itiraza uğraması üzerine, Cenevreli J. - J. Rousseau'nun M. Grimm'e mektubu) başlıklı mektup 1. Kasım 1751 tarihinde 31 sayfalık bir broşür halinde Pariste yayımlandı.

[3] Rahip Gautier, Matematik ve tarih Profesörü, Nancy Akademisi üyelerinden.

[4] *Mercure de France*'ın Eylûl 1751 sayısında çıkan makalesinin başlığı: *Réponse au discours qui a remporté le prix de l'Académie de Dijon* (Dijon Akademisi ödülünü kazanan hitabeye cevap) şeklindedir.

[5] *Les observations de Jean-Jacques Rousseau de Genève sur la Réponse qui a été faite à son Discours* (Cenevreli J. - J. Rousseau'nun, Hitabesine verilen

---

künü kestiğim bir ağacın yapraklarının muarızlarım tarafından iki üç yıl boyunca sulandığını görmek beni pek eğlendirdi".

da bir Cizvit papazının bu yazıda parmağı olduğunu biliyordum. Kıralın kaleminden çıkanlarla papazınkileri ayırdetmek inceliğini gösterdim; Cizvitin yazdıklarına baştan aşağı adamakıllı bir tırpan attıktan başka, saygıdeğer Rahipten geldiğini sandığım bir tarih hatasına da elim değmişken ilişiverdim. Nedense başka yazılarımdan daha az yankı uyandırmış olan bu Mektup, kendi tarzında bugüne kadar benzeri yazılmamış bir eserdir. Önüme çıkan bu fırsattan faydalanarak, alelâde bir kişinin hattâ bir kırala karşı gerçeğin hakkını nasıl savunabileceğini herkese gösterdim. Bu mektubumda kullandığım gibi hem pek mağrur hem de pek saygılı bir yazı edası bulabilmek kolay değildir. Benim talihim varmış ki hasmım, hakkında büyük saygı beslediğim ve bu duyguları kendisine dalkavukluğa kaçmadan açıklıyabileceğim bir zattı. Nitekim böyle yaptım ve bu işi, vekarı elden bırakmadan epeyce başardım. Benim hesabıma telâşlanan dostlarım, Bastille hapishanesini boyladığımı sanmışlar. Bense böyle bir korkuya bir an bile kapılmadım, hakkım da varmış. Cevabımı okuyan bu iyi yürekli hükümdar: Ben payımı aldım, demiş, bundan sonra da kavgada yokum. O gün bugün kendisinden birçok lûtuf ve teveccühler gördüm; bunlardan birini ilerde söz konu-

---

cevap üzerindeki mütalâaları), Kasım 1751 de 62 sayfalık bir broşür halinde Paris'te yayımlandı. Bu yazının sonundaki cümlede şöyle denir: "Ahlâkça bozulduktan sonra tekrar fazilet sahibi olan bir halk topluluğu görülmemiştir." Bu görüş, Rousseau'nun düşüncesinde işlenecektir. "Bunun çaresi", der, "olsa olsa bir ihtilâldir ki, onaracağı illet kadar korkuludur, temenni edilmesi hatalı, sonucu belirsizdir".

su edeceğim. Yazım bütün Fransayı ve Avrupayı baştan başa dolaştı; kimse içinde bir kötülük bulmadı.

Çok geçmeden hiç hesapta olmayan başka bir hasım çıktı karşıma: on yıl önce Lyon'da bana çok yakınlık göstermiş, bir hayli de iyilikleri dokunmuş olan şu M. Bordes. Kendisini unutmuş değildim, ama tembelliğim yüzünden arayamamıştım; hazırda bir vesile olmadığı için yazılarımı da göndermemiştim. Şu halde suçlu idim. Bana dürüst bir şekilde çattı; aynı dille cevap verdim. Bu yazımı biraz daha dokunaklı bir ifade ile karşıladı; bu da *son cevabım*'a yol açtı; ondan sonra bir daha sesi çıkmadı[1], fakat en azgın düş-

---

[1] *Discours sur les avantages des sciences et des arts, prononcé dans l'assemblée publique de l'Académie des Sciences et Belles-Lettres de Lyon, le 22 juin 1751* (Lyon Bilimler ve Güzel Sanatlar Akademisi açık oturumunda 22 Haziran 1751 günü, Bilimin ve sanatın yararları üzerine yapılmış olan Hitabe) başlığı altında, *Mercure de France*'ta, yazar adı bildirilmeden yayımlandı (Aralık 1751, Cilt I, S. 25 - 64).

La Dernière Réponse de J. - J. Rousseau de Genève (Cenevreli J. - J. Rousseau'nun son cevabı), 70 sayfalık bir broşür halinde 1752 de basıldı. *İtiraflar*'daki ifadesinden, Rousseau'nun Bordes'a iki kere mektup yazdığı anlaşılabilir. Oysa iş böyle değildir. "Son Cevap" sözünden kasıt, tartışmaya devam etmiyeceğini anlatmak istemesidir. Bordes, bu *Son Cevap* yazısına, *Second discours sur les avantages des sciences et des arts* (İlimlerin ve sanatın yararları üzerine ikinci hitabe) adıyla 126 sayfalık bir broşür ile cevap verdi (Paris 1753). Bordes bu yazısında, Rousseau'nun Hitabe'sine, zekice kaleme alınmış bir paradoks gözü ile baktığını ve cevabını da ona uygun bir ifade ile verdiğini söyledikten sonra der ki: "*Son Cevabı* önü-

manım kesildi; aleyhimde korkunç taşlamalar yazdı ve sırf beni yere vurmak için kalkıp tâ Londraya kadar gitti.

Bütün bu polemik beni fazla oyalıyor, nota yazma işlerimin zararına olduktan başka ne gerçeğe ne de keseme pek hayrı dokunuyordu. O zaman kitapçım olan Pissot, broşürlerime karşılık bana pek az para verir, kimi zaman hiç vermezdi, meselâ birinci *Hitabe*'mden[1] on para almış değilim, Diderot bunu ona

[1] Lenieps'e yazdığı bir mektupta Kitapçısı Pissot'dan söz açan Rousseau şöyle der: "Benden para kazandı mı, kayıp mı etti, bilmiyorum. Satışın iyi gidip gitmediğini her yazıp soruşumda, *şöyle böyle* diye cevap verir bana; kendisinden bundan başka bir söz alamadım. Birinci Hitabem'e karşılık kendisinden on para alamadım, hattâ herhangi bir hediye bile göndermedi; ancak broşürden dostlarım için birkaç nüsha yolladı."

müze kesin bir sistem çıkarmıştır ki, bu önemli meseleyi, yani bilimlerle sanatın ahlâk üzerindeki tesirlerini daha derin bir incelemeye tabi tutmaya sevketti beni.". Rousseau, bir zaman bu yazıya cevap vermeyi düşündü, fakat sonra bu fikrinden caydı; bununla beraber bir *Préface d'une seconde lettre projetée à M. Bordes* (M. Bordes'a yazılması tasarlanan ikinci bir mektuba önsöz) başlığı altında bir yazı yazmaktan da kendini alamadı (Streckeisen-Moultou: *Rousseau'nun yayımlanmamış eserleri ve mektupları*, S. 317 - 322). Bu önsöz, önemlice bir yazının habercisi gibi görünüyordu. "Madem ki artık ortaya çıkıp açık konuşmanın sırası gelmiştir, bütün isteksizliğimi yenerek bir kere de halk için yazacağım" demektedir Rousseau. Belki de bu tasarının müphem hatırasiyle Bordes'a iki defa mektup yazdığını sanmıştır.

bedava vermiş; verdiği birkaç kuruşu da koparabilmek için uzun zaman beklemek ve alacağını metelik metelik sızdırmak gerekirdi. Öte yandan nota kopyacılığı yürümüyordu. İki işi birden görüyordum, ikisini de başaramamanın yoliydi bu.

Beni iki ayrı hayat yaşamaya zorlamaları bakımından da bu işler çatışıyordu. İlk yazılarımın sağladığı başarı beni günün adamı yapmıştı. Yaşayış tarzım herkesin merakını uyandırıyordu: Kimseye sokulmayan, kendi kafasına göre hür ve mesut yaşamaktan başka bir derdi, tasası olmayan bu garip adamı tanımak istiyorlardı; bu istek o yaşayışı bozmak için kâfi sebepti. Odam, çeşit çeşit bahanelerle beni görmeye gelip vaktimi harcayan kimselerle dolup taşıyordu. Kadınlar, beni yemeğe davet etmek için binbir hile kullanıyorlardı. Ben bu insanları tersledikçe, onlar daha fazla musallat oluyorlardı. Herkesi de geri çeviremezdim ya. Bir yandan yüz vermediklerimin düşmanlığını kazanırken, öte yandan da hatırşinaslığımın esiri oluyordum, ve ne yaparsam yapayım, günde bir saatime bile sahip değildim.

O vakit anladım ki fakir ve bağımsız yaşamak her zaman sanıldığı kadar kolay değilmiş. Kendi emeğimle yaşamak istiyordum; halk ise buna razı değildi. Kaybettirdikleri zamanımı ödemek için ne çareler, neler düşünmüyorlardı ki. Nerdeyse palyaço gibi adam başına şu kadara kendimi seyrettirmem gerekecekti. Bundan daha çirkin, daha zalim bir esaret tasavvur edemem. Büyüklü küçüklü bütün hediyeleri, kimden gelirse gelsin, toptan geri çevirmekten başka bu işin çıkar tarafını bulamadım. Böylesi de, direnmemi kır-

mak şerefini kazanıp beni zorla kendilerine minnettar etmek isteyen bağışçıları başıma üşürmekten gayrı bir şeye yaramadı. İstesem bir ekü bile vermiyeceğini bildiğim filânca, para teklifleriyle beni bıktırıp usandırıyor, reddedilince de hıncını almak için bu davranışıma haddini bilmezlik ve gösterişçilik damgası vuruyordu.

Tuttuğum yolun ve uygulamak istediğim sistemin Madam Le Vasseur'e hoş görünmiyeceği tahmin olunur. Kız, bütün tok gözlülüğü bir yana, anasının sözünden dışarı çıkmazdı. Bizim *yöneticiler* — Gauffecourt, Madam Le Vasseur ile kızına bu adı takmıştı — bağışları geri çevirmede her zaman benim kadar kararlı değillerdi. Benden birçok gizledikleri olsa da, her şeyi göremediğimi tahmin edecek kadar gördüklerim oldu. Bu hal ise beni, aklıma pek yakın gelen bir suç ortaklığı töhmeti altında kalırım diye değil, daha çok, evime ve benliğime hâkim olamamak gibi korkunç bir fikir altında üzdü. Yalvarıyor, nasihatler ediyor, bağırıp çağırıyordum; hepsi boşuna; Madam Le Vasseur beni, durmadan herkesi haşlayan lânet bir adam durumuna düşürüyordu. Dostlarımla bitmez tükenmez fısıldaşmalar gırla gidiyor, kendi evimde her şey benden gizleniyor, sır haline getiriliyordu; boyuna kavga gürültü olmasın diye ben de dilimi tutuyor, etrafımda dönenleri artık sormuyordum. Bütün bu dırıltılardan yakamı sıyırmak için azimli bir davranış gerekti, o da bende yoktu. Bağırıp çağırmadan başka bir şey gelmiyordu elimden. Bağırmalarıma aldırış eden yoktu, herkes gene bildiğini okuyordu.

Bu bitip tükenmiyen çekişmeler, bu Tanrının günü tedirgin edilmeler, en sonunda bana evimi de Parisi de dar etti. Rahatsızlıklarım sokağa çıkmama engel olmadıkça ve ahbaplara takılıp şurada burada oyalanmadığım zamanlar gider, tek başıma dolaşır, büyük *Sistem*'im üzerinde düşüncelere dalardım. Her vakit cebimde gezdirdiğim küçük bir defterle kalem sayesinde bu düşüncelerden bazılarını kâğıda geçirirdim. İşte böylece, kendi seçtiğim bir yaşayışın önceden akla gelmiyen üzüntüleri beni, oyalanma kabilinden, büsbütün edebiyata yöneltti ve gene böylece, beni bu yola götüren öfke ve sinirlilik, bütün ilk eserlerime de sindi.

Bu tutumda bir şeyin daha tesiri oldu: yolunu töresini bilmediğim halde, isteğim dışında, kibar âleme girmiştim;[1] bu töreleri benimseyerek kendimi onlara uydurmak ise elimden gelmiyordu; şu halde beni bu zorunluluktan kurtaracak kendime göre bir yol tutturmayı düşündüm. Bir türlü yenemediğim o aptalca, o can sıkıcı utangaçlığıma, aslında, muaşeret usullerine aykırı davranma korkusu sebep olduğuna göre, cesaret bulmak için, bu usulleri hiçe sayma yo-

[1] Madam d'Epinay, Rousseau ile tanışmalarından az sonra onun hakkında şöyle der: "İltifatkârdır, ama terbiyeli değildir, daha doğrusu terbiyeli görünmez. Salon âdabını bilmez ama zarif bir kimse olduğu hemen göze çarpar." Grimm de aynı dille konuşur: "O zamana kadar (1750) iltifatkârdı, hanımların mizacını okşardı, her yerde aranırdı, hattâ aşırı okşamaların külfetli ifadesi yüzünden yorucu bir meclisi vardı..." Fakat bu sözler 1762 yılına ait olduğu için iyi niyetle söylenmiş değildir.

lunu tuttum. Utanma yüzünden kendimi utanmaz, kaba saba bir insan haline sokmuştum; alışamadığım terbiye kurallarını küçükser göründüm. Gerçi yeni ilkelerime uygun düşen bu kabasabalık ruhumda asîlleşiyor, erdemliğe yakışan bir pervasızlık şeklini alıyordu; hattâ diyebilirim ki bu sertlik, böyle yüce bir temele dayanınca, tabiatıma bu derece aykırı bir çabadan umulmıyacak kadar köklü ve uzun ömürlü oldu. Öte yandan, dış halime ve birkaç sözüme bakarak kibar çevre adımı ürkürüğe* çıkarmış olsa da, özel hayatımda kişiliğime tam bağlı kalamadım; dostlarım, tanışlarım bu yabani ayıyı bir kuzu gibi istedikleri tarafa götürürlerdi; insafsızca alaylarının, acı fakat herkesçe bilinen gerçeklerin sınırını aşmadığı gibi, dilim varıp ta hiç kimseye gönül kırıcı bir söz söylemedim.

Köyün Kâhini, şöhretimi büsbütün artırdı ve çok geçmeden Parisin parmakla gösterilen adamı oldum. Bu piyesin dillere destan olan hikâyesi o zamanki tanışıklıklarımın hikâyesiyle bağlantılıdır. İleriki olayların anlaşılabilmesi için onu da açıklamam lâzım.

Tanışlarımın sayısı haylı kabarıktı; ama içlerinden yalnız ikisi, Diderot ile Grimm, yakın dostlarımdı. Bütün sevdiklerimi birleştirme isteğinde oluşum, can-ciğer sevdiğim bu iki dostun da birbirlerine bu türlü bağlanmalarını sağladı. Onları bir araya getiren bendim, sonradan öylesine uyuştular ki, aralarındaki yakınlık benimle olan dostluklarını da geçti. Diderot'nun tanımadığı kimse yoktu, fakat

* Ürkürük, insandan kaçan.

Grimm yeni gelmiş ve Parisin yabancısı olduğu için dostluklar kurmağa ihtiyacı vardı. Benim de ona bu dostları sağlamaktan gayrı isteğim yoktu. Kendisine Diderot'yu tanıştırmıştım; Gauffecourt'u da tanıştırdım. Onu Madam d'Epinay'nin, Madam de Chenonceaux'nun salonlarına götürdüm; âdeta kendi isteğim dışında dost olduğum Baron d'Holback'ın çevresine soktum. Bütün dostlarım onun da dostu oldu, pek tabiî bir şeydi bu: ama onunkilerden hiçbiri bana dost olmadı, bu ise biraz garipti. Kont de Friese'in konağında kaldığı sıralarda sık sık bizi yemeğe çağırırdı; fakat Kont de Friese'den olsun, onun akrabası ve Grimm'in sıkı-fıkı ahbabı olan Kont de Schomberg'ten olsun, ya da Grimm'in bunların aracılığıyla edindiği kadınlı erkekli tanışların herhangi birinden olsun, bir gün bile ne bir dostluk gördüm, ne de bir yakınlık belirtisi. Yalnız Rahip Raynal'i bunlardan ayırırım; kendisi Grimm'in tanışı olduğu halde benim de dostum olmuş, sırası gelince görülmemiş bir cömertlikle bana kesesini açmıştır. Fakat ben Rahip Raynal'i, Grimm ile tanışmasından çok evvel tanımış ve bana karşı, pek önemli bir durumda olmasa da, hiç unutmıyacağım son derece dürüst ve ince bir davranışını gördüğüm günden beri, kendisine bağlı kalmıştım.

Bu Rahip Raynal'in candan bir dost olduğunda hiç şüphem yok; aşağı yukarı sözünü ettiğim tarihlerde, çok yakın arkadaşı olan Grimm'e karşı gösterdiği davranışla bunu bana ispat etti. Grimm,

Matmazel Fel[1] ile bir süre tatlı tatlı ahbaplık ettikten sonra birdenbire ona deli gibi âşık oluvermiş ve Cahusac[2]'ın ayağını kaydırıp yerini almaya kalkışmıştı. Sadakati kimseye vermiyen bu dilber, bu yeni âşığa yüz vermemiş. Grimm, işi bir fâcia haline soktu, bu yüzden ölmelere kalktı. Bir anda, belki hiç görülmedik çok garip bir hastalığa tutuldu; gece gündüz hiç kalkmadan ölü gibi bir kalıp yatıyordu; gözleri apaçık, nabızlarının atışı düzgün, ama ne konuşuyor, ne kımıldıyor, ne de yiyip içiyordu. Arada bir konuşulanları işitir gibi oluyor, fakat işaretle olsun cevap vermiyordu; oysa ne çırpınması, ne ıstırabı, ne de ateşi vardı. Rahip Raynal ile ben nöbetleşe başını bekledik; Rahip, daha güçlü ve daha sıhhatli olduğu için, gece nöbetlerini tutuyor, bense gündüzleri nöbeti teslim alıyordum; hastamızı hiç yalnız bırakmıyor, birimiz gelmeden ötki yanından ayrılmıyordu. Telâşlanan Kont de Friese, Senac[3]'ı getirdi.

---

[1] Marie Fel (26.10.1713 - 2.2.1794), 1734'te Paris'te hem Kilise konserlerinde, hem de Operada aynı zamanda mesleğe başlıyan bu şarkıcı, ses kudreti, sağlam müzik bilgisi ve doğuştan sahip olduğu telâffuz güzelliği sayesinde, yirmi beş yıl boyunca Operada olsun, Kilise konserlerinde olsun büyük şöhretini muhafaza etti. Ressam La Tour'un usta fırçasından çıkmış bir portresi vardır. Bilindiği gibi bu ressamın çok uzun zaman metresi idi.

[2] Louis de Cahusac (1706 - 1759). Pek çok tiyatro piyesi ve Rameau tarafından bestelenmiş opera güfteleri yazmıştır. Matmazel Fel'e çılgınca âşık olduğu rivayet edilir.

[3] Jean - Baptiste Sénac (1693 - 1770), Mareşal de Saxe'ın hekimi, sonra da XV inci Louis'nin baş hekimi.

Doktor, muayene ettikten sonra bir şeyi olmadığını söyledi ve hiç ilâç vermedi. Arkadaşımın durumu beni korkuttuğu için doktorun yüzüne iyice dikkat ettim ve çıkarken gülümsediğini gördüm. Bununla beraber hasta günlerce yerinden kıpırdamadı, ne çorba içti ne başka bir şey yedi; sadece dilinin üstüne koyduğum kiraz reçelini yutabiliyordu. Bir sabah yattığı yerden kalktı, giyindi ve her zamanki gibi yaşamağa başladı, bir daha da ne bana, ne başkasına, ne de bildiğime göre Rahip Raynal'e geçirdiği bu garip uyuşukluktan, ya da hastalığı boyunca kendisine gösterdiğimiz yakın ilgiden söz açtı.

Bu olay herkesin diline düştü. Gerçekten de katı yürekli bir operacı kızın derdinden bir adamın ölmesi harikulâde bir hikâye olabilirdi. Bu yüce sevgi sayesinde Grimm modalandı; çok geçmeden her türlü dostluk, vefakârlık ve aşk duygusunun bir kahramanı olup çıktı. Bu kanaat onu, kibar çevrenin düğün-dernek kucak açtığı bir adam haline getirdi ve ancak yoklukta katlandığı benden uzaklaştırdı. Bütün bütün beni defterinden silmeğe hazırlandığını gördüm; çünkü övünüp gezdiği bütün o kuvvetli duygular benim kalbimde de ona karşı vardı, fakat ben onun gibi bunları herkese yaymıyordum. Kibar çevrede tanınıp sevilmesi beni memnun etmişti; ancak bunun için dostundan yüz çevirmesini gönlüm istemezdi. Bir gün dedim ki ona: Grimm, beni arayıp sorduğunuz yok; kusurunuza bakmıyorum. Gürültülü başarıların ilk sarhoşluğu geçip te o hayatın boşluğunu hisset-

idi; çok zarif bir adamdı ve Sarayda büyük nüfuz sahibi idi.

tiğiniz zaman bana döneceğinizi umarım; beni daima olduğumca bulacaksınız. Bugün için hiç üzülmeyin, sizi kendi halinize bırakıyorum ve bekliyorum. Bana hak verdi ve hiç istifini bozmadı, hem de öylesine ki bir daha onu ancak müşterek dostların yanında görebildim.

Sonradan tanıştığı Madam d'Epinay ile ahbaplığından önce başlıca buluşma yerimiz Baron d'Holback'ın konağıydı. Bu Baron bir türedinin oğlu idi; babasından kalan büyükçe bir serveti pek efendice harcıyor, konağında edebiyatçıları, değerli kişileri kabul ediyor, bilgisi ve meziyetleriyle bu toplantılarda onlardan hiç aşağı kalmıyordu. Diderot ile ahbap olduğu için, daha adımı kimse bilmezken beninle tanışmak istemiş, Diderot'yu araya koymuştu. Tabiatımdan gelen bir tiksinti, iltifatlarına karşılık vermekten beni uzun zaman alıkoydu. Bir gün bu davranışımın sebebini sordu; siz, dedim, çok zenginsiniz, benim dengim olamazsınız. Yakamı bırakmadı ve sonunda beni alt etti. En büyük kusurum, tatlı dile dayanamam: hayatta başıma ne geldiyse bu yüzden gelmiştir.

İsmim okunmağa başlanıp ta ünlü kişiler arasına karışacak duruma geldiğim zaman yakın dostum oluveren bir ahbabım da M. Duclos[1]'dur. Çok iyi tanış-

---

[1] Charles Pinot Duclos (1704 - 1772), *XI inci Louis devri tarihi* hükümdar tarafından takdir olunmuş ve kendisine 1745'te (Fransa kıralı vakanüvisliği) ünvanı ve görevi verilmiştir. Fransız Akademisi daimî sekreteri olmuş, 1750 - 51 yıllarında arka arkaya *Considérations sur les moeurs de ce siècle* (Yüzyılımızın

tığı Madam d'Epinay'nin *la Chevrette* yurtluğunda kendisine ilk rasladığım gündenberi yıllar geçmişti. Birarada ancak bir yemek yiyebilmiştik; aynı gün Duclos çıkıp gitmişti. Fakat yemek üzerine biraz konuşacak vaktimiz olmuştu. Madam d'Epinay kendisine benden ve *les Muses galantes* operamdan söz açmıştı. Üstün değerlere sahip olan Duclos'nun değerli kişileri sevmemesine imkân yoktu; benimle ilgilenmiş, beni evine çağırmıştı. Kendisine öteden beri duyduğum muhabbetin bu tanışıklıkla kuvvetlenmiş olmasına rağmen, çekingenliğim ve tembelliğim yüzünden aramızda bana olan teveccühünden gayrı bir yakınlık meydana gelememişti o zaman. Fakat ilk başarımdan ve kulağıma gelen övgülerinden cesaretlenerek ziyaretine gittim, o da bana geldi, böylece aramızda kurulan dostluk münasebetleri boyunca gö-

---

ahlâkı üzerine düşünceler) ve *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIIe siècle* (18 inci yüzyıl tarihine yardımcı hâtıralar) adındaki kitaplarını yayımlamıştır. Alaycı ve zarif fikirli bir adam olan Duclos, salonlarda nobranlığı ve açık yürekliliği ile tanınmıştı. İlk olarak, Rousseau'nın Venedikten dönmesinden sonra tanıştıkları sanılıyor. *Köyün Kâhini*'ni operaya kabul ettiren Duclos'dur ve Rousseau'yu pek çok kibar çevrelere tanıtmıştır. *İtiraflar*'ın yazılmasını teşvik edenlerden biri de Duclos'dur. Rousseau, dostları arasında en uzun müddet onu beğenmiş ve ona güvenmiştir. Sonradan Rousseau, onun hakkında "hain ve iki yüzlü" diye hüküm verir (İtiraflar, VII inci Kitap). Bunun sebebi şudur: Rousseau ona, okuması için, *Hâtıralar*'ını vermiş. Duclos ise bunları aşırı bulmuş ve dosdoğru bir adam olduğu için de fikirlerini Rousseau'ya söylemiş.

zümde değeri gittikçe arttı; dürüstlüğün, namuskârlığın bazan edebiyatçılık mesleğiyle bağdaşabileceğini, aslında gönlümün de doğruladığı bu gerçeği ondan öğrendim. Burada sözünü etmediğim ve ancak merak giderilinceye kadar süren daha köksüz birçok başka tanışıklıkları da bu ilk başarılarım sağlamıştır. Bugün gören bir kimse için ertesi gün görülmeğe değer yeni bir tarafı olmıyan bir insandım ben. Yalnız o sıralarda benimle ilgilenmiş olan bir kadının dostluğu bütün ötekilerden daha sağlam çıktı: bu kadın, Malta elçisi *bailli** M. de Froulay'nin yeğeni olan Madam la Markiz de Créqui'dir. M. de Montaigu'den evvel Venedik sefirliğinde bulunmuş olan babasını, İtalyadan dönüşümde ziyaret etmiştim. Madam de Créqui'den bir mektup aldım; konağında kendisini görmeğe gittim: beni dostluğuna kabul etti. Arasıra sofrasında bulunurdum. Konağında birçok edebiyatçı, bu arada da *Spartacus. Barnevelt* ve daha başka eserlerin yazarı olan M. Saurin[1]'i tanıdım. Bu zat o günden bu yana bana düşman kesildi. Babasının çok çirkin haksızlıklarına uğramış olan bir adamın ismini taşımamdan gayrı bu düşmanlığa bir sebep bulamıyorum.

Görülüyor ki sabahtan akşama kadar sanatiyle uğraşması gereken bir nota yazarı için hiç te kazançlı

---

* Fransa'da kıral ya da bir derebeyi adına yargı eylemini yerine getiren sivil ya da asker memur. Bizdeki eski Kadıların benzeri bir görev.

[1] Bahis konusu eserin adı *Barnevelt* değil, *Beverley*'dir. Bir İngilizce piyesten adapte edilmiş beş perdelik bir dramdır bu.

olmıyan bir sürü uğraşı günümü alıyor, işime gücüme bakarak yaptığımı aklı başında yapmama engel oluyordu. Bu yüzden geri kalan zamanın yarısını, yaptığım yanlışları silmek veya kazımakla ya da bozulan sayfaları yeniden yazmakla kaybediyordum. Böyle rahatsız edildiğim için Paris gözümde her gün daha çekilmez bir hal alıyordu; kır hayatına can atıyordum. Bir iki defa birkaç günlüğüne Marcoussis[1]'ye gittim; Madam Le Vasseur oranın papazını tanırdı; kendisini tedirgin etmeden hep birlikte onun evine sığışıyorduk. Bir keresinde Grimm de bizimle geldi*.

Papazın sesi güzeldi, iyi *şan* söylüyordu; müzik bilmemesine rağmen partisini** kolaylıkla ve hiç yanlışsız belliyordu. Vaktimizi, Chenonceaux'da bestelediğim şan triolarını söylemekle geçiriyorduk. Grimm ile Papazın iyi kötü düzdükleri güftelere göre birkaç parça besteledim. Katıksız bir neşe içinde geçen günlerimizde bestelenip söylenen ve bütün notalarımla birlikte Wootton'da kalan bu triolara

---

[1] Limours civarında (Seine-et-Oise).

* Bir sabah St. Vandrille havuzu başında öğle yemeyi yemeğe gideceğimiz sırada bu M. Grimm'in olacak zatin çıkardığı ufak, ama unutulmaz bir hâdiseyi burada anlatmadan geçtiğime göre, bundan sonra da anlatacak değilim. Fakat üzerinde düşüne düşüne, sonradan eşsiz bir başariyle tatbik ettiği gizli tertibin daha o zamandan yüreğinde mayalandığına aklım yattı.

(Rousseau'nun notu)

** Bir müzik parçasının her ses veya saz için tertiplenmiş ayrı notası. (Çeviren)

yanmaktan kendimi alamam. Matmazel Davenport[1] belki bu notaları saç kıvırma kâğıdı yerine kullanmıştır bile; fakat saklanmağa değerdi onlar, çoğunun kontrpuvanı mükemmeldi. Teyze'yi keyfi yerinde ve çok neşeli görmekle sevindiğim, kendimin de pek hoş vakit geçirdiğim bu kısa yolculukların birinden dönüşümde Papaza manzum bir mektup yazdım; aceleye gelen ve haylı kötü kaleme alınmış olan bu mektup kâğıtlarım arasındadır.

Parisin daha yakınlarında zevkime pek uygun bir bucağım daha vardı: Memleketlim, akrabam ve dostum olan M. Mussard'ın Passy'de edindiği bu şipşirin evde pek tatlı günlerim geçmiştir. M. Mussard kuyumcu idi; aklı başında bir adamdı bu; ticarette hatırı sayılır bir servet yaptıktan ve tek kızını hem sarraf hem de Kıralın sofracı başısı olan bir zatın oğlu M. de Valmalette'e verdikten sonra, pek isabetli bir kararla dükkânı tezgâhı bırakmış, ticaretten çekilmiş, hayat kavgalariyle son yolculuk arasında kalan ihtiyarlık günlerini gönlünce, huzur içinde geçirmek istemişti. Yaşamanın sırrını tam mânasıyla anlamış olan bizim babacan Mussard, kendi yaptırdığı bu pek hoş evde, elleriyle yetiştirdiği güzel bahçesinde tasasız bir ömür sürüyordu. Bahçenin setlerini derinliğine kazınca, altından fosilleşmiş deniz kabukları çıkmış, hem öyle bol sayıda ki Mussard'ın coşan

[1] Wootton'da Rousseau'nun misafir olduğu (22.3.1766 dan 1 Mayıs 1767 ye kadar) Richard Davenport'un kızı. Marazî bir korkuya kapılan Rousseau, ansızın Wootton'dan ayrılmış ve kitaplariyle bazı yazı müsveddelerini orada bırakmıştır.

muhayyilesi bütün tabiatı deniz kabukları şeklinde görmeğe başlamış, ve döne dolaşa, evrenin deniz kabuğundan, kabuk kalıntılarından, dünyanın da baştanbaşa bir kabuk hamurundan ibaret olduğu inancına saplanmış. Bu garip keşiflerinden doğan fikirleri kafasında evire çevire kendisini bu âleme öyle bir kaptırmıştı ki, onu seven ve evinde yurtlanan dostları hesabına acı bir kayıp, şuuru hesabına ise bir mutluluk olan ölümü yetişerek pek acayip ve çok zalim bir hastalığın eliyle onu alıp götürmeseydi, bu fikirler kafasında sistemleşecek, yani Mussard onlarla bozacaktı. Hastalığı, günden güne büyüyen ve onu yemekten içmekten alıkoyan bir mide tümörü idi. Uzun zaman sebebi bulunamıyan bu dert, sonunda, Mussard'ı açlıktan öldürdü. Bu zavallı mert insanın son demlerini hatırladıkça yüreğim sızlar: o ıstıraplı halini görmeğe dayanarak son saatlerine kadar yanından ayrılmamış olan tek dostları Lenieps[1] ile beni hâlâ güler yüzle karşılıyor, önüne getirttiği yemekleri ancak aç gözleriyle seyrediyor, yudumladığı birkaç damla apaçık çayı bile az sonra çıkarıyordu. Fakat bu acılı günlerden evvel, onun evinde, etrafına

---

[1] Toussaint-Pierre Lenieps (1694-1774), vatandaşı Micheli du Chrest'yi, aristokrat hükûmet aleyhindeki mücadelesinde desteklediği için, 1731 yılında Cenevre'den ilelebet sürülmüştü. Paris'te bankerlik mesleğini tutmuş ve doğduğu şehrin siyasi olaylariyle ilgisini devam ettirmiştir. Aracı devletlerin sunduğu uzlaşma plânını reddetmeleri hususunda Cenevreli dostlarını teşvik ettiği için 1766 da Bastille hapishanesine atılmış ve on dört ay mahpus kalmıştır.

topladığı seçkin dostlar arasında nice hoş saatler geçirdim. Hepsinin başında Abbé Prévot[1]'yu sayacağım: çok sevimli, çok sade adamdı Prévot; ölümsüzlüğe lâyık olan eserlerine yüreğinin heyecanını katmıştı; yazılarına düşürdüğü o karanlık renklerden ne tabiatinde eser vardı ne de sohbetinde. Sonra, küçük çapta bir Esopus, fakat onun daha bahtlısı olan doktor Procope[2]; *le Despotisme Oriental* adlı meşhur eseri yazdığı ölümünden sonra meydana çıkan ve, sanırım, Mussard'ın dünyanın süresi hakkındaki görüşlerini genişletmiş olan Boulanger[3]. Kadınlardan, Voltaire'in yeğeni Madam Denis: daha o zamanlar hanım hanımcık bir kişiydi ve daha nüktecilik taslamıyordu; Madam Vanloo[4]: güzel değildi, ama muhakkak ki cana yakın bir hanımdı ve billûr gibi

---

1 Abbé Prévost (1697 - 1763), *Manon Lescaut* ve *Cleveland* yazarı. Rousseau, yayımlandıkları zaman bunlara hayran kalmıştı. Prévost, 1745'ten beri yirmi ciltlik *Histoire des voyages (seyahatler tarihi)*nı yazmakta idi.

2 Procope Couteau (1684 - 1753), hekim ve edebiyat heveslisidir. Birkaç komedi yazmıştır.

3 Nicolas - Antoine Boulanger (1722 - 1759). Yol ve köprü mühendisi. *Encyclopédie*'ye "Déluge" (Tufan) makalesini yazmıştır. *Antiquité dévoilée* (Eski Çağın bilinmiyen tarafları) ve *Recherches sur l'origine du despotisme oriental* (Doğu despotluğunun kaynağı üzerinde araştırmalar) adındaki eserleri, baron d'Holbach tarafından yapılan bazı değişikliklerden sonra, ölümünü müteakip basılmıştır.

4 Anne - Antoinette Christine Somis, meşhur ressam Carle van Loo'nun karısıdır. Evlenmesinden önce Scala'da şarkıcı idi.

sesi vardı; sonra Mussard'ın kendi kızı Madam Valmalette: o da şarkı söylerdi, fazla zayıf olmasına rağmen, eğer kendini çok sevimli bulmasaydı, çok sevimli olurdu. İşte M. Mussard'ın çevresi aşağı yukarı bu idi. Eğer deniz kabuğu *mani*'si içinde onunla başbaşa geçen saatlerimiz daha fazla hoşuma gitmemiş olsaydı, bu topluluğu da pek fena bulmıyacaktım. Diyebilirim ki altı aydan fazla bir zaman, odasında onun kadar zevkle çalıştım.

Nice zamandır Passy sularının sağlığıma şifalı tesiri olacağını iddia eder, evinde kalıp bu sudan içmemi salık verirdi. Şehrin kalabalığından bir süre kurtulmak için, sonunda, Passy'ye sekiz on günlüğüne gittim[1] ve içtiğim sulardan ziyade kırlık yerde oturmaktan fayda gördüm. Mussard viyolonsel çalar ve İtalyan müziğine bayılırdı. Bir akşam yatmazdan önce uzun boylu bu müzikten, hele ayrı ayrı ikimizin de İtalyada seyrettiğimiz ve ikimizin de hayran olduğumuz *Opera-bouffe*'dan söz ettik. Gece uykum tutmadı, Fransada böyle bir dram hakkında bir fikir vermek için ne yapılması gerekeceği üzerinde düşünüp taşındım; çünkü *Amours de Ragonde*[2] bu tarz operaya hiç benzemiyordu. Ertesi sabah, bir yandan gezinip bir yandan da suyumu içerken, alelacele birkaç mısra

---

[1] J. Tiersot, *J.-J. Rousseau* adlı eserinin 101 inci sayfasında bu seyahati 1752 baharında yapılmış olarak gösterir.

[2] Les Amours de Ragonde (R.'un aşkları), Mauret'nin bir opera-balesi, güfte: Néricault-Destouches. İlk defa olarak 1742 de Paris Operasında temsil edilmiştir.

düzdüm ve bunları sıralarken aklıma gelen ezgileri bu mısralara uydurarak üç şan parçası meydana getirdim. Bunların hepsini bahçenin üst başındaki kubbeli salonumsu bir yerde bir kâğıda karaladım. Çay saatinde bu yazdıklarımı Mussard ile gerçekten pek iyi yürekli ve sevimli bir kız olan bakıcısı Matmazel Du Vernois'ya göstermekten kendimi alamadım. Tasarladığım bu üç parça şunlardan ibaretti. Birinci monolog: *j'ai perdu mon Serviteur,* Kâhin'in şarkısı: *l'amour croit s'il s'inquiète* ve son duo: *à jamais, Colin, je t'engage, v.s.* Bunun dinlenmeğe değer bir şey olabilmesini o kadar aklım kesmiyordu ki dinleyicilerimin alkışları ve teşvikleri olmasaydı, en azından bunlar kadar başarılı başka bestelerime yaptığım gibi, bu kâğıt parçalarını da ateşe atar, bir daha da sözünü etmezdim. Fakat beni öyle bir kızıştırdılar ki altı günde bütün müziklerim şekillenmiş, dramım, birkaç mısra noksaniyle, kaleme alınmış bulunuyordu; böylece Pariste bütün yapacağım iş, biraz resitatif ile armoni bakımından boşlukların doldurulmasından ibaretti; o hızla da üç hafta içinde sahneler son şekillerini aldı ve eser, bütünüyle, temsil edilecek duruma geldi. Sade, divertisman[1] eksikti, bunun tamamlanması çok zaman sonra mümkün olabildi.

Bestemin heyecanı içinde, onu dinliyebilmek için yanıp tutuşuyordum; eserimin bir kere kendi keyfime göre ve seyircisiz olarak temsil edildiğini görmek için dünyaları verirdim: nitekim Lulli'nin bir gün *Armi-*

[1] *Divertissement:* Operaların her perdesi içinde veya sonunda bulunan danslı ve şarkılı şenlikler.

*de'*i sade kendisi için oynatmış olduğunu söylerler[1]. Benim için böyle bir zevke erişmek ancak umumi bir temsilde mümkün olabileceğine göre piyesimin tadını çıkarabilmenin tek yolu onu Opera'da oynatmaktı. Ne yazık ki eserim halkın kulaklarına tamamiyle yabancı, yepyeni bir üslûpta idi; öte yandan *Muses Galantes*'ın uğradığı başarısızlıktan sonra, *Devin*'in de, kendi adım altında halk önüne çıkardığım takdirde, aynı başarısızlığa uğramasını bekliyebilirdim. Duclos beni sıkıntıdan kurtardı; eseri, yazarını açıklamadan prova ettirme işini üstüne aldı. Prova yapıldı, kendimi belli etmemek için ben orada bulunmadım. Provayı idare eden *Küçük Kemanlar** bile yazarın kimliğini, ancak genel bir alkış eserin iyi olduğunu ortaya koyduktan sonra öğrendiler. Bütün hazır bulunanlar öylesine hoşlanmışlardı ki ertesi günden itibaren bütün toplantılarda ondan başka şey konuşulmaz oldu. Bu provayı seyretmiş olan Ceb-i-Humâyun kâtibi M. Cury, Sarayda oynatılmak üzere piyesi istemiş. Düşüncelerimi bilen, Sarayda verilecek bir temsilde eserime Paristeki gibi hâkim olamıyacağımı düşünen Duclos bu teklifi reddetmiş. Cury isteğini resmî ağızla tekrarlamış, Duclos

---

[1] *Armide ile Renaud*'nun Operada başarısızlığa uğraması üzerine (1686), Lulli eserini sade kendisi için temsil ettirdi. Bunu haber alan 14. üncü Louis, eserin yeniden sahneye konulmasını emretti ve bundan sonra piyes gerçek başarıya ulaştı.

* Genç yaşlarından beri daima beraber konaklarda keman çaldıkları bilinen Rebel ile Francoeur *Petits violons* (küçük kemanlar) adıyla anılırdı. (Çeviren)

diretmiş, bir gün Operada aralarında öyle şiddetli bir tartışma olmuş ki ayırmasalar birbirlerine gireceklermiş. Bana başvurmağa karar verilmiş; bense bu konuda kararı M. Duclos'ya bıraktım. İş gene onun başına kaldı. M. le Dük d'Aumont[1] araya girdi. Sonunda Duclos Saraya karşı baş eğmek zorunda kaldı. piyes de Fontainebleau'da temsil edilmek üzere teslim edildi.

Eserimin en çok emek verdiğim ve beylik tarzdan en fazla ayrılan kısmı resitatif idi. Benim yaptığım resitatif yepyeni bir anlayışla vurgulanmış, sözlerin gelişimiyle ayarlı olarak yürütülmüştü. Bu korkunç yeniliği olduğu gibi bırakmağa cesaret edemediler, koyunlaşmış kulakları ürkütür diye çekindiler. Ben de Francœur ile Jelyotte'un yeni bir resitatif[2] yapmalarına razı oldumsa da kendim bu işe el sürmeğe yanaşmadım.

Her şey hazırlanıp ta temsil günü belli olunca, Fontainebleau'ya giderek hiç olmazsa son provayı görmemi teklif ettiler. Yanıma Matmazel Fell, Grimm ve, sanırım, Abbé Raynal'i de alarak Sarayın bir

---

[1] Louis - Marie - Augustin, Dük d'Aumont (1709-1782), Mabeyn Birinci Jantiyom'u. Saray temsilleri ile görevli idi.

[2] Köyün Kâhini'ne ait olup Palais-Bourbon Kütüphanesi arşivlerinde saklanan yazmada, bazı resitatiflerin orijinal notalarının kaş parantezlerle işaretlendiğini J. Tiersot tesbit etmiştir. Bu kısımlar, yabancılar tarafından yapılmış değiştirmelerdir. Rousseau, o zaman için çok yeni bir anlayışa dayanan resitatifinin, olduğu şekilde, Sarayda icra edilmesini göze alamadıklarını söyler.

arabasiyle oraya gittik. Prova fena olmadı. Umduğumuzdan daha fazla beğendim. Orkestra kalabalıktı: Opera'nın ve Kıralın müzikçilerinden meydana gelmişti. Jelyotte, *Colin;* Matmazel Fel, *Colette;* Cuvillier ise *Kâhin* rolünü yapıyordu. Koro, Opera korosuydu. Ben pek söze karışmadım; bütün işleri Jelyotte idare etmişti; onun yaptığını kontrol eder görünmek istemedim; sözünü sakınmıyan bir insan olmama rağmen bu kalabalığın arasında kendimi bir öğrenci kadar ürkek hissettim.

Ertesi gün temsil günüydü; sabah kahvaltısına Café du Grand Commun'e gittim. Kahve kalabalıktı. Bir gün evvelki provadan ve tiyatroya girmek için çekilen güçlüklerden söz ediliyordu. Orada bulunan bir subay, kendisinin kolayca içeri girdiğini söyledi, olanı biteni uzun uzadıya anlattı, yazarı tarif etti, ne yaptığını, neler söylediğini hikâye etti. Sade olduğu kadar güvenli bir dille anlatılan bu oldukça uzun hikâyenin beni hayran bırakan tarafı, içinde gerçekle ilgili bir tek söz bulunmayışı idi. Provadan bu kadar bilgiçlikle bahseden bu zatın orada bulunmadığına hiç şüphem yoktu, çünkü bu kadar iyi gördüğünü söylediği yazarı, gözünün önünde olduğu halde tanımıyordu. İşin daha garibi de, bu sahnenin benim üzerimde yaptığı tesirdi. Yaşını başına almış bir adamdı bu; kendini beğenmiş, gösterişçi bir kimsenin hali, dili yoktu onda. Yüzü, mert bir insan, göğsündeki Saint-Louis nişanı eski bir asker olduğunu gösteriyordu. Saygısızlığına göz yumarak elimde olmadan ilgilenmiştim onunla. O, yalanları atıp dururken ben kızarıyor, gözlerimi yere indiriyor, diken üstünde

oturuyordum. Yanılmasına, iyi niyetine vererek ona inanmanın yolu var mı yok mu diye arada bir kendimi yokluyordum. Sonunda, beni bir tanıyan çıkar da ona kötü bir söz söyler kaygısıyla titreyerek ağzımı açmadan çarçabuk kakaomu bitirdim, ve onu dinliyenler, tanışları üzerinde uzun nutuklar çekerken, gözlerimi yere indirip önlerinden geçtim, acele acele kahveden çıktım. Kendimi sokakta bulunca, baktım, ter içinde kalmışım; eminim ki dışarı çıkmadan önce biri beni tanıyıp durdurmuş olsaydı, yüzümde bir suçlunun utanç ve sıkıntısını görürdü: sırf bu zavallının yalanı tutulur da âleme maskara olur korkusiyle bu hale gelmiştim.

İşte hayatımın o netameli geçitlerinden biri ki, olaylarını gelişigüzel yazıvermek güç iş; çünkü bu yazılarda suçlandırma ya da savunma sözlerinden iz kalmaması mümkün değil. Bununla beraber, hangi sebeplerden ötürü ne türlü davrandığımı, övmeden ve yermeden anlatmağa çalışacağım.

O gün gene her zamanki gibi özensiz bir kıyafetim vardı: uzamış sakal, kötüce taranmış peruka. Bu görgü eksikliğini bir kahramanlık sayarak, az sonra Kıral, Kıraliçe, kırallık ailesi ve bütün saray erkânının geleceği salona öylece girdim. M. de Cury beni kendi locasına götürüp yerleştirdi: tam sahne önünde büyük bir loca idi bu; karşısında, biraz daha yüksekte, ondan daha küçük başka bir locaya Kıral ile Madam de Pompadour oturdular. Bütün etrafım hanımlarla çevrili, loca önünde yer alan tek erkek olduğuma göre, beni sırf herkese göstermek için oraya oturttuklarından şüphe edemezdim. Lâmbalar

yakılıp ta kendimi, hepsi son derece süslü insanlar arasında bu kıyafetle görünce rahatım kaçmağa başladı. Kendi kendime; acaba yerimde miyim? Beni bu yere doğru mu oturttular? diye sordum. Kaygılı birkaç dakikadan sonra, belki sebeplerimin sağlamlığından ziyade, aksini söylemeğe imkân olmamasından gelen bir yılmazlıkla kendi kendime: evet, diye cevap verdim, yerimdeyim, madem seyrettiğim kendi piyesimdir, madem buraya davet edildım, madem bu piyesi bunun için yazdım, ve madem ki, işin doğrusu, çalışmalarımın ve sanatımın veriminden faydalanmağa benim kadar hiç kimsenin hakkı yok. Tam tabiî halimi buldum, ne fazla ne eksik. Eğer kamu düşüncesine baş eğmeğe bir başlarsam, şu yönden bu yönden derken çok geçmeden bir de bakarım ki gene her yönden esiri oluvermişim. Her zaman kendi kendim olabilmem için, nerde olursa olsun, kendi seçtiğim biçimde görünmekten utanmamalıyım; dış görünüşüm sade ve özensiz, ama ne kirli ne de pis; sakal da aslında pis bir şey değil, çünkü bize tabiat vermiş onu; hem zamanında ve modasına göre bir süs de sayıldığı oluyor. Beni gülünç, küstah bulacaklarmış, püh, varsın bulsunlar! Alaya, hakarete tahammül edebilmeliyim, yeter ki bunlara lâyık bir insan olmayım! Bu kısa monologdan sonra öylesine yüreklendim ki, gerekseydi bunu ispat edebilirdim. Fakat ister en büyüğümüzün orada bulunuşunun tesiri, ister insan kalbinin özünden gelme bir eğilim olsun, bana dikilen meraklı bakışlarda mertlikten ve hatırşinaslıktan başka bir şey görmedim. Bu görüş beni öylesine duygulandırdı ki, sözde beni alkışlamaktan baş-

ka bir şey istemiyen o çok elverişli peşin hükümleri bozacakmışım korkusiyle gene kendi durumum ve piyesimin âkıbeti üzerinde kaygılanmıya başladım. Alaylarına göğsümü germiş bekliyordum; ama hiç beklemediğim bu yumuşak, okşayıcı halleri elimi kolumu öyle bir bağladı ki oyun başladığı zaman çocuk gibi titriyordum.

Çok geçmeden yüreğim ferahladı. Piyes, oyuncular yönünden çok kötü oynandı, fakat müzik bakımından iyi çalındı ve iyi söylendi. Gerçekten insanın içine dokunacak bir sâf yüreklilik örneği veren ilk sahneden itibaren, bu çeşit piyeslerde o zamana kadar hiç görülmemiş hayret ve takdir mırıltılarının localardan yükseldiğini duydum. Gittikçe artan kaynaşma, çok geçmeden bütün topluluğu sardı ve, Montesquieu ağzıyla konuşmak gerekirse, kendi etkisiyle etkilenerek arttı. *İki sâf adamcağız* sahnesinde bu kaynaşma son perdeye çıktı. Kıralın huzurunda alkış tutulmaz; bu sayede oyun iyi duyuldu, hem yazarın hem de piyesin yararına oldu. Etraftan bir kadın fısıltısı geldi kulağıma; baktım, melekler gibi güzel göründüler bana. Aralarında şöyle konuşuyorlardı: çok hoş, hayran oldum, içinde bir tek ses yok ki insanın yüreğine işlemesin. Bunca güzel kadını heyecanlandırmanın hazziyle gözlerim doldu ve ilk *duo* başlayınca yaşlarımı tutamadım; baktım, benden başka ağlayanlar da vardı. Bir an, M. de Treitorens'ın konserini hatırlıyarak kendimi toparladım. Bu çağrışım, galiplerin başı üstünde çelenk tutan esiri getirdi aklıma, fakat kısa sürdü, sonra gene hiçbir şey düşünmeden zaferimin sarhoşluğuna kendimi

kapıp koyuverdim. Ancak şuna eminim ki o anda yazarlık gururundan çok daha fazla cinsel hazların etkisi altında idim; ve eğer tiyatroda sadece erkek seyirciler bulunsaydı, döktürdüğüm o nefis gözyaşlarını dudaklarımla içmek için duyduğum o bitmeyen arzuyla böyle içim yanmazdı. Seyirciler üzerinde daha şiddetli hayranlıklar uyandıran piyesler seyrettim; fakat bir tiyatroyu, hele Sarayın katıldığı bir ilk temsil günü, böylesine dolgun, böyle tatlı, böyle içli bir sarhoşluğun sardığını hiç görmüş değilim. Bu temsilde bulunmuş olanlar hatırlıyacaklardır; çünkü görülmemiş bir tesirdi bu[1].

O akşam M. le Dük d'Aumont bana haber göndermiş, ertesi gün saat on bir sularında Sarayda bulunmamı, beni Kırala takdim edeceğini bildirmiş. Bu haberi getiren M. de Cury, sandığına göre, bir maaş bağlanması söz konusu olduğunu ve bunu Kıralın bana kendi ağzından duyurmak istediğini açıkladı.

İnanır mısınız, böyle parlak bir günün gecesi, benim için bir azap ve şaşkınlık gecesi oldu. Kırala takdim edileceğimi duyunca, o akşam daha tiyatroda iken kendini gösteren ve beni çok rahatsız eden sık sık idrara çıkma ihtiyacının ertesi gün Versailles Sa-

[1] Arthur Pougin der ki: "O zaman operamız sahnelerinde pek revaçta olan o biraz tumturaklı üslup ile tam bir tezat teşkil eden böyle küçücük bir müzikal pastelin görünmesi, seyircilerin sinirlerine bir parça huzur getirdi". Andre Sayous ise şöyle yazar: "Bu küçük insanların sâf ve basit aşkları heyecanla karşılandı. Yepyeni bir hava getiren bu pastoralde bir İsviçre kokusu vardı".

rayı divanhanesinde, ya da kırallık dairelerinde, bütün o ulular arasında Majestenin geçişini beklerken de başıma gelebilmesi ihtimali ilk düşündüğüm şey oldu. Bu illet, toplantılardan beni uzaklaştıran ve kadınlarla kapanmama engel olan başlıca sebepti. Bu ihtiyacın beni nasıl bir duruma düşüreceği daha aklıma gelirken, ihtiyaç ta kendini gösterir, bir kepazeliği göze almadıkça da bana baygınlıklar geçirtirdi; böyle bir kepazeliğe uğramaktansa ölmeyi tercih ederdim. Ancak bu hali bilenler, onun doğuracağı tehlikeyi göze almanın ne demek olduğunu anlarlar[1].

Derken kendimi Kıralın huzurunda görüyor, takdim edildikten sonra da Majestenin durup bana hitab etmek lûtfunda bulunduğunu gözümün önüne getiriyordum. İşte o zaman verilecek tam yerinde karşılığı bulmak için hazır cevaplık isterdi. Tanıma-

---

[1] Ansızın kendini gösteren bu idrar ihtiyacı hakkında 1767 Martında Marki de Mirabeau'ya yazdığı mektuptaki şu satırlar dikkate değer: "Bir hanımlar meclisinde bulunduğumu düşündükçe hâlâ titrerim: bir hatibin sözünü bitirmesini beklemem lâzımdır; gitmek isteyip istemediğim sorulmadan çıkamam; ışıl ışıl yanan merdivenlerde beni alıkoyan başka güzel kadınlara rastlarım; avlu, daima hareket halindeki arabalarla doludur, beni ezebilirler; oda hizmetçilerinin gözleri üzerimdedir; duvarlar boyunca dizilmiş uşak efendiler benimle alay ederler; işime elverişli bir duvar dibi, bir kemer altı, bir köşeceğiz bulamam: velhasıl, herkesin gözü önünde, beyaz çoraplı bir çift asil bacağın üzerine doğru işemem gerekir. Mösyö, sadece bu durum, bir şehirde yaşamaya karşı bende nefret uyandırmaya kâfidir."

dığım en önemsiz kimse karşısında beni şaşkınlığa uğratan o melun sıkılganlığım, Fransa Kıralının huzurunda yakamı bırakacak mıydı sanki? Ya da söylenmesi gereken sözleri anında bulmama imkân verecek miydi? Takındığım o ağırbaşlı tavır ve edâyı elden bırakmadan bu kadar büyük bir hükümdarın bana lâyık gördüğü şeref karşısında duygulandığımı göstermek isterdim. Ağır basan, değer taşıyan bir gerçeği, güzel ve kırala lâyık övgü sözleriyle sarıp sarmalamak lâzımdı. Uygun bir cevap hazırlıyabilmek içinse, bana söyliyeceklerini tam olarak önceden kestirmem gerekti; ondan sonra da gene düşündüğüm sözlerden birinin bile onun karşısında aklıma gelmiyeceğinden emindim. Ya her zamanki kaba saba lâflarımdan biri o anda, bütün Saray büyüklerinin bakışları önünde şaşkınlıkla ağzımdan kaçıverirse ne olurdum ben? Bu tehlike beni telâşlandırdı, ürküttü, titretti, o hale getirdi ki, her şeyi göze alarak kendimi böyle bir duruma düşürmemeğe karar verdim.

Gerçi bana şu veya bu şekilde tahsis edilecek maaşı kaybediyordum; ama öte yandan da bunun yükliyeceği boyunduruktan kendimi kurtarmış oluyordum. Elveda gerçek, hürriyet, cesaret! Ondan sonra artık bağımsızlıktan, tok gözlülükten ne yüzle söz edebilirdim? O zaman artık maaşı alıp koltuklamaktan ya da susmaktan başka yapacak şeyim kalmıyacaktı. Üstelik bu paranın ödeneceğini de kim temin ederdi? Nerelere başvurmıyacak, kimlere yüz suyu dökmiyecektim! Maaşımı kaybetmemek için harcıyacağım gayretler, ondan vazgeçmekle düşeceğim sıkıntılardan çok daha fazla, çok daha da tatsızdı.

Onu almamakla prensiplerime pek uygun bir karar vermiş, görünüşü gerçeğe feda etmiş olduğuma inandım. Kararımı Grimm'e açıkladım; hiçbir itirazda bulunmadı. Ötekilere sağlığımı bahane ederek o sabah Versailles'dan ayrıldım[1].

Gidişim söz oldu, herkes beni ayıpladı. Bu davranışımın sebeplerini bilemezlerdi. Beni mânasız bir gururla suçlandırmak kolaylarına geliyordu; hele kendisinin böyle yapmıyacağını düşünen her kişinin kıskançlığını daha iyi okşuyordu. Ertesi gün Jelyotte bana gönderdiği bir pusulada piyesimin başarısı etrafında geniş bilgi veriyor, bizzat Kıralın hayran kaldığını söylüyordu[2]. Bütün gün, diyordu, Majeste, ülkesinde duyulabilecek en bozuk sesle: *J'ai perdu mon serviteur; j'ai perdu tout mon bonheur** havasını çağırıp geziyor. On beş gün içinde *Kâhin*'in ikinci defa oynanacağını[3], bunun da bütün seyirci-

[1] Rousseau'nun Kıral tarafından bağlanacak maaşı kabûl etmemesinin sebepleri karmaşıktır, bunu kendisi de itiraf eder. Bunlar arasında fazilet duygusu (ve gurur), pısırıklık, idrarını tutamaması vardır. 22. Ekimde Lenieps'e yazdığı mektupta *Kâhin*'in kazandığı başarıdan söz açar ve şöyle devam eder: "Gölgede kalmayı tercih ediyorum; böyle yaşamaya beni zorlayan illetlerim olmasa dahi yolumu değiştirmem." Ancak gizlenirse kendini küçülmemiş hissediyor.

[2] Neuchâtel Kütüphanesinde bulunan bu mektup 20.10.1752 tarihini taşır.

* Tercümesi: "Yardımcım elimden gitti; bütün mutluluğum elden gitti."

[3] Bu ikinci temsil 24 Ekimde yapıldı.

lerin gözünde ilk temsilin tam bir başarı sağladığı mânasına geldiğini sözlerine ilâve ediyordu.

İki gün sonra, akşam yemeğine gittiğim Madam d'Epinay'nin konağına girerken kapıda bir kira arabasıyla karşılaştım. Arabanın içinden biri bana el etti; bindim: baktım, Diderot. Böyle bir konuda bir filozofa yakışmıyacak bir hararetle benim ödenekten söz açtı. Kırala takdim edilmeği istememiş olmamı büyük bir suç saymadı, ama ödenekten vazgeçtiğim için bir söylemediğini komadı. Kendi hesabıma tok gözlülük edebilirmişim, ama bunu Madam Levasseur ile kızı adına yapamazmışım. Onlar için mümkün olan her dürüst imkândan faydalanarak ekmeklerini çıkarmak zorunda imişim; ve aslında bu ihsanı reddetmiş olduğum da söylenemiyeceğine göre, madem ki verilmesi düşünülüyormuş, ben de ne yapıp yapıp onu almak için gereken teşebbüslere başvurmalı imişim. Her ne kadar gösterdiği ilgi hoşuma gittiyse de prensiplerini beğenmedim ve bu yüzden aramızda çok sert bir tartışma oldu. Onunla ilk çatışmamızdı bu, ondan sonra da bütün kavgalarımız hep bu konuda geçti; o, kendi fikrince, yapmakla mükellef olduğum birtakım şeyleri bana yüklemek ister, bense bunları yapmağa kendimi mecbur saymadığım için hepsini reddederdim.

Ayrıldığımız zaman vakit çok ilerlemişti. Onu Madam d'Epinay'ye akşam yemeğine götürmek istedim; razı edemedim. Sevdiklerimi birarada görmek arzusu ile birçok defalar onu bu hanımın evine götürmek için ne kadar gayret sarfettimse hepsini geri çevirdi, ondan her zaman gayet ağır sözlerle bahsetti;

Madamı onun kapısına kadar götürdüğüm halde bizi içeri almadı. Ancak hem onunla hem de Madam d'Epinay ile bozuşmamdan sonradır ki bu hanımla dost oldu ve hakkında saygılı bir dil kullanmağa başladı.

O günden sonra Diderot ile Grimm evdekileri benden soğutmayı sanki iş güç edindiler. Daha rahat yaşıyamamalarına benim kötü niyetliliğimin sebep olduğunu, beni yola getirmelerine imkân olmadığını onlara söylemiş durmuşlar. Ne beni bırakıp gitmeğe onları kışkırtmadıkları kalmış, ne de Madam d'Epinay'nin yardımlariyle kendilerine tuzcu dükkânı, tütüncü dükkânı ve daha bilmem neci açmayı vaadetmedikleri. Hattâ Duclos ile d'Holback'ı da kumpanyalarına almak istemişler; ama Duclos hiçbir vakit buna yanaşmadı. O zamanlar bu entrikaların kokusu az çok burnuma gelmişti; fakat işin asıl içyüzünü çok sonra öğrendim; dostlarımın körükörüne girişdikleri bu türlü saygısızca gayretler hayatımda hiç eksik olmadı. Zaten hastalıklı bir insan olan beni ortada kuru başıma bırakmakla, akıllarınca, saadetime çalışıyorlarmış; doğrusu ya, beni perişan etmek için bundan daha isabetli bir yol bulamazlardı.

1753 karnavalında *Kâhin* Pariste oynandı[1], ben de bu arada uvertür ile divertismanı tamamlamağa fırsat buldum. Bu divertisman, bastırdığım notasındaki şekliyle, çok hareketli olacak ve, fikrimce, çok

[1] *Köyün Kâhini, Académie Royale de Musique* tarafından 1. Mart 1753 de ilk defa halk için temsil edildi ve Saray temsillerinde kazandığı başarıyı elde etti.

hoş sahneleri içine alan devamlı bir konuyu işliyecekti. Fakat bu fikri Opera'ya açtığım zaman maksadımı anlamadılar bile, ve beylik usûle uyarak araya danslar, şanlar yamamak düştü bana; neticede, sahnelerin güzelliğini bozmıyan birçok cazip fikirlerle dolu olan bu divertisman hiç te başarılı olmadı. Jelyotte'un resitatifini kaldırarak ilk hazırlayıp notaya geçirdiğim şekliyle benimkini koydum; ve bu resitatif, aslında biraz fransızlaştırılmış, yani aktörlerin ağzında yayılmış olmasına rağmen, seyircilere batmak şöyle dursun, hattâ sololar kadar hoş göründü ve en azından onlar kadar beğenildi. Piyesimi, himayesi altına almış olan M. Duclos'ya armağan ettim ve başka kimseye eser armağan etmiyeceğimi de yazdım[1]. Fakat Duclos'nun izniyle bir başkasına bir

[1] Rousseau, okuyucular için yazdığı bir uyarmada, piyesinde dostlarının da ısrarı ile yapılmasını kabul ettiği değişikliklere sadece Saray temsilleri için razı olduğunu söyler ve bunun sebeplerini açıklar. Bu sebeplerden bir tanesi Sarayı kızdırmıştır. O sebep şudur: "Bu piyesi ben kendimi eğlendirmek için yazdım; ben beğenirsem, gerçekten başarı kazanmış demektir. Şu halde, benim en fazla hoşuma gitmesi için ne türlü olması gerekeceğini de benim kadar kimse bilmez." Rivayete göre Kıral, bu küstahlığı için Rousseau'yu Bicêtre Kalesine kapatmağı düşünmüş, Kont de Clermont ise değnek cezası teklif etmiş. D'argenson, *Günlük*'ünde, 16. Nisan 1753 tarihi ile şöyle kaydeder: "Rousseau der ki, edebiyatçılar şu üç şeye and içmelidir: fakirlik, hürriyet ve gerçek. Bu sözler hükûmeti öfkelendirdi; bu hislerini bir önsözde yazmış..." D'Argenson da Rousseau'nun Bicêtre zindanına kapatılması hususunda Kıralın fikrine iştirak etmektedir.

eserimi daha armağan ettim[1], ancak bu istisna kendisine sözümü tutmuş olmamdan daha büyük bir onur sağladı.

Bu piyes üzerine anlatacak çok hikâyelerim var, fakat daha önemli konular bunları burada ele almağa fırsat vermiyor. Bununla beraber, ileriki olaylarla ilgili bulunan bir tanesini söylemeden geçemiyeceğim. Bir gün Baron d'Holback'ın çalışma odasında müzik notalarını gözden geçiriyordum; çeşitli notalara bakmıştım ki bana Klavsen parçalarından meydana gelmiş bir nota defteri göstererek: bunlar, dedi, benim için bestelendi; büyük bir zevkle yazılmıştır, sesler zengindir, ne kimse bilir bunları, ne de bundan sonra göreceği var. İçlerinden bir ikisini seçip divertismanınıza koysanıza! Kafamda, kullanabileceğimden fazla şan ve orkestra müziği konuları bulunduğundan onunkilerle pek ilgileneceğim yoktu. Ancak Baron o kadar ısrar etti ki, hatırı olsun diye bir pastoral seçtim, kısalttım ve Colette'in arkadaşlarının giriş salınesi için bir *trio* yaptım.

Birkaç ay sonra, *Kâhin* temsilleri devam ederken, bir gün, Grimm'ın evine uğradığımda, onu klevseni başında buldum; misafirleri etrafını almışlardı; benim girdiğimi görünce çalgısının başından fırlayıp kalktı. Göz ucuyla notalığa baktığım zaman, Baron d'Holback'ın şu kendisinden başka kimsenin eline geçmiyeceğini temin ettiği nota defterini gördüm: tam da bana almam için ısrar ettiği parçanın

[1] Bu eser *Eşitsizliğin kaynağı üzerine hitâbe* dir. 1755 te basılmış ve Rousseau tarafından Cenevre Cumhuriyetine armağan edilmiştir.

bulunduğu sayfa açık duruyordu. Birkaç zaman sonra, evinde müzik toplantısı olduğu bir gün, aynı defteri Mösyö d'Epinay'nın klavseni üzerinde gördüm. Ne Grimm ne de başkası bana hiç bu parçadan bahsetmediler. Ancak bu olaydan bir zaman sonra *Köyün Kâhini*'ni benim yazmadığıma dair etrafa bir söylenti yayıldığı içindir ki ben kendiliğimden burada sözünü açıyorum[1]. Oldum olası notalardan baş kaldırmıyan bir insan olmadığıma göre eğer ortada *Müzik Sözlüğü*'m olmasaydı, eminim ki işi müzik bilmediğimi iddiaya kadar vardırırlardı*.

Köyün kâhini temsil edilmezden birkaç zaman önce Parise İtalyan komikleri gelmişti. Böyle bir sahnede ne tesir bırakacakları hiç düşünülmeden Opera'da oynamalarına izin verildi. Son derece kötü oynamalarına, o zaman çok zayıf olan orkestranın da temsil edilen eserleri aklına estiği gibi çalarak berbat etmesine rağmen, bu eserler Fransız operasına bir daha ta-

---

[1] Arthur Pougin, Rousseau aleyhindeki isnatları etraflıca incelemiş ve bunların aslı ve esası olmayan iftiralar olduğunu tesbit etmiştir. Bununla beraber, onun fikrince, 'divertissement'lerin müziğini Francoeur yeniden bestelemiş ve Matmazel Fel'in kendini göstermesi için de bir aria yazmıştır. Gene Pougin'in ifadesine göre, sazların büyük bir kısmı Francoeur ile Philidor tarafından düzeltilmiştir? J. Tiersot, 1912 de, bu iddiaya itiraz etmiştir. Tiresot, Rousseau'nun ifadesini aynen kabul eder: *"Köyün Kâhini*'nde Rousseau'dan başkasına ait olan kısımlar pek azdır ve bunlar hiç mesabesindedir." der.

* Sözlüğe rağmen bunu söyliyeceklerini daha o zaman tahmin etmiştim. (J. J. Rousseau)

mir edilemiyen zararlar vermekten geri kalmadı. Aynı gün, aynı sahnede dinlenen bu iki çeşit müzik arasında bir kıyaslama yapan Fransızların kulakları açıldı. İtalyan müziğinin gösterişli, canlı âhengini tattıktan sonra, kendi müziğinin biteviye, baygın, ağdalı ezgilerine tahammül edecek kimse kalmadı. İtalyan komikleri oyunlarını bitirdi mi, tiyatro boşalıyordu. Oyun sırasını değiştirmek zorunda kaldılar, İtalyanları sona koydular. *Eglé, Pygmalion, le Sylphe*[1] oynanıyor, hiçbiri tutmuyordu. Ancak *Köyün kâhini* kıyaslamada yenik düşmedi, *Serva Padrona*'dan sonra da seyircilerin hoşuna gitti. Bu kısa operamı bestelediğim sırada aklımda hep İtalyanlar vardı, fikri onlardan almıştım; bana örneklik edenlerin benimkiyle birarada gösterileceği hiç aklımdan geçmemişti. Eğer aşırmaya kalkmış olsaydım, bu temsilde ne hırsızlıklarım meydana çıkar ve bunları herkese duyurmak için ne gayretler harcanırdı. Fakat böyle bir şey olmadı ve ne yaptılarsa benimki ile herhangi bir müzik arasında en ufak bir anıştırma bulamadılar; sözde asıllariyle karşılaştırılan bütün şarkılarımın, müziğimin karakteri gibi yepyeni ve özgün olduğu meydana çıktı. Eğer Mondoville[2] ya da Rameau böyle bir sınava çekilseydi, hiçbiri sağlam çıkmazdı.

---

[1] *Églé,* Lanjon'un sözleri üzerine Lagarde'ın yazdığı bir pastoral, (1751); *Pygmalion,* Rameau'nun opera-balesi, (1748); *Le Sylphe,* Crébillon'un bir araoyunu.

[2] Cassanea de Mondoville, kemancı ve besteci olduktan başka, bilhassa Saraya mensup dalavereci bir kişi idi. Onun *Titon et l'Aurore* adlı operasının,

Komikler İtalyan müziğine çok ateşli taraftarlar kazandırdılar. Bütün Paris iki taraf oldu ve sanki bir din ya da devlet işiymiş gibi birbirine girdi. Ulusların, zenginlerin ve kadınların katıldığı daha güçlü ve daha kalabalık taraf Fransız müziğini tutuyordu. Daha mücadeleci, daha heyecanlı ve mağrur olan öbür tarafta gerçek müzikbilirler, sanatçılar, kabiliyetli kişiler vardı. Bunların küçük birliği Operada Kıraliçenin locası altında yer alırdı[1]. Öbürleri, parterin geri kalan kısmiyle bütün salonu doldururdu, ama merkez kuvvetleri Kıral locasının altında idi. İşte o zamanlar *Kıral köşesi, Kıraliçe Köşesi* diye nam salan parti adları buradan kalmadır. Kavga kızışınca broşürler yayımlandı. Kıral Köşesi alay etmek isteyince *Petit Prophète*[2] onları alaya aldı; mantık yürütmeye kalkışınca da *Lettre sur la musique françoise** vurdu bellerine.

[1] Bunlar arasında Diderot, d'Alembert, Grimm ve Rousseau başta gelirdi.

[2] *Le Petit Prophète de Boehmischbroda,* yazar ismi bildirilmeksizin yayımlanan 48 sayfalık bir broşür. Ocak ayının ilk on beş günü içinde yayımlanmış olduğu sanılıyor; çünkü Voisenon'un kaleminden çıkmış olan *Réponse du coin du Roi au coin de la Reine* (Kıral köşesinin Kıraliçe köşesine cevabı), 25. Ocak 1753 tarihini taşır. Grimm'in risalesi Kitabı-Mukaddes üslûbunda yazılmış olup Fransız operasının dokunaklı bir taşlamasını teşkil eder.

* *le Petit Prophète* (Küçük Peygamber) *Lettre sur la musique françoise.* (Fransz müziği üzerine mektup).

kendi taraftarlariyle doldurduğu tiyatro salonu önünde temsilinden sonradır ki İtalyan komiklerine yol verildi.

Birincisi Grimm'in, ikincisi de benim kalemimden çıkmış olan bu iki küçük yazı, bu kavgadan sonra da değerini muhafaza etmiş tek yayımdır; öbürlerinden hiçbir şey kalmadı.

Ancak, uzun süre ısrarla bana mal edilen *le Petit Prophète* alay konusu oldu ama yazarına hiç zararı dokunmadı; oysa *Lettre sur la musique française* ciddiye alındı ve bunu müzikleri yolundan kendilerine bir hakaret sayan bütün Fransızları bana karşı ayaklandırdı. Bu broşürün kopardığı gürültü akla hayale sığmaz; onun tasvirini Tacitus'un kaleminden dinlemeliydi. Parlâmento ile Kilisenin şu büyük çatışması sırasında idi: Parlâmento sürgün edilmiş, kaynaşma son haddini bulmuştu; her şey bir ayaklanmanın yakın olduğunu gösteriyordu. Broşür yayımlandı, o anda bütün öbür kavgalar unutuldu; bütün düşünceler Fransız müziğinin karşılaştığı tehlikeye yöneldi ve tek ayaklanma bana karşı oldu; hem öylesine ki millet bir daha tamamiyle yatışmadı. Saray, Bastille zindaniyle sürgünlük arasında kararsızdı ve eğer M. de Voyer[1] bu davranışın gülünçlüğünü anlatmamış olsaydı, tevkif emrim çıkmıştı bile. Bir gün biri bu broşürün Devlet içinde belki de bir ihtilâli önlemiş olduğunu okursa, gözlerine inanmaz; oysa gerçeğin gerçeğidir bu ve

[1] Marc-Pierre de Voyer, Kont d'Argenson (1696-1764), sırasiyle: Paris Polis müdürü, Kütüphane müdürü, Harbiye nâzırı (1743-57). 1749 dan itibaren Paris departmanını bakanlığının faaliyetleri içine almıştı. Bu görevler arasında özellikle, Kıraliyet Matbaasının, Kıral tiyatrolariyle Kütüphanesinin idaresi vardı. Vekiller Heyetinden çıkarılarak 1757 de sürüldü.

bütün Paris tasdik edebilir, çünkü bu garip olayın üzerinden bugün ancak on beş yıl geçti[1].

Gerçi hürriyetime dokunulmadı, ama hakaretten, tevavüzlerden kurtulamadım; hayatım bile tehlikeye düştü. Opera orkestrası, tiyatrodan çıkışım sırasında beni öldürmek için kumpas kurmak hayasızlığını gösterdi. Bunu haber alınca, Opera'ya daha sık gitmeye başladım; çok zaman sonra öğrendim ki beni seven Musketerler kumandanı M. Ancelet haberim olmadan etrafıma muhafızlar koyarak tiyatro çıkışı bu suikasti

---

[1] *Lettre sur la musique Françoise* (Fransız müziği üzerine mektup), bir önsöz ile 92 sayfalık bir broşür halinde 1753 Kasımında yayımlandı. Yazar, filozof olması itibariyle, sanat meselelerinde fikir beyan etmeğe hakkı olduğunu ileri sürer ve Fransız müziği ile İtalyan müziğini kıyaslar ve Fransız müziğine şiddetli bir dille çatar: "Fransız müziğinde ne ölçü, ne melodi bulunduğunu, çünkü dilin buna elverişli olmadığını; Fransız chant'ının alışmamış kulaklar için devamlı bir havlamadan ibaret bulunduğunu; bu müzikte armoninin kaba, ifadeden mahrum olduğunu; Fransız aria'larının aria olmadığını; Fransız resitatifinin resitatif olmadığını, sanırım ki izah etmiş bulunuyorum. Bundan çıkardığım netice şudur ki Fransızların müziği yoktur ve olamaz da; eğer bir gün, farzı muhal, müzikleri olursa, vay o müziğin haline!"

Bu yazı, tahmin edilir, Rousseau aleyhine kıyamet kopardı. Tevkifi, sürülmesi istendi. Cevap olarak otuz kadar broşür yayımlandı. Nihayet 1754 te Rameau: *Observations sur notre instinct pour la musique et sur son principe* (Müzik duyumuz ve müziğimizin esası üzerine mütalâalar) adındaki yazısını kaleme aldı.

önlemiş. Operanın idaresi Belediyeye geçmişti. Belediye başkanının ilk marifeti, serbest giriş hakkını kaldırmak oldu ve bu işi akla gelebilecek en hayâsız şekilde yaptı: tiyatroya gireceğim sırada herkesin önünde kapıyı yüzüme kapattırdı. O gün geri dönme mahcubiyetine düşmemek için bir amfi bileti almaya mecbur oldum. Piyesimi Opera'ya verirken devamlı serbest giriş hakkını tek karşılık olarak ileri sürdüğüme göre haksızlık apaçıktı. Bunun bütün yazarlara tanınmış olmasına ve benim bu haktan iki sıfatla da faydalanma durumunda bulunmama rağmen, M. Duclos'nun önünde bu şartı ayrıca belirtmek lüzumunu duymuştum. Gerçi bana, kendi isteğim olmadan, Opera veznedarı eliyle telif ücretlerime karşılık elli Louis altını göndermişlerdi; ancak bu elli Louis'nin usûlen hakkım olan ücreti karşılamadığı bir yana, bu ödemenin, kesin olarak belirtilmiş ve berikinden apayrı bir şey olan serbest girişle hiçbir ilgisi yoktu. Bu muamelede adaletsizlikle kabalık öylesine el ele vermişti ki o sıralarda bana karşı büyük bir düşmanlık duygusu altında bulunan halka da ağır geldi, ve bir gün önce bana hakaret edenler, ertesi gün tiyatro salonunda, serbest girişe boyunca hak kazanmış, hattâ iki kişilik yer isteyebilecek durumda olan bir yazarı bundan yoksun bırakmanın çok ayıp bir şey olduğunu bağıra bağıra söylüyorlardı. *Ogn'un ama la guistizia in casa d'altrui*[1] diyen İtalyan atasözü ne kadar doğru.

Bu durum karşısında benim için yapılacak bir tek

[1] Bu sözün mânası şudur: "Her kişi hürriyeti başkasının evinde sever."

şey vardı: karşılığını ödemedikleri için eserimi geri istemek. Opera işlerine bakan dairenin başkanı M. d'Argenson'a bu yolda bir mektup yazdım ve yazıma bir de muhtıra ekledim. Hiç söz götürmiyen bu muhtıradan bir netice çıkmadığı gibi mektubum da cevapsız kaldı[1]. Bu adaletsiz insanın susması yüreğime dert oldu; ahlâkı ve değerleri hakkında aslında çürük olan kanaatimi bir kat daha zayıflattı[2]. Böylece hem piyesim Operada alıkonuldu, hem de karşılığında ödenmesini şart koştuğum bedel ödenmiyerek hakkım yendi. Zayıfın kuvvetliye karşı bu türlü bir davranışına hırsızlık derler, ama bunu kuvvetli zayıfa karşı yaptı mı, olsa olsa, başkasının malının üstüne oturmak derler.

Oyunun sağladığı paraya gelince, bir başkasına getirebileceğinin çeyreğini bile bana getirmemiş olsa da birkaç yıllık geçimimi emniyet altına alacak ve nota kopyacılığına yer bırakmıyacak önemde bir servet-

[1] 6 Mart 1754 tarihli bir mektupta Rousseau, eserinin kendisine iadesini ve temsillerinin süresiz olarak yasaklanmasını talep etmekte, fakat serbest giriş kartının geri verilmesini istememektedir. D'Argenson'a verilen muhtıra kaybolmuştur. Fakat *Köyün Kâhini*'nin Operada yeniden sahneye konulacağını haber alan Rousseau, 1759 Şubatında, d'Argenson'un yerine geçen yeni polis müdürü Kont de Saint-Florentin'e bir mektup yazarak temsillerin menedilmesini ve müzik partisyonunun kendisine iadesini rica etmiştir. Bu yazısına, d'Argenson'a gönderdiği muhtıra mealinde yeni bir muhtıra da eklemiştir.

[2] Oysa, *İçtimai Mukavele*'sinde, bu zat hakkında çok övücü sözler söylemekte, hükûmet işlerindeki doğru görüşlü, salim tutumundan, vatansever duygularından bahsederek hâtırasına karşı saygı beslediğini ifade etmektedir.

ti bu. Kıraldan yüz Louis, kendisinin de Colin rolünü oynadığı Bellevue temsili[1] için Madam de Pompadour'dan elli Louis, Opera'dan elli Louis, Pissot'dan da telif hakkı karşılığı beş yüz Frank[2] aldım; böylece beş altı haftada meydana getirdiğim bu küçük operanın, talihsizliklerime ve münasebetsizliklerime rağmen, bana sağladığı kazanç, üzerinde yirmi yıl düşünüp yazmasına da üç yıl harcadığım *Emile*'in o günden bugüne getirdiğine hemen hemen eşittir. Fakat bu piyesin sağladığı bol parayı, başıma açtığı sonsuz üzüntülerle kat kat ödedim. Ancak çok zaman sonra baş veren gizli kıskançlıkların tohumu oldu bu piyes. Kendilerinde o güne kadar bulduğumu sandığım o candanlığa, o açık yürekliliğe, o benimle görüşme arzusuna, eserimin başarısından sonra ne Grimm'de, ne Diderot'da ne de tanıdığım edebiyatçıların herhangi birinde raslayabildim[3]. Baron'un salonuna benim girdiğimi gördüler mi, hemen toplantı genelliğini kaybeder, küçük gruplaşmalar olur, kulaktan kulağa fısıldamalar başlardı; bense kiminle konuşacağımı şaşır-

---

[1] *Köyün Kâhini*, 4 ve 6 Mart tarihlerinde Bellevue Şatosunda temsil edildikten sonra 9 Mart 1753'te tekrar Versailles'da oynamıştır. Bu temsillerde Madam de Pompadour, Colin; Madam de Marchais, Colette ve M. de la Salle, Kâhin rollerini canlandırmışlardır.

[2] Polis Müdürü Saint-Florentin'e gönderdiği muhtırada: "Ücret olarak evime bin iki yüz frank gönderildi; makbuzu imzalayarak aldım." diye yazmaktadır.

[3] Diderot'nun kıskançlığı bahis konusu olamaz; *Köyün Kâhini* için övgülerle dolu bir makale yayımlamıştır.

mış, tek başıma orta yerde kalırdım. Bu gücendirici sırt çevirmelere uzun süre katlandım; kibar ve nâzik bir hanım olan Madam d'Holback'ın beni eskisi kadar hoş tuttuğunu görerek kocasının kabalıklarına dayanılabilecek kadar dayandım. Fakat bu zat, bir gün, Diderot ile Margency'nin önünde, hiç yoktan, sebepsizce, beni öyle bir tersleyiş tersledi ki, bu saygısızlık karşısında bir daha evine ayak basmamaya kararlı olarak oradan ayrıldım. Diderot, ağzını açıp bir kelime söylemedi; Margency ise cevaplarındaki sükûnet ve itidale hayran kaldığını o gün bugün dilinden düşürmez[1]. Bu olaya rağmen Baronu ve çevresini her zaman iyilik-

[1] Olaydan otuz beş yıl sonra, ihtilâlci bir Cizvit papazı olan Cérutti'nin naklettiğine göre, Baron d'Holbach Rousseau ile bozuşmaları sebebi hakkında bu zate bazı açıklamalarda bulunmuş. Bu açıklamaya göre, Marmontel, Diderot, Saint-Lambert, Abbé Raynal ve Mont-Chauvet papazı Petit'nin Holbach'ın davetlisi bulundukları bir öğle yemeğinden sonra Rahip Petit, kendi kaleminden çıkmış bir trajediyi misafirlere okumuş. Hazır bulunanlar papascıkla öylesine alay etmişler ki Rousseau yerinden fırlamış, papasın elinden kâğıtları kapınca yere atmış ve kendisine, dinleyicilerin onu alaya aldıklarını, köyüne dönüp ruhanî görevine devam etmesinin daha isabetli olacağını söylemiş. Öfkesinden bembeyaz kesilen Papaz, Rousseau'ya tahkir edici sözler söylemiş. O da hiddetle kapıyı vurup çıkmış. Dostları bunun geçici bir öfke olacağını sanmışlarsa da, öyle olmamış. Eğer Holbach'ın bu anlattıkları doğru ise ve şair papaza reva görülen hakaretler Rousseau'yu gücendirmiş ise, bu olayın 3 Şubat 1754 pazar günü geçmiş olması gerekir. Grimm de aynı olayı nakleder ise de Rousseau'nun darılıp gidişinden bahsetmez.

le anmışımdır. O ise adımı *şu küçük türedi* koymuş, kendisine ya da ilgisi bulunan herhangi bir kimseye karşı, herhangi bir zamanda şu veya bu şekilde bir kötülük ettiğimi iddiaya dili varmamakla beraber, benden bahsederken hep alçaltıcı, tahkir edici sözler kullanırmış. Kendisi hakkındaki düşüncelerim ve kuşkularım işte böylece gerçekleşmiş oldu. Bana gelince, sözünü ettiğim dostlar, birçok eserler, hem de dört baş: mamur eserler yazdığım için beni kınamamışlardır sanırım; çünkü kendileri de bu şerefin tadını tatmış bulunuyorlar. Ama hiçbiri ne böyle bir yolda yürüyebildiği ne de böylesine bir şerefi aklından geçirebildiği içindir ki benim bir opera yazmış ve bu yüzden parlak başarılar kazanmış olmamı bir türlü affedemediler. Bu kıskançlıkların üstünde kalabilen bir tek Duclos oldu; hattâ bana karşı dostluğunu arttırdı bile; beni Matmazel Quinault'ya[1] takdim etti. M. d'Holback'ın çevresinde bulamadığım itibarı, dürüstlüğü, iltifatları onun konağında gördüm.

---

[1] Jeanne - Françoise Quinault (1699 - 1783), *Comédie Française* aktrislerinden iken 42 yaşında sahneden çekilmiştir. Bundan sonra salonu rağbet görmüş, Ansiklopediciler ile sosyete mensuplarının randevu yeri haline gelmiştir. Rousseau, 1754 karnavalı ile Cenevreye hareketi tarihi olan 1 Haziran 1754 arasında bu bayana takdim edilmiştir. Madam d'Epinay'nin naklettiğine göre, Rousseau, Saint-Lambert ve Duclos arasında din konusunda geçen bu tartışma Matmazel Quinault'nun evinde cereyan etmiş ve Rousseau'nun, muarızlarına karşı, Tanrıya inandığını ifade etmesi bütün misafirleri şaşırtmıştır.

Köyün Kâhini Operada oynana dursun, yazarının bir eserinin de Comédie Française'de temsili söz konusu oluyordu... fakat ötekinden daha az başarı ile. *Narcisse* adlı piyesimi yedi sekiz sene uğraştıktan sonra İtalyan Tiyatrosunda oynatamayınca, İtalyan aktörlerin Fransız piyeslerindeki başarısızlığını görerek bu Tiyatrodan soğumuştum; eserimi onlara oynatmaktansa Comédie Française'e vermeyi tercih ediyordum. Bu isteğimi, tanıdığım ve bilindiği gibi kendisi de bir yazar ve değerli bir sanatçı olan aktör La Noue'ya açtım[1]. *Narcisse* hoşuna gitti ve onu, yazarının adını gizli tutarak oynatmayı üstüne aldı. O zamana kadar da benim için Tiyatroya giriş kartı sağladı. Bu karta pek sevindim, çünkü Fransız Tiyatrosunu öbür ikisine daima tercih etmişimdir. Piyes el üstünde kabul edildi ve yazarının adı açıklanmadan oynandı[2]; fakat öyle sanıyorum ki oyuncular ve daha birçok kimseler işin aslını biliyordu. Matmazel Gaussin ile Grandval[3]

---

[1] Josph - Baptisti Sauvé de Lanoue (1701 - 1761), tiyatro oyuncusu ve yazarı. Fizik yapısı bakımından sahneye elverişli olmadığı halde, zeki oyunu ile başarıya ulaşmıştır.

[2] *Narcisse ou l'Amant de lui - même* (Narcisse yahut kendi kendisinin aşığı), ilk temsilini *Théâtre Francais*'de 18 Aralık 1752 de yaptı. Bir gün önce Rousseau, dostu François Mussard'a yazdığı bir mektupta, "Narcisse'in ilk, belki de son temsilinin yapıldığını" ve bunu yalnız Gauffecourt, d'Holbach, Grimm ve Lanoue'nun bildiğini söyler.

[3] Jeanne - Catherine Gaussin (1711 - 1767), Voltaire'in en çok beğendiği aktrislerden biri idi. Güzelliği ve zerafeti rağbetini sağlamıştır. Marie - Geneviève

âşık kadınlar rolünde idiler; eser, fikrimce, bütünü ile anlaşılmamış olmakla beraber, büsbütün kötü oynanmış bir piyes te denemezdi buna. Oyunu başından sonuna kadar sükûnetle seyreden, hattâ en küçük bir sabırsızlık göstermeden ikinci temsiline de tahammül eden halkın bu hoşgörüsü beni hem şaşırttı hem duygulandırdı. Kendi hesabıma birinci temsilde öyle canım sıkıldı ki oyunun sonuna kadar tahammül edemedim. Tiyatrodan çıkarak Procope'un Kahvesine girdim. Boissi ile daha birkaç kişi oturuyordu kahvede; galiba onlar da benim gibi sıkılmışlardı. Boynumu bükerek, yahut ta göğsümü kabartarak günahımı itiraf ettim, piyesin yazarı ben olduğumu açıkca söyledim, üstelik başkalarının oyun hakkındaki düşüncelerini de açıkladım. Tutulmayan kötü bir piyesin yazarı ağzından duyulan bu açık itiraf pek takdir edildi, bana da hiç ağır gelmedi. Hattâ bu itirafla gösterdiğim cesarette kırılan onurumu yerine getiren bir taraf buldum ve öyle sanıyorum ki o anda budalaca bir utançla susmaktansa, açıkça konuşmak daha gururlu bir davranıştı. Şu var ki sahnede pek soğuk kaçan bu piyesin okunmaya elverişli olduğuna tamamiyle inandığım için onu bastırttım ve güzel yazılarımdan biri olan önsözünde, prensiplerimi eskisinden daha açık bir dille ortaya koydum.[1]

---

[1] Bu önsöz, kendi hayatının bir müdafaanamesi şeklindedir. "Nefret ettiğim halde, kendimden bahsetmek zorundayım" der. Gariplikler icadetmek, reza-

Dupré (1714-1784), François-Charles Racot de Grandval'in eşidir. Grandval, sahne yazarı ve tiyatro oyuncusu idi.

Çok geçmeden bu prensipleri daha önemli bir eserde iyice geliştirmeye fırsat buldum; çünkü, öyle sanıyorum ki, *insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* konusunda Dijon Akademisinin açtığı yarışma bu 1753 yılına rastlar[1]. Bana heyecan veren bu muazzam soruyu Akademinin nasıl ortaya atabildiğine şaştım. Fakat madem o sormaya cesaret etmişti, ben de yazmak cesaretini gösterebilirdim; nitekim yazdım da.

Bu büyük konu etrafında rahat rahat düşünebilmek için, Thérèse'i, iyi bir kadıncağız olan ev sahibemizi ve arkadaşlarından bir kadını da yanıma alarak yedi sekiz günlüğüne Sait-Germain'e gittim. Bu geziyi, hayatımın en hoş geçen zamanları arasında sayarım. Hava çok güzeldi; bu iki kadıncağız işi gücü ve masrafları üstlerine aldılar; Thérèse onlarla birlikte hoş vakit geçiriyordu; ben de, hiçbir şey düşünme-

[1] Yarışma konusu. Dijon Akademisi tarafından şöyle ifade edilmiştir: *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı nedir ve bu eşitsizliği tabiat kanunu destekler mi?*

let çıkarmak istemekle onu suçlandıranlara karşı samimi olduğunu söyler. Düşüncelerinin yönünü açıkça belli etmek istemesi, siyasî nizamın hâkimiyetini göstermek içindir: "Bütün bu kötülükler insanın kendisinden ziyade, kötü idare edilmesinden doğar" demektedir. Bununla beraber, "milletlerin ahlâkı, bir insanın şerefi gibidir. Korunması gereken bir hazinedir bu ve bir kere kaybedildi mi, bir daha elde edilemez." Yazısının sonunda, arada bir komedi yazarak bir şehir halkını eğlendirmeye kalkıştığı için prensiplerine ihanet etmiş olduğunu sanmanın doğru olmıyacağını, bu eserin, "gayrı meşru çocuklar gibi" bir gençlik eseri olduğunu ifade eder.

den, yemek saatlerinde eve gelip keyfime bakıyordum. Günün geri kalan bütün zamanını ormanda geçiriyor, orada ilk çağların hayalini arayıp buluyor ve bu buluşun gururu içinde hikâyesini kaleme alıyordum. İnsanların âdi yalanlarını yakalıyor, hiç çekinmeden insan tabiatını çırçıplak ortaya koyuyor, onu başkalaştıran zaman ve olayların akışını kovalıyor, insanın bildiği insanla tabiat insanını kıyaslayarak onlara, sözde yetkinliği içinde gizlenen ıstıraplarının gerçek kaynağını gösteriyordum. Bu yüce dalıp gidişlerle coşan ruhum tanrılık katına yükseliyor ve oradan soydaşlarımın ,peşin yargılarının, hatalarının, felâketlerinin, cinayetlerinin yolunda gözleri bağlı yürüdüklerini görerek, işidemiyecekleri dermansız bir sesle onlara haykırıyordum: durmadan tabiattan yakınan akılsızlar, biliniz ki bütün çektikleriniz başınıza gene sizden geliyor[1].

---

[1] *Eşitsizliğin kaynağı üzerine Hitabe*'nin büyük önemini ve mânasını burada belirtmek imkânsızdır. Sadece aşağıdaki notları kaydedelim:

a) *İtiraflar* yazarı, ilk çağların tarihini yazdığını iddia etmekte ise de *Hitabe* yazarı, önsözünde, *farazî bir tarih*'ten bahsetmekte ve "bugün mevcut olmıyan, belki de hiç mevcut olmamış ve bir daha da olmıyacak olan bir durumu iyice tanımanın güçlüğünü belirterek, bugünkü durumumuz hakkında tam bir hüküm verebilmek için o durum hakkında doğru bir kanaat sahibi olmak gerektiğine" işaret etmektedir.

b) Rousseau, *Hitabe*'sinde, ilerlemenin iki taraflılığını açıkça belirtir: "Hemen hemen sınırsız olan bu ayırıcı yeteneğin (Gelişme yeteneği), insanın bütün felâketlerinin kaynağı olduğunu kabul etmeye mecbur olmak bizim için hazin bir keyfiyettir".

İşte bu dalıp gidişlerden *Discours sur l'inégalité** meydana geldi; bütün yazılarım içinde Diderot'nun zevkine en yakın düşen, hazırlanışında kendisinin öğütlerinden en çok faydalandığım**, fakat bütün

---

* Eşitsizlik üzerine söylev.

** Bu satırları yazdığım sırada Diderot ile Grimm'in kurdukları kumpası hiç te sezinlemiyordum, yoksa Diderot'nun yazılarıma o sert ifade ile o karamsar tonu vermek için güvenimi nasıl kötüye kullandığını kolayca fark ederdim; nitekim öğütlerinin arkası kesildikten sonra yazılarımda ne o ifade kaldı, ne de o ton. (Bir dertlinin şikâyetlerine dayanmak için kulaklarını tıkayarak hüküm veren filozof) (A) parçası onun buluşudur. Bundan daha şiddetlilerini de teklif etmişti ama ben yazmak istemedim. Fakat, bu karamsarlığın —ki Clairval (B)'de daha kuvvetle belirir— ona hapislik hayatından geldiğine hükmederek altında kötü bir maksat gizlenebileceğini hiç düşünmemiştim.

(Rousseau'nun notu)

---

c) Yorumlanması hayli güç olan o *tabiatın iyiliği* fikri, ilk olarak 1751 de, *Bordes'a Cevap*'ın bir notunda ortaya çıkar: "İnsan, tabiatı itibariyle iyidir, ben böyle düşünüyorum ve böyle hissetmekle mesudum..." *Eşitsizlik üzerine Hitabe*'de, *d'Alembert'e Mektup*'ta, *Christophe de Beaumont'a Mektup*'ta, şu formül görülür: "bunu isbat etmiş olduğumu sanıyorum." (yani tabiatın iyi olduğunu). *Savoie'lı papasın şahadeti*'nde ise Rousseau o kadar kesin konuşmaz: "Eğer iyi ahlâklılık (manevî iyilik) tabiatımıza uygun ise..." *üçüncü Dialog*'unda ise *Emile*'in "insanın özünde iyi olduğunu gösteren bir kitaptan başka bir şey olmadığını" ifade eder. Gene bu yazısının başka bir yerinde der: "Bize ilkel insanı göstermek için bir kimsenin kendi kendini tasvir etmiş olması lâzımdır" der.

d) Bütün *Hitabe* boyunca, bir çeşit çocukluk

Avrupada pek az okuyucu tarafından anlaşılmış ve anlıyanlardan da hiçbirinde söz konusu edilmemiş bir eserdi bu. Ödüllü yarışmaya katılmak için yazılmıştı bu yazı. Nitekim gönderdim de; ama daha gönderirken ödülü kazanmıyacağından emindim ve iyice biliyordum ki Akademi ödülleri bu çeşit yazılar için konulmuş değildir[1]. Bu gezi ve bu çalışma hem ma-

[1] 1749 Hitabesine mükâfat verdiği için Dijon Akademisi muahaze edilmişti. 6 Numarayı taşıyan muhtıranın Rousseau'nun kaleminden çıkmış olacağını bu sefer Akademi anlamakta güçlük çekmedi. Birinciliği kazanan yazı, Rahip Talbert'in yazısı oldu.

çağına yönelen hasretli bir atılış vardır ki Hitabeye kısmen şiir değerini veren de budur. En önce "ilk çağlarda", insan zekâsının henüz benlik hırsından daha hızlı bir gelişme göstermediği zamanlarda yeşerdiği söylenen bu "genç dünya", sonradan daha yakın bir çağa, mülkiyet müessesesinin kuruluşundan hemen evvelki zamana yerleştirilmektedir. İnsan Rousseau'yu okurken, ya da hayatını incelerken, her şeyi bir anda kaybetmiş olduğumuz zannına kapılır. Fakat sonradan anlar ki gene de mesut olmak mümkünmüş.

(A) Burada Rousseau'nun değindiği parça, *Eşitsizlik üzerine Hitabe*'nin birinci kısmında yer alır. Bununla medeni insana, özellikle "Filozof"a çatılmaktadır. Bir fakire rastlayan Filozof kendi kendine şöyle der: "Sen geber istersen, ben emniyetteyim ya."

(B) Rousseau, *Fils naturel* romanının kahramanı olan Dorval'den bahsetmek istiyor. Bu eser, Şubat 1757 de yayımlanmıştı.

İkinci Dialogue'da Rousseau, kapalı sözlerle, yazılarında karamsarlığa onu bile bile sevkeden Diderot'yu telmih etmiştir. Diderot'nun kendisine düşman olduğu kanaatine ise 1770 Şubatında varır.

neviyatım hem de sağlığım için yararlı oldu. Yıllardır, çektiğim idrar zorluğunun telâşıyla hekim hekim dolaşıyordum. Onlar da derdime çare bulmadıktan başka, bende ne takat bırakmıştı ne de mâneviyat. Saint-Germain dönüşü kendimi daha kuvvetli ve çok daha iyi hissettim. Bu tedavi yolunu tutturdum, ve hekimi ilâcı büsbütün bıraktım, onlarsız iyileşirsem iyileşirim, ölürsem de ölürüm diye karar verdim. Ondan sonra da günü gününe yaşamağa başladım; gücüm yettikçe yürüyor, kuvvetim kesilince de köşemde kalıyordum. Pariste iddialı kişiler arasında sürülen hayat mizacıma hiç uygun değildi. Edebiyatçıların dalavereleri, kepazece kavgaları, yazılarında görülen iyi niyet yoksunluğu, salonlarda takındıkları tafralı haller bana öyle çirkin, öyle sevimsiz geliyordu, dostlarımla olan alışverişlerimi bile öyle tatsız tuzsuz, o kadar kasvetli buluyordum ki, bu gürültülü hayattan bezmiş, kırlarda yaşamaya can atar olmuştum. Şehir dışında yaşamağa mesleğimin imkân vermediğini görerek, hiç değilse serbest kaldığım saatlerde kırlık yerlere koşuyordum. Her gün öğle yemeğinden sonra tek başıma Boulogne ormanına gezmeye çıkar, yazacağım eserlerin konularıyla başbaşa dolaşır ve ancak karanlık basarken eve dönerdim; bu gezintiler aylarca sürdü.

O sırada çok sıkı fıkı görüştüğüm Gauffcourt, görevi sebebiyle Cenevreye gitmek zorunda kalmış, bu yolculuğu birlikte yapmağı bana teklif etmişti; razı oldum. Sağlık durumum pek iyi olmadığından Thérèse'in bakımına ihtiyacım vardı; onun da bizimle beraber gelmesi, annesinin eve göz kulak olması

kararlaştı. Bütün işlerimizi yoluna koyduktan sonra, üçümüz, 1754 Haziranının birinde Paristen ayrıldık.

Kırk iki yaşıma vardığım o zamana kadar, kendimi bileli, tabiatım gereğince, etrafımdakilere karşı daima tam ve kayıtsız şartsız bir güven beslemiş ve bunun bir zararını da görmemiştim; bu yolculuğu o güvenin sarsılmasına sebep olan ilk tecrübe tarihi olarak belirtmek isterim[1]. Ucuz bir araba tutmuştuk, hiç at değiştirmeden günün kısa bir süresi yol alıyorduk. Ben, sık sık arabadan inerek yaya yürüyordum. Yolumuzu ancak yarılamıştık ki Thérèse, arabada Gauffecourt ile yalnız kalmaktan tiksiniyormuş gibi bir tavır takındı; ısrarlarını dinlemeyip te inmeğe kalktığım zaman, o da iniyor ve benimle beraber yürüyordu. Bu tutturuculuğu için onu kaç kere payladım, hattâ inmesine izin vermedim; sonunda bu tutumunun sebebini açıklamağa mecbur oldu. Altmışını aşkın, ayakları romatizmalı, vücudunu güçlükle taşıyan, uçarılıktan takati kalmamış dostum Mösyö de Gauffecourt'un, arkadaşına ait, gençliğini güzelliğini yitirmiş bir kadını, tâ yola çıktığımızdan beri ayartmağa çalıştığını duyunca aklım evinden uğradı, ruya görüyorum sandım; hem ne aşağılık, ne hayâsızca yollara başvurmuş; onu yumuşatmak için parami teklif etmemiş, okuduğu rezil bir kitabın içindeki kepazece resimleri mi göstermemiş! Bir keresinde gücenen Thérèse, o pis kitabı tuttuğu gibi arabanın

---

1 Aşırı hassas ve unutkan olan Rousseau, daima "ilk defa olarak böyle mesut veya böyle bedbahttır". Güvenini kaybetmesi, çocukluk hayallerini yitirmesi hep ilk defa başına gelir.

penceresinden atmış. Sonradan öğrendim ki ilk akşam, ben kuvvetli bir baş ağrısına tutulup ta yemek yemeden yatınca, bu zat, başbaşa kaldıkları zaman boyunca, kendimi ve eşimi emanet ettiğim dürüst bir insana değil de, bir azgın hayvana, bir tekeye yakışacak hareketlere, manevralara kalkışmış. Hiç bu aklıma gelir miydi! Ne yepyeni bir yürek üzüntüsü benim için! Ben ki o güne kadar dostluk deyince, en tatlı, en asîl duygular gelirdi aklıma, onun bütün güzelliğini bu duygularda bulurdum; ömrümde ilk defa ister istemez dostluğu nefretle birleştiriyordum, sevdiğim ve beni sevdiğini sandığım bir insana karşı içimde ne güven kalıyordu, ne saygı! İğrenç adam, hiyanetini benden gizliyordu; Thérèse'i ele vermemek için ben de nefretimi ondan gizlemek zorunda kaldım, bilmesini istemediğim duygularımı kalbimin bir köşesine gömdüm. Kutsal ve tatlı bir hayal olan dostluk! Seni gözlerimden gizleyen perdeyi ilk kaldıran Gauffecourt oldu. O gün bugün nice zalim eller o perdenin inmesine engel oldular!

Lyon'a gelince, bu kadar yakınından geçip te gene annemi görmemeğe gönlüm razı olmadı; Gauffecourt'dan ayrılarak Savoy yolunu tuttum. Anamı gördüm[1]... ama ne hallerde, aman Yarabbi! Ne dü-

[1] 1754'te Madam de Warens 55 yaşında idi. Endüstri alanında giriştiği teşebbüsleri yüzünden büyük dertler içinde yüzüyordu: Çömlek imalâthanesi kapanmak üzere idi; Maurienne Madenleri Şirketindeki hissesi açık arttırma ile satışa çıkarılıyordu. Rousseau daima onunla mektuplaşmış ve hattâ birçok kereler imdadına yetişmişti. 1753 Şubatında kendisine 240 liralık bir çek göndermiş, endüstri işleri için de

şüş! O eski feyzinden ne kalmıştı üstünde? Rahip Pontverre'in tavsiyesiyle gidip gördüğüm o parlak günlerindeki Madam de Warens mıydı bu? Yüreğime ne türlü ezildi! Başka bir memlekete göçmekten gayrı çaresi yoktu bence. Thérèse ile ben onu mesut etmeğe canla başla çalışacağımızı söyliyerek gelip benim yanımda rahat rahat yaşaması için mektuplarımda kaç kere ettiğim ricaları yeniden ısrarla, fakat boşuna tekrarladım. Tamı tamına ödendiği halde çoktandır eline on parası geçmiyen ödeneğine bel bağladı, sözümü dinlemedi. Kendisine gene ufak bir para yardımında bulundum, vermem gerekenden çok azını verebildim; eğer on parasının bile eline kalmıyacağından tamamiyle emin olmasaydım, çok daha fazlasını da verirdim. Cenevrede kaldığım sırada kendisi Chablais'ye gitti ve beni görmeğe Grange-Canal'a geldi[1]. Yolculuğuna devam etmeğe yetecek parası kalmamıştı; lâzım olan para benim üstümde de yoktu; bir saat sonra bunu Thérèse'in eliyle kendisine

[1] L.-J. Courtois, bu buluşmayı Ağustos sonunda gösterir. Cebrî satışın utancından kurtulmak için Madam de Warens, satış günü olan 1 Ekim tarihinden birkaç gün önce Thonon civarındaki bir keşişhaneye çekilmişti.

ona çatmıştı. 15 Kasım tarihinde Rahip Léonard, Rousseau'ya mektup yazarak, Madam de Warens'a karşı sadık dostluğunun yeni belirtilerini göstermesi hususunda ısrar etmiştir. Rousseau çekimser davranmış olmalı ki, kaybolmuş bir mektubuna cevaben Madam de Warens kendisine 10 Şubat 1754 tarihiyle şöyle yazmaktadır: "Duyduğum acı, gönlümde açtığınız yaradan değil, o yarayı açan ellerdendir."

yolladım. Zavallı anacığım! Şu iyi yürekliliğini de söyleyim: mücevherlerinden kala kala bir küçük yüzüğü kalmıştı; onu kendi parmağından çıkarıp Thérèse'inkine takmış; Thérèse de hemen gene onun parmağına takmış ve bu asîl eli öperek gözyaşlarıyla ıslatmış. Ah, işte o zaman tam borcumu ödememin sırasıydı! Her şeyimi bırakıp peşinden gitmeli, son saatine kadar kendimi ona vakfetmeli ve kaderini, ne olursa olsun, paylaşmalıydım. Bunların hiçbirini yapmadım. Başka birine bağlanmış olan gönlümde ona ait bağların gevşediğini hissettim; nasılsa bunların artık kendisine bir faydası dokunabileceğini ummuyordum. Ona içim yandı, ama peşinden gitmedim. Hayatımda duyduğum vicdan azaplarının en acısı ve en tükenmiyeni işte bu oldu. Bu davranışımla, o gün bugün yakamı bırakmıyan korkunç cezaları hak ettim; çektiklerimle nankörlüğümün günahını ödedimse ne mutlu! Bu nankörlük davranışımdan geliyor; ama yüreğimi öyle bir parçaladı ki böyle bir yürek hiçbir zaman bir nankörde olamaz.

Eşitsizlik üzerine söylev'ime koyacağım ithaf yazısının taslağını daha Pariste iken hazırlamıştım. Bu yazıyı Chambéri'de tamamladım, tarihin yanına da bu yerin adını yazdım; ileri geri söylenebilecek sözleri önlemek için ne Fransanın ne de Cenevrenin adını koymamayı daha uygun buldum. Cenevreye varınca, beni buraya getiren cumhuriyetçi heyecana kendimi kapıp koyuverdim. Bana karşı gösterilen itibar heyecanımı daha da arttırdı. Devletlerden herbirinde gördüğüm ikramlar, sevgi tezahürleri karşısında vatanseverlik duygularımın şahlanması, ataları-

mın mezhebine aykırı bir inanç yolu tuttuğum için vatandaşlık hakkımı kaybetmiş olmaktan duyduğum utançla karışınca, gene resmen eski mezhebime dönmeğe karar verdim. İncil bütün Hıristiyanlar için bir olduğuna, dinin temel kuralları ise sırf anlaşılmadan açıklanmaya kalkışılmak yüzünden değişikliklere uğradığına göre, hem mezhebin hem de anlaşılamıyan bu kuralların tâyini her memlekette sadece hükümdarın hakkı, kanunun emrettiği mezhebi kabul ederek o kurallara uymak ta vatandaşın vazifesi olduğunu düşünüyordum. *Ansiklopediciler* ile düşüp kalkmam, imanımı sarsmak şöyle dursun, çekişmelere, particiliklere karşı duyduğum doğal tiksinti yüzünden bu imanı pekiştirmişti bile. İnsan ve evren üzerindeki incelemeler bana her yerde ereksel nedenlerin ve bunları yöneten Us'un varlığını göstermişti. Kutsal Kitap'tan, hele birkaç yıldanberi üzerinde uğraştığım İncil'den okuyup öğrendiklerim, İsa'yı en anlamıyacak kişilerin onun hakkında yaptıkları yakışıksız ve mânasız yorumları iyice gözümden düşürmüştü. Sözün kısası, felsefe, beni dinin özüne bağlamakla, insanların ona gölge düşüren o değersiz, içinden çıkılmaz formüllerinden uzaklaştırmıştı. Aklı başında bir kimse için iki türlü hıristiyanlık olmıyacağına inandığıma göre, dinde şekil ve kural diye ne varsa bunların ancak her memleketin kanunlariyle düzenlenebileceğine de inanıyordum. Başıma bunca belâlar getiren bu kadar akla uygun, böylesine toplumsal ve barışçı prensipten de şu sonuç çıkıyordu: Madem ki Cenevre vatandaşı olmak istiyordum, öyleyse Protestan olmam, memleketimde yürürlükte bulunan mez-

hebe girmem gerekirdi. Kararımı verdim; hattâ şehir dışında oturduğum yerin ruhanî başkanı olan Protestan papazından gereken bilgileri edindim. Sadece Pastörler Kurulu huzuruna çıkmak istemiyordum. Oysa Kilise emirnamesi bu konuda kesindi; bu emirnamede benim yararıma bir istisna yapmaya razı oldular. Özel bir oturumda ikrar vermem için beş altı üyelik bir komisyon kuruldu[1]. Aksilik bu ya, hatırsayan, candan bir insan, üstelik te dostum olan pastör Pedriau, bu küçük toplantıda benim konuşmamı dinliyeceklerin o günü sevinçle beklediklerini bana söyliyecek oldu. Bu bekleniş beni öylesine ürküttü ki hazırladığım kısa bir hitabeyi üç hafta gece gündüz belledığim halde Komisyonun huzurunda şaşırıp bir tek kelimesini bile söyliyemedim ve aptal bir öğrenci durumuna düştüm. Komisyon üyeleri benim

[1] Kilise kayıtlarının bize bildirdiğine göre, Rousseau, malûm rahatsızlığı, ahlâkının "dürüst ve kusursuz" olması, üstelik te utangaç tabiatı sebebiyle Yüce Kurul huzuruna çıkarak diz çökme ve af dileme törenlerinden özürlü tutulmuş. Bu istisnada belki yazar ve kompozitör oluşunun da tesiri olmuştur. Eug. Ritter'in naklettiğine göre, o güne kadar böyle özel bir muamele hiç görülmemiş. Bir filozofun Kiliseye dönüşünü Protestanlığın bir zaferi sayan pastörlerin Rousseau hakkında istisnai bir muamele yapmış olmaları akla yakındır. Bununla beraber, Rousseau'nun Cenevre Kilisesine girişi, protestanlığı kabul etmesi demek değildir. Gerçekten protestan olması, iman etmesi, 1762 yılına raslar. Bu yolda Rahip Gaime'in kendisine verdiği öğüdü, Savoyalı Papaz (Emile, Kitap IV) kendi talebesine telkin edecektir: "Vatanınıza dönünüz, babalarınızın dinine giriniz..."

ağzımdan konuşuyorlar, ben de alık alık *evet* ya da *hayır* diye cevap veriyordum: sonunda Protestanlığa kabul olunarak vatandaşlık haklarımı elde ettim; bu sıfatla da adım, yalnız vatandaşlarla burjuvaların ödemekle mükellef oldukları vergiler kütüğüne yazıldı[1]; sonra syndic* Mussard'ın, huzurunda and içeceği Genel Konsey'in olağanüstü bir toplantısına katıldım[2]. Gerek Konseyin ve Pastörler Kurulunun bu münasebetle bana yaptıkları iyilikler, gerekse din adamları ve memurlariyle bütün vatandaşların hakkımdaki dürüst, yardımsever davranışları beni öylesine duygulandırdı ki, bir yandan temiz yürekli Deluc[3]'ün aralıksız ısrarlarına, bir yandan ve daha çok ta kendi gönlüme uyarak Cenevrede yerleşmeye, geri kalan ömrümü orada gerirmeye karar verdim. Evimi dağıtmak, ufak tefek işlerimi yoluna koymak, Madam Le Vas-

---

[1] Rousseau, 18 Florin vergi ödemekle mükellef kılındı; çok mütevazi olan bu mükellefiyetini 1754 - 57 yılları arasında muntazam olarak yerine getirdi.

* Cenevre Cumhuriyeti hükûmeti başında bulunan ve her yıl yenileri seçilen dört yüksek memurdan her birine verilen ad (Sendik).

[2] Savoie ile Cenevre arasında önemli bir toprak değişikliğini öngören Turin andlaşması müzakeratında Cenevreyi temsil edecek olan sendik Pierre Mussard, 21 Temmuz günü, olağanüstü bir konsey toplantısında Cenevre vatandaşları ve burjuvaları huzurunda and içti.

[3] J. - François De Luc (1698 - 1780), mesleği saatçiliktir. İkiyüzler Konseyi üyelerindendir. Rousseau'nun 1764 te Cenevre hükûmet erkânı ile giriştiği mücadelede onu destekliyen temsilciler partisi şeflerinden biridir.

seur ile kocasını bir yere kapılayıp geçimlerini sağlamak üzere Parise gidecek, sonra Thérèse'i alıp geri dönecektim.

Bu kararı verdikten sonra ciddî işleri bir yana bıraktım, yolculuk gününe kadar dostlarımla hoşça vakit geçirmeye koyuldum. Deluc, gelini, iki oğlu ve Thérèse ile birlikte Göl'ün çevresinde yaptığımız bir gemi gezintisi bütün eğlencelerden en çok hoşuma gideni oldu. Bu gezi nefis bir havada yedi gün sürdü. Gölün öbür ucundaki köylerin, kasabaların güzelliğini hiç unutamam; bunları birkaç yıl sonra *Nouvelle Héloïse*'da uzun uzun anlattım[1].

Cenevrede görüştüğüm kimseler arasında, sözünü ettiğim Deluc'lerden başka, şunları da sayabilirim: evvelce Pariste tanıştığımız genç pastör Vernes; bu zat sonradan umduğum gibi çıkmadı; o zamanlar köy papazı iken bugün edebiyat profesörü olan ve benden uzaklaşmayı kibarlık icabı saymış olmasına rağmen tatlı ve sevimli sohbetini her zaman aradığım M. Perdriau; o vakitler fizik profesörü iken sonradan müşavirliğe getirilen ve daha sonra da Syndic seçilen, *Eşitsizlik Üzerine Hitabe*'mi dinliyerek hayran kalan (İthaf yazısını kendisine okumamıştım) M. Jalabert; ölümüne kadar kendisiyle yazışmaya devam ettiğim, hattâ Kütüphane için bana kitaplar ısmarlayan Profesör Lullin; çeşitli vesilelerle kendisine bağlılık ve güvenimi isbat ettiğim halde herkes gibi benden yüz çevirmiş olan Profesör Vernet; bir ilâhiyatçıya her-

[1] M. Alexis François, bir makalesinde, göl etrafındaki bu gezinin J.-J. Rousseau'da tabiat duygusunun gelişmesinde büyük etkisi olduğunu açıklar.

hangi bir şey tesir edebilseydi Vernet'ye de benim yaptıklarımın tesiri olurdu; de Gauffecourt'un memuru, sonra da halefi olan, onu atlatmak isterken çok geçmeden kendisi atlatılan Chappuis; babamın eski dostlarından iken benden de dostluğunu esirgemiyen Marcet de Mézières: bu zat önceleri vatana lâyık bir insan olduğu halde, sonradan, tiyatro yazarlığına kalkışıp ta *İki Yüzler*[1] üyeliğine göz dikince, prensiplerini değiştirmiş, ömrünün son günlerinde gülünç hale gelmiştir. Fakat bütün saydıklarım arasında kendisinden en çok şey beklediğim insan Moultou[2] olmuştur: bana karşı davranışlariyle çoğu zaman içimde güvensizlik uyandırmış, en korkunç düşmanlarımla düşüp kalkmış olmasına rağmen, değer ve kabiliyetleri, ateşli fikirleriyle büyük ümitler vaadeden bu genci her zaman çok sevdim; her şeye rağmen kendisine, günün birinde hâtıramı savunacak ve dostunun öcünü alacak olan insan gözüyle bakmaktan gene de kendimi alamıyorum.

---

[1] Cenevre'de *İkiyüzler* diye anılan bu Konsey, önemli hükûmet işlerinde icraî, teşriî ve kazaî kararlar alma yetkisine sahipti.

[2] Paul Moultou (1725 - 1787), 1755'te pastörlüğe kabul edilmiş iken sonradan vicdanî mülâhazalarla kutsal görevden ayrılmış ve 1762'de *Emile*'in Cenevre makamlarınca mahkûm edilmesi üzerine Rousseau'nun müdafaasını üzerine almıştır. Rousseau, ölümünden iki ay önce, kendisiyle Paris'te buluşmuş ve ölümünden sonra yayımlanmak üzere kendisine bazı eserlerinin müsveddelerini ve bu arada *İtiraflar*'ının müsveddelerini de emanet etmişti.

Bu avârelikler arasında tek başıma gezip dolaşma zevk ve alışkanlığını kaybetmiş değildim; gölün kıyılarında sık sık uzunca gezintilere çıkıyordum; işlemeye alışkın olan kafam da bu sırada boş durmuyordu: az sonra sözünü edeceğim *Institutions politiques*[1]* adındaki eserimin tasarlanmış planı üzerinde çalışıyordum; bir *Histoire du Valais***, nesir halinde bir de trajedi yazmayı kuruyordum. Konusu Lucrèce'[2]'inkinden aşağı kalmayan bu trajedi ile, bana gülenleri mat edeceğimi umuyordum. Gerçi bu zavallıyı yayımlamak cesaretini gösterdim, ama hiçbir Fransız tiyatrosunda sahne yüzü göreceği yok. Öte yandan Tacitus üzerinde de kalemimi deniyordum; *Tarih*'inin birinci kitabını çevirdim, kâğıtlarım arasındadır[3].

---

[1] Daha Venedik'te iken yazmayı düşündüğü *Siyasal Kurumlar*'ın planı, R. Derathé'nin *J.-J. Rousseau ve devrinin iktisadi ilimleri* adlı eserinde bildirildiğine göre, 1754'te hazırlanmıştır. *İçtimai Mukavele*'nin (Cenevre yazması) denilen ilk şekli ise 1756 senesinde tamamlanmış. Rousseau bu kitapta: "Altın çağ, insan nesli için daima meçhul bir durum olarak kalmıştır" der. *Siyasal Kurumlar*'ın çeşitli parçaları, *İktisadi ilimler*, *Tiyatro üzerine mektup* adlı eserlere ve *İçtimai Mukavele*'nin son metnine aktarılmıştır.

* Türkçesi: Siyasal Kurumlar.

** Türkçesi: Valais Tarihi. (Valais, İsviçrede bir kantonun adı).

[2] Bu trajedinin ilk iki perdesi, Rousseau'nun Neuchâtel Kütüphanesinde bulunan elyazması esasına göre Th. Dufour tarafından *Annales de J.-J. Rousseau* adlı eserde yayımlanmıştır (1906, Cilt II, S. 218–244).

[3] Tacitus Tarihi tercümesinin birinci kitabı Rousseau'nun *Oeuvres posthumes* (ölümünden sonra basılan

Cenevrede dört ay kaldıktan sonra Ekim ayında Parise döndüm; yoida Gauffecourt ile karşılaşmamak için Lyon'dan geçmedim. İlkbahardan önce Cenevre'ye dönmemeyi kararlaştırmış bulunduğuma göre, kışın, eski hayatıma ve çalışmalarıma devam ettim. İlk işim, Cenevrede tanıdığım kitapçı Rey eliyle Holândada basılmakta olan *Eşitsizlik Üzerine Hitabe*'min provalarını incelemek oldu. Bu eser Cenevre Cumhuriyetine ithaf edilmiş olduğundan, bu ithafın Konsey'in hoşuna gitmemesi ihtimalini düşünerek, Cenevreye dönmemden önce orada yapacağı etkiyi anlamak istiyordum. Bu tesir hakkımda hayırlı olmadı. Katıksız bir vatanseverliğin ilhamı olan bu ithaf bana Konseyde düşmanlar kazandırdı, burjuvaların da kıskançlığını sağladı. O zamanlar baş Syndic olan M. Chouet bana saygılı, fakat soğuk bir mektup yazdı; bu mektup kâğıtlarım arasında 3 Numaralı tomardadır[1].

[1] Eser, Cenevre Konseyine 18 Haziran tarihinde Sendik Jean-Louis Chouet tarafından bizzat takdim edilmiştir. Bu zat, aynı gün Rousseau'ya yazdığı mektubunda: "Ancak müstesna bir kabiliyet ve değer mahsulü olan böyle eserlerle sizin gibi yurttaşlarının temayüz ettiklerini görmekten Vatan Büyükleri daima derin bir haz duyarlar" demektedir. Bu mektupta soğuk bir taraf yoktur. Gerçi Cenevreliler, Rousseau'nun cüretli, hattâ sert buldukları fikirleriyle sarsılmışlardır. Baş sendik J.-L. Du Pan, Rousseau'ya yazdığı 20 Haziran tarihli mektupta: "Siz bizi olduğumuz gibi

eserler) ünde yayımlanmıştır. (1781, Cilt II, S 2-223). Abbé de La Porte'a yazdığı bir mektupta Rousseau, bu tercümenin çok kusurlu, yayımlanamıyacak durumda olduğunu söyler.

Bazı özel kişilerden, bu arada De Luc'ten, Jalabert'den birkaç tebrik yazısı geldi, hepsi o kadar. Bu eserin dile getirdiği gönül sevgisinden dolayı benden gerçekten hoşnut kalan bir Cenevreli çıkmadı. Bu ilgisizliğin farkına kim vardıysa üzüldü. Hatırlarım, bir gün Madam Dupin'in konağında Cenevre Cumhuriyeti temsilcisi M. Crommelin'in[1] de bulunduğu bir öğle yemeği sofrasında, M. de Mairan, ortadan, Konsey'in bu eserim için bana bir hediye vermesi, saygı ve itibar göstermesi gerektiğini, bunu yapmazsa ayıp edeceğini söyledi. Kara yürekli, âdi ruhlu bir insan olan Crommelin, benim önümde bir şey söylemeğe cesaret etmedi, ama öyle bir yüzünü buruşturdu ki bunu gören Madam Dupin gülümsedi. Kendi gönlümü doyurmasından gayrı bu eserin bana tek yararı, dostlarımın, sonra da onlardan örneklenen halkın bana verdiği *Vatandaş* payesi oldu. Bu payeyi, gerektiğinden fazla hak ettiğim için de, bir zaman sonra kaybettim.

Eğer kalbimde daha çok yer tutan başka sebeplerin yardımı olmasaydı, bu başarısızlık beni Cenevrede yerleşmekten vazgeçiremezdi. M. d'Epinay La Chevrette şatosuna bir kanat eklemek istiyor, bu

[1] Jean-Pierre Crommelin (1716-1768) İkiyüzler Konseyi üyelerinden iken sonradan Küçük Konsey üyeliğine seçilen Crommelin, 1763-1768 arasında Fransa kıralı nezdinde Cenevre Cumhuriyeti elçiliği yapmıştır.

değil, olmamız gerektiği gibi tasvir etmişsiniz" der ve bu sözlerle Rousseau'nun görüş hatalarından birini isabetle ifade etmiş olur.

eksiği tamamlamak için büyük masraflara girişiyordu. Bir gün Madam d'Epinay ile beraber bu yapıyı görmeğe gidişimizde gezintimizi bir çeyrek fersah ötedeki su deposuna kadar uzattık. Parka lâzım olan suyu sağlayan bu depo, Montmorency ormanı sınırında idi. Gene oracıkta, güzel bir sebze bahçesi ile, *L'Hermitage* adı verilen yıkık dökük bir de kulübeceğiz vardı. Cenevre yolculuğumdan önce ilk görüşümde bu yapyalnız ve pek hoş yapı gözümü almış, heyecana kapılarak: Ah, Madam, ne güzelim evceğiz! İşte tam bana göre bir barınak! demekten kendimi alamamıştım. Madam d'Epinay bu sözlerim üzerinde fazla durmamıştı. Fakat bu ikinci gidişimde eski yıkık kulübenin yerinde hemen hemen baştanbaşa yeni bir yapı, üç kişilik bir aile için gayet kullanışlı ve pek güzel tertiplenmiş küçük bir ev bulunca şaşırıp kaldım. Madam d'Epinay bu evi, şatodaki yapıdan biraz malzeme ve birkaç işçi ayırtarak sessiz sedasız, pek az masrafla yaptırmıştı. Bu şaşkınlığımı görünce: Yabani herifim, dedi, işte barınağın! Onu sen beğenmiştin, dostun da sana hediye ediyor. Umarım ki benden uzaklaşmak için beslediğin o korkunç fikri aklından çıkarır. Hayatım boyunca bundan daha derin, daha tatlı duygulandığımı bilmiyorum. Dostumun yardımsever elini gözyaşlarımla ıslattım. Gerçi hemen o anda kararımı değiştirmedim, ama bu kararım çok sarsıldı. Ümidinin boşa çıkmasını istemiyen Maram d'Epinay o kadar ısrar etti, beni caydırmak için öyle yollara, hattâ Madam Le Vasseur ile kızına varıncıya kadar öyle kimselerin aracılığına başvurdu ki, sonunda üstün geldi. Vatanımda yerleşmekten

vazgeçerek *L'Hermitage*'da oturmıya karar verdim, söz verdim. Yeni yapı kuruyuncaya kadar, Madam d'Epinay bütün mobilyaları hazırlattı, artık ilkbaharda eve taşınmamız için her şey tamam olmuştu[1].

Fransada kalma kararıma büyük ölçüde tesir eden bir olay da Voltaire'in Cenevre hükûmeti nezdinde vazife almasıydı[2]: bu adamın orada bir devrim yapacağını, beni Paristen kaçıran toplum hayatının, kibar çevre âdetlerinin, atıp tutmaların bu sefer kendi vatanımda da karşıma çıkacağını, gene durmadan savaşmam gerekeceğini, ya çekilmez bir ukalâ ya da bir ödlek, kötü bir vatandaş olmak yollarından

[1] Burada bahis konusu görüşmenin 1755 son baharında cereyan etmiş olması gerekir. Fakat *Ermitage*'a yerleşme işi, Rousseau'nun anlattığından çok daha meseleli olmuştur. Mektuplarından anlaşıldığına göre, 1756 Martında hâlâ tereddüt etmekte idi. Madam d'Epinay, yazarımıza bir de gelir sağlamayı teklif edince, Rousseau büyük bir şiddetle tepki göstermişti: "Bu teklif beni iliklerime kadar dondurdu. Bir dostu bir uşak durumuna düşürmeye kalkışmakla menfaatlerinizi ne kadar yanlış anlıyorsunuz!" der Rousseau. İşte Madam d'Epinay'nın cevabı: "Mektubunuz önce beni güldürmüştü; onu o kadar garip buldum ki! Sonradan, sizin hesabınıza üzdü bu mektup beni." Ve Rousseau'nun cevabı: "Eğer mümkünse, başkaca hiçbir vazife ile mükellef kılınmak istemem." Sonra da 22 Mart tarihli bir pusulada şöyle yazar: "Siz üstün geldiniz. Pâques Yortusunu gidip Ermitage'da geçireceğim." Birkaç gün sonra da şunları yazacaktır: "Kararımı her ne kadar kesin olarak vermiş bulunuyorsam da, evimden çıkıncaya kadar sürecek azaplı bir buhran içerisindeyim."

[2] Voltaire bu görevi 1755 Şubatında aldı.

birini seçmek zorunda kalacağımı kestirmiştim. Son eserim hakkında Voltaire'in yazdığı mektubu cevaplandırırken, satırlar arasında, bu kaygılarıma işaret etmek fırsatını buldum[1]. Yazımın yaptığı tesir korkularımı pekiştirdi. O günden sonra artık Cenevre diye bir şey yoktu benim için; bu hükümde yanılmış değildim. Eğer tabiatıma uygun düşseydi, belki de

[1] Voltaire'in 30 Ağustos tarihli mektubu, *Mercure de France* dergisinin Ekim 1755 tarihli sayısında yayımlandı. "Eserinizi okuyunca, insanın dört ayak üstünde yürüyesi geliyor" diye yazar Voltaire. Rousseau, "kaygılarına işaret etmek" şöyle dursun, 10 Ekim tarihli cevabında son derece naziktir: "Vatanıma şeref vermeniz beni pek duygulandırdı. Yurttaşlarımın minnettarlığına ben de katılırım. Onlara vereceğiniz irfan, faydalarını gösterdikçe bu minnettarlığın daha da artacağını ümit ederim. Seçtiğiniz yurdu güzelleştiriniz; feyzinize lâyık olan bir milleti aydınlattınız. Erdemleri ve hürriyeti pek güzel tasvir etmesini bilen siz, onları hudutlarımız içinde ve yazılarınızda sevmesini de bize öğretin."

Rousseau, Cenevreli dostlarına yazdığı mektuplarda hislerini pek açığa vurmak istemez. 16 Aralık 1754'te Jallabert'e şöyle yazar: "Onların (Voltaire ile yeğeni) orada bulunuşu, şehriniz için ancak bir şereftir. Temenni edelim ki edebiyatcılarımız arasında hâkim olan huzuru bozmasınlar...". 2 Ocak 1755 te Vernes'e de: "Kendisi (Voltaire) hakkında beslediğim peşin hükümleri haklı çıkarmasını hiçbir zaman bu kadar kuvvetle arzulamadım". 20 Kasım 1755 te ise Cenevre'de yerleşmek niyetinde olmadığını Jallabert'e bildirir. Nota kopyacılığı ile orada geçinemiyeceğini ve yurttaşlarının "havaî zevklerini" besler görünmek istemediğini açıklar.

gidip fırtınaya göğüs germek daha doğru olurdu. Ama benim gibi pısırık, konuşmasını bilmiyen bir insan, tek başına, mütecaviz, haris, büyüklerin itibarını kazanmış, kadınlarla gençlerin baş tacı olmuş bir dil ebesine karşı ne yapabilirdi? Cesaretimi boş yere tehlikeye atmaktan çekindim. Sadece sakin tabiatıma, huzur içinde yaşamıya karşı duyduğum sevgiye kulak verdim; eğer aldandımsa, bugün de bu konuda aldanmaktayım. Cenevre'den uzaklaşmakla başıma açabileceğim büyük dertlerden kendimi korumuş oluyordum. Öte yandan, içimdeki bütün vatanseverlik ateşine rağmen, memleketim için önemli, faydalı bir iş yapabilmiş olacağımı bugün de ummuyorum.

Aşağı yukarı gene bu tarihlerde Cenevrede yerleşen Tronchin, bir müddet sonra marifetlerini göstermeğe Parise geldi ve kucak dolusu paralar kazandı[1]. Gelir gelmez, Şövalye de Jaucourt ile beraber beni ziyaret etti. Madam d'Epinay kendisine hususi surette muayene olmak istiyordu; ama etrafını saran hastalar çemberini yarmak kolay iş değildi. Benden yardım istedi. Madamı görmeğe gitmesini Tronchin'den rica ettim. Böylece, benim aracılığımla başlıyan münasebetleri, sonradan benim zararıma dönüp pekişti. Alnıma böyle yazılmış: Ne zaman iki ayrı dostumu birbiriyle tanıştırsam, hemen birleşerek bana

[1] Théodore Tronchin (1709 - 1781), devrinin en şöhretli hekimlerinden biri idi. Voltaire'in Cenevre'ye gelişinden altı ay önce orada yerleşmiş ve onun öz hekimi olmuştu. Duc d'Orléans'ın çocuklarını aşılamak üzere 1756'da Paris'e gitmiş, Bilimler Akademisine girmiş, Duc d'Orléans'ın baş hekimi olmuştur.

karşı cephe alırlar. Gerçi Tronchin'ler[1] vatanlarını satmak yolunda kurdukları kumpaslarda hep benim can düşmanım kesilmişlerdir; ama doktor uzun zaman beni dost bildi; hattâ Cenevreye dönüşümden sonra bir mektupla bana fahrî kütüphane müdürlüğünü teklif etti. Fakat ben kararımı vermiştim, bu teklifle yolumdan şaşmadım[2].

O sıralarda M. d'Holbach'ın konağına gidiyordum: Madam de Francueil gibi, Madam d'Holbach ta Cenevrede bulunduğum sırada ölmüştü; kocasını yoklamam için bu bir fırsat oldu. Ölüm haberini veren Diderot, M. d'Holbach'ın çok üzgün olduğunu da söyledi. Yası yüreğime dokundu. Bu nazik kadının kaybına ben de pek yanmıştım. M. d'Holbach'a bir tâziyet mektubu gönderdim. Bu acı olay bana bütün ettiklerini unutturmuştu. Ben Cenevreden, o da Grimm ve başka dostlariyle birlikte avunmak için çıktığı Fransa gezisinden dönünce kendisini görmeğe gittim. Bu ziyaretlere *L'Hermitage*'a taşınıncaya ka-

---

[1] Servetleri ve şahsî değerleriyle Tronchin'ler âdeta bir kabile teşkil ederler. Voltaire, aynı aileden bir doktor, bir banker, bir tiyatro yazarı ve bir avukata raslamıştır. İçlerinden ikiyüzler Konseyine üye olanlar vardır ve bu Konseyde menfiler partisini (halk egemenliğine karşı olan parti) desteklemişlerdir.

[2] Rousseau, 27 Şubat 1757 tarihli mektubunda Tronchin'e şöyle yazar: "Ya böyle bir vazifeyi yerine getirmek için lüzumlu bilgileri nereden edineceğim? Kitapları tanımam. Hangi kitabın hangi basısı iyidir, hiçbir zaman farkında olmadım. Grekçe hiç bilmem, lâtinceyi pek az bilirim, zerre kadar da hâfızam yoktur. Ne yaman bir kütüphaneci olurum, değil mi?"

dar devam etti. Çevresindekiler, M. d'Holback ile henüz görüşmiyen Madam d'Epinay'nin kendi satosu yanında benim için bir ev döşetmiş olduğunu haber alınca, alaylar üzerime dolu gibi yağdı: Pariste poh-pohlanmaya, eğlenceli hayat sürmeğe alışmış olan benim, bu yalnızlığa on beş günden fazla dayanamıyacağımı söylüyorlardı. Bense, kendimi tanıdığım için, kimsenin lâfına kulak asmadan kendi işime baktım. M. d'Holback'ın bana bir iyiliği de dokundu*: seksenini aşmış olan Le Vasseur'e bir yer buldu; bu ihtiyarcık evde karısına ayak bağı oluyor, Madam Le Vasseur de onu başından savmam için bana yalvarıp duruyordu. Onu Düşkünler Yurduna yerleştirdiler; bir yandan ihtiyarlık, bir yandan da ailesinden ayrılmanın acısı, zavallıyı yurda girişinden çok kısa zaman sonra mezara götürdü. Ölümü karısiyle çocuklarına pek fazla dokunmadı; ama babasına çok düşkün olan Thérèse hem onun kaybına yandı, hem de tam ömrünün son günlerinde gidip eller elinde ölmüş olmasının acısını bir türlü unutamadı.

Aşağı yukarı o tarihlerde hiç beklemediğim çok eski bir ahbap ziyaretime geldi. Dostum Venture'den bahsetmek istiyorum: hiç aklımda yokken bir sabah

---

* Hâfızamın bana oynadığı oyunların işte yeni bir örneği: Bu satırları yazdıktan çok sonra karımla ihtiyar babacığına dair konuşurken öğrendim ki, onu Kimsesizler Yurduna yerleştiren M. d'Holback değil, M. de Chenonceaux imiş; bu zat o zamanlar Yurdun yönetim kurulu üyelerindenmiş. İşin aslını o kadar unutmuşum ki ve d'Holback fikri kafamda öylesine yer etmiş ki, bu yardımı yapanın d'Holback olduğuna yemin edebilirdim. (Rousseau'nun notu)

çıkageldi. Yanında biri daha vardı. Onu ne kadar değişmiş buldum! O eski ince, zarif tavırları yerine, üstüne bir külhanbeyi edası gelmişti ki karşısında açılıp saçılmama engel oldu. Ya ona eski gözle bakmıyordum, ya uçarılık inceliğini, zekâsını köreltmişti, ya da gençliğin verdiği o ilk parlaklık gençliğiyle beraber uçup gitmişti. Kendisine hiç yakınlık göstermedim, ayrılırken de soğukça ayrıldık. Fakat o gidince, eski arkadaşlarımızın hâtırası, içimde, bütün canlılığiyle, gençlik yıllarıma ait hâtıraları uyandırdı; değişiklikte şimdi Venture'den geri kalmıyan o melek kadına onca gönül enginliği, gönül zenginliğiyle sunulan o yılları düşündüm; sonra o mutlu çağların ufak tefek olaylarını: bir kere ellerini öpmeyi biricik lûtuf saydığımız halde, derin, tatlı, unutulmaz hasreti hâlâ içimde yaşıyan o iki sevimli genç kızın arasında Tourne'da geçirdiğim bir roman havasiyle dolu o günü, o günün sâf duygularını, genç bir kalbin, o vakitler bütün gücü ile duyduğum ve hiç tükenmiyeceğini sandığım o nefis çılgınlıklarını hatırladım, ve bütün bu çağrışımlar tatlı tatlı ağlattı beni; gençliğime, bir daha geri gelmiyecek olan bütün o heyecanlara içim yandı. Ah, eğer geç ve meşum bir dönüşle geri geldikleri zaman başıma ne işler açacaklarını bilmiş olsaydım, daha da çok ağlardım.

Paris'i bırakıp ta *L'Hermitage*'a çekileceğim baharın öncesi kış, tam gönlüme göre bir mutluluğa erdim, hem de katıksız bir mutluluk! Birkaç piyesiyle tanınmış olan Nancy Akademisi üyelerinden Palis-

sot[1]'nun yeni bir eseri Luneville'de Polonya kıralı huzurunda temsil ediliyordu. Yazar bu piyesine, elinde bir kalem, Kıral ile boy ölçüşmeye yeltenen bir kişi koymakla Majesteye yaranmak istemişti, besbelli. Huzurunda bu yoldan şahıslara çatmağa cüret edilmesi, asîl ruhlu bir insan olan, üstelik te taşlamayı sevmiyen Stanislas'ı öfkelendirmiş. Bu hükümdarın emriyle d'Alembert ile bana birer mektup yazan Kont de Tressan, Majeste Kıralın Palissot'yu kendi Akademisinden kovmak kararında olduğunu bildirdi. Bu yazıya verdiğim cevapta, Palissot'nun affedilmesi için Polonya Kıralı nezdinde iltimasta bulunmasını Konttan ısrarla rica ettim. Palissot affedildi, M. de Tressan bana bunu Kıral adına bildirirken, bu olayın Akademi siciline geçirileceğini de ilâve etti. Cevabımda, bu işlemin bir aftan ziyade bir cezanın devamı olacağına işaret ettim. Israrım sonunda sicile kayıt düşülmiyeceği ve bu olaydan resmî hiçbir iz kalmıyacağı vaadini aldım. Bütün bu yazışmalar boyunca gerek Kıralın, gerek Kont de Tressan'ın hakkımdaki büyük takdir ve saygı sözleri göğsümü kabarttı. Bu vesile ile şunu hissettim ki, kendileri takdir ve saygıya lâyık olan kişilerin takdirini kazanmak, insanın ruhunda şöhret hırsının verdiğinden daha yüce ve daha tatlı bir haz yaratıyor. M. de Tressan'ın yazı-

[1] Charles Palissot (1730 - 1814). Çok genç yaşta trajedi ve komedi yazarlığına başlamış, 23 yaşında iken Nancy Akademisi üyesi olmuş, *Encyclopédie*'cilere karşı savaşa girişmiş ve 1755 Kasımında Nancy'de Polonya Kıralının huzurunda, Rousseau'yu tahkir edercesine alaya alan bir komedi temsil ettirmiştir.

larıyla benim cevaplarımın birer örneğini mektuplar koleksiyonuma geçirdim; Asılları, A. 9, 10 ve 11 numaralı evrak tomarlarındadır[1].

Bu İtiraflar bir gün ortaya çıkacak olursa, izlerini silmek istediğim bir olayın hâtırasını kendi kalemimle ebedîleştirmiş olacağını bilmiyor değilim. Ama neyleyim ki daha böyle nicelerini istemeden açıklıyorum. Teşebbüsümün hep göz önünde tuttuğum büyük amacı, bu teşebbüsü alabildiğine yerine getirmenin benim için kaçınılmaz bir ödev oluşu karşısında, amacıma varmaktan beni alıkoyabilecek ufak tefek mülâhazalar yolumu engelliyemez. İçinde bulunduğum şu çok garip, büsbütün eşsiz durumda bütün varlığımla gerçeğin emrindeyim; hatır, gönül sayacak halde değilim. Beni iyice tanımak için, iyi kötü bütün yönlerimle tanımak gerek. İtiraflarım, çaresiz, birçok kişinin itiraflarına bağlı: Onlarınkileri de benimkileri de, kendi yönümden, aynı açık yüreklilikle yazıyorum; kendimi korumadığım gibi başkalarını da korumak zorunluluğunu duymuyorum, hattâ onları daha da gözetiyorum. Niyetim, daima hakça, daima gerçeğe göre konuşmak, mümkün ol-

[1] 20 Aralık 1755 ile 17 Ocak 1756 tarihleri arasında cereyan etmiş olan bu yazışma ile ilgili mektuplar. Rousseau'nun *Genel Mektuplar*'ı arasında yayımlanmıştır. Bunların sonunda Palissot'nun Rousseau'ya yazdığı ve kendisini, gösterdiği yüce yürekliliklerden ötürü tebrik ettiği mektup yer almaktadır. Bu mektubunda Palissot: "Bu davranışınız bana, eserlerinizde her zaman bulamadığım gerçek filozofu gösterdi" demektedir. Ancak bu mektup Rousseau'nun eline varmamıştır.

dukça başkaları için iyi şeyler söylemek, yalnız bana edilen kötülükleri, o da açıklamağa mecbur oldukça, açıklamaktadır. Beni düşürdükleri şu durumda, daha fazlasını benden istemeğe kimin hakkı olabilir? İtiraflarımı, ne kendi sağlığımda ne de ilgili kişilerin sağlığında yayımlamak için yazıyorum[1]. Eğer kendi kaderimi ve şu yazılarınkini çizmek elimde olsaydı, onları kendimin ve bu satırlarda adı geçenlerin ölümünden ancak uzun zaman sonra ortaya çıkarırdım. Fakat gerçek korkusu ile titriyen kudretli cellâtlarımın bu yazıları yok etmek için harcadıkları çabalar, onları korumak yolunda en açık bir hakkın ve en titiz bir adaletin bana verdiği bütün imkânlara baş vurmaya zorluyor beni. Eğer vücudumla beraber hâtıram da silinecek olsaydı, başkalarına zarar vermektense, hayatın bu haksız ve geçici utancına ağzımı açmadan katlanırdım. Ama madem ki eninde sonunda adımın yaşaması gerekiyor, o adla beraber onu taşıyan mutsuz kişinin hâtırasını da — zalim düşmanların her fırsatta göstermeğe çabaladıkları şekilde değil de, gerçekten olduğu gibi — iletmeğe çalışmam lâzım.

SEKİZİNCİ KİTABIN SONU

---

[1] Bu kuruntular, 1764 tarihini taşıyan Neuchâtel yazmasının önsözünde mevcuttur.

Bu sekizinci kitabın son satırları, Rousseau'nun, 1769 yılı sonunda, İtiraflar'ın bir kısmını, özellikle ikinci kısmını henüz okutmak niyetinde olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır. Fakat bir sene sonra hepsini okutacaktır. İtiraflarının "çaresiz, birçok kişinin itiraflarına bağlı" bulunduğu fikri, IX uncu Kitap'taki olayların açık habercisidir.

DOKUZUNCU KİTAP

L'Hermitage'a yerleşmenin sabırsızlığı içinde, bahara kadar bekliyemedim: Holback takımı, üç aya varmadan yalnızlığa dayanamayıp köskös Parise, onların yanına döneceğim yolunda yüksekten atarak arkamdan yuh çekedursun, ben evimin hazır olduğunu duyar duymaz hemen yola çıktım. On beş yıldan beri kendi dünyamın dışında yaşamıştım; tam o dünyaya kavuşacağım sırada onların alaylarına kulak bile asmadım. Elimde olmadan toplum içine düştüm düşeli, gün geçmiyordu ki sevgili *Charmette'*-imi ve orada sürdüğüm tatlı hayatı hasretle anmıyayım. Kırlarda, tek başına yaşamak için yaradılmış bir adamdım ben; başka yerde mutluluk olamazdı benim için. Venedikte, bir çeşit devlet temsilciliğinin vekarı içinde, ilerleyip yükselme tasarılariyle göğsüm kabararak resmî işlerimi görürken; Pariste, kibar salonların baş döndüren çevresinde, gönülde arzular uyandıran büyük akşam sofralarında, o pırıl pırıl yanan tiyatrolarda, şan ve şeref sarhoşluğu içinde, hep korularımın, derelerimin, tek başıma yaptığım gezintilerimin hâtırası beni avutur, içime dert olur, yüreğimi birtakım arzular, özleyişlerle doldururdu. Yüklenmeye razı olduğum her görevin, başarı hırsıyla zaman zaman beni gayrete getirmiş olan her tasarının bir tek amacı vardı: Günün birinde o mutlu kır hayatına kavuşmak. İşte artık o amaca ulaşmanın sevinci içinde idim. Oraya beni götürebilecek tek yo-

dun ancak hatırı sayılır bir varlık olduğunu sanmıştım; erişemediğim o zenginlikten, şu güzel durumun sayesinde pekâlâ vazgeçebileceğimi, aynı amaca tam ters bir yoldan da varabileceğimi düşünüyordum. On para gelirim yoktu, ama adım vardı, değerlerim vardı; kanaatkârdım; üstelik el içine çıkmak için gerekli o yıkıcı ihtiyaçlardan da kendimi sıyırmıştım. Öte yandan, tembeldim, ama canım isteyince çalışkan olabiliyordum; benimki, bir haytanın tembelliğinden ziyade, keyfince çalışmayı seven bağımsız bir insanın tembelliği idi. Nota kopyacılığı ne parlak bir işti, ne de verimli; ama sağlamdı. Bu mesleği seçmek cesaretini göstermiş olmam kibarlar çevresinde hoş karşılanıyordu. Hesabımca iş eksik olmıyacaktı ve eğer iyi çalışırsam geliri geçimime yetecekti. *Köyün Kâhini* ile öbür yazılarımın getirdiği paradan cebimde kalan iki bin frank beni darda bırakmıyacak bir yedek akçe olacak, tezgâhtaki yeni eserlerim ise, kitapçılardan açıktan para sızdırmadan, kendimi fazla sıkıya sokmadan, hattâ gezintilere de vakit ayırarak rahat rahat çalışmamı sağlıyabilecekti. Her üyesi yararlı olan üç kişilik küçük ailemin geçimi için pek öyle fazla bir paraya lüzum yoktu. Sözün kısası, gelirim, isteklerimle ihtiyaçlarıma uydurulunca, heves edip seçtiğim meslekte bana sonuna kadar rahat ve mesut bir hayat sağlıyabilecekti.

Kendime en kârlı mesleği seçebilirdim: Kalemimi nota kopyacılığına bağlıyacak yerde, büsbütün yazarlıkta kullanırdım; başlangıçta gösterdiğim ve devam edeceğine güvendiğim başarılar sayesinde, iyi eserler yayımlama kaygısına biraz da yazarlık siyaseti ekli-

yerek, yazılarının gelıriyle ferah, hattâ bolluk içinde yaşıyabilirdim. Amə hissettim ki ekmek parası için yazı yazmak, çok geçmeden, istidadımı söndürecek, kalemimden ziyade kalbimde yaşıyan, dik başlı, yüce bir düşünüşün mayasiyle yoğurulmuş olan, bütün besinini de bundan alan sanatımı öldürecek. Sade para gözeten bir kalemden sağlam, yüce hiçbir şey çıkmaz. İhtiyaç, belki de kazanç hırsı, beni iyi işten ziyade çabuk işe zorlıyacaktı. Başarı kaygısı beni hile yollarına saptırmasa da, faydalı ve gerçek sözler yerine, çoğunluğun hoşlanacağı şeyleri söyletecekti bana; o zaman, seçkin bir yazar olabilecek iken bir kalemşör olmaktan ö eye geçemiyecektim. Yok, yok, dün de bugün de şunu hissetmişimdir ki yazarlık, bir meslek halini almadıkça saygı görür, alkışlanır. İnsan, hayatını kazanma kaygısı ile düşünmeğe kalkarsa, yüce düşüncelere ulaşamaz kolay kolay. Büyük gerçekler söyliyebilmek, böyle bir şeyi göze alabilmek için başarıya bel bağlamamak gerekir. Ben eserlerimi halkın önüne koyarken, yazdıklarımın kamu yararına olduğu kanısında idim, başka hiçbir kaygım yoktu. Kitaplarım satılmamış olsaydı da gene sanatım beni doyururdu; zaten onların satışını sağlıyan da bu idi.

9 Nisan 1756 da, bir daha oturmamak üzere Pariısten ayrıldım. Bundan sonra Pariste olsun, Londra'da olsun, başka şehirlerde olsun, ya geçici, ya da isteğim dışındaki kısa süreli misafirliklerimi oturmak saymıyorum. Madam d'Epinay arabasiyle gelip üçümüzü de aldı; çiftlik kâhyası da birkaç parça eşyamı arabaya yükledi; aynı gün yeni evime yerleştim. Küçük yuvamı sade, fakat temiz, hattâ zevkle döşenip dayanmış

buldum. Bu eşyaları tertiplemekte emeği geçen eller, o eşyaya gözümde paha biçilmez bir değer veriyordu. Kendi eçtiğim ve bir dostun sırf benim için yaptırdığı bu evde onun misafiri olmak, tadına doyulmaz bir şeydi.

Hava soğuk, hattâ yerler hâlâ karlı olduğu halde toprak yeşermeğe başlamıştı. Ötede beride kır menekşeleri, çuha çiçekleri görülüyordu; ağaçlar tomurcuklanmıya başlamıştı. Daha geldiğimiz gece, evin yanıbaşındaki ormandan ilk bülbülün sesini, hemen penceremin önünde ötüyormuş gibi duydum. Hafif bir uykudan uyandığım zaman, taşındığımızı unutarak kendimi hâlâ Grenelle sokağında sanırken, bu çilemeyi duyunca titredim ve taşkın bir sevinçle haykırdım: Hele şükür, bütün dileklerin yerine geldi! İlk işim, etrafımı çevreleyen kırlarda ne var ne yoksa birer birer incelemek oldu. Daha evin içinde yerleşmeğe bakmadan, yapacağım gezintileri tertiplemeğe koyuldum. Geldiğimizin ertesi günü, evin etrafında gezip dolaşmadığım bir patika, bir bataklık, bir koruluk, bir köşe kalmadı. Bu cana yakın barınağın hangi tarafına baksam, tam gönlüme göre olduğunu hissediyordum. İnsanlardan uzak, fakat vahşî olmıyan bu tabiat köşesi, hayalimi tâ dünyanın öbür ucuna kadar götürüyordu. Şehirlerin yakınında raslanmıyan ince güzellikler vardı onda; insan bir anda kendini orada buluverince, Parisin dört fersah ötesinde olduğuna inanamazdı[1].

[1] Rousseau'nun, Hermitage'a yerleşmesinden az sonra Madam d'Epinay'ye yazdığı ve içinde sevincini açığa vurduğu mektubundan: "Buraya gelişimden bu yana havaların uygun gitmemesine rağmen, hayatı-

Birkaç gün bütün çılgınlığımla kırların tadını çıkardıktan sonra, kitaplarımı, defterlerimi bir düzene sokmak ve yapacağım işleri yoluna koymak sırası geldiğini düşündüm. Öğle öncelerini, her zamanki gibi, nota kopyacılığına, öğle sonralarını da, elimde küçük not defterimle kalemim, gezintilere ayırdım: ancak açık havada rahatça yazıp düşünmeğe alıştığım için bu usulü değiştirmek niyetinde değildim; hemen kapının önünde diyebileceğim Montmorency ormanını bundan böyle kendime çalışma odası seçmiştim. Başlanmış birtakım yazılarım vardı: Onları bir gözden geçirdim. Niyet bakımından cömert bir ölçü tutmuştum; fakat şehir hayatının gürültüsü içinde bunların uygulanması o zamana kadar ağır yürümüştü. Bu işlere biraz hız vermek için avareliklerden sıyrılacağım bir zamanı gözlüyordum. Bu bekleyiş yıllarını gene de boş geçirmediğimi sanıyorum; sık sık hastalanan, boyuna La Chevrette'te, Epinay'de, Eaubonne'da, Montmorency şatosunda[1] kalan, çoğu zaman birtakım

[1] Mültezim M. de La Live de Bellegarde'ın 1731 de satın aldığı La Chevrette şatosu, La Live d'Epinay'lerin en çok severek oturdukları bir yerdi. Epinay sözü ile, 1742 de satın alınmış olan La Briche şatosu anlaşılmak gerekir; 1762 de kocasının azlinden sonra Madam d'Epinay yazlık ikametgâhını buraya nakletti. Eaubonne, Meaux Timarı toprakları içindeki büyük parkta, etrafı duvarlarla çevrili bir yurtluktu. Burasını Madam d'Houdetot birkaç yaz kiralamıştı. Montmorency şatosuna gelince, dük ve düşes de Luxembourg'un oturdukları şatodur.

mın en huzurlu ve en tatlı üç gününü yaşadım...". Bir hafta sonra da şöyle yazar: "Buradaki hayatım beni gittikçe sarıyor. Ya siz ya ben değişmezsek, buradan hiç çıkmıyacağım."

işsiz güçsüz meraklıların ziyaretleriyle evinde rahatı kaçan, daima günün yarısını nota kopyacılığına harcayan benim gibisi için, *L'Hermitage*'da ve Montmorency'de bulunduğum altı yıl boyunca yazdıklarımın hesabı tutulursa, bu müddet içinde vaktini kaybetmiş denilse bile, bunu aylaklıkla geçirmiş denilemez, sanırım.

Tezgâhta bekliyen yazılarımdan üzerinde en uzun fikir yorduğum ve en fazla zevkle uğraştığım *Siyasî Kurumlar* idi. Ömrüm oldukça işleyip geliştirmeye niyet ettiğim bu eserin bana ebedi şöhret sağlayacağını düşünüyordum. On üç, on dört yıl önce, Venedikte bulunduğum sırada, onca öğdükleri bu hükûmetin noksan taraflarını belirtmek fırsatı birkaç defa elime geçmiş, bu vesile ile zihnimde kitabımın ilk fikri doğmuştu. O günden bu yana, tarih boyunca ahlâk fikrinin gelişmesi konusunda incelemelerde bulunmuş, görüşlerimi hayli genişletmiştim. Şunu anlamıştım ki her şeyin kökü siyasete dayanır ve ne yapılırsa yapılsın, bir millet, hükûmetinin yapısı onu ne şekle sokarsa, aslâ ondan başka türlü olamaz. Böylece, mümkün olan en iyi hükûmet yapısı, bu büyük dâva, fikrimce şu soruya varıyordu: Bir milleti en erdemli, en aydın, en olgun, yani alabildiğine geniş anlamiyle, en iyi millet yapacak hükûmetin kuruluşu ne türlü olmalıdır? Bu sorunun, aralarında farklılık bulunsa da, şu başka soru ile yakın ilgisi var gibi gelmişti bana; kuruluşu yönünden her zaman kanunlara en saygılı hükûmet hangisidir? Bundan da: Kanun nedir? suali ve eş önemde zincirleme birtakım sorular çıkıyordu. Bütün bunların beni, insanlığın mutluluğu için faydalı, hele kendi

vatanımınki için yararlı olan büyük gerçeklere ulaş-tırdığını görüyordum. Son gidişimde, Cenevrede, fikirlerime uygun düşen gereği kadar âdil ve açık kanun ve hürriyet kavramlarına raslıyamamıştım. Onlara bu kavramları böyle dolaylı bir yoldan vermenin, vatandaşlarımın onurunu koruyacak ve bu konuda kendilerinden bir parça daha ileri görüşlü olmamı bağışlatacak en iyi şekil olacağını düşünmüştüm.

Bu eser üzerinde beş altı yıldan beri çalışmama rağmen henüz hiç ilerleme sağlayamamıştım. Bu çeşitten kitapların yazılması, engin düşünme, vakit ve sükûnet ister. Üstelik ben eserimi, söz gelişi, hırsızlama yazıyordum; niyetimi hiç kimseye, hattâ Diderot'ya bile açıklamak istemiyordum. Yazımın, ait olduğu memleket ve çağ için fazla cesur görülmesinden ve dostlarımın göstereceği telâşın işime ket vurmasından korkuyordum*. Hattâ sağlığımda yayımlanabilmesi için vakitlice ve gerektiği şekilde yazılıp yazılamayacağını bile kestiremiyordum. Konuma, hiçbir baskı altında kalmadan, benden beklediği hüviyeti verebilmek istiyordum. Tabiatımda hicivcilik bulunmadığı, tenkitlerimi herhangi bir şahsa yöneltmeyi de düşünmediğim için, hiçbir insaf sahibi beni elbette suçlandıra-

* Beni en çok ürküten, Duclos'nun söz götürmez, müsamahasız tenkitleri idi: Çünkü, Diderot bahsinde, bilmem neden, onunla yaptığımız her tartışmada, tabiatımda bulunmıyan bir saldırganlık, bir yırtıcılık geliyordu üstüme. Bu sebeple, hiç hatır ve taraf gözetmeden, sadece muhakeme kuvvetinden yararlanarak yazmak istediğim bir eserde onun fikrine başvurmaktan kaçınmıştım. Eserimin, *İçtimai Mukavele*'yi örnek tutan ifade tarzına bakılırsa bu gerçek meydana çıkar.

mazdı. İdaresi altında yaşadığım hükûmete, onun kanunlarına daima bağlı ve saygılı kalmakla beraber, doğuştan sahip olduğum serbest düşünce hakkımı alabildiğine kullanacaktım. Halkın hakkına tecavüz etmemeye son derece dikkat ederken, onun menfaatlerini korumaktan da aslâ çekinmiyecektim.

Hattâ, doğrusunu söyleyim, Fransada yaşayan bir yabancı olduğum için, korkusuzca gerçekleri ortaya koymak bakımından kendimi elverişli bir durumda görüyordum. Devlet hudutları içinde izinsiz hiçbir kitap çıkarmamakta böyle devam ettiğim müddetçe, gerek inançlarım bakımından, gerek bunların dışarda herhangi bir memlekette yayımlanması yönünden burada hiç kimseye hesap vermeye borçlu saymıyordum kendimi. Hattâ Cenevrede bile bu kadar serbest davranamazdım: Kitaplarım nerede basılmış olursa olsun, hükûmetin, içindeki yazılar üzerinde söz söylemeye hakkı olurdu orada. Madam d'Epinay'nin ısrarlarını dinleyerek Cenevrede yerleşmek niyetinden vaz geçmemde bu düşüncenin büyük tesiri olmuştu. *Emile*'de de söylediğim gibi, gerçekten vatanının yararına yazı yazmak isteyen, eğer işini yürütecek nüfuz ve hünere sahip değilse, yazılarını asla kendi memleketinde yazmamalıdır.[1]

Buradaki durumumu bana daha elverişli gösteren, Fransa hükûmetinin, bana pek iyi bir gözle bakmamak-

[1] Bak: *Emile,* V inci Kitap: "öyle durumlar vardır ki, bir insan ana yurdundan ziyade vatanı dışında iken yurttaşlarına faydalı olur... Eğer insanlara gerçeği söylemek gibi nasipsiz bir işe kendini bağlamışsa... bu gurbet ona hattâ bir vazife olur."

la beraber, beni korumaktan şeref duymasa bile, hiç değilse rahat bırakmaktan şeref duyacağı inancı idi. Öyle geliyordu ki bana, bir şeyin önüne geçilemediği zaman ona katlanışı bir meziyet gibi göstermek çok basit, ama o kadar da ustaca bir politika oyunudur. Çünkü, eğer beni Fransadan kovsalardı — ki tek yapmaya hakları olan bu idi, — kitaplarım gene de yayımlanacaktı, ve belki de Fransa hakkında daha az saygılı bir dille; oysa beni rahat bırakmakla, yazarı eserine tuta alıkoymuş oluyorlardı; üstelik te Avrupanın geri kalan kısmında çok kökleşmiş peşin hükümleri ortadan kaldırmış, insan haklarına aydın bir saygı duyan bir ülke mevkiine geçmiş oluyorlardı.

Olup bitenlere bakarak güvenimde aldandığıma hükmedenler, kendileri de aldanmış olabilirler. Beni perişan eden fırtınada kitaplarım bir vesile olmuştur, fakat asıl hedef benim şahsımdı. Yazara kimsenin aldırdığı yoktu, asıl mahvetmek istedikleri Jean-Jacques idi. Yazılarıma buldukları en büyük suç, beni şöhrete ulaştırabilmesiydi. Gelecek hakkında söz söylemiyelim. Benim için henüz gizli kalan bu sır, ilerde okuyucularımın gözlerinde aydınlanacak mı, bilemem; bildiğim bir şey varsa o da, eğer uğradığım kötü muamelelere ortaya attığım fikirler yüzünden uğramış olsaydım, bunlar çok daha evvel başıma gelirdi; çünkü bu fikirler, en büyük bir cüretle demiyeceğim, fakat en büyük cesaretle savunduğum yazılarım, *Hermitage*'a taşınmamdan bile önce yayımlanmış, tesirini göstermişti; o zaman kimsenin, bana çatmak şöyle dursun, bu yazıların Fransada yayımını önlemek dahi aklından geçmedi. Kitapların Holânda da olduğu gibi Fransada

da serbestçe satılıyordu. O günden bu yana *La Nouvelle Héloïse* de hiçbir güçlüğe uğramadan yayımlandı, hem çekinmeden söyliyebilirim ki öncekiler kadar takdir kazandı. Asıl işin akıl almıyan tarafı, Héloïse'in ölüm döşeğinde iman ikrarında bulunurken söyledikleriyle *Savoy'lı Köy Papazı*'nın söyledikleri birbirinin tıpkısı olmasıdır[1]. *İçtimaî Mukavele*'de fazla cesur görünen ne varsa, evvelce yazılmış olan *Eşitsizlik üzerine Hitabe*'de de vardı; *Emile*'de raslanan pervasız fikirler *Julie*'de de mevcuttu. Nitekim bu cesaretli fikirler, sözü geçen iki esere karşı hiçbir tepki uyandırmamıştı. Şu halde sonrakiler aleyhinde

---

[1] Rousseau, kitaplariyle fikirlerinde, sivil ve dinî iktidarı elinde tutanlara tesir edebilecek bir şeyler bulunduğuna asla inanmamıştır. Bu hali, sebepleri ne kadar izaha çalışılmış olsa da, gene insana garip görünmekten geri kalmaz: İyi niyet sahibi değil miydi ki? Hakikati aramıyor muydu? İnsanlara yararlı olmaktan başka bir düşüncesi mi vardı? Gerçi, *Eşitsizlik üzerine Hitabe* yayımlandığı zaman yazarının tedirgin edilmemiş olmasına haklı olarak hayret edebiliriz; fakat sivil makamlar Kilise makamları kadar kuşkucu değillerdi, sonra da bu eserde bahis konusu olan "farazî bir hikâye" idi. Gerçek şu ki, daha birkaç ay önce *Emile*'in tahrip edileceği düşüncesiyle aklı başından gitmiş olan Rousseau, *İçtimaî Mukavele* ile Emile'in yayımlanmasından sonra, tâ bu kitap mahkûm edilinceye kadar, büyük bir sükûnet gösterdi. Fakat, çoğu zaman önceden kestirilemiyen bu tutumu, onun sinir sisteminin durmu ile ilgilidir. Öte yandan, kendi şahsının hedef tutulduğuna, ve eğer içinde kendi kendini tasvir etmemiş olsa "sistemi" nin bu derece hücuma uğramayacağına gittikçe daha fazla kendini inandırmıştır.

çıkarılan dedikodular, bu türlü fikirlerden ileri gelmemiştir.

Hemen hemen aynı çeşitten olmakla beraber, öncekilerden daha sonra yazmayı tasarladığım bir başka eser o sıra zihnimi daha fazla meşgul ediyordu: Abbé de St. Pierre[1]'in eserlerinden yapılacak seçmelerdi bu; hikâyemin akışına kendimi kaptırdığım için şimdiye kadar bundan söz açamadım. Cenevre dönüşümde bu fikri bana aşılayan Abbé de Mably oldu; ancak teklifi doğrudan doğruya kendisi yapmamıştı da işi bana yüklemekte bir çeşit yararı bulunan Madam Dupin'i araya koymuştu. İhtiyar Abbé de St. Pierre'i şımarık çocukları yerine koyan Parisin üç dört güzelinden biri de Madam Dupin idi. İhtiyar rahibin mavi boncuğu

---

[1] Charles Castel de Saint-Pierre (1685-1743). Düşes d'Oorleans'ın özel rahibi iken 1712 de Kardinal de Polignac'ın maiyetinde Utrecht Kongresine katılmış ve böylece politika hayatına atılmıştır. Kamu yararı ile ilgili konularda yazılar yazmaya başlamış ve hükûmete birçok reform teklifleri sunmuştur: bunlar, Kardinal Dubois tarafından "mâsum bir kişinin hayalleri" olarak vasıflandırılmıştır. 1713 ile 1717 arasında üç çiltlik bir *Projet de paix perpétuelle* (Ebedi barış tasarısı" yayımlamış ve bu eserinde siyasal yönden bir Avrupa teşkilâtı teklif etmiştir. *Discours sur la polysnodie* (Polysnodi* üzerine Hitabe) sinde, XIV. Louis'ye *Büyük* adının verilmesini doğru bulmaz. Bu yüzden Fransız Akademisinden atılmıştır. Madam Dupin'in yakın dostudur ve Rousseau'yu 1742 de, ölümünden bir yıl önce, onun konağında tanımıştır.

* Her vekilin görevinin bir konsey tarafından yürütülmesini öngören hükûmet sistemi.

ondaydı denemezdi elbette, ama en azından biri Madam d'Aiguillon'[1]da idiyse biri de ondaydı. İhtiyarcığın hâtırasına karşı gönlünde beslediği sevgi ve saygı her ikisinin de değerini artırıyordu; dostunun ölü doğmuş eserlerini kendi kâtibinin kalemiyle yeniden dirilmiş görmek Madamın onurunu okşayacaktı. Bu yazıların içinde çok güzel şeyler de yok değildi, ama öyle kötü anlatılmıştı ki okunmasına kolayca tahammül edilemezdi. İşin şaşılacak tarafı, okuyucularına kocaman çocuklar gözüyle bakan rahibin, yazılarını okutmak için gereken özeni göstermiyerek onlara büyük insan gibi hitap etmiş olmasıydı. İşte bu yüzden işi bana yaptırmanın hem işin kendisi bakımından hayırlı, hem de benim yönümden çok uygun olacağı düşünülmüştü; öyle ya, işçilikte gayretli, fakat yazar olarak tembel; düşünmeyi zahmetli ve yorucu bulan, kendi yaratmaktansa zevkine uygun başka yazılardaki fikirleri eşip yormayı tercih eden bir adamdım ben. Öte yandan, aktarıcılık görevi ile yetinmiyerek ara sıra kendi hesabıma düşünmeme de izin veriliyordu; esere öyle bir şekil verebilecektim ki birçok önemli gerçekleri, rahip de St. Pierre'in cüppesi altında, kendi adımla yapabileceğimden daha rahat aktarabilecektim. Aslında kolay bir iş değildi bu: Uzatmalar, tekrarlamalar, basit ya da hatalı görüşlerle dolu, karışık, çapra-

[1] Anne-Charlotte de Crussol- Florensac, düşes d'Aiguillon (1700-1772), devlet adamı, filozof ve edebiyatçıların devam ettiği Paris'in en parlak salonlarından birine sahipti. Manzum eserlerden tercümeleri de vardır. Montesquieu'nün çok takdir ettiği bir hanımdı.

şık yazılmış en azından yirmi üç cildin okunması, üzerinde düşünülmesi, ayıklanması gerekiyordu; bu zahmetli işe katlanmayı göze aldıran birkaç güzel, yüce fikri, bu kalabalığın içinden bulup çıkarmak lâzım geliyordu[1]. Ben bile çoğu zaman o hale geldim ki, şerefimle yakamı sıyıracağımı bilsem, bu işten vaz geçerdim. Fakat Saint-Lambert'in ricası üzerine, Rahibin yazı müsveddelerini yeğeni Kont de St. Pierre'den almakla, onları kullanmaya aşağı yukarı borçlanmış bulunuyordum; bu durumda ya bu yazıları faydalı hale getirmek, ya da geri vermek gerekiyordu. Bense, *Hermitage*'a taşınırken, bu görevi yerine getirmek için onları yanımda getirmiş ve öncelikle ele almaya niyet etmiştim. Ana fikri kendi üzerimde yaptığım gözlemlerden doğan üçüncü bir kitap daha yazmayı tasarlıyordum. Kafamdaki plâna tam uygun olarak yazıldığı takdirde, bu kitabın insanlara gerçekten yararı dokunacağına, hattâ onlara sunulabilecek eserlerin en yararlısı olacağına inanmak, cesaretimi bir kat daha arttırıyordu. Çoğu insnların, hayatları boyunca, kendi

[1] Abbé de Saint-Pierre'in 1738 ile 1740 arasında neşredilmiş olan *Oeuvres de morale et de politique* (Ahlâk ve siyaset konusunda yazılar) adı altındaki eserleri 14 cilt tutmaktadır. Rousseau, bunları bir ayıklamaya tabi tuttuktan başka, kendisine verilen başkaca tomar tomar yazıları da inceleyerek bir listesini çıkarmıştı. Bu liste Neuchâtel Kütüphanesindedir. Bunlar arasında, *Ebedî barış Projesi*'nin bir özetini çıkarmış, *Polysnodie* üzerine bir etüt hazırlamış ve bu iki eser hakkındaki düşüncelerini yazmıştır. Abbé de Saint-Pierre hakkında bazı notlar da kaleme almıştır.

kendilerine çoğu zaman benzemedikleri ve âdeta apayrı kişiler haline geldikleri görülmektedir. Bu kadar iyi bilinen bir şeyi ortaya koymak için bir kitap yazmak niyetinde değildim: daha yeni, hattâ daha önemli bir amacım vardı. Maksadım, bu değişmelerin sebeplerini araştırmak ve benliğimizle ilgili olanlarını bularak kendimizi daha iyi ve nefsimize daha güvenli kılmak için bunların ne türlü idare edilebileceğini, nasıl yönetilebileceğini göstermekti. Zira, hiç şüphe yok ki, kendini bilen bir insan için, yenilmesi gerekli kökleşmiş arzulara karşı koymak, bu arzuların kaynaklarına varmayı başarabildikçe, onları o kaynaklarda önlemekten, değiştirmekten ya da başkalaştırmaktan daha zahmetli bir iştir. Arzuların saldırışına uğrayan kişi, kuvvetli bulunduğu bir sefer onlara dayanırsa, zayıf olduğu bir başka sefer yenik düşer. Eğer o insan, önceki insan olsaydı yenilmiyecekti.

Bu değişik oluşun neden ileri geldiğini hem kendi içimde, hem etrafımdakiler üzerinde inceleyip araştırınca, bunların, büyük ölçüde, kendi dışımızdaki varlıklardan aldığımız izlenimlere dayandığını; duyularımızla organlarımızın durmadan başkalaştırdığı bizlerin, hiç farkına varmadan, fikirlerimizde, duygularımızda, hattâ davranışlarımızda bu başkalaşmaların etkisi altında kaldığımızı gördüm. Topladığım gözlemler söz götürmiyecek kadar bol ve göze batıcı idi; bunlar, maddî dayanakları bakımından, şartlara göre ayarlanıp ruhu erdemliğe en elverişli duruma getirebilecek ya da bu durumda kalmasını sağlıyabilecek bir yaşayış tutumu ortaya koyacak nitelikte görünüyordu bana. Organik dengemiz, çoğu

zaman bozduğu ruhsal düzenimizi korumağa zorlandığı takdirde, nice akıl yolundan şaşmaların önüne geçilecek, nice ahlâk sapıklıklarının doğması engellenecekti! İklimler, mevsimler, sesler, renkler, karanlık, ışık, elemanlar, besinler, gürültü, sessizlik, hareket, hareketsizlik, hepsi vücut makinamızı, dolayısiyle de ruhumuzu etkiliyor; hepsi de, bizi hükmü altına alan duyguları daha kaynaklarında yakalayıp istediğimiz yola yöneltecek hemen hemen şaşmaz bin bir ip ucu veriyor elimize. Taslağını kâğıda bile geçirdiğim ana fikir bu idi; erdemi içten sevip te kendi zaaflarından korkan sağlam özlü kişiler için bu fikirlerin güvenilir neticeler vereceğinde öylesine ümitliyim ki, yazılması da okunması kadar zevkli olacak bir kitap meydana getirmenin işten bile olmıyacağını düşünüyordum. Şu var ki, *la morale sensitive,* ya da *le matérialisme du sage** adını verdiğim bu eser üzerinde pek az çalıştım[1]. Sebeplerini

* Bu adlar: *Duyusal ahlâk, Bilgenin maddecilik anlayışı* deyimleriyle çevrilebilir

[1] *Duyusal Ahlâk*'a, Locke ile Condillac'ın bir çömezinin kaleminden çıkmış denilebilir. Daha 1749 da *Le Persifleur* dergisinde (VII. Kitap,) Rousseau kendini, çevrenin ve (canlı veya cansız) eşyanın etkisine sıkı sıkıya bağlı bir duyu insanı olarak gösterir. Etienne Gilson der ki: "Eserin kaybolmuş olmasına rağmen, dağınık parçaları birleştirip Rousseau'nun eserlerindeki yerlerine yerleştirilmek suretiyle *Duyusal Ahlâk*'ın yeniden vücude getirilmesine çalışılabilir... Dışardan gelen çocuğun terbiyesinde doğal ve sosyal çevreden faydalanan, ilhamını doğrudan doğruya ondan alan bu Pedagojiyi Emile Faguet Emile'de çok iyi anlatmıştır. Bu pedagojiye Rousseau'-

ilerde açıklıyacağım engeller, onunla uğraşmama vakit bırakmadı. Kendi kaderimle göründüğünden daha yakın ilgisi bulunan bu eserin kaderinden de sırası gelince söz açacağım.

Bütün bunlar dışında, kocasının uyguladığı eğitim sisteminden oğlu hesabına büyük kaygı duyan

---

nun her eserinde raslanır. *İçtimai Mukavele*'nin altından da o çıkar. *İçtimai Mukavele,* aslında, insanı, bozuk bir cemiyetten çekip çıkarma yolunda bir teşebbüstür. Bu cemiyetin tesirleri onu kötü bir insan yapmıştır. Kanunları, tabiat kuralları gibi sert yeni bir cemiyet meydana getirilecektir; bu cemiyet, insanı, kendi öz tabiatının normal yönünde gelişmeye zorlayacaktır. Doğuşundan itibaren böyle bir çevreye yerleştirilecek olan insan, hür olmaya mecbur kalacaktır."

Dr. R. Laforgue ise, Rousseau'yu, arzuların ya da çatışmaların kaynağına inerek onları ıslaha çalışan psikanalizin bir öncüsü olarak görür.

Jean Starobinski, Rousseau'nun metodundaki yapmacığa takılır:

"Bir insan hem sihirli bir âlem kurup, hem de kendisini körü körüne o sihrin etkisine bırakamaz. İradesi dışında tesirine kapılmak istediği şeyin kendi iradesiyle vücut bulmuş olduğunu unutamaz.... Bu suretle akla yol verileceğine inanmak, kendini aldatmaktır. Rousseau da sanki aynı zamanda hem aldatan, hem aldanan, hem büyüliyen, hem de büyülenen durumunda olmak istemektedir." Fikrî bakımdan söz götürmez bir tenkit; fakat buna şu yolda itiraz edilebilir: Çevresini kuran, sonra da kendini onun etkisine bırakan, aslında tamamiyle aynı insan değildir. Birbiri ardınca hem aldatan hem de aldanan olmak mümkündür. Meselâ bir insanın kendini, sağlığı için hayırlı bir netice beklediği bir hayat rejimine sokmasında kötü niyet var mıdır?

Madam de Chenonceaux'nun, yazılmasını benden rica ettiği bir eğitim sistemi de bir zamandır zihnimi meşgul ediyordu. Bu konu aslında beni pek sarmasa da, dostluk hatırı, ona kalbimde ötekilerden fazla yer verdirmişti. Bu sebepledir ki sözünü ettiğim bütün konular arasında sona erdirdiğim bir tek bu eser oldu. Onu hazırlarken başka türlü bir mükâfat ummuş olan yazarı, sanırım, bulduğu gibisine lâyık değildi. Fakat bu acı hikâyeyi şimdiden açmıyalım. İlerde bu konuyu ele almaya beni zorlıyacak fırsatlar fazlasiyle gelecektir.

Bütün bu çeşitli tasarılar, gezintilerim sırasında dalıp düşünmeme yarıyacak malzeme veriyordu bana: çünkü, sanırım daha önce de söylemiştim, ancak gezinirken düşünebilirim ben. Kafam ayaklarımla birlikte işler; durdum mu, o da durur. Ancak, bir tedbir olarak, yağmurlu günlerde faydalanmak üzere çalışma odasında yapılacak işler de ayırmıştım kendime. *Müzik Sözlüğü*'ndü bu iş: Malzemesinin dağılmış, parçalanmış, biçimsiz bir hale gelmiş olması yüzünden bu eserin hemen hemen yeni baştan ele alınması gerekiyordu. Bu iş için lüzumlu birkaç kitabı beraberimde getirmiştim; Kırallık kütüphanesinden ödünç aldığım, hattâ birkaçını *Hermitage*'a getirmeme izin verdikleri daha birçok eserin özetini çıkarmak için iki ay harcamıştım. Hava bozuk olup ta gezintiye çıkamadığım, ya da nota kopyacılığından usandığım zamanlar, evde yapacağım derleme işleri bunlardı işte. Bana çok uygun gelen bu tertibi *Hermitage*'da tatbik ettiğim gibi Montmorency'de, hattâ sonra Motiers'de de uyguladım. Motiers'de tamamla-

dığım *Müzik Sözlüğü*'ne çalışırken, bir yandan da başka eserlerle uğraşıyor, bir işten başka birine geçmenin gerçekten insanı dinlendirdiğini görüyordum.

Kendi kendime çizdiğim çalışma programını bir süre haylı sadakatle takip ettim, çok iyi neticeler de aldım; fakat bahar mevsimi gelip te Madam d'Epinay sık sık Epinay'de ya da La Chevrette'te görünmeye başlayınca baktım ki, önceleri beni fazla tedirgin etmeyen, hiç hesaba katmadığım birtakım vazifeler, yapacağım öbür işleri fena halde aksatıyor. Madam d'Epinay'nin çok hoş tarafları olduğunu evvelce söylemiştim: dostlarını çok sever, candan yardımlarına koşar, onların uğruna ne vaktini esirgerdi ne ne hizmetlerini; kendilerinden aynı ilgiyi beklemek elbette hakkıydı. O zamana kadar bu vazifeyi hiç yüksünmeden yerine getirmiştim; ama sonunda anladım ki, ancak dostluk gayretiyle ağırlığına tahammül ettiğim bir külfet yüklenmişim. Kalabalık meclislerden hoşlanmıyan tabiatim, bu ağırlığı bir kat daha arttırıyordu. Madam d'Epinay hem benim işime, hem de daha çok kendi işine gelen bir teklifte bulunarak beni bu külfetten kurtardı: ne zaman yalnız kalırsa, ya da yalnız gibi sayılırsa bana haber verecekti. Nasıl bir taahhüt altına girdiğimin farkında olmadan bu teklifi kabul ettim. Bunun sonucu olarak artık ziyaretlerimi kendi müsait vakitlerime göre değil, onunkilere göre yapıyor, böylece bir gün bile zamanımı istediğim gibi kullanabileceğime güvenemiyordum. Bu sıkıntılı durum, o güne kadar kendisini yoklamaktan duyduğum zevki zevk olmaktan çıkardı. Gördüm ki bana sıkı sıkı vaadettiği o serbestlik, an-

cak tarafından hiçbir iddiada bulunulmamak şartiyle verilebilecektir. Bir iki sefer bu serbestliği kullanmayı denediğim zaman, haberler, mektuplar, sağlığımdan kaygılanmalar öyle bir yağış yağdı ki, ilk çağırışında koşup gitmekten beni ancak yorgan döşek yatağa serilmiş olmak mazeretinin kurtarabileceğini anladım. Bu boyunduruğa katlanmak gerekiyordu; ben de katlandım, hem bağımlılığın benim gibi amansız bir düşmanından umulmıyacak bir gönül hoşluğu ile. Zincirlerimin ağırlığını bana duyurmıyan, en ziyade, Madama karşı beslediğim samimî muhabbetti. Ona gelince, her zamanki şakşakçılarının yokluğunda, eğlence hayatında açılan boşluğu böylece iyi kötü dolduruyordu. Bu türlüsü, öbürünün yanında pek yavan kalıyordu, ama göze alamadığı tam bir yalnızlıktan daha iyi idi gene. Gerçi bir zamandır, edebiyatta kalemini denemeği, ille de ille roman, mektup, komedi, hikâye ve benzeri bir sürü saçmalıklar yazmayı kafasına koyalı beri, bu yalnızlık saatlerini çok daha rahatça doldurabilecek imkânları yok değildi. Ama onun hoşlandığı, yazmaktan ziyade yazılarını okumaktı; birbiri ardınca iki üç sayfa karalayabildi mi, bu muazzam çalışmadan sonra hiç değilse iki üç tane iyi niyetli dinleyici bulacağından emin olması lâzımdı. Bir başkasının lûtfu olmadıkça, ben bu gözdeler arasına katılmak şerefini kazanamazdım. Hemen daima hiçbir şeyde hesaba katılmıyan bir tek bendim. Sade Madam d'Epinay'nin meclisinde değil, M. d'Holback'ın meclisinde de, yani M. Grimm'in elebaşılık ettiği her yerde bu böyle idi. Bu kaale alınmayış benim de işime geliyordu, ama Madam

d'Epinay ile başbaşa kaldığımız zamanlar nasıl davranacağımı bilemiyordum. Edebiyattan söz açmağa kalkışsam, o konuda lâf etmek haddime düşmemiştir; çapkınlığa yeltensem, pısırıklığım mâni, üstelik kart zampara gülünçlüğüne düşmekten de ödüm kopar. Aslında Madam d'Epinay'nin yanında böyle bir fikir aklıma gelmemiştir, hattâ belki bütün ömrümü onun yanında geçirmiş olsaydım da gelmezdi. Kendisinden tiksindiğim için değil, hâşâ; belki bir dost gibi ona fazla bağlı olduğumdan, sevgili gözü ile bakamıyacağım için. Onu görmekten, onunla konuşmaktan haz duyardım. Oysa, topluluklarda pek tatlı olan sohbeti, yalnız yerde kuru idi. Benimki onunkinden daha zarif olmadığına göre kendisine pek yardımım dokunamazdı. Uzun boylu susunca utanır, şundan bundan lâf açmağa çalışırdım; bu da beni çoğu zaman yorardı, ama hiç usandırmazdı. Ona karşı ufak tefek ilgiler göstermekten hoşlanırdım; sanırım kendisinde de cinsel duygular uyandırmıyan busecikler kondurdum; hepsi o kadar. Son derece zayıf ve beyazdı; göğsü elimin üstü gibi dümdüzdü: sade bu kusuru hislerimi buz gibi soğutmağa yeterdi. Göğüsleri olmıyan bir kadına ne gönlüm, ne duygularımla kadın gözüyle bakmamışımdır. Bundan başka da söylenmesi faydasız birtakım sebepler yüzünden meclisinde hiç kadınlık tarafı aklıma gelmemiştir[1].

---

[1] Bakınız Madam d'Epinay kendini nasıl görüyor: "Ben hiç de güzel bir kadın değilim; ama çirkin de değilim. Boyum kısa, zayıfım, vücudum çok biçimli. Genç görünüşlüyüm, tenim taze değil. Asil ve tatlı bir halim var; hareketliyim, zarif fikirli, hoş bir

Bu çaresiz uyrukluğu böylece göze aldıktan sonra da gereğini uslu uslu yerine getirdim. Bu durum, hiç değilse ilk sene, beklediğim kadar ağır gelmedi bana. Madam d'Epinay, bütün yazı sayfiyede geçirmeyi âdet edinmişken, ya Pariste işleri çıktığından, ya da Grimm'in yokluğu yüzünden La Chevrette'te vaktini pek hoş geçiremiyeceği için olmalı, o yıl daha kısa kaldı. Ben de, Madamın bulunmadığı, ya da başı kalabalık olduğu zamanlardan faydalanarak Thérèse'ciğim ve annesiyle bu yalnızlığın öyle bir tadını çıkardım ki canıma değdi. Gerçi birkaç yıldır kırlara daha sıkça gider olmuştum; ama hep birtakım kendini beğenmişlerin yanında olmak, hep sıkıya girmek yüzünden berbat olan bu yolculuklar hemen hiç içime sinmez, yanıbaşımda gördükçe bir kat daha yoksunluğunu duyduğum kır hayatına karşı susuzluğum daha da artardı. Salonlardan, fıskıyelerden, koruluklardan, çiçek tarhlarından, hele bunların mânasız, gösterişçi sahiplerinden öyle usanmış, klavsenden, sırma nakışlardan, üç kol iskambilden, tenteneden, özenti sözlerden, tatsız cilvelerden, salon fıkracılarından, ziyafet sofralarından öylesine bunalmıştım ki, bir dikenli çalıcık, bir çit parçası, bir samanlık, bir ça-

---

kadınım. Doğru sözlüyüm, ama açık yürekli değilim. Çekingenliğim, çoğu zaman, olduğum gibi görünmediğim, özümün insanı olmadığım hissini uyandırmıştır..." *Mes moments heureux* (Mutlu Anlarım) adlı kitabında ise, çekiştirme, başkasının sırrını verme huyları olmadığını söyler. Liotard tarafından yapılmış olan portresinde (Cenevre müzesindedir), asil olmaktan ziyade zeki ve ilginç bir çehre, yapmacıklı bir duruş ile karşımıza çıkar.

yırlık gözüme ilişmesin, bir köyceğizden geçerken âlâ bir maydanozlu omletin kokusu burnuma gelmesin, dantelâcı kızların çağırdığı türkünün nakaratı uzaktan uzağa kulağıma çalınmaya görsün,, al atlasına da, kırmalı büzgülü tuvaletine de, amber kokusuna da yuf çekerdim. Köylü kadının hazırladığı sofra ve kendi eliyle çekilmiş şarap gözlerimde tüter, öğle yemeğini akşam yemeği saatinde, akşam yemeğini de yatacağım zaman önüme koyan o bay şef garsonla kilerci başının, hele o lokmalarımı sayan, efendilerinin ilâçlı şarabını, en âlâsının meyhanede satıldığı fiyattan on kat fazlasına bana satan o uşakların suratına bir yumruk atabilmek için içim yanardı.

İşte nihayet bir evim vardı benim; bu sıcak ve sakin yuvada günlerimi bağımsız, gürültüsüz, aksamayan bir hayat içinde keyfimce geçirecektim. Ben böyle bir hayat için doğmuştum. Benim için yepyeni olan bu durumun duygularım üzerinde yaptığı etkileri anlatmadan önce, bu yeni başkalaşmaların gelişimini hazırlayan sebeplerin iyice izlenebilmesi için, bu durumun yarattığı içten içe sevgileri gözden geçirmek doğru olur.

Thérèse'im ile hayatımı birleştirdiğim günü, manevî varlığımda hep bir dönüm noktası saymışımdır. Bana kimseleri aratmıyacak olan o eski sevgi gönlümden insafsızca koparılınca, gene birine bağlanmak ihtiyacını duymuştum. İnsan gönlünün mutluluğa karşı duyduğu susuzluk hiç dinmiyor. Annem yaşlanıyor, çirkinleşiyordu. Artık bu fânî dünyada mutluluğa erişemiyeceğini iyice anlamıştım. Onunkini paylaşmak ümidi kalmayınca da yalnız benim olan

bir mutluluğu aramak kalıyordu bana. Bir zaman, fikirden fikire, tasarıdan tasarıya bocaladım durdum. Eğer yanına kapılandığım adamda sağduyu bulunsaydı, Venedik yolculuğum beni idarecilik mesleğine yöneltecekti. Çabucak cesareti kırılan bir insanım ben, hele zahmetli ve sabır isteyen işlerde. Venedikte uğradığım başarısızlık bende bütün memurluklara karşı bir tiksinti uyandırdı. Eskiden inandığım gibi, uzak amaçlara enayilere mahsus yem borusu gözüyle bakarak, bundan sonra günü gününe yaşamaya karar verdim; aslında hayatın uğraşıp didinmeğe değer tamah edilecek bir tarafını da görmüyordum.

İşte tam bu sırada birbirimizi tanıdık. Bu kızcağızın sâkin tabiatını benimkine o kadar uygun buldum ki ona ne zamanın ne de olayların sarsamıyacağı bir düşkünlükle bağlandım; bu bağlılığı çürütebilmesi mümkün olan ne gelip geçtiyse, ancak onu daha da artırmağa yaradı. En acı günlerimde onun eliyle kalbimde açılan yaraları[1], ilerde meydana koyduğum

[1] Emile Faguet'nin, *Rousseau'nun hayatı* adındaki eserinde (S.133) belirtmiş olduğu gibi, burada bahis konusu olaylar 1765 yılından sonrakiler olabilir; eğer *İtiraflar*'a devam etmiş olsaydı, Rousseau bunlardan bahsedecekti elbette; bir ara *İtiraflar*'ını daha ileri tarihlere kadar yürütmeye de niyet etmişti, nitekim. Bu olaylar, Monquin'den Thérèse'e yazdığı 12 Ağustos 1769 tarihli mektubunda belirtilmiştir; karısının davranışı, onun yüreğini parçalamaktadır. Thérèse'in kusuru, artık onu sevmemesidir: "Eskiden karşılıklı olan sevgi ve bağlılık duygularının yalnız benim gönlümde kaldığını hissediyorum... Bugünkü durumda, birbirimizin yanında mesut olma-

zaman, bu düşkünlüğün nasıl sağlam temellere dayandığı anlaşılacaktır. Şu satırları yazdığım âna kadar, bu yolda hiç kimseye bir tek şikâyette bulunmuş değilim.

Ondan ayrılmamak için elimden geleni yaptıktan, her kahra göğüs gerdikten, kaderi ve insanları zorlayarak onunla yirmi yıl bir arada yaşadıktan sonra, kendisince böyle bir şey istenmemiş ve beklenmemişken, benimse verilmiş bir sözüm ya da bir mecburiyetim yokken, âhır vaktimde onunla evlendiğimi öğrendiğiniz zaman[1], olsa olsa delice bir sevginin, daha ilk günden aklımı başımdan alan bir sevginin, adım adım beni bu son aşırılığa kadar getirmiş olabileceğine inanırsınız; hele evliliği kabul etmeme

[1] Bourgoin'de, 30 Ağustos 1768 tarihinde, iki şahit huzurunda, Rousseau Thérèse'i karılığa kabul ettiğini bildirir. "Yirmi beş yıllık bir bağlılığı tescil ettirmekle bir şey kaybetmiyeceğimi düşündüm. Aramızdaki karşılıklı saygı hissi bu zaman içinde durmadan artmıştır; zaten bu saygı bulunmadıkça bir arkadaşlığın devamına imkân olmaz"; bu satırları, evlenmesinin ertesi günü arkadaşı Laliaud'ya yazmaktadır. Gerçekten de müşterek hayatları yirmi beş buçuk seneden beri devam etmektedir; şu var ki 1755 ya da 1758 yılından beri iki kardeş gibi yaşamaktadırlar.

mız mümkün değil." Evlenmeleri sırasında "hayatı ve sağlığı pahasına" ileri sürülmüş "şartlara" da değinir. 9 Mart 1770 te Madam Lessert'e yazdığı mektupta, iki yataklı bir oda istemektedir, "çünkü bu kesin bir zarurettir". Nihayet Thérèse'e muvakkat bir ayrılık teklif eder, fakat bunun şartlarını Thérèse'in kabul etmesi çok güçtür.

engel olabilecek kuvvetli, özel sebepler bulunduğunu öğrenince, o sevgiye daha da çok inanırsınız. Ya ben, artık iyice güvendiği bütün o doğru sözlülüğümle okuyucuma dersem ki: Thérèse'i ilk gördüğüm günden bu yana, içimde ona karşı en küçük bir aşk kıvılcımı bile uyanmış değildir; Madam de Warens gibi onu da kadınlığiyle hiç arzulamış değilim; onda giderdiğim cinsel duyular, benim için, onun kişliğine bağlı olmıyan cinsel bir ihtiyacın giderilmesinden başka bir şey değildi; evet, bunu söylersem, acaba ne der okuyucum? Herhangi bir erkekten ayrı yaradılışta bir insan olduğuma, en çok düşkün olduğum kadınlara karşı beslediğim duygularda bile sevginin payı olmadığına göre, sevmek kudretinin bende bulunmadığına inanır. Sabır, okuyucum, sabır! Bu inancında yanıldığını çok iyi anlıyacağın uğursuz vakit yaklaşıyor.

Bir söylediğimi bir daha söylüyorum, evet, ama başka çaresi yok: İhtiyaçlarımın başta geleni, en büyüğü, en güçlüsü, en giderilemiyeni, bütünüyle gönlümün içindeydi: bu ihtiyaç, candan insanlar, olabildiğince candan insanlar arasında bulunmaktı. İşte en çok bu yüzden bana lâzım olan bir erkek değil, bir kadındı; dost değil, kadın dosttu. Öyle garip bir ihtiyaçtı ki bu, en sıkı fıkı vücut birliği dindirmiyordu onu: bir vücutta iki ruh istiyordum ben; başka türlü içimdeki boşluk dolmuyordu. Bu boşluğu artık hissetmiyeceğim günün geldiğini sandım. Thérèse, bu genç kız, sayısız üstün meziyetleri, yapmacıksız hali, hattâ o zamanki özensiz düzensiz sevimli yüzü ile, tek başına bütün varlığıma hâkim olabilirdi,

olabilirdi ama eğer ben de, önceden umduğum gibi, onunkine sahip olabilseydim. Erkeklerden yana korkum yoktu; biliyorum ki gerçekten sevdiği tek erkek bendim. Cinsel bakımdan sâkin olan tabiatı, hattâ bu konuda kendisiyle ilgim kesildikten sonra bile, ona başkasını aratmadı. Benim kimsem yoktu; onunsa ailesi vardı; bütün huyları bu kızcağızınkinden bambaşka olan bu aileyi kendi ailem gibi benimsemem mümkün değildi. Talihsizliğimin ilk sebebi işte bu oldu. Kendimi onun anasının oğlu yerine koyabilmek için neler feda etmezdim ki! Bu yolda yapmadığım şey kalmadı, gene de başaramadım. Boş yere çıkarlarımızı birleştirmeğe uğraştım, olmadı. Bu kadın hep kendi çıkarını benimkinden ayrı tuttu; benimkine, hattâ artık benimkine bağlı olan kızınınkine aykırı yürüttü. Başta kendisi olduğu halde, bütün öbür çocukları ve torunları birer sülük kesildiler, hiçbir şey yapamadılarsa Thérèse'i soydular. Yeğenlerine bile daima boyun eğmeğe alışmış olan zavallı kızcağız, hiç ses çıkarmadan yediliyor, yağmalanıyordu. Bense, bütün paramın, öğütlerimin ona bir faydası dokunmadığını gördükçe üzülüyordum. Anasından ayırmak istedim onu; bu niyetime hep karşı koydu. Bu direnişini takdir ettim ve bu yüzden kendisini daha çok sevdim: ne var ki, bu direniş hem onun hem de benim zararımıza döndü. Anasının, soyunun sopunun eline düşünce, benden, hattâ kendinden ziyade onların malı oldu. Kötü öğütlerinden gördüğü zararlar, aç gözlülükleri yüzünden uğradığı soygunu gölgede bıraktı. Sözün kısası, bana olan sevgisi, özünün sağlamlığı, büsbütün ailesinin

buyruğu altına düşmekten onu korudu, ama, ne de olsa, kendisine vermeğe çalıştığım faydalı öğretilerin çoğu bu yüzden tesirsiz kaldı, ve ne yaptımsa, gene hep iki ayrı insan olarak kalmaktan kurtulamadık.

Böylece, gönlümün bütün sevgisini bağladığım bu samimi ve karşılıklı alâka, gene de o gönlün boşluğunu tam olarak dolduramadı gitti. O boşluğu dolduracak olan çocuklar dünyaya geldi; durum daha da kötüleşti. Onları, kendisi kadar bile yetiştiremiyecek olan bu terbiyesiz ailenin terbiyesine bırakmak korkunç göründü bana. Kimsesiz Çocuklar Yurdunda eğitilmelerini daha tehlikesiz buldum. Kararımın dayanağı olan bu sebep, Madam de Francueil'e yazdığım mektupta açıkladığım bütün sebeplerden daha kuvvetli idi ve ona söylemekten çekindiğim tek sebepti. Böylesine ağır bir suçun yükünü biraz daha hafifletmek pahasına, sevdiğim bir insanın ailesini dile düşürmeğe gönlüm razı olmadı. Fakat ne derlerse desinler, o kötü erkek kardeşinin ahlâksızlıklarını bilenler, çocuklarımı onun gördüğü terbiye gibi bir terbiye görmeğe bırakmamakta haklı olup olmadığıma hükmederler.

İhtiyacını duyduğum o candan insanları tam mânasıyla etrafımda bulamadığım için, onların yerine koyacak bir şey arıyordum; gerçi bu da gönlümün boşluğunu dolduramıyordu, ama, hiç değilse o boşluğu daha az duyuruyordu bana. Büsbütün benim olan bir tek arkadaşım bulunmadığına göre, beni uyuşukluğumdan kurtarıp sürükliyecek arkadaşlar lâzımdı. İşte bu yüzden Diderot ile, Abbé de Condillac ile ahbaplığı ilerlettim. Grimm ile daha da sıkı fıkı

dost oldum; ve gene bu yüzden, hikâyesini anlattığım o melun Hitabem, hiç aklımda yokken ve bir daha dönmemek üzere bıraktığımı sanırken, yeniden beni edebiyatçılığa sürükledi.

Bu alanda ilk denemelerim beni, yeni bir yoldan, değişik bir fikir dünyasına götürdü: O sade ve yüce düzene, ilhamın yardımı ile erişebildim. Çok geçmeden, işin derinliğine girdikçe, düşünürlerimizin öğretilerinde hatadan ve hezeyandan başka bir şey bulamadığım gibi, sosyal düzenimizde de karşıma çıkan hep baskı ve ıstırap oldu. Sersemce bir gururun vehmi içinde, bütün bu hokkabazlıkları ortadan kaldırmak için yaradılmışım gibi geldi bana; sözümü dinletmek için, davranışlarımı kendi prensiplerime uydurmak gerektiğini düşündüm ve bir garip gidiş tutturdum. O türlü yaşamaya bırakmadılar beni; kendimi örnek gösterdiğim için, sözde dostların gazabına uğradım. Tuttuğum yol ilk başta beni gülünç etti; eğer sonuna kadar dayanabilseydim yüceltirdi.

O güne kadar iyi bir insandım; ondan sonra erdemli kişi oldum, daha doğrusu erdemlilik sarhoşu. Bu sarhoşluk önce kafamdan başladı, sonra kalbime geçti. Oradan söküp attığım benlik hırsının kalıntılarından asîl bir gurur filizlendi. Yapmacık yapmıyordum, gerçekten göründüğüm gibi olmuştum. En azından dört yıl bütün gücü ile sürüp giden bu kaynaşma boyunca, bir insan kalbine sığabilecek yüce ve güzel adına ne varsa hepsi Tanrıdan bana aktı durdu. İşte bu yüzden, birdenbire güzel konuşur oldum; işte ilk eserlerimi saran tanrısal ateş buradan geldi. Beni ya-

kıp kavuran bu ateşten kırk yıl bir tek kıvılcım bile çıkmamıştı: Çünkü o zamanlar daha tutuşmamıştı ki.

Gerçekten değişmiştim; ahbaplarım, eşim, dostum beni tanıyamaz olmuşlarıdı. Alçak gönüllüden ziyade, pısırık, utangaç denilebilen, ne insan içine çıkmağa, ne konuşmağa cesaret edebilen, bir lâtifeden şaşkına dönen, bir kadın bakışından kızarıp bozaran o adam değildim artık ben. Atılgan, başı dik, gözü pek olmuştum; gösterişsiz, ama sarsılmaz bir güvenle giriyordum her yere; bu güven sadece duruşumda, oturuşumda değil, ruhumun içinde idi asıl. Derin derin dalıp düşünüşlerim sonucunda, içinde bulunduğum yüzyılın ahlâkını, ilkelerini, sapık inançlarını hor gördüğüm için, bu kusurlarla dolu olan kimselerin alayları bana hiç dokunmuyordu; parmaklarımın arasında bir böcek ezer gibi, onların zavallı nüktelerini, vecizelerini eziyordum. Ne türlü değişmiştim! Daha iki yıl önce, ve on yıl sonra, söyliyeceği sözü, kullanacağı kelimeyi bulamıyan bu aynı adamın içe işliyen, zehir gibi acı alayları bütün Parisin ağzında dolaşıyordu. Tabiatıma dünyada en aykırı düşecek bir oluş aransa, ancak böylesi bulunabilirdi. Benliğimden çıktığım, kendimden bambaşka bir insan olduğum bir dönem düşünülse, gene bu sözünü ettiğim zaman içinde görülür. Lâkin bu hal altı gün, altı hafta değil, altı yıla yakın bir zaman sürdü; ve eğer bazı özel durumlar ortaya çıkıp ta bu oluşa bir son vermese, beni kolumdan tutup aşmağa kalkıştığım tabiat alanına geri getirmemiş olsa idi, belki daha uzun da sürerdi.

Bendeki bu değişiklik, Paristen ayrılıp ta bu büyük şehrin ahlâksızlıklarına karşı duyduğum tiksinti yatışınca başladı. İnsanları gözüm görmeyince, onları küçümsemez oldum: kötülerden uzaklaşınca, nefretim de kalmadı. Kin bilmiyen gönlüm, insanların kötülüklerine bakmadan, yalnız dertleri, acılarıyla tasalanmağa başladı. Daha sakin, fakat yücelikten yoksun olan bu ruh haleti, onca zaman heyecanlariyle beni saran o coşkun ilhamı körletmede gecikmedi, hiç kimse, hattâ kendim bile nasıl olduğunu anlamadan, ürkek, uysal, pısırık bir insan, yani gene o eski Jean-Jacques olup çıktım.

Bu devrim sadece beni bana döndürmekle kalsa, gene iyi idi; fakat ne yazık ki daha da öteye ve beni tam ters bir aşırılığa götürdü. O andan sonra, sarsılan ruhum, durgunluk evresine ancak uğrayıp geçti: birbiri ardınca gelen dalgalanışlar, o durumda kalmasına imkân bırakmadı. Bu ikinci devrimin ayrıntılarını görelim: Hiçbir ölümlüde eşi benzeri görülmemiş bir alın yazısının korkunç, uğursuz bir dönemidir bu.

Evceğizimizde topu topu üç can olduğumuza göre, yalnızlık ve aylaklık yüzünden birbirimize daha sıkı bağlanmamız tabiî idi. Nitekim Thérèse ile benim aramda böyle bir yakınlık meydana geldi. Ağaçların gölgesinde başbaşa öyle zevkli saatler geçirdik ki daha önceleri hiç bu kadar tatlısını yaşamamıştım. Onun da bu yalnızlığın tadına eskisinden çok vardığı görülüyordu. Kalbinin her köşesini açtı bana. Annesiyle ailesi konusunda o güne kadar benden gizlemek gücünü gösterdiği pek çok şeyler anlattı. Madam

Dupin her ikisine de benim için bir sürü hediyeler vermiş; fakat hilebaz kocakarı, benimi kızmamdan korkarak, bunların hepsini kendisine ve öteki çocuklarına ayırmış, birini bile Thérèse'e bırakmamış, üstelik bana bir tek kelime söylememesini kızına sıkı sıkı tembih etmiş; zavallı kızcağız da bu emri inanılmaz bir sadakatle yerine getirmiş.

Fakat beni en çok şaşırtan, Grimm ile Diderot'nun ana kızı benden ayırmak için her ikisiyle ayrı ayrı özel görüşmelerde bulunduklarını, ve Thérèse'in direnmesi sayesinde bunu başaramadıklarını; ayrıca bu bayların o zamandan beri Madam Levasseur ile gizli gizli konuştuklarını, Thérèse'in ortada dönenleri öğrenemediğini duymak oldu. Thérèse'in sandığına göre, bu fiskoslar Madam Dupin'in hediyeleriyle ilgili imiş, baylar durmadan gizli gizli gidip geliyorlarmış, fakat Thérèse bu gidiş gelişlerin sırrını bir türlü çözememiş. Paristen ayrıldığımızda, Madam Levasseur ayda iki üç sefer Grimm'in evine gitmeği âdet edinmişti. İki üç saat süren bu ziyaretler sırasında gayet gizli konuşmalar olur, hattâ Grimm uşağını da evden savarmış.

Fikrimce, bu gidip gelmelerin konusu gene o mahut tasavvurdu: Thérèse'i de elde etmek suretiyle ve Madam d'Epinay'nin yardımıyla, Grimm, ana kıza bir tuz bayiliği, ya da bir tütüncü dükkânı açacağını söylüyor ve kazancın cazibesiyle onları kandırmağa çalışıyordu, herhalde. Onlara elimi uzatabilmek şöyle dursun, onların yüzünden kendi durumumu düzeltmeğe bile halim olmadığı kendilerine söyleniyordu. Bütün bu sözlerin iyi niyetle söylendiğini düşündü-

ğüm için kendilerine kızmak aklımdan geçmiyordu. Beni kızdıran, sadece, bu işlerin, özellikle o cadaloz yönünden, bir sır halinde yürütülmesi idi. Üstelik, bu kadın bana karşı her gün daha tatlı dilli, daha şaklaban davranıyor, arkadan da beni fazla sevmesini ve her şeyini bana söylemesini ikide birde kızının başına kakmaktan geri kalmıyor, bu budalalığı yüzünden gülünç duruma düşeceğini Thérèse'e söyleyip duruyordu.

Bu kadın, bir koyundan iki post çıkarma, birinden aldığını öbüründen, herkesten aldığını da benden gizleme sanatında üstatlık derecesine varmıştı. Aç gözlülüğünü belki hoş görebilirdim, ama bu saman altından su yürütme huyunu affedemiyordum. Benden ne gizlisi olabilirdi? Pek âlâ biliyordu ki benim hemen hemen tek emelim kızının ve kendisinin mutluluğu idi. Haydi kızına yaptıklarını kendim için yapmış olayım; ama kendisine yaptıklarıma karşı minnettarlık duyması gerekirdi; hiç değilse, kızına müteşekkir kalmalı ve onun hatırı için beni sevmeli idi. Onu kara bir sefaletten kurtarmıştım; geçimini sağlayan bendim; bugün onca yararlandığı bütün o bilgileri benim sayemde edinmişti. Thérèse ise onu bunca yıl kendi emeğiyle beslemiş, şimdi de benim ekmeğimle besliyordu. Her şeyini kızına borçlu idi, oysa kendisinin ona hiçbir faydası dokunmuş değildi. Öbür çocuklarına gelince, kendilerine varını yoğunu feda etmiş, bu yüzden çırçıplak kalmış olan bu kızcağızın nafakasına yardımcı olacak yerde, hem onun nafakasını hem de benimkini sömürmeğe bakıyorlardı. Öyle sanırım ki böyle bir durumda onun beni tek

dostu, en güvenilir koruyucusu bilmesi, benim işlerimi benden gizleyip kendi evimde bana karşı dolaplar çevirecek yerde, benden önce duyduğu benimle ilgili her şeyi dosdoğru bana haber vermesi gerekirdu. Bu iki yüzlü, bu gizli kapaklı tutumuna ne gözle bakabilirdim? Hele kızına aşılamak istediği duygular hakkında ne düşünebilirdim? Thérèse'e bu türlü duygular aşılamak isteyen bu kadının nankörlüğü ne çapta bir nankörlük olmalıydı!

Bütün bu düşüncelerin etkisi altında bu kadına karşı içimden öyle bir kırıldım ki artık tiksinmeden yüzüne bakamaz oldum. Ama gene de eşimin anasıdır diye kendisine hörmette kusur etmedim, her hususta hemen hemen bir evlâdı gibi onu gözetip hatırını saymaktan geri kalmadım. Ancak, doğrusu ya, sürgit birarada olmaktan da hoşlanmıyordum: Üstelik sıkıntıya gelen bir insan da değilim.

Mutluluğun tâ yanıbaşına kadar varıp ta — kendi hatamdan olmadığı halde — ona erişemediğim olmuştur hayatımda: işte bu kısa süreli dönemlerden birini gene burada yaşadım. Madam Levasseur iyi huylu bir kadın olmuş olsaydı, her üçümüz de ömrümüzün sonuna kadar birarada bahtiyar olacaktık ve hangimiz öbürlerinin arkasında kalırsa, onun durumu acıklı olacaktı. Hal böyle iken, işlerin ne yolda geliştiğini görünüz de bu gidişi değiştirmek bakalım benim elimde miydi, hükmünü sizler verin!

Kızının gönlünde eskisinden daha fazla yer tuttuğumu, kendisinin ise bu yönden kayıplı çıktığını gören Madam Levasseur, kızının sevgisini yeniden kazanmağa çalıştı; fakat Thérèse'den faydalanarak

benimle arasını düzeltecek yerde, onu benden büsbütün soğutmanın çarelerini aradı. Bulduğu çarelerden biri de soyunu sopunu yardımına çağırmak oldu. Onlardan hiç kimsenin *L'Hermitage*'a getirilmemesini Thérèse'den rica etmiştim; o da bana bu yolda söz vermişti. Madam Levasseur, ben yokken, Thérèse'e de danışmadan, bunları davet etmiş ve bana bir şey söylemiyeceğine dair kızından söz almış. Bu yol bir kere açıldı mı, üst tarafı çorap söküğü gibi gider. İnsan sevdiğinden bir şeyini saklayınca, artık başka şeylerini saklamaktan da çekinmez. Ben *La Chevrette*'e gider gitmez, *L'Hermitage*'ın keyfini çıkaran misafirler sökün ediyormuş. Bir ana, kuzu gibi bir kızı olunca, daima sözünü geçirir ona. Fakat Madam Levasseur her ne yaptıysa, Thérèse'e ne kendi fikirlerini kabul ettirebilmiş, ne de bana karşı kendileriyle birlik olmağa onu razı edebilmiştir. O zaman, ihtiyar, yalnız başına bir karara vardı: Baktı ki bir yanda benimle kızı var, bizimle birlikte oturup yaşıyabilir, ama işte hepsi o kadar; oysa öbür yanda pek çok şeyler vaadeden, az çok bir şeyler de veren Diderot, Grimm, d'Holback ve Madam d'Epinay var: mültezim pâyesinde bir hanımla bir baronun tarafını tutanın zararlı çıkabileceğine aklı yatmadı. Eğer gözümü açmış olsaydım, daha o zamanlar, koynumda bir yılan beslediğimi görürdüm. Fakat henüz hiç sarsılmamış olan o kör güvenim yüzünden, insanın sevmesi gereken bir kimseye kötülük etmek istiyeceği aklımdan bile geçmiyordu. Başıma çoraplar örülürken, dost bildiklerimin baskısından başka ortada üzülecek bir şey göremiyor, onların ise beni, benim

anlayışıma göre değil de, kendi düşündükleri şekilde bir mutluluğa zorladıklarını sanıyordum.

Gerçi Thérèse annesinin kumpasına girmeğe razı olmamıştı ama, anasının sırrını da ele vermemişti. Bu işte dayandığı sebep övülmeğe değer; davranışının iyi mi kötü mü olduğunu söyliyemiyeceğim. İki kadının gizlisi oldu mu, el ele savaşmaktan hoşlanırlar; bu gizli işler onları birbirine yaklaştırıyordu. Thérèse, iki tarafa bölünmekle, benim zaman zaman yalnızlık duymama sebep oluyordu; çünkü benim bütün çevrem bu iki kadından ibaretti. İşte o zaman acı acı hissettim ki, ilk seviştiğimiz sıralarda Thérèse'in uysallığından faydalanarak ona bilgi ve sanat alanında bir şeyler öğretmemiş olmakla hata işlemişim. Bu bilgiler şimdi, bu inziva hayatında, bizi birbirimize bağlıyacak, hem onun hem de benim hoş vakit geçirmemizi sağlıyacak, başbaşa saatlerimizin uzunluğunu bize hiç duyurmıyacaktı. Aramızda artık konuşacak şey kalmadığı, ya da gezintilerimizin onu sıktığı anlaşılmasın. Fakat, ne de olsa, konuşmalarımıza bol konu çıkaracak ortak fikirlerimiz yoktu. Artık durmadan sözünü edecek niyetlerimiz, tasarılarımız da yoktu; hepsi gerçekleşmişti; bir tadını çıkarması kalıyordu. Ortaya çıkan konuların bana ilham ettiği düşünceler Thérèse'in anlıyabileceği şeyler değildi. On iki yıllık bir beraberlik artık söze yer bırakmıyordu; birbirimizin içini dışını biliyorduk, öğrenecek bir şeyimiz kalmamıştı. Geriye dedikodu, çekiştirme ve açık saçık sözler kalıyordu. Kafası işliyen bir kimse ile yaşamanın değerini insan ancak yalnızlıkta anlıyor. Ben kafamı kullanmadan da

Thérèse'in yanında hoşça vakit geçirebiliyordum; ama onun benden her zaman zevk alabilmesi için işliyen bir kafası olması lâzımdı.

İşin daha da kötüsü, Thérèse ile başbaşa kalabilmek için gizli bir köşe aramak mecburiyeti idi. Annesinin huzurumu kaçırması, böyle bir fırsat kollamağa zorluyordu beni. Kendi evimde rahatım kalmamıştı dersem her şeyi söylemiş olurum. Sevişme havası gerçek dostluğu bozuyordu. Davranışlarımızla birbirimize karşı gösterdiğimiz yakınlık, hayatımızda yoktu.

Gezinti tekliflerimi savuşturmak için Thérèse'in arasıra bahaneler icadettiğini fark edince tekliflerimin arkasını kestim, fakat bu gezintilerden benim kadar hoşlanmıyor diye de ona gücenmedim. Zevk insanın iradesine bağlı bir şey değildir. Yüreğinden emindim, bu da bana yetiyordu. Benim hoşlandığım şeylerden o da hoşlandıkça zevkimi onunla paylaşıyordum; yoksa onun hoşnutluğunu kendiminkine tercih ediyordum.

İşte böylece, kendi seçtiğim bir yerde sevdiğim bir insanla zevkimce yaşadığım halde, umduğumun yarısını bulamamış, sonunda kendimi yapyalnız hissedecek bir hale düşmüştüm. Eksikliğini duyduğum şeyler, elimde olanların da tadını çıkarmama engel oluyordu. Mutlulukta olsun, hazlarda olsun, ya hep ya hiç taraflısı idim. Bunları neden inceden inceye anlattığımı ilerde göreceksiniz. Şimdi hikâyemi bıraktığım yerden alıyorum.

Kont de SaintPierre'in bana verdiği yazmalarda çok değerli şeyler bulacağımı sanmıştım. Bunları in-

celeyince baktım ki hemen hepsi, amcasının basılmış eserlerinin kendi eliyle düzeltilmiş ve notalarla genişletilmiş bir derlemesinden ibaret; içlerinde henüz yayımlanmamış önemsiz birkaç yazı daha var. Madam de Créqui'nin bana göstermiş olduğu bir iki mektubuna bakarak kendisi hakkında edindiğim fikri, ahlâk konusundaki yazıları daha pekiştirdi ve bu zâti, sandığımdan çok daha zarif bir kimse olarak bana tanıttı. Fakat siyasal yazıları üzerinde biraz derinleşince, üstünkörü görüşlerle birtakım tasarılardan başka bir şey bulamadım: aslında yararlı olabilecekken, insanlara davranışlarında tutkularından ziyade bilgilerinin ışık tuttuğu yolunda yazarın bir türlü kurtulamadığı ana fikir yüzünden işe yaramaz hale gelmiş bu tasarılar. Modern bilgilere olan yüce inancı, teklif ettiği bütün kurumların temeli ve bütün siyasal yanıltmacalarının kaynağı olan usun yetkinliği prensipine, bu hatlı ilkeye bağlamış onu. Yaşadığı yüzyılın ve soydaşlarının kendisiyle övünebileceği bu nâdir zekâ, usa olan inancından gayri hiçbir tutkusu olmıyan belki insanlık tarihinin bu tek insanı, Âdemoğullarını oldukları ve olageldikleri gibi kabul edecek yerde, kendisi gibi gördüğü için bütün kuramlarında hatadan hataya sürüklenmiş. Çağdaşları yararına çalıştığını sanırken birtakım mevhum yaratıklar hesabına çalışmış.

Bütün bunları gözden geçirdikten sonra, eserime vereceğim şekil üzerinde biraz duraksadım. Yazarın boş hayallerine hiç ilişmesem, yaptığım işin hiç faydası olmıyacak; uygun bulduklarımı değiştirsem, dürüst bir hareket yapmış olmıyacağım: çünkü bu

yazıları kabul ederken, hattâ bunların bana verilmesini isterken, yazarı değerlendirme görevini de yüklenmiş bulunuyordum. Sonunda, bana en dürüstü, en akıllıcası ve en yararlısı gibi görünen bir şekil üzerinde karara vardım: yazarın fikirleriyle kendiminkileri ayrı ayrı gösterecek, onun görüşlerine iyice nüfuz ettikten sonra bunları açıklıyacak, genişletecek, bütün değerlerini ortaya koymak yolunda hiçbir emeği esirgemiyecektim. Şu halde eserim, birbirinden tamamiyle ayrı iki bölümden meydana gelecekti: birincisinde, yazarın çeşitli tasarıları, anlattığım şekilde belirtilmiş olarak ortaya konacaktı. Birinci bölümün yayımlanıp etkisini göstermesinden sonra basılacak olan ikinci bölümde ise, bu tasarılar üzerindeki eleştirmelerim yer alacaktı; bu yargılar ise, itiraf edeyim ki yazarın tasarılarını az çok *Le Misanthrope**'taki meşhur sonnet'nin durumuna düşürecekti. Eserin bütününün başında, yazarın bir hayat özeti yer alacaktı; bunun için oldukça esaslı malzeme toplamıştım ve bunları yararlı bir şekilde kullanacağıma inancım vardım. Abbé de Saint-Pierre'i ihtiyarlığında az çok tanımıştım. Hâtırasına karşı beslediğim büyük saygı sebebiyle onun hakkında yazacaklarımın ne olsa kontu memnun edeceğinden emindim.

Bu külliyatı meydana getiren bütün yazıların en önemlisi ve en iyi işlenilmişi olan *Ebedî barış* üzerinde bir deneme yaptım: eseri incelemezden önce, uzun sözlere, tekrarlamalara göğüs gererek, yazarın bu güzel konuda bütün söylediklerini baştan sona yılmadan okudum. Bu parça, okuyuculara sunulmuş

* Molière'in meşhur komedisi.

olduğundan ayrıca söyliyecek bir sözüm yok. Bu konudaki düşüncelerime gelince, bunlar yayımlanmadığı gibi, bir gün basılıp basılmıyacağını da bilmiyorum. Ancak benim yargılarım bu parça ile aynı zamanda hazırlanmıştı. *Ebedî barış*'tan sonra *Polysynodie yahut çok kurullu idare* adındaki yazıya geçtim. Naiplik devrinde* yazılmış ve naiplik idaresini övmüş olan bu eser, önceki rejime karşı sarfedilmiş bazı sözlerden dolayı, Maine düşesiyle Kardinal de Polignac'ı öfkelendirmiş ve Abbé de Saint-Pierre'in Fransız Akademisinden kovulmasına yol açmıştır. Bu eser üzerindeki çalışmalarımı da, öncekinde yaptığım gibi, gerek yazının aslını, gerek kendi yargılarımı vermek suretiyle tamamladım. Fakat çalışmalarımı burada kestim. Bu işi hiç üstüme almasam daha iyi olacakmış ya!

Bu teşebbüsten beni vazgeçirten düşünce kendiliğinden meydana çıkar; ve bunun nasıl olup ta daha önce aklıma gelmediğine şaştım. Abbé de Saint-Pierre'in yazılarından çoğu, Fransa hükümetinin bir yönünü tenkit eden görüşleri kapsamakta idi ve içlerinde öyle açıkça yapılmış sataşmalar vardı ki bunların, başına bir iş açmamış olması büyük bir şanstı kendisi için. Şu var ki Bakanlık dairelerinde Abbé de Saint-Pierre'e gerçek bir politikacı değil, hep bir çeşit öğütçü gözüyle bakmışlardı. Sözlerine kimsenin kulak vermediğini görerek bırakmışlardı onu istediğini söylesin. Ama eğer ben yazılarını herkese dinletecek şekle sokmuş olsaydım, durum bambaşka olacaktı. O Fransızdı, ben değildim. Eğer tenkitlerini, kendi

* XV. Louis'nin küçüklüğü sırasında Philippe d'Orleans'ın naiplik idaresi kast edilmiştir.

adı altında da olsa, yeniden kaleme alsaydım, bu işe ne diye burnumu soktuğum sorusu karşısında kalabilir ve haklı olarak ağzımın payını alırdım. Bereket versin daha ileri gitmeden başıma aldığım belânın farkına vardım da hemen işin içinden sıyrıldım. Şunu iyi biliyordum ki, aralarında yaşadığım, hem hepsi de benden daha kuvvetli olan insanlar bana bir kötülük etmeğe kalkışırlarsa, ne yaparsam yapayım, yakamı ellerinden kurtaramam. Bana bir tek yol kalıyordu: o türlü davranmalıydım ki, hiç değilse bana edecekleri kötülükte haklı sayılmasınlar. Bu prensip yüzünden yalnız Abbé de Saint-Pierre'in işinden değil, onunkinden çok daha fazla benimsediğim teşebbüslerden de vazgeçmek zorunda kaldım. Her fikir ayrılığına hemen bir suç damgası vuruveren bu insanlar, düştüğüm belâlarda: "sen bunu hak ettin!" dedirtmemek için, hayatımda ne tedbirlere başvurduğumu bir bilselerdi, pek şaşarlardı.

Bu eseri bıraktıktan sonra hangisini ele alacağıma bir zaman karar veremedim; bu işsizlik süresi, zihnimi oyalayacak yabancı bir konu bulunmadığından, düşüncelerimi kendi üzerime çevirmeme yol açtı ve benim için bir felâket oldu. Geleceğe dair hiçbir tasarım yoktu ki hayalimi avutsun. Hattâ böyle tasarılar, niyetler kurmak ta benim için mümkün değildi: çünkü içinde bulunduğum durum, bütün isteklerimin gerçekleştiği bir durumdu: başka bir isteğim yoktu, oysa kalbim hâlâ bomboştu. Daha iyi bir hayat düşünemediğim için halim bütün bütün acıklı idi. En candan sevgilerimi, gönlümce seçtiğim bir tek kişi üzerinde toplamıştım; bu insan beni aynı duygularla

seviyordu; hayatımız rahatlık, hattâ diyebilirim ki bolluk içinde geçiyordu. Oysa onun yanında iken de, ondan uzakken de, içimden gizli bir üzüntü eksik olmuyordu. O, kollarının arasında iken de hasretini duyuyordum; her şeyi ben olmadığımı düşünmek bile onu, gözümde hemen hemen hiçe indiriyordu.

En temiz dostluk hisleri, en üstün takdir duygularıyle bağlı olduğum kadınlı erkekli birçok dostlarım vardı. Onların da bana karşı aynı gerçek duyguları beslediklerini biliyordum; bir kerecik bile samimiliklerinden şüphe etmek aklımdan geçmemişti. Ancak şu var ki bu dostluklar gönlüme huzur ve ferahlık getirecek yerde dert oluyordu bana: Sebebi de dostlarımın bütün zevklerime, eğilimlerime, yaşayış tarzıma engel olmakta gösterdikleri inat, hattâ o yapmacıklı davranış idi. Sade beni ilgilendiren ve onlarla hiçbir bağıntısı bulunmıyan bir şeyi yapmak istemeyegöreyim; beni ondan vazgeçirmek için bakarsınız hepsi birleşivermiş. Ben onların zevkine, keyfine karışmaz, hattâ soruşturmağa bile lüzum görmezken, onların benimkileri her bakımdan kontrol altında tutmak yolundaki bu haksız ısrarları bana öylesine ağır geliyordu ki, içime korku düşmeden bir mektuplarını açamaz olmuştum. İçindekini okuyunca da korktuğuma uğrardım. Hepsi de benden genç olan ve bana verdikleri öğütlere bizzat kendilerinin ihtiyacı bulunan bu kimselerin beni çocuk yerine koymaları haddini bilmezlikti bence. Onlara derdim ki: Ben sizleri nasıl seviyorsam, siz de beni öyle sevin; ama sizin işinize benim karışmadığım gibi, siz de benim-

kine karışmayın. İşte sizden bütün istediğim bu. Bu iki istekten yalnız bir tanesini, ilkini yerine getirdiler.

Tabiatın güzel ve tenha bir köşesinde, bir evim vardı. Evimin efendisiydim, içinde keyfince yaşıyabilirdim, kimsenin de beni kollamağa hakkı yoktu. Fakat bu evde oturma, birtakım ödevler yüklüyordu bana; gerçi zevkle yapıyordum, ama kaçınılmaz ödevlerdi bunlar. Hürriyetim, güvenilir bir hürriyet değildi. Emir altında olsam, gene irademin sahibi sayılabilirdim. Bir günüm yoktu ki sabahleyin yatağımdan kalkınca: "Bu günümü istediğim gibi yaşıyacağım!" diyebileyim. Dahası var: Madam d'Epinay'nin tertiplerine kendimi uydurmakla iş bitmiyordu; daha belâlısı, dışardan gelenlerin, yabancıların keyfine tâbi olmaktı. Paristen uzakta oturuşum, vaktini nasıl geçireceğini bilmiyen bir sürü işsiz güçsüzün her gün gelip benim vaktimi de pervasızca ziyan etmesine engel olmuyordu. Hiç aklımda yokken, bunların insafsız akınlarına uğrardım. İyi bir iş yapmaya niyet edeyim de biri gelip işimi altüst etmesin, pek nadirdi.

Sözü uzatmıyayım: Candan gönülden dilediğim bu dört başı mamur hayat içinde katıksız bir mutluluk bulamadığım için kendimi ikide bir aydın gençlik günlerimin kucağına atıyordum: "Ah, nerede *Charmettes,* nerde burası!" diye içimi çektiğim çok oluyordu[1].

---

[1] Oysa, Malesherbes'e yazdığı 26 Ocak 1762 tarihli mektupta: "Ancak 9 Nisan 1756 da yaşamaya başladım.", der. Gerçi Rousseau için gerçek mutluluğun, mutluluğun başlangıcında bulunduğunu biliyoruz.

Hayatımın çeşitli zamanlarına ait hâtıralar, bugünkü durumum üzerinde düşündürdü beni. Gördüm ki artık yaşımı başıma almışım, hastalık acıları içinde kıvranıyorum; kalbimin can attığı zevklerden henüz hiçbirini doyasıya tadamadan, gönlümde yatan o azgın duyguları dile getiremeden, bütün gücüyle ruhumda yaşadığını duyduğum halde fırsat ve imkânsızlık yüzünden orada sıkışıp kalan ve ancak ahlarımla dışarı çıkabilen o coşkun heyecanlara kanamadan, kanmak şöyle dursun hattâ yaklaşamadan ömrüm sona eriyormuş gibi geldi bana.

Böyle taşkın bir ruhta yaradılmış, yaşamanın sevmek olduğuna inanmış olan ben, nasıl oluyordu da o güne kadar sade benim olan bir dost, gerçek bir dost edinememiştim, ben, ki bu türlü dost olabilecek bir insandım? Bunca ateşli duygularım, aşk hamuru ile yoğurulmuş bir kalbim olsun da o kalb bir kerecik bile belirli bir kişinin aşkiyle tutuşmasın, nasıl olurdu bu? Sevmek ihtiyacı ile yanıp ta bu ihtiyacı bir gün bile gönlümce gideremeden ihtiyarlığın kapılarına dayandığımı görüyor, yaşamadan öleceğimi hissediyordum.

Bu acı, hicranlı düşüncelerle tatlı tatlı dertlenerek kendi içime kapanıyordum. Kader bana bir şeyler borçlu imiş te hakkımı hâlâ ödememiş gibi geliyordu bana. Beni bunca üstün kabiliyetlerle donatmış olmak, hiçbir zaman bunları kullanmama imkân verme-

Fakat bu "Charmettes efsanesinin" de Rousseau'nun fikrinde yerleşmeye başlaması, Môtiers'de oturduğu sıralarda olmamış mıydı?.

dikten sonra, neye yarardı? Manevî değerlerimi bilmekle bu haksızlığı idrâk edişim, bir çeşit teselli oluyor, tatlı tatlı ağlatıyordu beni.

Senenin en güzel mevsimi, aylardan hazirandı; serin koruluklarda, şakıyan dereleri, çileyen bülbülleri dinliyerek böyle dalıp dalıp gidiyordum. Etrafımda her şey, doğuştan meylim olan o aygın baygın gevşekliğe gene düşürecek gibiydi beni; oysa ruhumda nicedir süregelen kaynaşmaların etkisiyle katılaşan, ciddileşen duygularım beni bu gevşeklikten ebediyen kurtarmalıydı. Neyleyim ki aklıma gelen, Toun[1] şatosunda yediğimiz öğle yemeği ile gene böyle bir mevsimde, buna benzer bir tabiat içinde tanıdığım o iki cana yakın genç kız oldu. Bu hâtıra, bağlandığı sâflık havasiyle bir kat daha tatlılaşarak benzeri başka hâtıraları uyandırdı. Gençlikte gönlümü heyecanlara düşürmüş olan bütün o hayallerle çok geçmeden etrafımı sarılmış buldum. Güzel okul arkadaşlarım Matmazel Galey, Matmazel de Graffenried, Matmazel de Breil, Madam Basile, Madam de Larnage, hâlâ unutamadığım o fettan Zulietta'ya varıncaya kadar hepsi geldiler. En ateşli duygularla öteden beri içimde yaşıyan eski tanışlarım, o cennetin bütün hurileri başıma toplandılar. Ağaran saçlarıma bakmadan kanım kaynamağa, başım dönmeğe başladı. O ağırbaşlı Cenevre vatandaşı, kırkına varan o durulmuş Jean - Jacques, işte gene bir anda eski garip çoban olup çıkmıştı. Sarhoşluğum pek birden ve taşkınca olmasına rağmen, öyle sürekli ve şiddetli

[1] *Thônes* olacak. IV üncü Kitapta bu şatonun sözü geçer.

idi ki, başıma getirdiği belâların o korkunç, beklenmedik buhranına düşmeden kendime gelemedim.

Sarhoşluğumun derecesi ne olursa olsun, bana yaşımı başımı unutturacak, hâlâ gönüllerde sevgi yaratabilirmişim gibi içimde bir gaflet uyandıracak, çocuk yaşatan beri boş yere yüreğimi yaktığını duyduğum o azgın fakat verimsiz ateşle başkalarını da ateşlemek hevesine beni kaptıracak kadar ileri gitmedi. Ne böyle bir ümide kapıldım, ne de hattâ böyle bir arzu duydum içimde. Sevgi çağının geçtiğini biliyor, kocamış çapkınların gülünç hallerini o kadar iyi kavrıyordum ki kendim de onların durumuna düşemezdim; hele, gençlik yıllarımda bile pek öyle kendini beğenmiş, nefsine güvenli bir insan olamamışken, bu yaştan sonra hiç olamazdım; kaldı ki gürültüsüz patırdısız bir hayatı sevdiğim için aile fırtınalarından ödüm kopardı; üstelik çok sevdiğim Thérèse'imin, kendisine karşı beslediğim duygulardan daha kuvvetlisiyle başka birine bağlandığını görerek üzülmesine gönlüm razı olmazdı.

Bu durumda ne mi yaptım? Beni şimdiye kadar az çok tanımış olan okuyucum bunu keşfetmiştir bile. Gerçek varlıklara ulaşamayınca, hayal âlemlerine daldım; çılgın gönlüme lâyık bir canlı bulamayınca, gönlüme idealler dünyasından gıda aradım. Yaradıcı muhayyilem bu yeni dünyayı gönlüme göre kişilerle doldurmakta gecikmedi. Muhayyilemin bu yardımı ömrümde hiçbir zaman bu kadar yerinde ve böylesine bir bollukta imdada yetişememiştir. Sonu gelmiyen cezbelerim arasında hiçbir insan kalbine nasip olmamış lezzette duyguların gürül gürül akışlariyle mest

oluyordum. İnsanoğullarını büsbütün unutmuştum; erdemleri kadar güzellikleriyle de kusursuz yaratıklarla, şu ölümlü dünyada benzerini bulamadığım güvenilir, muhabbetli, sadık dostlarla düşüp kalkıyordum.

Böyle yedi kat göklerde, lâtif varlıklar arasında yaşamanın öylesine tadını almıştım ki günlerin, saatlerin nasıl geçtiğini bilmezdim; aklımda fikrimde onlardan gayri bir şey yoktu; güç belâ iki lokma yemek yedim mi artık yerimde duramaz, doğru koruluklarıma koşardım. Tam ben bu hârikalar diyarına uçmağa hazırlanırken birtakım zavallı fâniler gelip te beni yeryüzüne bağladılar mı, işte o zaman öfkemi ne yenebilir, ne de gizliyebilirdim; artık kendimi tutamaz, onlara öyle ekşi bir yüz gösterirdim ki kabalık ettiğimi söyleseler yeri idi. Bu davranışım, aksine, ürkürük diye çıkarılan adımı daha da artırıyordu: oysa içimden geçenleri okuyabilseler, herhalde bana bambaşka bir ad takarlardı.

Coşkularım tam kıvamını bulduğu bir sırada ansızın tabiat beni tıpkı bir uçurtma gibi ipimden yakalayıp yere indiriverdi: hastalığım gene üstelemişti. Sancılarımı kesen tek ilâca, sondalara başvurdum; böylece göksel aşklarım sona ermişti. Çünkü insanın acı çekerken âşık olamıyacağı bir yana, benim kırlarda, ağaçların altında şahlanan muhayyilemin, yatak odasında, tavan kirişlerinin altında kolu kanadı kırılır, ruhu uçar. Dünyada orman perilerinin olmayışına çoğu zaman üzülmüşümdür. Olsalardı muhakkak onlarla dost olur, aralarından ayrılmazdım.

Bu sırada derdime dert katan başka aile üzüntüleri de çıktı. Yüzüme karşı dünyanın en tatlı dillerini döken Madam Levasseur, arkadan kızını benden soğutmak için yapmadığını bırakmıyordu. Eski komşularımdan aldığım mektuplardan öğrendim ki bu kocakarı benim haberim olmadan Thérèse'in hesabına bir sürü borca girmiş. Kızı da işi bildiği halde benden gizlemiş. Borçları ödemekten ziyade canımı sıkan şey, bunu benden saklamış olmaları idi. Öyle ya, kendisinden hiçbir şey gizlemediğim bir insanın nasıl benden gizlisi kapaklısı olurdu? İnsan sevdiklerinden bir şey saklar mı? Parise hiç uğramadığımı gören Kont d'-Holback takımı, kır hayatından hoşlanırım da belki bir delilik edip büsbütün *Hermitage*'a yerleşirim diye iyice korkmağa başlamıştı. O zaman beni Parise döndürmek için aracılar koyup canımı sıkmağa başladılar. Önce Diderot, kendi perde arkasında kalarak Deleyre'i başıma musallat etmekle işe girişti[1]. Onları

[1] Cizvitlerin sürülmesi sırasında, vaktiyle aynı tarikatta bulunmuş olan Alexandre Deleyre (1726-1797), Parise gelmiş ve Ansiklopedicilere katılmıştır. Ansiklopedi için *Fanatisme* (Taassup) maddesini kaleme almış ve 1755 te *Bacon felsefesinin tahlili* adındaki makalesini yayımlamıştır. Bir sene sonra *Journal étranger*'nin idaresini eline almış, fakat bu dergiyi yaşatabilmek için büyük sıkıntılara uğramış, hattâ bu yüzden dük de Parme'in Vienne'de teklif ettiği kütüphanecilik görevini kabul etmek zorunda kalmıştır. Yazdığı romanslar Rousseau tarafından müziklenmiştir. 1756 yazı ile sonbaharında Rousseau ile devamlı yazışmalarda bulunmuştur. Bu mektuplarda, Rousseau'nun Paris'teki dostlarının şaşkınlığından, susmasından duydukları kaygıdan, kışı soğuk ve

birbiriyle ben tanıştırmıştım. Asıl maksadı bilmiyen Deleyre, Diderot'nun bu yoldaki telkinlerini ondan alıp bana aktarıyordu.

Her şey beni o tatlı, çılgın rüyalarımdan uzaklaştırmak için söz birliği etmişti sanki. Hastalığım daha geçmemişti ki *Poème sur la ruine de Lisbonne* (Lisbonne'un harap olması üzerine şiir) kitabımdan bir tane de bana geldi. Gönderenin, yazarın kendisi olduğunu tahmin ettim[1]. Bu durumda kendisine bir mektup yazarak eserinden bahsetmek düşüyordu bana. O günlerden çok sonra ve benim iznim alınmadan yayımlanan bu mektubun hikâyesini ilerde anlatacağım.

---

[1] Voltaire'in *Poèmes sur la désastre de Lisbonne et sur la Loi naturelle* (Lisbonne âfeti ve tabiat kanunu üzerine şiirler), 1756 Martında Cenevre'de yayımlandı. fakat Rousseau'nun eline ancak Temmuzda geçti: Duclos kendisine yazar adına bir kitap göndermişti.

---

yalnızlık içinde geçirmesi karşısında hissettikleri korkudan bahsetmektedir. İşte Rousseau'ya yazdığı 28 Ağustos 1756 tarihli mektubunun bir parçası: "Biliyor musunuz ki, sevgili keşişimiz, susmanız *la Trappe* ve *La Grande Chartreuse* tarikatleri mensuplarınınkinden daha derindir? Çünkü onlar konuşmazlarsa da hiç değilse yazabilirler. Siz ise ne konuşuyor, ne de yazıyorsunuz; bizleri düşünüp düşünmediğinizi bile bilmiyorum..." Deleyre'in kişiliği çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Sainte-Beuve, onu "duygulu, ürkek ve hasretli bir ruh" olarak tasvir eder, "Rousseau'nun gölgesi" gibi görür. Rousseau ise ondan gittikçe daha çok çekinecektir; mektuplarında kendisiyle alay ettiğine inanmaktadır.

Şöhret ve ikbâl içinde âdeta bunalmış denilebilecek bu zavallı adamın gene de hayatın mihnetlerinden acı acı dem vurması ve dünyada her şeyin kötü olduğunu söylemesi beni şaşırtmıştı. Şunun aklını başına getireyim ve dünyada her şeyin iyi olduğunu ispat edeyim diye olmıyacak bir niyet tasarladım. Tanrıya inanır gibi görünen Voltaire, aslında şeytandan başkasına inanmamıştır; çünkü onun Tanrı diye inandığı, bir şer vasıtasıdır ve ancak kötülük etmekten hoşlanır. Mânasızlığı göze batacak kadar meydanda olan bu inancın, her türlü nimetler içinde yüzen bir adamda bulunmasına, hele bu kimsenin kendi mutlu dünyasından seslenerek hiç başına gelmemiş çeşit çeşit belâların tüyler ürperten, zalim hayâli ile hemcinslerini ümitsizliğe düşürmeğe çalışmasına insan isyan eder doğrusu. Hayatın ıstıraplarını sayıp dökmeğe ondan fazla hakkım olduğu için işin âdil bir muhasebesini yaptım: Bütün bu ıstıraplardan bir tanesinin bile Tanrıya yükletilemiyeceğini, bunların kaynağının tabiatın özünde değil, insanın kabiliyetlerini kötü kullanışında olduğunu ona ispat ettim.

Bu mektubumda kendisine karşı mümkün olan bütün nezaket, itibar ve hörmeti gösterdim. Ama gene de, onuruna son derece düşkün, alıngan bir kimse olduğunu bildiğim için, mektubu doğruca kendisine değil de, hem dostu, hem hekimi olan doktor Tronchin'e gönderdim ve bu zata, uygun bulursa mektubu sahibine ulaştırmak, uygun bulmazsa yok etmek hususunda tam yetki verdim. Tronchin mektubu vermiş. Voltaire, bana yazdığı birkaç satırlık yazısında, hem hasta hem hasta bakıcı olduğunu

ileri sürerek cevabını daha uygun bir zamana bırakıyor, asıl konuya bir tek sözle ilişmiyordu. Tronchin bu mektubu bana gönderirken kendisi de bir yazı eklemiş, içinde mektup sahibi hakkında hiç te övücü olmıyan sözler söylemişti[1]. Böyle önemsiz başarılarla övünmekten hoşlanmadığım için bu iki mektubu bugüne kadar ne kimseye gösterdim, ne de yayımladım; fakat bunların asılları evrakım arasındadır: (A işaretli tomarın 20 ve 21 sayılı belgeleri). Voltaire bana yazmayı vaadettiği fakat göndermediği cevabı bu arada yayımladı. Bu cevap, okumadığım için hakkında hiçbir şey söyliyemiyeceğim *Candide* romanının ta kendisidir.

Bütün bu meşguliyetlerin o garip sevdalardan beni büsbütün kurtarması umulurdu; hattâ belki de bu yüzden uğrıyacağım belâlardan beni korumak için Tanrının gönderdiği imkânlardı bunlar; fakat kara bahtım üstün geldi: iyileşip te biraz dışarı çıkmağa başladığım zaman, gönlüm, kafam, ayaklarım gene aynı yolu tuttular. "Aynı" deyişimin sebebi var: Çünkü taşkınlığı bir parça yatışan fikirlerim gerçi yeryüzünde kaldılar ama dünyada her çeşitten en cana yakın ne bulunabilirse hepsinin bir araya gelmesin-

---

[1] Gerçekten de Dr. Tronchin'in mektubu, Voltaire aleyhine yazılmış yaman bir ithamnamedir: "Kendi kendisiyle daima bir çelişme halinde bulunan, yüreği fikirlerinin bir oyuncağı olan bir adamdan ne beklenebilir? Manevî varlığı, en körpe çocukluk çağlarından beri, tabiilikten o kadar uzak ve öylesine bozulmuş bir durumda idi ki, bugün yapmacıklı ve hiçbir şeye benzemiyen bir kişi meydana çıktı".

den doğan öyle nefîs bir derleme yaptılar ki bu kalbur üstü seçim, bıraktığım o hayal âlemindeki güzelliklerden daha az hayal mahsulü değildi.

Sevgi ve dostluğu, kalbimin bu iki mabudunu, en gönül alıcı şekiller altında gözümün önünde canlandırdım. Onları, öteden beri beni en çok büyülemiş olan cinsel cazibelerle donattım. İki arkadaş, erkek değil de kadın arkadaş, getirdim gözümün önüne. Böylesine daha seyrek raslanırsa da, daha cana yakın bir sembol gibi göründü bana. Aslında birbirine benzeyen iki ayrı mizaçta, kusursuz değilse de kendi zevkime uygun, iyilik ve duyarlığın nurlandırdığı iki ayrı çehrede hayal ettiğim güzellerdi bunlar. Birini sarışın, ötekini esmer; birini canlı ve hareketli, ötekini yumuşak huylu, yalpak; birini akıllı uslu, ötekini kararsız ve oynak olarak düşündüm; ama bu oynaklıkta öyle içli bir taraf vardı ki, onu günahsız, tertemiz gösteriyordu. Bunlardan birinin bir sevgilisi vardı; bu sevgili öteki ile can ciğer arkadaştı; hattâ aralarında arkadaşlıktan da ileri giden bir yakınlık meydana gelmişti; fakat ne rekabet, ne kavga, ne kıskançlık istiyordum; çünkü acı hisleri aklımdan geçirmek bile beni üzer; bu güler yüzlü hayata tabiatı soysuzlaştıran şeylerle gölge düşürmek istemiyordum. Bu iki güzele gönül vermiştim. Birinin sevgilisi, ötekinin arkadaşı olan erkeğe elimden geldiği kadar benzemeğe çalışıyordum; ancak onu genç ve sevimli olarak tasavvur etmiş, öte yandan da kendimde gördüğüm erdemlerle kusurları aktarmıştım ona.

Kişilerimi, kendilerine en uygun düşecek bir

ortama yerleştirmek için, gezip dolaştığım yerleri birer birer gözden geçirdim; fakat en yeşil korulukları, en cana yakın kır köşelerini bile gözüm tutmadı. Eğer Tesalya vâdilerini görmüş olsaydım belki beğenirdim. Fakat icadetmekten yorgun düşen muhayyilem, kişilerinin gerçek varlığına inanabilmek için, örnek tutabileceği gerçek bir çevre arıyordu. Uzun bir süre Borromées adaları aklımdan geçti*: bu adaların nefîs manzaralarına bir zamanlar hayran kalmıştım; ama orasını da kişilerime uygun düşmiyecek kadar süslü püslü, yapmacıklı buldum. Bana bir göl lâzımdı. Sonunda, gönlümün hiç etrafından ayrılamadığı bir gölü seçtim. Talihin beni ömür boyu mahkûm ettiği o hayalî mutluluk içinde, nice zamandır hasretini duyduğum bu göl kıyısının bir yerinde yurtlandım. Anacığımın doğduğu bu topraklara hâlâ gönülden bağlılığım vardı. Tabiatındaki tezat, manzaralarındaki zenginlik ve çeşitlilik, mevkiinin duyuları hayran bırakan, yüreği heyecana getiren ve ruhu yücelten azamet ve ihtişamı, son tereddütlerimi de giderdi; böylece genç kişilerimi Vevai'ye yerleştirdim. İlk hamlede düşünebildiklerim işte bunlardan ibaretti. Geri kalanları sonradan ekledim.

Uzun zaman kafamda böyle dağınık bir plânla oyalandım durdum. Çünkü hayalimi tatlı düşüncelerle doldurmak, gönlümü hoşlandığı duygularla beslemek bana yetiyordu. Gide gele bu hayaller daha yoğunlaştı ve sonunda kafamda belirli bir şekil aldı. O vakit bunların meydana getirdiği tablolardan bir-

* İtalyada Maggiore gölündeki küçük adalar.

kaçını kâğıda dökmek ve gençliğimde hissettiğim şeyleri zihnimden geçirerek candan hasretini duyduğum halde, bir türlü kanamadığım sevgi isteğini hiç değilse bu yoldan gerçekleştirmek hevesine kapıldım.

Önce, birbiriyle ilintisi, başı sonu olmıyan birtakım dağınık sözler karaladım; bunları bağlayıp bağdaştırmak isteyince, çoğu zaman güçlükler karşısında kaldım*. Akla yakın görünmemekle beraber tamamiyle gerçek olan bir şey varsa o da ilk iki bölümün hemen baştan sona bu tarzda, elimde belirli bir plân olmaksızın, hattâ günün birinde bunlardan bir eser meydana getirmeğe kalkışacağımı hesaba katmadan yazılmış olmasıdır. Aslında, önceden hazırlanmış ve hiç te eserdeki yerlerine göre düşünülmemiş yazılardan meydana gelen bu iki bölümün, öteki bölümlerde raslanmıyan külfetli, doldurma cümlelerle yüklü olduğu görülecektir.

Tatlı hayallerimle ayaklarım yerden kesildiği bir sırada idi ki Madam d'Houdetot beni yoklamağa geldi. Ömründe ilk defa geliyordu bana, fakat aşağıda da görüleceği gibi son gelişi olmıyacaktır. Kon-

---

* Burada söz konusu olan *Nouvelle Héloïse* romanının doğuşudur. Rousseau, bu romanda yer alacak mektupları yazmadan önce *Les Amours de Claire et de Marcellin* ve *Le petit savoyard au la vie de Claude Noyer* adı ile, aşk ve kır hayatını karıştıran iki hikâye yazmaya başlamıştı. Bu hikâyeler yarım kalmışsa da sonradan Streckeisen-Moultou tarafından yayımlanmıştır. *La Nouvelle Héloïse* romanına gelince, bunun büyük bir kısmını Rousseau'ya Madam d'Houdetot ile yaşadığı aşk macerasının ilhâm ettiği yolundaki yaygın sanı büsbütün yersiz ve yanlıştır.

tes d'Houdetot, eski mültezimlerden Mösyö de Bellegarde'ın kızı, M. d'Epinay ile Monsenyör de la Rive ve Monsenyör de la Biche'in kızkardeşi idi. Bu son iki zat sonradan elçi mihmandarlığına atanmışlardır. Genç kızlığında Madam d'Houdetot ile nasıl tanıştığımı anlatmıştım. Evliliğinden sonra kendisine ancak La Chevrette'te tertiplenen şenliklerde, gelini Madam d'Epinay'nin köşkünde raslamıştım. *La Chevrette*'te olsun Epinay'de olsun, kendisiyle birkaç gün birarada kaldığım çok olmuştu. Her seferinde bana iltifat eder, hattâ bana karşı teveccühü bulunduğu hissini de verirdi. Benimle gezintilere çıkmaktan hoşlanırdı; o da ben de yürüyüşü severdik, bu arada bol bol da konuşurduk. Beni konağına çağırmış, hattâ ısrar etmiş olmasına rağmen kendisini Pariste bir kere bile yoklamamıştım. O sıralarda ahbaplık kurmağa başladığım M. de Saint-Lambert[1] ile sevişmesi, kendisine karşı ilgimi daha da artırıyordu. Sanırım,

[1] Jean-François, Marki de Saint-Lambert (1716-1803), çok genç yaşta Nancy'de Kıral Stanislas'ın muhafız kıtasında hizmet almış, birçok savaşlarda ve kuşatmalarda bulunmuş ve 1744'te Conti'de yaralanmıştır. Voltaire'den sonra Madam du Châtelet'nin dostu olmuş; bu hanımın kendisinden bir çocuk dünyaya getirirken ölmesi, ona bir çeşit şöhret sağlamıştır. Büyüklerin himayesiyle Fransız ordusunda albaylık almış, fakat bir felç krizi yüzünden ordudan ayrılmak zorunda kalınca edebiyatla uğraşmaya başlamıştır. En iyi eseri olan *Saisons* (Mevsimler) adındaki şiir kitabı, kendisine 1770'te Fransız Akademisi kapılarını açmıştır. Madam d'Houdetot ile münasebeti 1751 de başlar.

o zamanlar Mahon'da bulunan M. de St. Lambert'den haber getirmek için *Hermitage*'a uğramıştı.

Bu misafirlik,bir roman başlangıcı gibi bir şey oldu[1]. Madam yolunu kaybetmiş. Arabacısı dolambaçlı yoldan ayrılıp Clairvaux değirmeninden *Hermitage*'a giden kestirme yola sapmış: dere içinde arabası çamura saplanmış. Arabadan inip yolun gerisini yaya yürümek istemiş. Çok geçmeden mini mini iskarpinleri delinmiş, çamurlara belenmiş. Uşakları kendisini güç belâ selâmete çıkarmışlar. Ayaklarında çizmeler, *Hermitage*'a geldiği zaman kahkahadan ortalığı çınlatıyordu; onu o halde görünce ben de bastım kahkahayı. Baştan aşağı değişmesi lâzım geldi. Thé-

[1] Henri Guillemin, *Les affaires de l'Ermitage* (Ermitage meseleleri) adındaki değerli etüdünde, bu ziyareti 10 Ocak 1757 tarihine bağlar. Sadece "pazartesi" diye tarihlediği bir mektubunda Madam d'Houdetot, Rousseau'ya şöyle yazar: "Bana ödünç vermek lûtfunda bulunduğunuz giyecekleri geri gönderiyorum. Dönüşte daha düzgün bir yol buldum ve buna pek sevindiğimi size bildirmek isterim; çünkü bu yol, sizi tekrar görmek fırsatını bana verecektir." (Eğer bu mektup, Rousseau'nun hikâye ettiği olayla ilgili ise, ki Rousseau bu olayın 1756 yazında geçtiğini yazar, yaz vakti çamura saplanmış araba, görülmüş şey değildir.). Rousseau'nun Madam d'Epinay'ye yazdığı ve Guillemin'e göre tarihi 11 Ocak 1757 olması gereken bir mektup ile bu mektup karşılaştırılınca, Madam d'Houdetot'un Saint-Lambert'den haber getirmek üzere değil, Paris'te hasta yatan Gauffecourt'dan haber getirmek için geldiği anlaşılır. Yaşanıldığından on üç yıl sonra yazılmış olan bu hâtıralarda Rousseau'yu hâfızası hem tarihler, hem de Madam d'Houdetot'nun gelişi sebepleri bahsinde yanıltmıştır.

rèse imdadımıza yetişti. Kibarlığı bir vana bırakarak köylü işi bir lokma bir şey yemesini teklif ettim; yemek aklını başına getirdi. Vakit gecikmişti, fazla oturamadı. Fakat sohbetimiz öyle neşeli geçti ki, pek hoşuna gitti ve gene gelmeye niyetli göründü, ama bu niyeti ancak bir dahaki sene yerine getirdi; neyleyim ki, bu gecikme, beni, başıma geleceklerden koruyamadı.

Son baharı hiç akla gelmiyecek bir işle geçirdim: M. d'Epinay'nin yemişlerinin bekçiliğini yaptım. La Chevrette parkının su haznesi *Hermitage*'da idi. Etrafı duvarla çevrili bir bahçe içinde sarmaşıklı ve âdî cinsten türlü yemiş ağaçları vardı. Bu ağaçlar, ürünlerinin dörtte üçü çalındığı halde, gene de M. d'Epinay'ye La Chevrette'teki meyveliğinin yetiştirdiğinden daha çok yemiş verdirdi. Ev sahiplerime az çok bir faydam dokunsun diye, bu bahçenin idaresini ve bahçıvana göz kulak olma işini üzerime aldım. Yemiş mevsimine kadar her şey yolunda gitti; fakat meyvalar olgunlaştıkça kaybolduğunu görüyor, nereye gittiğini bir türlü anlıyamıyordum. Bahçıvan, yemişleri tarla farelerinin götürdüğünü söyleyip duruyordu. Farelere karşı savaş açtım, bir haylısını geberttimse de eksilmenin arkası kesilmedi. Bu sefer gözetlemeye başladım, o zaman anladım ki farenin sunturlusu bahçıvandan başkası değilmiş. Montmorency'deki köşkte yatıp kalkan bu adam, geceleri yanına karısı ile çocuklarını alıp Hermitage'a gelir, gündüz toplayıp bir tarafa yığdığı meyveleri yüklenerek gider, ertesi gün de sanki öz bahçesinin malı imiş gibi Paris sebze halinde açıktan açığa satarmış. Bu alçak herife yapma-

dığım iyilik kalmamıştı. Thérèse çocuklarını donatır, ben dilenci babasının karnını doyururum; evde üçümüzden hiçbiri gözünü açıp peşine düşmediği için meğer herif bizi soyar dururmuş. Yalnız bir gecede bütün şarap mahzenimi boşaltmış, ertesi gün baktım ki içinde hiçbir şey kalmamış. Zararın sade bana dokunduğunu sandığım müddetçe sesimi çıkarmadım; ama iş meyvaların hesabını vermeye dayanınca, hırsızı açıklamak zorunda kaldım. Madam d'Epinay, adamın hesabını görüp kapı dışarı etmemi ve başka bir bahçıvan bulmamı rica etti; dediğini yaptım. Bu serseri, elinde ucu demirli lobut gibi ağır bir sopa, yanında kendi gibi birkaç kalpazan, her gece *Hermitage*'ın etrafında dolaşıp duruyordu. Bizim hanımların içi rahat olsun diye, yeni bahçıvanı geceleri *Hermitage*'da yatırdım; bu da korkularını gidermeyince, Madam d'Epinay'den bir tüfek istetip bahçıvanın odasına koydum, ama lüzum hâsıl olmadıkça kullanmamasını, kullanırsa da, sırf duvardan aşmaya ya da kapıyı zorlamaya kalkışacak hırsızları korkutmak için kuru sıkı atmasını tembih ettim. Yanında iki ürkek kadınla yabanın koruluğunda kışı geçirmeye niyetli sağlıksız bir adam, evinin emniyeti için en azından bu kadarcık bir tedbir alırdı elbette. Ayrıca bekçilik etsin diye bir de küçük köpek satın aldım. O sıralarda beni görmeye gelen De Leyre'e durumumu anlattım, benim "askerî teçhizata" beraberce gülüştük.

De Leyre, Paris'e döndüğünde, alay olsun diye hikâyeyi Diderot'ya anlatmış; böylece benim kışı *Hermitage*'da geçirmeye niyetli olduğum Holback takımının kulağına gitmiş. Hiç ummadıkları bu daya-

nışım hepsini şaşırtmış; rahatımı kaçırmak için düşünüp yeni bir tâciz yolu buluncaya kadar, Diderot'nun aracılığı ile başıma gene o De Leyre'i musallat etmişler. Bu zat, önce tedbirlerimi pek tabiî bulurken, sonunda bunları prensiplerime büsbütün zıt, hatta gülüncün gülüncü buldu; acı istihzalarla dolu mektuplarında öyle dokunaklı sözler vardı ki, eğer ters tarafıma gelse alınırdım. Ama o günlerde yüreğim sevgi ve dostluk hisleriyle öylesine dolup taşmıştı ki, başka hiçbir duyguya yer kalmamıştı; zehirli alaylarına şaka gözü ile baktım, biraz taşkınca buldum, ama benim yerimde başka kim olsa mânalı ve garip bulurdu.

Gözümü dört açtım, bahçeden kuş uçurtmadım, öylesine ki, o yıl yemişler hemen hemen bozuk çıkmış olmasına rağmen, bahçe, önceki yılların üç katı ürün verdi; ben de mahsulü korumak için hiçbir zahmetten geri durmadım: La Chevrette'e ve d'Epinay'-ye yaptığım sevkiyata kolculuk etmediğim mi kaldı, küfeleri kendim yüklenip taşımadığım mı... Hele bir seferinde, hatırlarım, Thérèse ile ben öyle ağır bir küfeyi taşımaya kalkıştık ki, yükün altında ezilmemize ramak kaldı; on adımda bir dinlene dinlene, gideceğimiz yere vardığımız zaman kan ter içinde kalmıştık.

Havalar bozup ta beni eve kapayınca, kendimi her zamanki yazı çizi işlerine vermek istedim, ama ne mümkün! Ne yana baksam, gözümün önüne hep birbirinin eşi olan o iki şirin kız, arkadaşları olan erkek, çevrelerindeki insanlar, içinde yaşadıkları ülke, hayalimin onlar için yaratıp süslediği âlem geliyordu. Artık bir an bile yalnız değildim, düşlerim peşimi bırakmaz olmuştu. Onlardan yakamı sıyırmak için nice

çabalamalar sonunda kendimi büsbütün büyülerine kaptırdım. Artık işim gücüm, bütün bu düşlere bir biçim, bir düzen vermeye çalışarak roman gibi bir şey meydana getirmek oldu.

En müşkülü, bu kadar kesin ve açık bir dille kendi kendimi inkâr etmenin utancı idi. Büyük gürültülerle ortaya attığım o değişmez prensiplerden, aşk ve rehavet dolu o gevşetici kitaplara karşı bunca atıp tutmalardan sonra, onca ağır bir dille kınadığım bu kitap yazarları arasına birdenbire adımı kendi elimle yazmamdan daha beklenmedik, daha utandırıcı bir şey tasavvur edilebilir miydi? Bu münasebetsizliği bütün gücüyle hissediyor, düştüğüm bu durumdan dolayı kendimi ayıplıyor, yüzüm kızarıyor, köpürüyordum. Fakat bunların hiçbiri aklımı başıma getiremedi. Kurtuluş yolu kalmayınca, her şeyi göze alıp boyun eğmek, dedikodulara göğüs germek gerekti. Eserimi halk önüne çıkarmamak, sonradan düşünerek karar vereceğim bir şeydi; çünkü, yazdıklarımı yayımlamaya kadar işi vardırabileceğimi daha o zamanlar tahmin etmiyordum[1].

Bu kararı verince, kendimi düşlerime kapıp koyuverdim; kafamın içinde onları evire çevire nihayet bir çeşit plân ortaya çıktı. Bu plân eserde görülecektir. Azgın hayallerimin sağladığı en büyük yaraer da, muhakkak ki, bu eserdi: gönlümden hiç çıkmıyan

[1] 13 Şubat 1758'de Rousseau Madam d'Houdetot'ya şöyle yazar: "Bu eseri tamamlamak ve yalnız sizin için bu işi yapmak emelindeyim. Çünkü, hazır olan dört kısım yayımlansa da, size ayırdığım beşinci kısım aslâ ortaya çıkmıyacaktır.

iyilik sevgisi, düşlerimi faydalı konulara yöneltti ve ve bundan da ahlâk yararlandı. Şehvetli sahnelerim, günahsızlığın tatlı ışığı üzerine düşmeseydi, bütün cazibesini kaybederdi. Zayıf ahlâklı bir kıza acınır, ama aşk onu gözlere hoş gösterebilir; çoğu zaman sevimli de olur: gel gelelim, şu modalanan ahlâk anlayışının bir örneğini kim görür de tahammül edebilir? Bütün vazifelerini açıkça ayak altına aldıktan sonra, lûtfedip yakayı ele vermediği için kocasının kendisine minnettar olduğunu söyliyen sadakatsiz bir kadının bu gururu insanı çileden çıkarmaz da ne çıkarır? Tabiat içinde yetkin kişi yoktur, bunun için de böylelerin verdiği örnekler bize yabancı gelir. Ama bir genç kız düşünün ki yüreği sâf olduğu kadar da muhabbetlidir; kızlığında aşka yenilir, kadın olunca da kendisinde aşkı yenecek güç bulur ve yeniden erdemliğe döner; kim size böyle bir örneğin, bütünüyle, ahlâksızlık olduğunu, faydalı bir örnek olmadığını söylerse, yalancının, iki yüzlünün biridir, inanmayın ona.

Her toplum nizamının temelini teşkil eden bu ahlâk ve karı-koca sadakati konusundan başka, birlik ve toplum huzuru ile ilgili ayrı bir konuyu da gizliçe romanıma aldım; bu tema, ilkinden daha geniş, aslında belki daha da önemli idi, hiç değilse o zamanın şartları içinde. O sıralarda Encyclopédie*'nin

---

* *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des arts et des métiers (Ansiklopedi, ya da açıklamalı ilim, sanatlar ve zanaatlar sözlüğü)* adı altında d'Alembert ile Diderot'nun yönetiminde yayımlanan ve Rousseau'nun da yazarları arasında bu-

yarattığı fırtına, yatışmak şöyle dursun. en azgın derecesini bulmuştu[1]. Birbirine karşı kudurmuşcasına saldıran iki düşman cephe, birbirlerini aydınlatmağa, inandırmağa, gerçeğin yoluna götürmeğe çalışan Hıristiyanlardan ve filozoflardan ziyade, birbirini paralamağa savaşan azılı kurtları andırıyordu. Eğer her iki tarafın da başına güvenilir, sürükleyici liderler geçmiş olsaydı, belki bu kavga bir iç savaşa dökülürdü. Her iki tarafta da aynı şiddette mevcut olan o korkunç kin hesaba katılırsa, böylesine bir din savaşı, Allah bilir, ne türlü sonuçlanırdı. Particilik zihniyetinin her çeşidine karşı doğuştan düşman olduğum için, her iki tarafa da gerçeği bütün açıklığı ve acılığıyla söylemiş, fakat dinletememiştim. O zaman başka bir çare düşündüm; gönlümün saflığından bana fevkalâde bir buluş gibi göründü bu. Peşin yargılarını çürüterek karşılıklı kinlerini yumuşatmak ve her iki tarafa da, karşı cephenin, toplumun takdirine ve bütün insanların saygısına lâyık olan üstün

[1] Bundan bir müddet sonradır ki Helvétius'un *de l'Esprit* adındaki eserinin mahkûm edilmesiyle fırtına en azgın derecelerini buldu. Yazarın materyalist tezleri kamu oyunca bütün ansiklopedicilere mal edildi; 1759 başlarında *Encyclopédie* müdürlerine tanınmış olan imtiyazlar kaldırıldı. İşte Rousseau da 1758 ilk baharında *d'Alembert'e Mektup*'u yazarak Diderot ile bozuştu; böylece eski bir dostluğun inkârı, halkın gözünde, bir ihanet gibi yorumlanabilirdi.

lunduğu büyük sözlük (1751-1766). 18 inci yüzyıl felsefe doktrinleri etrafında bir savaş halini alan büyük tartışmalara yol açmıştı. Yazarları, Encyclopédistes (Ansiklopediciler) adıyla anılırlar.

ve değerli inançlarını göstermek. Pek akıl kârı olmıyan bu tasarı, Abbé de Saint-Pierre'in kınadığım hatasına düşürdü beni, beklenen sonucu da verdi: kavgacıları barıştırmadı, ancak bana saldırmak için birleşmelerine sebep oldu. Tecrübemin sonunda çılgınlığımı anlayıncıya kadar, bu teşebbüse konunun lâyık olduğu önemi vererek dört elle sarıldım; böylece romanımdaki Volmar ile Julie ortaya çıktı; onların karakterlerini hayran hayran çizerken, her ikisinin de sevimli kişiler, hele birbirlerinin gözünde sevimli olacaklarını umuyordum.

Plânımı kabataslak çizmiş olmanın memnunluğu içinde, her parçayı, önceden tasarladığım şekilde genişleterek yazmaya başladım; böylece Julie'nin ilk iki bölümü meydana geldi. Kış boyunca bu iki bölümü gözden geçirip temize çektim. Bu işi yaparken duyduğum hazzı tarif edemem: yaldızlı kâğıdın en âlâsını, mürekkebi kurutmak için mavi ve gümüş renginde rıh, kâğıtları defter haline getirmek için de incecik mavi kurdelâ kullandım. İkinci bir Pygmalion[1] gibi delisi divanesi olduğum bu iki dilbere en ince, en zarif şeyleri bile az buluyordum. Her akşam ocağın başında bu iki bölümü bizim hanımlara tekrar tekrar okurdum. Thérèse, bir şey söylemez, benimle

[1] Rousseau, *Pygmalion* adında bir "lirik sahne" yazmıştır. Bu piyes, kendisinden izin alınmadan, Paris'te ilk defa 30 Ekim 1775 tarihinde Théâtre Français'de temsil edildikten sonra, aynı sene, kitapçı Bayan Duchesne tarafından basılmıştır. *Pygmalion*'un, 1762-1765 yılları arasında Môtiers'de müziklenmiş olduğu tahmin edilmektedir.

beraber içini çeke çeke ağlardı. Anası, beğenilecek bir tarafını bulamaz, hiçbir şey anlamadan sessizce oturur, duraklarda boyuna: *pek güzel olmuş, Beyefendi,* sözünden başka bir şey çıkmazdı ağzından.

Madam d'Epinay, kış kıyamette koruluklar içinde ücra bir evde yapyalnız yaşadığımı bildiği için sık sık hatırımı sordururdu. Hiçbir zaman bana karşı bu kadar gerçek dostluk göstermiş değildir; ben de kendisine her seferinde aynı hararetle mukabele ettim. Bana kendi resmini gönderdiğini ve benim ressam Latour eliyle yapılarak Salon[1] da sergilenmiş bulunan resmimin kendisine verilmesi için talimat istediğini bu vesile ile açıklamazsam haksızlık etmiş olurum. Kendisinden gördüğüm bir başka alâkayı da unutmadan söyleyim; belki gülünç bulunur, ama üzerimdeki tesiri bakımından karakter portremin çizilmesi konusunda önemi vardır: Havanın şiddetli dona çevirdiği bir gün, kendisine ısmarladığım çeşitli eşyaları içine

[1] Maurice Quentin La Tour'un fırçasından çıkmış olup 1753 Ağustos ve Eylûlünde Louvre salonunda sergilenmiş bulunan on sekiz portre arasında Rousseau'nun da, bir hasır iskemle üzerine oturmuş olarak gösterilen bir pastel'i bulunmaktadır. Bu portre, Rousseau tarafından şu sözlerle tenkit edilmiştir: "Bu portrede mektup tenkitçisini, çağımızın Caton'unu ve Brutus'unu aradım. Onda, özensiz kıyafeti, tarazlanmış perukası ve ciddî duruşu ile edebiyatçıları, kodamanları ve kibar çevre insanlarını ürküten Epictète'-bulmak isterdim. Oysa gördüğüm sadece *Köyün Kâhini* yazarı oldu; giyimli, kuşamlı, saçları özenle taranmış, yüzü gözü pudralı ve gülünç bir tavırla bir hasır iskemleye oturmuş." Bu portre ortadan kaybolmuştur.

koyup bana gönderdiği paketi açtığım zaman, İngiliz fanilâsından yapılmış bir kombinezon çıktı; kendi giydiği bu kombinezondan kendime bir yelek biçtirmemi yazıyordu. Mektubunda çocuk gibi şirin, tatlı diller döküyordu. Dostluktan da ileri bu alâkada öyle candan bir sevgi ifadesi buldum ki, beni giydirip kuşatmak için sanki kendi üstündekileri veriyormuş gibi geldi bana. Mektupla kombinezonu ağlaya ağlaya yirmi kere öptüm; Thérèse, aklımı oynattım sandı. Gariptir ki Madam d'Epinay'den gördüğüm dostluk ve ikramlardan hiçbiri bunun kadar beni duygulandırmadı; hattâ onunla bozuşmamızdan sonra da her aklıma gelişte içim sızlardı. Bana gönderdiği tezkereyi uzun zaman sakladım; daha da saklardım, ama neyleyim ki o sıralarda aldığım öbür mektupların başına gelenler onunkilere de geldi.

Çektiğim idrar zorluklarının kış aylarında bana pek rahat vermemesine ve mevsimin bir kısmını sondalarla geçirmiş olmama rağmen, gene de bu kış, bütünü ile, Fransaya yerleşmemden beri geçirdiğim en zevkli ve en huzurlu mevsim olmuştur. Kötü havaların beni beklenmedik ziyaretçilerden daha çok koruduğu dört beş ay boyunca o hür, basit ve biteviye hayatın öyle bir tadını çıkardım ki, ne ondan önce ne de sonra hiç böylesi kısmet olmadı. Tadına vardıkça da gözümde değeri arttı. Yanımda Thérèse ile annesinden, hayalimde de iki kuzinimden* başka kimse yoktu. Zulümlerinden yakamı sıyırdım diye bana kızan dostların bağırıp çağırmalarına kulak

* *La Nouvelle Héloïse*'deki iki genç kız kastedilmektedir.

asmadan bu kararı vermek akıllılığını gösterdiğim için, en çok o zaman, oturup kalkıp kendimi tebrik ettim. Hele bir çılgının teşebbüsü olan suikastin[1] Pariste sebep olduğu heyecan ve gürültüyü Deleyre ile Madam d'Epinay'nin mektuplarından okuyup öğrenince, bu türlü korkunç şeyleri bana göstermediği için Tanrıya ne kadar şükrettim. Birtakım halk ayaklanmalarına şahit olmuş, bu yüzden safra illetine uğramıştım; bu olayları görmek olsa olsa keyfimi kaçıracak, yeniden illetimi azdıracaktı. Oysa buradaki evceğizimin etrafında hep iç açıcı, güler yüzlü manzaralardan başka bir şey olmadığı için gönlüm ancak tatlı duyguların tesirinde idi. Burada zevkle anlattığım günler son ferah günlerimdir. Huzur içinde geçen bu kış aylarını takip eden bahar, felâketimin tohumlarının yeşereceği, bir gün bile rahat nefes alamıyacağım bir mevsim olacak. Şimdi bunun hikâyesini anlatma sırası geldi.

Şu var ki, hatırladığıma göre, bu huzur devresi içinde ve sığındığım bu ücra kır köşesinde bile Holback'lıların tâcizlerinden büsbütün kurtulamadım. Diderot başıma birtakım dertler açtı; eğer pek fazla yanılmıyorsam, aşağıda sözünü edeceğim *Le Fils naturel*[2], bu kış içinde yayımlandı. İlerde anlatacağım sebeplerden ötürü, bu devre içinde pek az zamanımın huzurlu geçtiği bir yana, rahat günlerin dahi tarihlerini pek kesin olarak söyliyemiyeceğim. Diderot,

[1] Damiens'in XV inci Louis'ye karşı suikast teşebbüsü 4 Ocak 1757 tarihinde olmuştu.

[2] Diderot'nun *Le fils naturel*'i, 1757 Şubatında yayımlandı.

mektuplarına hiç tarih atmazdı. Madam d'Epinay ile Madam d'Houdetot ise tarih yerine ancak günün adını yazarlardı; Deleyre de çoğu zaman öyle yapardı. Bu mektupları tarih sırasına koymak istediğim zaman, kesin olmıyan, kararlama tarihler kestirmeğe mecbur kaldım; bunlara pek güvenemem. Anlaşmazlıklarımızın başlangıcını sağlam olarak tâyin edemiyeceğime göre de, hatırlıyabildiklerimin hepsini şu bir tek bölümde anlatıp geçmeyi tercih ettim.

İlkbaharın gelişi, gönlümün taşkınlıklarını da artırmıştı. *Julie*'nin son bölümlerine koymak üzere, o aşk coşkunluklarım içinde birtakım mektuplar kaleme almıştım ki, okuyanlar o zamanki heyecanlarımı fark ederler. Bu arada Elysée'den ve göldeki gezintiden bahseden mektupları örnek verebilirim; doğru hatırlıyorsam, dördüncü bölümün sonundadır bunlar. Her kim bu iki mektubu okur da benim yazarken duyduğum heyecanla yüreğinin eridiğini hissetmezse, bu kitabı kapasın; gönül işlerinden anlıyacak yaradılışta bir insan değildir o kimse.

Tam bu sıralarda idi, Madam d'Houdetot hiç ummadığım bir gün tekrar geldi. Jandarma kumandanı olan kocası ile gene askerî bir hizmette bulunan sevgilisinin yokluğundan faydalanmış, Montmorency vâdisi içinde, Eaubonne'da kiraladığı şirince bir eve inmiş; oradan da kalkıp *Hermitage*'a ikinci bir sefere çıkmış. Bu gelişinde at sırtında, erkek kıyafetinde idi. Bu türlü maskaralıklardan hiç hoşlanmam ya, ama ondaki romanesk hava sardı beni. Bu seferki aşktı. Bütün hayatımın ilk ve son aşkı olacaktır bu; âkıbeti bakımından bende unutulmaz, korkunç hâtıralar bıra-

kacağı için, izin verilirse, bu konuda biraz genişçe konuşayım.

Kontes d'Houdetot otuzuna yakındı, hem hiç te güzel değildi. Yüzü çiçek bozuğu, teni kaba, gözleri yuvarlakça idi, uzağı iyi görmezdi. Ama bütün bu kusurlar bir yana, genç görünüşlü bir kadındı. Şipşirin yüzünün hem canlı, hem de yumuşak bir ifadesi vardı. Kendinden kıvırcık, uzun, gür siyah saçları topuklarını döverdi: ufak tefek yapılı idi; karakterinde beceriksizlikle zarafet biraraya gelmişti; düşünüşü ve konuşması tabiî ve hoştu. Neşe, hoppalık ve sâf yüreklilik, kişiliğinde ölçülü bir şekilde bağdaşmıştı: hiç zorlamadan gelen, hattâ bazı kere ağzından kaçıveren tatlı nükteleri eksik olmazdı. Birçok marifetleri vardı: klavsen çalar, iyi dans eder, oldukça güzel şiirler yazardı. Huyuna gelince, melek gibiydi. Bütün erdemler bu güzel ruhta birleşmişti, yalnız ihtiyat ve karakter gücü yoktu. Hele yakınlığında öyle bir güven, ahbaplığında öyle bir sadakat vardı ki düşmanları bile ondan hiçbir şeylerini gizlemezlerdi. Düşmanları deyince, ona karşı kin besliyenleri, bu arada özellikle kadınları kastediyorum; çünkü onun yüreği hiç kin tutmazdı, ve galiba beni kendisine meftun eden en fazla bu benzerliğimiz olmuştur. En candan, en mahrem sohbetlerimizde bile üçüncü şahıslar hakkında ağzından bir tek kötü söz işitmedim, hattâ gelini aleyhinde bile. Ne başkalarına karşı düşündüklerini saklıyabilir, ne de duygularını gizliyebilirdi. Dostlarına, tanışlarına, hattâ önüne gelen herkese uluorta sevgilisinden bahsettiği gibi, eminim ki kocasına da bahsetmiştir. Dalgınlık-

ların en okkalısına, düşüncesizliklerin en gülüncüne, hattâ bu konuda kendisi için büyük ihtiyatsızlık olanlara düşmek sık sık yaptığı işlerdendi, ama herhangi bir kimseyi yaralıyacak bir harekette bulunduğu hiç görülmemiştir; bu da güzel huyunun safiyetini, samimiliğini söz götürmez bir şekilde ortaya koyar[1].

Onu çok genç yaşta ve kendi isteği dışında Kont d'Houdetot'ya vermişlerdi; mevki sahibi, iyi bir asker, fakat kumarbaz, hilekâr ve nobran bir adam olan kontu bir türlü sevememişti. Mösyö de Saint-Lambert'de ise kocasının bütün değerli tarafları vardı; ayrıca onu, zarif fikirli, erdemli, hünerli bir insan olarak daha meziyetli buluyordu. Zamanın ahlâk törelerinde hoş görülebilecek bir taraf bulmak gerekirse, sürüp gittikçe arınan, tesirleriyle saygı uyandıran, karşılıklı takdir duygulariyle pekişen bir gönül alışverişine yer vermesidir, şüphesiz.

Beni görmeğe gelişinde, tahminime göre, biraz da benden hoşlanmasının payı vardı; ama daha çok St. Lambert'in hatırı olsun diye geliyordu; beni yoklamasını o tembih etmiş; aramızda kurulmaya başlıyan dostluğun her üçümüz için de zevkli bir toplu-

---

[1] Madam d'Epinay, *Mes Moments heureux*'sünde, Madam d'Houdetot'nun bir portresini çizmiştir; şöyle yazar: "Kafası ve gönlü fevkalâdedir. Aklı ona pek çok hatalar işletecektir. Hafifmeşreptir, ama vefalıdır. Hafifmeşrep sözü ile, zevkin ve kederin onda hiçbir iz bırakmadığını kastediyorum. İlk anda duyguları ne kadar şiddetli ise bunların hislerinden silinmesi de o kadar çabuk olur. Dostluğu köklü olduğu kadar aşkı da hararetlidir. Kimse hakkında ne bir kötü söz söylemiş, ne de böyle bir söze inanmıştır..."

luk meydana getireceğine inanmakta haklı idi St. Lambert. Madam d'Houdetot, Marki ile aralarındaki münasebetin farkında olduğumu biliyordu; bu konuda bana rahatça içini dökebildiğine göre de benden hoşlanması pek tabiî idi. Geldi, onu gördüm, gönlüm sahipsiz bir aşk ile sarhoştu, bu sarhoşluk gözlerimi büyüledi, bu aşk onun üzerinde toplandı; Madam d'Houdetot'da Julie'mi buldum; çok geçmeden Madam d'Houdetot'dan başka bir kadın kalmamıştı gözümde; onu, gönlümün taptığı kadının bütün yetkinlikleri ile donattım. St. Lambert'e karşı duyduğum sevgiyi bütün coşkunluğu ile dile getirmesi beni büsbütün çileden çıkardı. Aşkın bulaşıcı kudreti idi bu! Onu dinlerken, yanında bulunduğumu hissederken, hiç kimsenin yanında duymadığım nefis bir ürperme sarıyordu beni. O anlattıkça, ben coşuyordum. Anlattıkları beni ilgilendirdiği için böyle heyecanlandığımı sanıyordum. Bu zehirli içkiyi uzun yudumlarla tatlı tatlı içiyor, ve henüz acılığını duymuyordum. Hâsılı, ne kendisi ne de ben farkına varmadan onun sevgilisine karşı bütün duyduklarını ben onun için duymaya başladım. Kalbi bir başka sevgi ile dolu olan bir kadına böyle derinden ve böyle ümitsizce gönül bağlamak, yazık ki kaderin çok geç ve çok zalimce bir tecellisi idi!

Onun yanında son derece heyecana kapılmama rağmen, başıma gelenlerin, ilk önce, pek farkına varmadım. Ancak o gittikten sonra, Julie'yi düşünmek isteyince aklıma hep Madam d'Houdetot'nun geldiğini gördüm ve hayret içinde kaldım. O zaman göz-

lerim açıldı, düştüğüm belâyı idrak ettim, inledim, sızlandım, fakat sonuçlarını sezemedim.

Ona karşı ne türlü davranacağımı düşündüm taşındım, bir türlü kestiremedim! Sanki aşk enine boyuna muhakemeye insanda akıl bırakırmış gibi... Bir daha gelip te beni bastırdığı zaman henüz bir karara varmış değildim. O zaman işi anlamıştım; bu derdin yanısıra giden utanma, dilimi bağladı, karşısında elim ayağım kesildi. Ne ağzımı açabiliyor, ne gözlerimi kaldırıp yüzüne bakabiliyordum; öyle tarifsiz bir perişanlık içinde idim ki farkına varmamış olmasına imkân yoktu. Halimi ona söyledim, sebebini bıraktım kendi bulsun: daha açık konuşmağa lüzum, yoktu, anlamıştı.

Genç ve yakışıklı bir adam olmuş olsaydım da sonunda Madam d'Houdetot bana mukavemet edemeseydi, bu yazımda davranışını ayıplardım. Fakat iş böyle olmadığına göre, onu ancak takdir ve tebrik edebilirim. Bana karşı âlicenaplık gösterdi, ama ihtiyatı da elden bırakmadı. Evime gelip hatırımı sormağa onu teşvik etmiş olan St. Lambert'e sebebini söylemeksizin birdenbire benden uzaklaşamazdı; yoksa iki arkadaşın bozuşmasına, hattâ belki de çatışmasına sebep olurdu; oysa böyle bir şeye meydan vermek istemiyordu. Beni takdir eder ve iyiliğimi isterdi. Çılgınlığıma acıdı, üzüldü, fakat uygun davranmadı. beni tedaviye çalıştı. Kendini ve sevgilisini değer verdiği bir dosttan etmeğe gönlü razı olmadı. Aklım başıma gelince, üçümüz arasında kurulacak yakın dostluğun tadına doyum olmıyacağını anlata anlata bitiremiyordu. Her zaman böyle tatlı dille nasihat

etmekle kalmıyor, gerekince lâyık olduğum gibi en acı sözlerle beni kınamaktan da geri durmuyordu.

Ben, kendi kendimi ondan fazla ayıplıyordum. O gidip te yalnız kaldığım zaman aklım başıma geldi. İçimi dökünce sükûnet bulmuştum: sevgilinin bildiği sevgiye tahammül daha kolay oldu. Bu yüzden kendi kendime söylemediğimi bırakmadım, öylesine ki, eğer mümkün olsaydı, bu sevdadan çoktan vazgeçerdim. Gönlüme meram anlatmak için ne kuvetli sebeplere dayanmadım ki! Ahlâk telâkkilerim, duygularım, prensiplerim, rezalet, suç, bir dostun emanetine hiyanet, ve nihayet bu yaşta en olmıyacak bir sevdaya düşmenin gülünçlüğü, hem öyle bir kadına karşı ki, başka birine bağlı olan gönlü bana ne karşılık ne de ümit verebilirdi. Sonra bu öyle bir sevgi idi ki, sadakatin ona hiçbir faydası olmadıktan başka, tahammülü gün geçtikçe daha da güçleşiyordu.

Bu son düşüncenin bütün ötekileri daha da kuvvetlendirmesi beklenirken, hepsini bir çırpıda yok ettiğini söylersem, inanır mısınız? Zararı sadece kendime dokunan bir tutku neden vicdanıma ağır gelecekmiş? diye düşündüm. Madam d'Houdetot için tehlikeli olacak bir genç âşık mıyım ki? Kendini beğenmişlikten gelen bu vicdan azaplarını işitenler de zendostluğum, halim tavrım, süsüm püsümle sanki onu baştan çıkarabilirmişim sanmaz mı ya? Hadi hadi, zavallı Jean-Jacques, gönül rahatlığiyle sev sevebildiğin kadar, bu sevdanın St. Lambert'e zararı dokunur diye de korkma sakın!

Hiçbir zaman, gençliğimde bile, alımlı bir erkek olmadığımı gördünüz. Bu türlü düşünüş, fikir yapım-

dan geliyor ve tutkumu artırıyordu. Artık ötesine lüzum kalmadı: kendimi bu tutkuya alabildiğine kapıp koyuverdim, mantıktan ziyade kendini beğenmişlikten geldiğini sandığım o pervasızca kurutulara gülüp geçtim. Kötülüğün hiçbir zaman açıktan açığa saldıramadığı, hep bir yanıltmacaya başvurarak, çoğunluk ta erdemlilik maskesi altında bir yolunu bulup gafil avladığı temiz ruhlar için büyük bir derstir bu!

Pişmanlık duygusu kalkınca, çok geçmeden suçun ölçüsünü de kaçırdım; nabzıma göre şerbet veren aşk, görün, sonunda beni nasıl bir uçuruma sürükledi. Beni ürkütmemek için önce alçak gönüllü göründü, cüretimi artırmak için de bu alçak gönüllülüğü güvensizliğe kadar götürdü. Durmadan bana vazifemi hatırlatan, beni mantıklı olmağa davet eden, asla sevgime yüz vermiyen Madam d'Houdetot, öte yandan da bana karşı son derece iyi davranıyor, büyük bir yakınlık, dostluk gösteriyordu. Eğer samimi olduğuna inansaydım, bu yakın dostluk bana yeterdi. Ama aşırılığı beni gerçekliğinden şüpheye düşürmüştü. Yaşıma başıma yakışmıyan bu sevdanın beni Madam d'Houdetot'nun gözünde çirkinleştirdiğini, bu hoppa tazenin benimle, benim kocamış duygularımla gönlünü eğlendirmek istediğini, sevgilisi St. Lambert'in ise onun fikirlerini paylaştığını, beni büsbütün çılgına çevirmek ve iyice maskara etmek üzere ikisinin söz birliği ettiğini kafama koymaz mıyım! Yirmi altı yaşımda iken huyunu suyunu bildiğim Madam de Larnage'ın önünde bana saçmalıklar yaptıran bu budalalığımı, kırk beşimde Madam d'Houdetot mazur

görebilirdi, eğer ne onun ne de âşığı St. Lambert'in böyle gaddarca bir eğlenceye kalkışamıyacak kadar kibar ve dürüst insanlar olduğunu bilmemiş olsaydım!

Madam d'Houdetot beni gene görmeğe geliyordu; ben de çok geçmeden kendisini ziyarete başladım. O da benim gibi yürümekten hoşlanırdı: güzelliğine doyum olmıyan kırlarda uzun gezintilere çıkıyorduk. Sevmenin ve bunu söyliyebilmenin saadeti içinde dünyanın en tatlı hayatını sürebilirdim; neyleyim ki huyumun acaipliği her şeyin tadını kaçırdı. İltifatları karşısında gösterdiğim mânasız aksiliklerden, önce, bir şey anlıyamadı. Fakat içinde olup bitenlerden hiçbirini gizliyemiyen gönlüm, kuşkularını uzun zaman kendisinden saklamadı; önce gülüp geçmek istedi o. Bu yol başarı vermedi; baktı ki öfkeleniyorum, tutumunu değiştirdi. Şefkati ve tatlılığı elden bırakmadan ettiği sitemler, serzenişler tesirini gösterdi. Haksız kuşkularım karşısında endişelenmesinden yüz buldum: benimle alay etmediğini ispat etmesini istedim. Beni temin etmek için başka çare kalmadığını gördü. Diretiyordum, atılacak adım çok nazikti. Bir pazarlığa yanaşacak kadar müsamaha göstermiş bir kadının işi böylesine ucuza atlatmış olması şaşılacak, belki de görülmemiş bir şeydir. En sevdalı bir kalbin verebileceği şeylerden hiçbirini benden esirgemedi; ufak tefek ihsanlarının içimde tutuşturduğu ateşli duygulardan ona en ufak bir arzu kıvılcımı bile sıçramadığını gördükçe yerlere geçtim.

Bir yerde demiştim ki, eğer cinsel isteklerden bir şey esirgenecekse, onlara hiçbir şey tattırmama-

lıdır[1]. Bu özdeyişin, Madam d'Houdetot'ya uygulanınca, ne kadar yanlış olduğunu ve onun kendisine güvenmekte ne derece haklı bulunduğunu anlamak için sıksık başbaşa geçirdiğimiz o uzun saatlerin tafsilâtına girmek ve onları, birlikte yaşadığımız dört aylık zaman içinde duygularının bütün şiddetiyle izlemek gerekir: ayrı cinsiyette iki dost arasında, çizilen sınırları hiç aşmamak şartiyle, böylesine bir yakınlık hemen hemen görülmemiştir. Ah, gerçek aşkı duymakta bu kadar geciktim ama gönlüm ve duyularım aşka bu gecikmenin cezasını bol bol ödediler. Paylaşılmıyan bir sevgi bile insanı bu hale getirirse, ya bizi seven bir sevgilinin yanında duyacağımız heyecanlar ne olmalı acaba?

---

[1] La Nouvelle Héloïse, üçüncü bölüm, 18 inci mektupta Julie, Saint-Preux'ye şöyle yazar: "Clarens korusunda şunu öğrendim ki, kendime fazla güvenmişim ve eğer arzulardan bazı şeyler esirgenmek isteniyorsa, onlara hiçbir şey tattırmamak lâzımmış." Rousseau, bu satırları, Madam d'Houdetot ile olan macerasından önce yazmış olduğunu iyma eder gibidir. Kendi huzuru ve tabiî, Kontesin de selâmeti için Madam d'Houdetot'nun kendisine karşı duygusuz kalmış olduğuna hem kendini hem de okuyucusunu inandırmaya çalıştığı sanılabilir. Fakat Madamdan sevgisinin "ispatını" istediği bir cümlesi ile, kopyalarını muhafaza ettiği mektuplardan birinin bir parçasını karşılaştıralım: "Hatırlar mısınız, bir kere *ince ince eziyetlerim* için beni kınamıştınız." Öte yandan, J.-J. Rousseau'nun hislerini, kendi hayatına ait olan şu yazısiyle izah etmekte güçlük çekerek: "Fakat onun tarafından çılgınca sevilmiş olduğum inancını kaybetmeme imkân yok." Çünkü bu parçanın Madam d'Houdetot ile ilgili olduğu kesin olarak bilinmiyor.

Ama paylaşılmıyan bir sevgi demekte haksızım: benim sevgim bir başka yoldan paylaşılıyordu. Gerçi karşılıklı değildi ama her iki tarafta eşitti. İkimiz de sevgiden sarhoştuk: o St. Lambert için yanıp tutuşuyordu, ben de onun için; ahlarımız, tatlı gözyaşlarımız birbirine karışıp gidiyordu. Birbirine için döken candan dostlardık; duygularımız arasında öyle bir ilgi vardı ki bir şeyde kaynaşmamalarına imkân yoktu. Şu var ki, bu tehlikeli sarhoşluk içinde Madam d'Houdetot bir an bile kendini kaybetmedi; bana gelince, birkaç kere cinsel duygulara kapılarak onu sadakatsizlige sürüklemeğe kalkıştım ise de, sizi temin ederim, yemin ederim ki onu hiçbir zaman gerçekten arzulamış değilim. Tutkunun şiddeti kendi kendini zaptediyordu. Mahrumiyet mecburiyeti ruhumu coşturmuştu. Gönlümün taptığı varlık, gözlerimde erdemin bütün nurlarıyla bezenmişti; onun tanrısal hayalini kirletmek, onu yok etmekle birdi. Bu günahı işliyebilirdim, gönlümün içinde yüz kere de işlemiştim. Fakat Sophie'mi kirletmek! Ah, böyle bir şey olabilir miydi? Yok, yok, bunu kendisine de yüz kere tekrarladım ya, bu zevke erişmek elimde olsaydı, iradesiyle kendini bana teslim etseydi, kısa süreli birkaç çılgınlık anı bir yana, böyle bir değer karşılığında murada ermek istemezdim. Vücuduna sahip olmayı düşünemiyecek kadar seviyordum onu.

Hermitage ile Eaubonne'un arası bir fersaha yakındır; sık sık gidişlerimde orada gecelediğim de olmuştur. Bir seferinde başbaşa yediğimiz akşam yemeğinden sonra nefis bir ay ışığı altında bahçede dolaşmağa çıktık. Bu bahçenin nihayetinde, büyükçe

bir baltalık orman içinde şirin bir koruluk vardı; benim tavsiyemle Madam oraya bir de çağlayan yaptırtmıştı; o yeri bulduk. Haz ile günahsızlığın ölmez hâtırası! İşte bu küçük koruda, çiçekler içinde bir akasyanın altında yanyana oturduğumuz bir çimenlikte gönlümün duygularını ona anlatmak için bu duygulara tam uygun düşen sözleri buldum. Hayatımda ilk ve son defa oluyordu bu; en derin, en ateşli bir aşkın insan yüreğine ilham edebileceği bütün o tatlı, büyüleyici şeylere böyle bir isim vermek caiz midir, bilmem; fakat yüceliğe erişmiştim. Dizlerinde ne coşkun yaşlar döktüm! Elinde olmadan ona da ne gözyaşları döktürdüm! Sonunda, heyecanını zaptedemiyerek haykırdı: yok, yok, sizin gibi cana yakın bir erkek dünyaya gelmemiştir, hiçbir âşık da sizin gibi sevmemiştir! Ama dostunuz St. Lambert bizi dinliyor; benim gönlüm ise iki defa sevemez. İçimi çektim, sustum, onu öptüm. Ne öpüştü o! Ama hepsi o kadar. Altı aydır hem kocasından hem sevgilisinden uzak, tek başına yaşıyordu. Üç aydan beri de hemen her gün onunla görüşüyordum, her seferinde de aramızda üçüncü kişi olarak bir tek aşk vardı. Akşam yemeğini başbaşa yemiştik, ay ışığında bir korulukta yapyalnızdık; iki saat süren en tatlı, en hararetli bir konuşmadan sonra gecenin karanlığında bu koruluktan ve âşığının kollarından, geldiği gibi lekesiz, yüreği kadar vücudu da sâf ve temiz çıkıp gitti. Ey okuyucum, bütün bu şartları iyice tartınız, ben başka bir şey söyliyecek değilim[1].

[1] *İtiraflar*'da gecelerden bir gece göklere çıkarılır: "Hayatımda ilk ve son defa oluyordu bu..." Bu

Ancak cinsel duyular bakımından burada, Thérèse'in ve Annemin yanında olduğu gibi rahat ve huzur içinde bulunduğum sanılmasın. Yukarda da söyledim, bu seferki bütün kudreti ve şiddetiyle tam bir aşktı. Duyduğum o bitmez tükenmez heyecanları, ürperişleri, titremeleri, kıvranışları, baygınlıkları anlatacak değilim; sadece onun hayaliyle ne hale geldiğime bakıp hüküm verilebilir. Hermitage ile Eaubonne arasının uzak olduğunu söylemiştim: yolum lâtif Andilly bağlarından geçerdi. Bir yandan yürür, bir yandan da onu nasıl göreceğimi, beni nasıl karşılıyacağını, nasıl öpeceğini düşünürdüm. Yalnız bu öpüş, bu meşum öpüşün hayali bile kanımı tutuşturur, başımı döndürür, gözlerimi karartırdı, öylesine ki, dizlerimin bağı çözülür, ayakta duramaz hale gelir, mola vermeye, olduğum yere çökmeğe mecbur olurdum. Bütün organizmam düzenini kaybeder, bayılacak gibi olurdum. Bu tehlikeyi bildiğim için, yola çıkarken kendimi oyalamağa, başka şeyler düşünmeğe çalışırdım. Daha yirmi adım gitemeden gene aynı hâtıralar ve onlarla ilgili olaylar hayalime musallat

---

hikâyede sanatın hakkını vermek gerekir: Henri Guillemin, çağlayanlı koruda bir tek gece değil, birçok geceler geçirmiş olduklarını ve Rousseau'nun, o başka başka gecelerdeki saatlerin hâtıralarını bir tek tabloda toplamış olduğunu düşünmektedir. Rousseau'nun hâtırasında bir tek "yüce anın" durmakta olduğunu neden kabul etmemeli? Bununla beraber, 15 Ekim dolaylarında Madam d'Houdetot'ya yazdığı mektupta bu geceyi ötekilerden ayırdetmiyor: "Kaç defa o çağlıyanlı korulukta bana demiştin: *"Hayal edebileceğim en muhabbetli âşıksınız siz: yok yok, hiçbir erkek sizin gibi sevmemiştir!"*

olurdu, bir daha da yakamı kurtaramazdım onlardan. Ne yaptımsa, bu yolu tek başıma, kazasız belâsız geçebildiğim tek bir günü bile hatırlamıyorum. Yorgun, bitkin, perişan, ayakta duramıyacak halde Eaubonne'a varırdım. Karşımda onu görünce bunların hepsi geçerdi: onun yanında kendimi sonsuz fakat faydasız bir enerji ile yüklü bulur ve ancak buna yanardım. Yolumun üzerinde Eaubonne'a hâkim Olympe tepesi denilen hoş manzaralı bir seyir yeri vardı. Arasıra orada buluşurduk. Önce ben varırdım, kaderim onu beklemekti, ama bu bekleyiş bana nelere mal olurdu! Oyalanmak için kurşun kalemimle mektuplar yazmağa çalışırdım. Sanki bunları kalemle değil de kanımla canımla yazıyordum. Bu mektuplardan bir tanesini bile tamamlayıp okunabilecek hale getiremedim. Buluşma yeri olarak kararlaştırdığımız sığınağa geldiği zaman görünürde sadece o mektupları yazarken düştüğüm acıklı halimle beni bulurdu. Bu durum, hele bunun devamlı bir teheyyüç ve mahrumiyet halinde üç ay sürmüş olması beni öylesine dermansız bıraktı ki acısını yıllarca çektim; sonunda da fıtık illetine uğradım: bakalım, ya o beni mezara götürür, ya ben onu. İşte tabiatın can verdiği dünyanın en ateşli, öte yandan da en sıkılgan mizaçlı insanının aşk babında elde ettiği bütün zevk bundan ibaret kaldı. Bu dünyada bana nasip olan son güzel günlerdi anlattıklarım; bundan sonra bahtsızlıklarım zincirleme ve hemen hemen aralıksız sürüp gider.

Bir kristal kadar saydam olan yüreğime düşen şiddetlice bir duygunun bir dakika bile orada gizli kaldığı olmamıştır; bütün hayatımı anlattığım sizler

bunu öğrenmişsinizdir. Madam d'Houdetot'ya olan aşkımı uzun zaman gizli tutabildim mi? Varın buna göre hesap edin! Birbirimize karşı gösterdiğimiz yakınlık herkesin dikkatini çekiyordu, bunun gizlisi kapaklısı yoktu. Madam d'Houdetot böyle gizliliklere lüzum görecek tabiatta değildi; öte yandan, onun bana en muhabbetli dostluk duygulariyle bağlı olduğu ve bunu suç saymadığı gibi, ben de kendisine karşı ne kadar yerinde olduğunu kimsenin bilemiyeceği takdir hisleri besliyordum; o, açık yürekli, dalgın, başı havalı; bense dikine doğru, beceriksiz, mağrur, sabırsız, delifişek... güvenimizin gafleti içinde öyle açıklar veriyorduk ki, eğer suçlu olsaydık, herhalde bu türlü davranmazdık. İkimiz de *La Chevrette*'e müdavimdik; çoğu zaman orada buluşurduk; bu buluşmalar bazan da randevulaşma yolu ile olurdu. Orada da her zamanki hayatımızı yaşardık: her gün, Madam d'Epinay'nin dairesinin baktığı parkta başbaşa gezinir, aşkımızdan, vazifelerimizden, dostumuz Saint-Lambert'den, safca tasavvurlarımızdan söz açardık. Madam d'Epinay, pencerelerinden bizim gezintilerimizi seyreder, kendisine meydan okuduğumuzu sanarak yüreğinin hıncını öfkeli bakışlarından alırdı.

Kadınların hepsi, öfkelerini gizleme sanatını bilirler, hele iyice öfkelenmişlerse. Hiddetli, fakat temkinli bir tabiatta olan Madam d'Epinay bu sanatta üstattı. Hiçbir şeyin farkında değilmiş, hiçbir şeyden kuşkulanmıyormuş gibi görünmekle beraber, bana karşı ilgi ve iltifatlarını âdeta usandıracak dereceye vardırdı; öte yandan görümcesine etmediği kötü muameleyi bırakmıyor, onu küçüksüyor, bu duygularını

bana da telkine çalışıyordu. Bu gayretinde başarı sağlıyamadığını tahmin edersiniz; fakat bu durum benim için bir işkence oluyordu. Birbirine zıt hisler altında çırpınıyor, Madam d'Houdetot'nun okşayışları ile duygulanıyor, onun kızmadığını gördükçe ben öfkemi güç zaptediyordum. Melek gibi huyu yüzünden her cefaya hiç şikâyet etmeden katlanıyor, hattâ Madam d'Epinay'ye gücenmiyordu bile. Aslında çoğu zaman dalgındı, böyle şeyleri pek umursamaz, ekseri farkında bile olmazdı.

Sevda başımı öylesine havalandırmıştı ki, Sophie de hiçbir şey söylemediği için (Madam d'Houdetot'nun küçük adı Sophie'dir), bütün köşk halkının ve misafirlerin diline destan olduğumun farkına bile varamadım. Bildiğime göre evvelce *La Chevrette*'e hiç ayak basmamış olan Baron d'Holback da bu misafirler arasında idi. Eğer o sıralar sonraki kadar kuşkulu olsaydım, İsviçre vatandaşını âşık durumunda göstermek gibi eğlenceli bir ikramın yapılması için bu ziyaretin Madam d'Epinay tarafından tertiplenmiş olduğundan şüphe etmezdim. Ama o zaman öyle budala imişim ki, âlemin gözünü çıkaran şeyi ben görememişim bile. Ancak, bütün sersemliğime rağmen, Baronun hiç görmediğim kadar memnun ve neşeli olduğunu farkettim. Her zamanki âdeti üzere yüzüme ters ters bakmıyor, binbir lâtife bulup bana takılıyordu; bense bu halinden hiçbir şey anlamıyor, hiç cevap vermeden şaşkın şaşkın bakıyordum. Madam d'Epinay de gülenler arasında idi. Bunlara ne olmuş böyle, diye hayretler içinde idim. Henüz davranışları şakanın hudutlarını aşmadığına göre, eğer işin far-

kına varmış olsaydım, yapabileceğim en doğru hareket, benim de işi şakaya vurmam olurdu. Fakat Baronun alaycı neşesi arasında gözlerinde öyle hain bir sevinç parıldıyordu ki, eğer şimdi gözümün önüne geldiği gibi o zaman da hissetmiş olsaydım, belki kuşkulanırdım.

Bir gün Madam d'Houdetot'yu görmeğe Eaubonne'a gittim. Gene bir Paris yolculuğundan dönmüştü. Mahzundu; ağlamıştı. Bir şey soramadım, çünkü yanında görümcesi Madam de Blainville vardı. Ama ilk fırsatta merak ve üzüntümü açıkladım. "Ah, diye içini çekti, korkarım ki çılgınlıklarınız hayatımı altüst edecek. Saint-Lambert'e haber vermişler, hem de yanlış haber vermişler[1]. Bana hak veriyor, ama canı sıkılmış ve, işin en kötüsü, kırgınlığını pek belli etmiyor. Bereket versin, onun teşvikiyle meydana gelmiş olan münasebetlerimizin hiçbir tarafını kendisinden gizlemiş değildim. Kalbim gibi, ona yazdığım mektuplar da sizinle dolu idi. Ondan gizlediğim sadece bana olan aşkınızdı. Bu çılgınlıktan sizi vazgeçireceğimi umuyorum. Bir şey yazmıyor, ama belli ki bundan ötürü bana ağır bir suç yüklüyor. Bizi ele verdiler, bana kötülük ettiler, ama zararı yok. Ya artık hiç görüşmiyelim, yahut ta olmanız gerektiği gibi olunuz. Bundan böyle sevgilimle aramızda gizli kapaklı hiçbir şey bulunmasını istemem."

Önderi olmam gereken bir genç kadının bu haklı serzenişleri karşısında ilk olarak işte o an hatamı

[1] Bu tarihlerde, yani 24 ve 31 Ağustos arasında, Rousseau'nun Kontese fazilet dersleri vererek onu kendisinden ayırmasından korkuyordu.

anladım ve utançtan yerlere geçtim. Eğer kurbanımın içimde uyandırdığı o şefkat ve merhamet duygusu bu sefer de kalbimi yumuşatmamış olsaydı, kendi kendime karşı duyduğum öfke belki de zaafımı alt edebilirdi. Ama ne mümkün! Kalbim gözyaşları içinde boğulurken ondan metanet beklemenin sırası mıydı? Bu teessür çok geçmeden öfkeye döndü: elde olmadan meydana gelmiş günahkâr bir duyguda sadece kötülük gören, bu günahı bağışlatan samimiyete, temiz yürekliliğe inanmıyan, hattâ akıl erdiremiyen malûm münafıklara kızıyordum. Bu işi yapanın kimliği üzerinde uzun boylu şüphede kalmadık.

Madam d'Epinay'nin St. Lambert ile mektuplaştığını ikimiz de biliyorduk. Onun, Madam d'Houdetot'nun başına açtığı ilk belâ değildi bu; Madam d'Houdetot'yu St. Lambert'den ayırmak için yapmadığı kalmamıştı; bu gayretlerden bazıları da muvaffak olduğu için yenilerinden ödümüz kopuyordu. Öte yandan, bildiğime göre, M. de Castries[1]'nin komutasındaki kıtalarda görevli bulunan Grimm de, St. Lambert gibi Vestfalyada idi; arasıra birbirleriyle buluşuyorlardı. Grimm, birkaç kere Madam d'Houdetot'ya yanaşmaya yeltenmiş, başarısızlığa uğramıştı. Bundan çok canı sıkılmış ve Madam ile büsbütün selâmı sabahı kesmişti. Tavazuu da malûm olduğuna

[1] Marki de Castries (1727-1801), Prens de Soubise'in Almanyada savaşan ordusundaki suvarilerin komutasını almış bulunuyordu o sıralarda. Maresal olduktan sonra XVI ıncı Louis'nin Bahriye Nâzırı, daha sonraları da Fransadan hicret eden asilzadeler teşkilâtı liderlerinden biri olarak temayüz edecektir.

göre, kendisinden daha yaşlı olan, üstelik büyük adamlarla düşüp kalkalı bir çömezinden bahseder gibi sözünü ettiği bir adamı, Madam d'Houdetot'nun kendisine tercih eder görünmesini pek serin kanlılıkla karşılıyamayacağı takdir olunur.

Bizim evde olup bitenleri öğrendiğim zaman, Madam d'Epinay hakkındaki şüphelerim büsbütün kesinleşti. Ben *La Chevrette*'te iken Thérèse, kimi sefer mektuplarımı getirmek, kimi sefer de rahatsızlıklarım sebebiyle bana bakmak üzere sık sık oraya gelirdi. Benim Madam d'Houdetot ile mektuplaşıp mektuplaşmadığımı Madam d'Epinay ondan sormuş; müspet cevap alınca da Madam d'Houdetot'nun yazdığı mektupları kendisine vermesi için onu sıkıştırmış. Bu mektupları, hiç belli olmıyacak şekilde ve gene eskisi gibi mühürliyeceğini temin etmiş. Thérèse bu teklife ne kadar sinirlendiğini belli etmemiş, bana da bir şey söylememiş, ama bana getirdiği mektupları da ondan bucak bucak saklamağa çalışmış. Bu tedbiri çok güzel akıl etmiş doğrusu; çünkü Madam d'Epinay onun gelişini gözetletir, yolunu kesermiş. Hattâ birkaç seferinde önlüğünün ceplerini yoklıyacak kadar saygısızlığı ileri götürmüş. Bununla da kalmamış. Benim Hermitage'a yerleştiğimden beri ilk defa olarak, yanına Mösyö de Margency'yi de alarak, bize yemeğe geldiği bir gün, benim Margency ile bahçede dolaşmamdan faydalanarak Thérèse ile annesini de alıp çalışma odama girmiş, ve Madam d'Houdetot'nun mektuplarını göstermeleri için onları zorlamış. Eğer ana mektupların yerini bilseydi, Bunlar ele geçmişti bile. Bereket versin onların yerini

Thérèse'den başkası bilmezdi; o da mektuplardan hiçbirini saklamadığımı söylemiş. Yalanın bundan daha dürüstü, daha sadakatlisi, daha fedakârcası olamaz, şüphesiz; doğruyu söylemek ise hiyanetin ta kendisi olurdu. Madam d'Epinay, Thérès'i elde edemiyeceğini anlayınca, onun kıskançlığını uyandırmağa çalışmış; körlüğünü, geniş yürekliliğini başına kakmış. "İkisi arasında kirli bir münasebet bulunduğunu nasıl olur da farketmezsiniz? demiş ona; gözünüzün önünde olup bitenler yetmiyor da başka deliller istiyorsanız, bunları ele geçirmek için söylediklerimi yapınız. Madam d'Houdetot'nun mektuplarını okur okumaz yırttığını söylüyorsunuz. Güzel. Öyleyse o mektup parçalarını toplayıp verin bana. Ben onları birleştiririm." İşte dostumun arkadaşıma verdiği öğütler bunlardı[1].

Thérèse, bu teşebbüsleri uzun zaman benden gizlemek saygısını göstermiş; fakat gafletimi görünce, karşımdaki insanın kim olduğunu bileyim de hazırlanan ihanete karşı kendimi korumak için tedbirlerimi

---

[1] Paris Millî Kütüphanesinde, *Mutlu Anılarım*'ın ilk baskısı, Madam *** (Madam d'Houdetot) nun bir portresiyle süslenmiş olarak mevcuttur. Bu kitapta Madam d'Epinay, Madam ***'nun, dostlarından birine gönlünü kaptırmış olduğundan bahsetmektedir: "İçinde benden söz edildiği için elime geçmiş olan birkaç mektuptan anladım ki bu hanım ona tutulmuş." Sonradan bu tehlikeli sözler kaldırılmış ve bu portre, değişik bir metinle yeniden basılmıştır. Anlaşıldığına göre Madam d'Epinay bu meseleyi doğrudan doğruya Saint-Lambert'e değil, Grimm'e açmıştır.

alayım diye olanı biteni bana anlatmak zorunda bu-lunduğunu hissetmiş[1]. Bunları duyunca ne türlü öf-kelendiğimi, nasıl bir hale geldiğimi tarif edemem. Madam d'Epinay'ye karşı onun yaptığı gibi, hiç ekimi belli etmemek ve bir karşı oyunla onu kündeye getirmek varken, tabiatımın o ölçüsüz taşkınlığına kapıldım, her zamanki sersemliğimle öfkemi açığa vurdum. Aşağıdaki mektuplar, her birimizin bu du-rumdaki davranışını açıkça ortaya koyduğuna göre, ihtiyatsızlığım hakkında bir hüküm vermeğe yeter.

Madam d'Epinay'nin mektubu (A-tomarı, Nr. 44)

"Neden sizi hiç gördüğüm yok, sevgili dostum? Merak ediyorum sizi. Bana ne sözler vermiştiniz, hani bir ayağınız Hermitage'da, bir ayağınız burada olacaktı! Ama nerede! Sekiz gün oldu!... Sıhhatte olduğunuzu haber vermemiş olsalardı hastalığınıza hükmedecektim. Sizi evvelki gün, ya da dün bekli-yordum, hâlâ görünmüyorsunuz. Neyiniz var, Allah aşkına? İşiniz gücünüz yok, bir derdiniz de yok; çünkü bir derdiniz olsaydı, hemen gelip bana açılır-dınız diye düşünüyorum. Şu halde hastasınız, öyle mi? Kuzum, beni bu üzüntülerden bir an önce kurtarın.

---

[1] Sözde hâtıralarında Madam d'Epinay bu hikâyeyi kendine göre anlatmaktadır. Eloy Kadınlar (Thérèse ile annesini bu adla anar) ona açılmak istemişler. "Bir mektup bulmuşlar", diye yazar, "ne olduğunu pek bilmiyorum, çünkü açıklamalarına izin vermedim. Kıza dedim ki: Yavrum, bulunan mektupları okuma-dan yakmalı, ya da sahibine geri vermeli..." *Madam de Montbrillant'ın hikâyesi*, Cilt III, S. 147)

Allaha ısmarladık, sevgili dostum: dilerim ki bu (Allaha ısmarladık) bana sizden bir (günaydın) getirsin."

Cevap:

Çarşamba sabahı

"Henüz size bir şey söyliyemem. İyice aydınlanmamı bekliyorum; er geç te aydınlanacağım. Şimdilik şuna emin olunuz ki, suç altında bırakılan suçsuzluk, iftiracıları — kim olurlarsa olsunlar — pişman edecek candan bir savunucu bulacaktır."

Aynı Hanımın ikinci mektubu (A-tomarı, Nr. 45).

"Mektubunuz beni korkutuyor, biliyor musunuz? Ne demek istiyor bu mektup? Yirmi beş kereden fazla okudum onu. Doğrusunu söyleyim, hiçbir şey anlamadım. Anladığım tek şey, kaygı ve üzüntü içinde bulunduğunuz ve hepsini bana anlatmanız için bu derslerden kurtulmayı beklediğinizdir. Sevgili dostum, kavlimiz böyle mi idi? O dostluk, o güven ne oldu? Ne yaptım ki onları kaybettim? Öfkeniz bana karşı mı, yoksa benim hesabıma mı? Ne olursa olsun, bu akşamdan tezi yok geliniz, Allah aşkına. Unutmayın, hiçbir derdinizi içinizde saklamıyacak, bana söyliyecektiniz; bu sözünüz üzerinden daha sekiz gün geçmedi. Ben bu güvenle yaşamaktayım, sevgili dostum... İşte, mektubunuzu şimdi bir daha okudum; daha fazla bir şey anlamadım, ama beni titretiyor bu mektup. Bana öyle geliyor ki büyük bir buhran geçi-

riyorsunuz. Sizi yatıştırmak isterdim, ama üzüntülerinizin sebebini bilmediğim için ne diyeceğimi bilemiyorum; olsa olsa, sizi görünceye kadar kendimi sizin kadar dertli hissedeceğimi söyliyebilirim. Eğer bu akşam saat altıya kadar buraya gelmezseniz, yarın sabah, ne halde olursam olayım ve hava ne türlü olursa olsun, Hermitage'a ben gelirim, çünkü bu üzüntüye dayanamıyacağım. Hoşça kalın, pek sevgili dostum, ihtiyacınız var mı yok mu bilmiyorum, ama gene de söylemiş olayım: üzüntüler yalnızlıkta fazla büyür, bir sinek bir canavar olur. Benim pek çok başıma geldi."

Cevap:

Çarşamba akşamı

"Bu üzüntüm devam ettikçe ne size gelebilirim, ne de ziyaretinizi kabul edebilirim. Sözünü ettiğiniz güven kalmadı; onu bir daha elde etmeniz de pek kolay olmıyacak. Gayretlerinizde, başkalarının itiraflarından kendi maksatlarınıza yarıyacak birtakım faydalar sağlamak isteğinden başka bir şey görmüyorum ben. Ona kucağını açan gönüllere hemen içini dökiiveren yüreğim, hile ve düzenbazlık karşısında kapanır. Mektubumu bir türlü anlıyamayışınızdan her zamanki kurnazlığınızı seziyorum. Onu anlamadığınıza inanacak kadar gafil mi sanıyorsunuz beni? Yok, yok, hünerlerinizi açık yüreklilikle yenmeğe muvaffak olacağım. Beni anlamakta daha çok güçlük çekmemeniz için daha açık konuşacağım.

Birbirine candan bağlı ve sevişmeğe lâyık olan iki âşık var ki kendilerini pek severim. Adlarını söy-

lemedikçe kimleri kastettiğimi gene anlamıyacaksınız, biliyorum. Öyle tahmin ederim ki bunları birbirinden ayırmak yolunda bazı gayretler sarfedilmiş ve içlerinden birini kıskandırmak için de benden faydalanılmış. Bu pek ustaca bir seçim olmamakla beraber, o kötü yürekli insana pek elverişli görünmüş. Kuşkulandığım o kötü insan da sizsiniz. Umarım, şimdi daha iyi anladınız.

Demek, dünyada en fazla hörmet ettiğim kadın, kalbini ve vücudunu iki âşık arasında bölüştürmek gibi bir alçaklığa düşüyor, bunu ben de biliyorum, hattâ bu iki alçaktan biri de benim, öyle mi? Benim ve onun hakkında bir an bile bu türlü bir düşünceye kapıldığınızı bilsem, sizden ömrümün sonuna kadar nefret ederim. Fakat sizi bunu söylemiş olmakla değil, buna inanmış olmakla suçluyorum. Bu durumda bu üç kişiden hangisine kötülük etmek istediğinizi anlamıyorum; ama eğer rahatınızı huzurunuzu seviyorsanız, dua edin de maksalınıza erişmek gibi bir talihsizliğe uğramıyasınız. Bir çeşit kadın-erkek münasebetinden ne kadar nefret ettiğimi ne sizden ne de ondan saklamış değilim. Bu gibi münasebetlerin, maksadı kadar dürüst bir sonuca bağlanmasını, gayri meşru bir sevginin de ebedî bir dostluğa çevrilmesini isterim. Hiç kimseye kötülüğü dokunmamış olan ben, nasıl olur da bile bile dostlarıma kötülük ederim? Hayır, öyle bir düşünceye kapılmışsanız sizi aslâ affetmem, size ebediyen düşman kesilirim. Sadece sırlarınızı saklarım, çünkü hiçbir zaman şerefsiz bir insan olamam.

Tereddütlerimin uzun boylu sürüp gideceğini san-

mıyorum. Çok geçmeden, aldanmış mı, aldanmamış mıyım, anlıyacağım. Belki o zaman büyük haksızlıklar işlemiş olacağım, bunları düzeltmek için seve seve elimden geleni yaparım. Fakat yanınızda bulunacağım şu kısa zaman içinde hatalarımı nasıl bağışlatacağım, biliyor musunuz? Benden gayrı kimsenin yapamıyacağı bir şeyi yapmakla: hakkınızda herkesin neler düşündüğünü ve şöhretinizde onarılması gereken ne türlü gedikler açılmış olduğunu size dosdoğru söylemekle. Benim buradan ayrıldığımı gördüğünüz gün, çevrenizdeki bütün o sözde dostlara rağmen, artık gerçeğe veda etmiş olacaksınız, onu size söyliyecek bir tek kişi bulamıyacaksınız."

Aynı Hanımın üçüncü mektubu (A-tomarı, Nr. 46).

"Bu sabahki mektubunuzu anlıyamamıştım. Anlıyamadığım için de size öyle söyledim. Bu akşamkini anlıyorum: korkmayın, cevap verecek değilim; bütün gücümle onu unutmağa çalışıyorum. Size ne kadar acısam da, bu mektubun ruhumu derin bir acı ile doldurmasına karşı koyamadım. Ben mi sizi aldatacağım, size karşı dolaplar çevireceğim?! Alçaklıkların en kirlisi ile suçlanıyorum! Allaha ısmarladık, esef edeyim ki siz... Allaha ısmarladık, ne söyliyeceğimi bilmiyorum... Allaha ısmarladık: sizi affetmeğe çok çalışacağım. Ne zaman isterseniz gelirsiniz; şüphelerinizin gerektirdiğinden çok daha iyi karşılanacaksınız. Ancak, benim mevkiim ve şöhretimle ilgilenmek zahmetinde bulunmayın. Benim için ne derlerse desinler, gidişim kötü değil, bu da bana yeter. Öte yandan,

sizin kadar benim de sevdiğim o iki insanın başına neler geldiğinden de haberim yok."

Bu son mektup beni büyük bir sıkıntıdan kurtardı, fakat ondan daha önemsiz olmıyan bir telâşa düşürdü. Her ne kadar bu karşılıklı mektuplar büyük bir hızla ve bir tek gün içinde gidip geldi ise de, mektuplar arasındaki fasılalar boyunca. zaman zaman öfkemi unutup ihtiyatsızlığımın azameti karşında düşünmeğe de vakit buldum. Madam d'Houdetot, gürültü çıkarmamamı, bu işi gereğince halletmeği kendisine bırakmamı, ve her türlü dargınlıktan, taşkınlıktan, hele o sıralarda, sakınmamı tekrar tekrar tembih etmişti; bense kalkmış, zaten tetikte olan bir kadının yüreğindeki kini en açık ve en korkunç hakaretlerle büsbütün körüklüyordum. Ondan bekliyeceğim elbette ki cevapların en mağruru, en küçültücüsü ve en ağırı olacaktı; ondan sonra da artık, şerefsizliğin en âdisine düşmemek için, hemen evinden çıkıp gitmekten başka çarem kalmıyacaktı. Bereket versin, onun idareciliği benim ataklığımdan üstünmüş; cevabında kullandığı ifade sayesinde beni bu son çareye başvurmak zorunda bırakmadı Fakat ya evden çıkmak, ya da hemen gidip onu görmek lâzımdı; ben ikinci yolu seçtim: kopacak gürültüde tutumumun ne olacağı konusunda sıkıntılı bir kararsızlık içerisinde idim. Çünkü ne Madam d'Houdetot'yu ne de Thérèse'i kötü duruma düşürmeden bu işin içinden nasıl sıyrılmalı idi? Hangisinin adını versem hali yaman olacaktı. Bunlardan birinin bu amansız, entrikacı kadının intikamına uğrayabilmesi kadar beni korkutan hiçbir şey yoktu. İşte bu faciayı önlemek ve

iddiamı ispat etmek zorunda kalmamak içindir ki mektuplarımda sadece şüpheden bahsetmiştim. Şu var ki bir kadına, üstelik Madam d'Epinay gibi bir dosta karşı, sırf şüphe üzerine benim yaptığım tarzda bir muamele yapılmıyacağına göre, öfkemin mazereti daha da zayıflıyordu. Ne var ki hiç işlemediğim ve hiç işliyemiyeceğim kadar ağır suçlar yüklenerek gizli günah ve zaaflerimin kefaretini ödemek yolunda şerefle başardığım büyük ve asîl görev işte burada başlar[1].

Korktuğum gibi bir gürültü çıkmadı; ben de korktuğumla kaldım. Beni görünce, Madam d'Epinay gözyaşları içinde boynuma atıldı. Bu beklemediğim karşılama, hele eski bir dosttan gelince, beni son derece müteessir etti; ben de bol bol ağladım. Ona mânalı mânasız birkaç kelime söyledim, o da bana daha düzenli olmıyan birkaç söz söyledi ve bu fasıl böylece kapanmış oldu. Sofra hazırdı, yemeğe oturduk. Hesaplaşmamızı yemekten sonraya bıraktığını sandığım için sofra boyunca suratım asıktı. Çünkü kafamdaki en küçük üzüntü bile beni öylesine tesiri altında bırakır ki en az halden anlıyanlar bile bunun farkına varır. Bu sıkıntılı halimin onu cesaretlendirmesi gerekirdi; ama böyle bir denemeyi göze almadı; ne yemekten önce ve ne de sonra bir hesaplaşma olmadı. Ertesi gün de hâdisesiz geçti; başbaşa, sessiz sohbetlerimizde dereden tepeden konuştuk; bu arada

[1] İşlemediği halde yüklendiğini söylediği bu ağır suçlar nedir? Bunu ilerde öğreneceğiz. Madam d'Epinay'nin yanında Cenevreye gitmek istememesinin doğru sebeplerini Rousseau söylememiştir.

ben, şüphelerimin esası hakkında henüz kendisine hiçbir şey söyliyemiyeceğimi, şayet kuşkularının aslı çıkmazsa, bu haksızlığı tamire bütün ömrümü harcıyacağını kendisine, tam düşündüğüm gibi, mertçe açıkladım. Bu şüphelerin neden ibaret olduğu, bana nereden geldiği üzerinde en küçük bir merak dahi göstermedi; bütün barışmamız da ilk karşılaşmadaki öpüşmeden ibaret kaldı. Hakarete uğrıyan, hiç değilse şekil itibariyle hakaret gören kendisi olduğuna göre, onun istemediği bir açıklamayı istemek bana düşmezdi. Bu düşünce ile, geldiğim gibi evime döndüm. Onunla münasebetlerimiz tıpkı eskisi gibi devam ediyordu. Çok geçmeden bu kavgamızı unuttum gitti. Onun da hiç hatırlamaz göründüğüne bakarak benim gibi kendisinin de unutmuş olacağını sanmak budalalığına kapıldım.

Yumuşak yürekliliğimin başıma açtığı tek dert değildi bu; birazdan göreceksiniz, bunu aratmıyan başka dertlerim de vardı; üstelik onlar kendi suçumla da başıma gelmiş değildi. Bu berikilerin tesiriyle beni tedirgin etmek ve *Hermitage*'dan kaçırmak istiyorlardı*. Bu oyunlar Diderot'nun ve Kont d'Holback takımının marifetleri idi. *Hermitage'a* yerleştiğim günden beri, Diderot, ya doğrudan doğruya, ya da Deleyre'in aracılığı ile rahatımı kaçırmaktan geri

* Thérèse'in annesini kaçırtmak demek istiyorum; dolaplarını döndürmek için onu elleri altında bulundurmak istiyorlardı. Bütün bu mücadeleler boyunca, beni değil de onu Paris'e almak istediklerini, o budalaca itimadım yüzünden anlayamamış olmam şaşılacak şeydir. (Müellifin notu)

durmamıştı. Münzevi Jean-Jacques'ı, çapkın çoban kılığına sokmaktan ne türlü haz duyduklarını, çok geçmeden, Deleyre'in orman gezintilerimi parmağına dolıyarak beni alaya almasından anladım. Fakat Diderot ile çatışmalarımın konusu bu değildi; onların daha önemli sebepleri vardı. *Le Fils naturel*'i yayımladığı zaman bir tane kitap ta bana yollamıştı. Bir dostun eserine karşı gösterilen dikkat ve alâka ile bu kitabı okumuştum. Şiire dair konuşturmalı bir yazıyı da bu kitaba ekli buldum; bunu okuduğum sırada, toplumdan uzak tek başına yaşıyanlar hakkında söylenmiş, yakışıksız olsa da yutulabilecek birtakım sözlerin yanısıra, pervasızca yazılmış şu sert ve acı hüküm gözüme ilişince hem şaşırdım, hem de biraz üzüldüm: *ancak kötüler yalnız kalır.* Bana öyle gelir ki iltibaslı bir sözdür bu ve iki mâna taşır. Birinci mânasıyla çok doğru, ikincisiyle çok yanlıştır. Yalnız olmak istiyen ve yalnız yaşıyan bir kimsenin başkasına kötülük etmek istemesi ve edebilmesi mümkün olmadığına göre, bu kimsenin de kötü olması mümkün değildir. Şu halde bu cümlenin, fikir olarak, yorumlanması gerekirdi; hele bir yazarın, bu cümleyi yazdığı sırada, inziva köşesine çekilmiş bir dostu olursa, bunu yapması şarttır. Bu yazıyı yayımladığı sırada bu dostu unutmuş olmasını, ya da, eğer hatırlamış ise, umumi kaidede şerefli ve haklı bir istisna yapmamış olmasını incitici ve ayıp bir hareket saydım. Böyle bir hareketi sade bu dostuna karşı değil, her devirde gelmiş geçmiş ve inzivanın sükûnu içinde huzur aramış olan nice muhterem bilgelere karşı da borçlu idi. Bu bilgeleri, ayrı seçi gözetmeden ve bir

kalemde, serseriler yerine koymak, dünya kuruldu kurulalı ilk defa bir yazarın aklına gelmiştir.

Diderot'yu candan sever ve gerçekten takdir ederdim. Kendisinin de benim için aynı hisleri beslediğine tam bir güvenim vardı. Fakat zevklerim, eğilimlerim, yaşayışım, benden başkasını ilgilendirmeyen her davranışım üzerinde benimle durmadan ve ısrarla inatlaşması canımı sıkmış, kendimden genç bir adamın hareketlerimi zorla ve bir çocuk gibi idareye kalkışması sabrımı taşırmış, vadetmedeki kolaylığı ile sözünü tutmadaki ihmali kanımı oynatmış, verdiği bir alay randevuya gelmemesi, sonra aklına esip yeniden sözleşerek yeniden atlatması beni çileden çıkarmış, ayda üç dört sefer ve kendi tâyin ettiği günlerde St. Denis'ye kadar onu karşılamağa gidip boş yere bütün gün bekledikten sonra akşam yemeğini tek başıma yemek keyfimi kaçırmış, bütün bu biriken suçları artık testiyi taşırmağa başlamıştı. Bu son marifeti hepsinden çok gücüme gitti. Üzüntümü bildirmek için bir mektup yazdım, ama öyle tatlı ve öyle dokunaklı bir mektup ki, yazarken beni ağlattığı gibi onun da gözlerini yaşartması lâzımdı. Nasıl bir karşılık verdiğini aslâ tahmin edemezsiniz. İşte cevabı, kelimesi kelimesine: (A-tomarı, No. 33):

"Eserimin hoşunuza gitmiş ve sizi duygulandırmış olmasına sevindim. Keşişler hakkında benim fikrimde değilmişsiniz. Onları dilediğiniz kadar övebilirsiniz. Onlar arasında meziyetlerine inanacağım dünyada tek insan siz olacaksınız. Gerçi bu konuda söylenecek pek çok şey var, yeter ki kızmadan din-

liyebilesiniz. Seksen yaşında bir kadın, v.s... Madam d'Epinay'nin oğluna ait bir mektuptan bana bir cümle söylediler; size pek dokunmuş olmalı, ya da ben yüreğinizi iyi anlıyamamışım."

Bu mektubun son iki cümlesini açıklamam lâzım.

Hermitage'a yerleşmemizin ilk zamanlarında Madam Le Vasseur burasını beğenmemiş, fazla ücra bulmuş gibi göründü. Buna dair etrafta söyledikleri kulağıma gelince, eğer Paristen daha çok hoşlanıyorsa kendisini oraya göndereceğimi, ev kirasını ödiyeceğimi ve tıpkı yanımızda oturuyormuşcasına kendisini görüp gözeteceğimi bildirdim. Bu teklifime yanaşmadı, *Hermitage*'dan pek hoşlandığını, kır havasının sağlığına yaradığını söyledi. Görünüşe göre sözü doğru olmak gerekirdi; çünkü âdeta gençleşmişti, sağlığı da Paristekinden çok daha iyi idi. Kızı da, aslında pek hoş bir yer olan *Hermitage*'dan ayrılırsak annesinin iyice üzüleceğini, bahçecilikle, idaresi kendine verilmiş olan yemişliklerle uğraşmayı pek sevdiğini, duyduklarıma gelince, bu sözlerin, beni Parise geri getirtmek için kendisine söyletilmiş sözler olduğunu temin etti.

Bu teşebbüsleri boşa çıkınca, hatır yolu ile elde edemediklerini vicdan yolundan sağlamağa çalıştılar; bu ihtiyar kadını, yaşının gerektirebileceği ihtimamlardan uzak bulundurmakla büyük bir günah işlediğimi ileri sürdüler; böyle söylerken, onun ve onun gibi birçok ihtiyarların kır havası sayesinde daha çok yaşadıklarını, icabında iki adım ötemizde bulunan Montmorency'den de yardım sağlanabileceğini hiç

hesaba katmadılar; sanki Paristen başka yerde ihtiyar yokmuş ve Paristen başka hiçbir yerde ihtiyarlar yaşıyamazmış gibi! Çok yiyen, oburca yiyen Madam Le Vasseur, fazla safra ifrazları yüzünden şiddetli sürgünlere uğrardı; birkaç gün devam eden bu sürgünler onun ilâcı idi. Pariste iken buna karşı hiç başka tedbir almaz, işi tabiata bırakırdı; *Hermitage*'da da gene böyle davranıyordu. Ama gelin siz onlara anlatın! Havası istediği kadar yarasın, onu, doktor ve eczahane bulunmıyan kırlık yerlerde alıkoymak, ölümünü istemekle birmiş. Acaba ihtiyarları hangi yaştan sonra Paris dışında oturtursak kaatil oluruz? Diderot'nun bunu tâyin etmesi yerinde olurdu.

İşte Diderot'nun, *ancak kötüler yalnız kalır,* hükmünde beni ayrı tutmadığı iki korkunç suçlamadan biri bu idi; sözüne usulca eklediği o *ve saire*'li cümlenin mânası da bu idi: Seksen yaşında bir kadın! ve saire...

Bu kınamsamaya en iyi karşılığı Madam Le Vasseur'ün kendi ağzından verebileceğimi düşündüm. Duygularını olduğu gibi Madam d'Epinay'e yazmasını kendisinden rica ettim. Yazısında tamamiyle serbest kalmasını sağlamak için de, yazacaklarını görmek istemediğimi söyledim; Diderot'nun bundan daha sert olan başka bir tezkeresine cevap olarak hazırladığım, fakat Madam d'Epinay'nin mâni olması üzerine göndermediğim bir mektubum vesilesiyle Madam d'Epinay'ye yazdığım ve bir örneği aşağıda bulunan mektubu da kendisine okudum[1].

[1] Rousseau'nun Madam de Beuzenwal'e yazdığı mektup diye Musset-Pathy tarafından *Oeuvres inedites* (Yayımlanmamış eserler) de (Cilt I, S. 1825)

Perşembe

"Madam Le Vasseur size mektup yazacak, sevgili dostum; düşüncelerini olduğu gibi bildirmesini rica ettim. Kendisini yazısında tamamiyle serbest bırakmak için de mektubunu okumak istemediğimi söyledim; bu mektuptaki yazılardan sizin de bana bahsetmemenizi rica ederim.

"Siz razı olmadınız diye Diderot'ya yazdığım mektubu göndermiyorum; fakat çok ağır bir hakarete uğradığımı hissetmekte bulunduğuma göre, bu hareketimin doğru olmadığını kabul etmek lâzım: Böyle bir âdiliği, bir riyakârlığı yapabilecek insan değilim ben. İncil, bir yanağına tokat yiyen bir adamın öbür yanağını da uzatmasını emreder, ama özür dilemesini değil. Bir yandan sopa atarken bir yandan da feryadı basan şu komedi oyuncusunu hatırlıyor musunuz? İşte filozofumuz bu roldedir.

"Şu kötü havalarda kalkıp gelmesine mâni olabileceğinizi ummayınız. Dostlarından esirgediği vakti ve gücü, öfkesi uğrunda harcar; böylece hayatında ilk defa söz verdiği günde gelmiş olacaktır. Mektuplarında bana ettiği hakaretleri gelip kendi ağzı ile de tekrarlamak için bütün gayretini sarfedecektir; bense hepsini sabırla dinliyeceğim. Bu yüzden Paris'e hasta dönecek ve, her zamanki gibi, ben gene kötü kişi sayılacağım. Ne çare, Çekeceğiz!

"Hani gelip beni araba ile alacak, St. Denis'ye götürecekti, orada yemek yiyecektik, sonra gene araba ile beni evime kadar getirecekti! (A - tomarı, No. 33). Sekiz gün geçti bu sözün üzerinden, şimdi parasızlık-

neşredilen "Paris, Kasım 1744" tarihli mektup, muhakkak ki aslına uygun değildir.

tan Hermitage'a yaya gelmeye mecbur oluyor (A - tomarı, No. 34), şu işin hikmetine şaşmaz mısınız? Bu işin inanılır bir tarafı olması da, gene kendi tabiriyle, büsbütün imkânsız değildir; fakat bu takdirde sekiz gün içinde kendisinin varlığında garip değişiklikler meydana gelmiş olması gerekir .

"Valdeniz Hanımefendinin rahatsızlığından dolayı duyduğunuz üzüntüye iştirak ederim; fakat bakınız, sizin eleminiz benimki ile boy ölçüşemez. Sevdiklerinin haksızlığını ve insafsızlığını görmek, onları hasta görmekten daha acı geliyor insana.

"Allaha ısmarladık, sevgili dostum. bu dertli hikâyeden size bir daha bahsedecek değilim. Bana Parise gitmekten söz ediyorsunuz; bu soğukkanlılığınıza başka bir zamanda şahit olsam, sevinirdim."

Madam Le Vasseur konusundaki davranışımı, bizzat Madam d'Epinay'nin teklifi üzerine, Diderot'ya yazdım. Madam Le Vasseur ise, tahmin edileceği gibi, sıhhatine iyi gelen ,hiç yalnılzık çekmediği ve gayet hoş bir hayat sürdüğü *Hermitage*'da kalmayı tercih edince, beni nasıl suçlandıracağını bilemiyen Diderot, bu seçimi Madam Le Vasseur'ün bizzat yaptığını ve dilerse benden aynı yardımları görmek şartiyle gidip Pariste yaşamasının her zaman için kendi elinde olduğunu ve olacağını bildiği halde, aldığım bu tedbiri yeni bir suç saydı ve Madam Le Vasseur'ün *Hermitage*'da kalmasının günahını bana yüklemekten çekinmedi.

İşte Diderot'nun (33 numaralı) mektubunda bana yaptığı birinci sataşmanın izahı. İkinci sataşmasının açıklamasına gelince, bu da 34 numaralı mektuptadır.

"Edîp (Grimm, lâtife olarak Madam d'Epinay'nin oğluna bu adı takmıştı), Paris surları üzerinde sadakanızı bekleyen yirmi fakirin açlıktan ve soğuktan ölüm haline geldiğini size yazmış olmalı. Küçük gevezeliğimi izah için bu bir örnektir... geri kalanları da dinlerseniz sizi bunun kadar eğlendirecektir."

Diderot'nun büyük bir marifetmiş gibi öne sürdüğü bu korkunç istidlâle şu cevabı verdim:

"Zannımca Edib'e, yani bir mültezim oğluna verdiğim cevapta, surlar üzerinde gördüğü sadakamı bekliyen fakirlere acımadığımı, benim veremediğim sadakaları herhalde kendisinin bol bol telâfi etmiş olacağını, onu kendi yerime vekil tâyin ettiğimi, bu değişiklikten Paris fakirlerinin hiç te zararlı çıkmıyacağını, onlardan çok daha yoksul olan Montmorency fakirlerinin kolay kolay böyle bir vekil bulamıyacaklarını yazmıştım. Burada iyi yürekli ,muhterem bir ihtiyar var ki, ömrü boyunca çalıştıktan sonra artık iş tutamıyor ve son günlerinde acından ölüyor. Her pazartesi ona verdiğim iki sol vicdanımı öyle rahatlandırıyor ki, Paris surlarını dolduran bütün o serserilere yüz liard** dağıtsam böylesine bir huzur duymam. Siz filozoflar ömür adamlarsınız doğrusu! Kendinizi yalnız şehirlere karşı vazifeli sayıyorsunuz. İnsanları sevme ve onlara hizmet etme ancak köylerde öğrenilir. Şehirlerde ,onlardan nefret etmeyi öğreniriz."*

---

* Sol = sou = para

** Liard (oku: Liyar), iki buçuk para, bir santimden biraz fazla değeri olan gümüş sikke.

İşte, zarif ve edib bir adam, bu türlü garip kuruntulara dayanarak benim Peristen uzakta oturmamı ciddî ciddî bir suç saymak sersemliğini gösteriyor ve, kendi hayatımı örnek vererek, ancak kötülerin başkent dışında yaşıyabileceğini ispat etmeye yelteniyor. Bu adamın haline gülüp geçecek yerde, ne budala imişim ki, öfkelenmiş ve ona cevap vermişim! Bunu nasıl yaptığıma bugün akıl erdiremiyorum. Bununla beraber, Madam d'Epinay'nin hükmü ve Holback'cıların kopardığı şamata, fikirleri öylesine şaşırmıştı ki, hemen herkes bu işte benim haksız olduğuma inanmıştı; Diderot'nun büyük hayranlarından olan Madam d'Houdetot bile, Parise gidip bu zatı görmemi ve barışmak için elimden geleni yapmamı istedi. Kendi hesabıma mümkün olan bütün samimiyet ve gayreti bu yolda gösterdim ise de, barışmamız uzun süreli olmadı. Madam d'Houdetot kalbimi yumuşatmak için, o sıralarda Diderot'nun üzüntü içinde bulunduğu kozunu kullandı. *Encyclopédie* aleyhinde koparılan fırtına bir yana ,o tarihlerde temsil edilen piyesi yüzünden de çok şiddetli hücumlara uğruyordu Diderot. Piyesin baş tarafına koyduğu kısa hikâyeye rağmen eseri, bütünyle, Goldoni'den almış olmakla suçlandırılıyordu. Tenkitlere karşı Voltaire'den daha hassas olan Diderot'yu bu hücumlar perişan etmişti. Hattâ Madam de Graffigny, benim Diderot ile bu yüzden bozuşmuş olduğuma dair bir dedikodu çıkarmak kötülüğünü de göstermişti. Bunun tam tersini halk önünde ispat etmenin âdil ve âlicenap bir hareket olacağını düşündüm: Gidip Diderot'nun yanında, hem de kendi evinde, iki gün kaldım. *Hermitage*'a yerleştiğim-

den beri Parise ikinci yolculuğumdu bu. İlk gidişime, zavallı Gauffecourt'un bir felç krizi vesile olmuştu; bu hastalığı büsbütün atlatamadı, ama ben tehlike savuşuncaya kadar baş ucundan ayrılmamıştım.

Diderot beni iyi krşıladı. Bir dostun kucağında, onun hangi kusurları hatırdan silinmez ki! Ondan sonra artık insanın içinde bir hicran kalabilir mi? Aramızda pek tartışma olmadı. Sataşma karşılıklı olunca, artık bir hesaplaşmıya yer kalmaz. Yapılacak tek şey, o acı şeyleri unutmanın yoluna bakmaktır. Birbirimize arkadan hiçbir kötülükte bulunmamıştık, hiç değilse benim böyle bir şeyden haberim yok; onunla aramız, Madam d'Epinay ile olduğu gibi değildi. *Père de Famille* (Aile babası) adlı kitabının plânını bana gösterdi. İşte, dedim, *le Fils naturel*'e karşı en güzel savunma. Kimseye bir şey söylemeyin, eserinizi iyice işleyin, sonra cevap yerine çarpıverin onu düşmanlarınızın suratına. Dediğimi yaptı ve iyi de etmiş oldu. Altı aydan fazla vardı ki, ona *Julie*'nin birinci bölümünü göndermiş ve fikrini sormuştum. Eserimi hâlâ okumamıştı. Bir defterlik müsveddeyi beraberce okuduk; eserimi karmakarışık buldu: söz kalabalığı, haşviyat! dedi. Bunun ben de farkında idim; ama ateşli bir hastalığın sayıklamalarıydı bunlar, bir türlü düzeltememiştim. Sonraki bölümler öyle değildir, hele dördüncü bölüm ile altıncısı birer belâgat şaheseridir.

Gelişimin altıncı akşamı beni mutlaka M. d'Holback'a yemeğe götürmek istedi. Bu zat ile aramda hiçbir alışveriş kalmamıştı, hattâ kendisine karşı minnet altında kalmak onuruma dokunduğu için, kimya ki-

tabı bakkındaki anlaşmamızı da bozmak niyetinde idim. Diderot beni ikna etti. M. d'Holback'ın beni candan sevdiğine yeminler etti; onun sözlerine bakmamamı, herkese karşı böyle davrandığını, nobranlığının dostları kadar hiç kimseyi üzmediğini söyledi. Bu kitabın gelirini almayı iki yıl önce kabul etmiş olduğuma göre, şimdi onun reddetmemin bağış sahibine lâyık olmadığı bir hakaret sayılacağını, hattâ bu davranışımın, anlaşmamızı neticelendirmekte Baronun bunca zaman beklemiş olması karşısında kapalı bir târiz gibi yorumlanabileceğini bana anlattı. D'Holback ile her gün beraberiz, yüreğinin içini sizden daha iyi bilirim, diye devam etti sözüne, eğer size teveccühü olmasa, bu dostunuz sizi küçük düşürecek bir duruma sokar mı? Sözün kısası, her zamanki yumuşak yüzlülüğümle bu ısrarlara karşı duramadım ve Baronun konağına yemeğe gittik. Kendisi beni her zamanki gibi karşıladı; fakat karısı soğuk, hattâ kabaca davrandı. Kızlığında bana karşı onca teveccüh göstermiş olan o nazik Caroline[1] gitmiş, sanki başkası gelmişti. Grimm'in d'Aine'lerin evine girip çıkmaya başlamasından beri, bu konakta bana eskisi kadar iyi gözle bakılmadığını nice zamandır hisseder gibi idim.

Ben Pariste iken Saint-Lambert kıtasından Parise dönmüş. Haberim olmadığı için kendisiyle ancak köye dönüşümde, önce *La Chevrette'te,* sonra da Madam d'Houdetot ile *Hermitage*'a gelip beni yemeğe davet ettiği zaman görüştüm. Ziyaretlerine ne kadar sevindiğimi tahmin edersiniz. Fakat, daha çok,

[1] Caroline-Suzanne d'Aine, d'Holbach'ın ikinci karısı, birincisinin kız kardeşlerinden biri idi.

aralarının iyi oluşu beni sevindirdi. Saadetlerini bozmadığım için ben de memnun ve mesuttum; ve yemin ederim ki bütün o çılgın sevdalılığım sırasında, hele şimdi şu anda, Madam d'Houdetot'yu onun elinden almak kudretinde olmuş olsaydım, gene de bu işi yapamazdım, hattâ böyle bir şey yapmak içimden bile gelmezdi. Saint-Lambert'i sevmek onu öyle şirinleştiriyordu ki, beni sevseydi böyle hoş olabileceğini tahmin etmem. Kendisinden bütün istediğim, muhabbetlerine zararım dokunmadan coşkunluğumu yatıştırmak için onu sevmeme müsaade etmesiydi. Hâsılı, ona karşı duyduğum aşk ne kadar şiddetli olsa da, dert ortağı olmak, sevgilisi olmaktan daha zevkli geliyordu bana; nitekim âşığına hiçbir gün bir rakip gözü ile bakmadım, ancak bir dost gözü ile baktım. Bunun tam bir aşk olamıyacağı söylenebilir; kabul! Fakat öyleyse aşktan da ileri bir şeydi bu.

Saint-Lambert'e gelince, kibar ve mâkul bir erkek gibi davrandı: tek suçlu ben olduğum için tek ceza gören ben oldum, hem de insaflı bir ceza. Benimle acı, fakat dostça konuştu; gördüm ki teveccühünden bir şeyler eksilmişti, ama dostluğundan hiçbir şey kaybetmemiştim. Teveccühün tekrar kazanılabileceğini, dostluğun ise kolay kolay yerine gelemiyeceğini, Saint-Lambert'in kasıtsız ve geçici bir zaaf ile bir ahlâk düşüklüğünü ayırdedecek kadar akıllı bir insan olduğunu düşünerek teselli buldum. Bütün olup bitenlerde benim suçum vardı, ancak bana düşen hafif bir suçtu. Onun sevgisinin ben mi peşine düşmüştüm, yoksa kendisi mi bana onu göndermişti? Gelip beni bulan Madam d'Houdetot değil miydi?

Onu kapımdan geri çevirebilir miydim? Ne yapabilirdim ben? Kötülük onlardan geliyordu, üzüntüsü bana düşmüştü. Benim yerimde olsa o da böyle yapardı, belki daha da kötüsünü yapardı: çünkü Madam d'Houdetot ne kadar sadık ve namuslu da olsa, nihayet bir kadındı. Saint-Lambert yanında değildi, fırsat boldu, arzular kuvvetli idi; bana gösterdiği mukavemeti daha cüretli bir erkeğin karşısında her zaman kolay kolay gösteremezdi. Münasebetlerimize bir sınır çizmiş ve bu sınırı hiç aşmamış olmamız, böyle bir durumda, onun için de benim için de güç bir işti.

Gerçi içimden, kendimi haklı gösterecek birçok özürler buluyordum, ama görünüş o kadar aleyhimde idi ki, bir türlü yenemediğim bu utanç altında herkesin önünde suçlu mevkiinde kalıyordum; o da beni küçük düşürmek için bu halimden faydalanıyordu. Yalnız şu olay, karşılıklı durumumuzu anlatmağa yetecekti: bir yıl önce Voltaire'e yazdığım ve bahsini kendisinin, yani Saint-Lambert'in de duyduğu bir mektubumu, bir gün öğle yemeğinden sonra ona okuyordum. Ben okurken Saint-Lambert uyuyakaldı; vaktiyle o kadar onurlu bir insanken şimdi böyle sersemlemiş olan ben ise, okumayı kesmeğe cesaret etmedim ve okumama devam ettim; o da horlamasına devam etti. İşte ben böyle küçüklüklere düştüm, o da benden bu türlü öç aldı. Fakat bunlara üçümüzden gayrı bir kimsenin şahit olmasını da âlicenaplığına yediremedi.

Saint-Lambert kıtasına dönünce, Madam d'Houdetot'yu bana karşı çok değişmiş buldum. Hiç ummadığım bir şey başıma gelmiş gibi şaşakaldım: bu hal

bana gerektiğinden fazla dokundu ve beni son derece üzdü. Şifa beklediğim eller kalbimdeki oku daha derinlere saplamıştı da ben onu çekip çıkaracak yerde kırmıştım sanki.

Kendimi yenmeğe, çılgın aşkımı temiz ve devamlı bir dostluğa çevirmek için elimden geleni yapmağa tamamiyle kararlıydım. Bu yolda dünyanın en güzel plânlarını yapmıştım. Bu plânları uygulamak için tek işim Madam d'Houdetot'nun yardımına kalmıştı. Kendisine bunları anlatmak istediğim zaman onu dalgın, şaşkın, buldum; artık benden hoşlanmadığını hissettim, hem iyice anladım ki bana söylemek istemediği bir şeyler geçmişti; bunu hiçbir zaman da öğrenemedim. Sebebini anlamağa imkân bulamadığım bu değişiklik içime işledi. Mektuplarını benden geri istedi; hepsini bir eksiksiz teslim ettim; bu yoldaki sadakatimden bir an şüphe eder gibi bir davranışı da reva gördü. Bu şüphe, pek iyi tanıması gereken gönlümde beklenmedik yeni bir yara açtı. Benden özür diledi, ama bu işte gecikti. Verdiğim paketi inceledikten sonra kabahatini hissetmiş olduğunu anladım: Hattâ bu şüphesinden dolayı kendi kendisini ayıpladığını da gördüm ve biraz içim ferahladı. Kendi mektuplarını geri alınca benimkileri de geri vermesi lâzımdı. Mektuplarımı yaktığını söyledi. Bu sefer de benim içime bir kurt düştü ve, ne yalan söyleyim, hâlâ da şüphe ederim. Hayır, insan böyle mektupları ateşe atamaz. *Julie*'nin mektuplarını pek ateşli bulmuşlardı, ya bunları okumuş olsa idiler ne derlerdi, Yarabbi! Yok, yok, böyle bir aşkı insana ilham eden kadın o aşkın delillerini yakmağa cesaret edemez.

Mektuplarımı kötüye kullanmasından da korkum yok: böyle bir şey yapabilecek kadın değildir o; üsteli.., yazılarıma bir çeki-düzen vermiştim. Alaya alınmaktan ödüm kopardı; bu budalaca korku yüzünden mektuplarıma öyle bir eda vermiştim ki, başkasına gösterilmesine imkân yoktu. Aşkımın sarhoşluğu içinde samimiyeti, ona senlibenli hitabetmeğe kadar vardırmıştım: ama ne candan bir hitaptı o! Eminim ki bu davranışıma gücenmemiştir. Gerçi kendisi bundan kaç kere şikâyet etti, fakat dinletemedi: şikâyetleri kuşkularımı arttırmaktan başka işe yaramıyordu; zaten ifademi resmileştirmeğe gönlüm de razı olmuyordu. Eğer bu mektuplar hâlâ mevcutsa ve bir gün ortaya çıkacak olursa, nasıl sevdiğim anlaşılacaktır[1].

Madam d'Houdetot'nun soğuk davranışı ve bu muameleye lâyık olacak bir şey yapmadığım kanaati, bundan bizzat Saint-Lambert'e şikâyet etmek gibi garip bir karar almama sebep oldu. Bu konuda kendisine yazdığım mektubun neticesini beklerken, kendime bir takım meşguliyetler buldum. Bu yolu daha önce tutsaydım ya! *La Chevrette* şatosunda şenlikler vardı; bu şenlikler için müzik besteledim. Madam d'Houdetot'nun sevdiği bir sanatta kendimi göstermekten duyduğum zevk, ilhamımı arttırdı. Bu ilhama hız veren bir sebep daha vardı: *Köyün Kâhini* müellifinin müzik bildiğini göstermek arzusu. Çünkü, birisinin bu konuda, hiç değilse besteciliğim konusunda, herkesi şüpheye düşürmek için gizli gizli gayretler harcadığını çok zamandır farkediyordum. Paristeki baş-

[1] Bu mektuplar hiçbir zaman bulunamamıştır.

langıç yılların, orada, M. Dupin'in evinde olsun, M. de la Poplinière'in konağında olsun, tekrar tekrar geçirdiğim sınamalar, on dört yıl boyunca en ünlü sanatçılar arasında ve bunların gözleri önünde bestelediğim bunca müzik eserleri, nihayet *Les Muses galantes* ve *Devin du Village* operaları, Matmazel Fel ile hazırladığım ve bir ruhani konserde kendisi tarafından okunmuş olan ilâhi, bu güzel sanat konusunda nice üstatlarla yaptığım münazaralar, bütün bunların bu türlü bir şüpheyi önlemesi, ya da dağıtması akla yakındı; ama gene de bu şüphe mevcuttu, hattâ *La Chevrette*'te dolaşıyordu, hem M. d'Epinay'ye de bulaşmış olduğunu görüyordum. Bunun farkında değilmişim gibi görünerek *La Chevrette* Kilisesine adanmak üzere ona bir ilâhi bestelemeğe niyet ettim ve bana kendi seçeceği güfteyi vermesini rica ettim. Madam d'Epinay, oğlunun eğitmeni de Linant'ı böyle bir güfte hazırlamakla görevlendirdi. De Linant, konuya uygun sözler yazdı; bunlar bana verildikten sekiz gün sonra ilâhi tamamlanmış bulunuyordu. Bu sefer ilhamımı öfkeden aldım, bu dolgunlukta bir musiki eseri de bir daha kalemimden çıkmadı. İlâhi şu sözlerle başlıyordu: Ecce sedes Tonantis*. Müziğin girişteki azameti sözlere uygun düşer; ilâhiye bütün devamınca hâkim olan *şan*'ın güzelliği ise herkesin dikkatini çekti. Eserimi geniş bir orkestra için hazırlamıştım. M. d'Epinay en iyi icracıları biraraya getirdi. İtalyan şarkıcısı Madam Bruna, ilâhiyi iyi

* Sonradan öğrendim ki, bu sözler Santeuil'ün imiş ve M. de Linant bunları güzelce kabullenmiş (J. - Jacques Rousseau'nun notu)

bir orkestra eşliğinde okudu. Bu ilâhi öyle büyük bir başarı kazandı ki, sonradan ruhani bir konserde de dinletildi; bu münasebetle çevrilen entrikalara ve çok kötü icraya rağmen iki defasında da aynı şekilde alkışlandı. Madam d'Epinay'nin isim günü için, yarı dram yarı pandomima, bir piyes tasarladım; piyesi Madam kendi yazdı, müziğini de gene ben yaptım. Grimm gelince, benim bestecilikteki başarılarımdan söz edildiğini duydu. Bir saat sonra artık bu bahis kapanmıştı; fakat, hiç değilse, benim bestecilikteki bilgim bir daha şüphe konusu edilmedi, daha doğrusu böyle bir söz benim kulağıma gelmedi.

Grimm, *LaChevrette*'e gelir gelmez, zaten pek hoşlanmadığım bu evi, hiç kimsede görmediğim ve aklıma hayalime gelmeyen tavırlar, tafralarla bana büsbütün haram etti. Gelişinin arifesinde, Madam d'Epinay'nin yatak odasına bitişik olan ve hatırlı misafirlere ayrılan odamdan beni çıkardılar, biraz daha ötedeki bir odaya taşıdılar; benim çıktığım odayı da Grimm'e hazırladılar. İşte, dedim gülerek Madam d'Epinay'ye, yeni gelenler eskileri böyle yerlerinden eder. Ne söyliyeceğini bilemedi. Bu değişikliğin sebebini daha o akşam anladım: öğrendim ki, onun odasıyla benim çıktığım oda arasında gizli bir kapı varmış, onu bana göstermeğe lüzum görmemiş. Grimm ile olan münasebetlerini kendi evinde olsun, dışarda olsun, bilmiyen yoktu; kocası bile bilirdi. Bunu, daha önemli sırlarını söylediği, çok güvendiği bana karşı kabul etmek şöyle dursun, her zaman şiddetle reddederdi. Bu ağız pekliğinin, benim bütün sırlarımı bildiği halde kendisinden hiç sır ver-

meğe yanaşmıyan Grimm'in başının altından çıktığını anladım.

Ona karşı içimde hâlâ yaşıyan eski sevgi ve kendi gerçek değeri, kanaatlerimi ne kadar lehine çevirmiş olsa da, bu kanaatleri yıkmak için yapmadığını bırakmadı. Bana Kont de Tuffier gibi davrandı. Selâmımı lûtfen aldı; bir kere bile hitab etmedi; sözlerime cevap alamayınca ben de kendisine hitab etmemeğe başladım. Her yerde öne geçiyor, bana hiç aldırış etmeden baş köşeye kuruluyordu. Hepsinden vazgeçtik, insanın ağırına giden o gösterişçi halleri olmasa... Böyle bin tanesinden sade bir tanesini söyleyim de anlayınız. Bir akşam, Madam d'Epinay kendini rahatsız hissetmiş, yemeğini ocağının başında yemek üzere odasına çıkmış, kendisine bir lokma bir şey getirilmesini söylemişti. Beni de yanına çağırdı, kabul ederek gittim. Grimm, arkamdan geldi. Küçük sofra kurulmuştu; yalnız iki kişilik takım konmuştu. Yemeğe davet edildik :Madam d'Epinay ocağın bir köşesinde yer aldı; M. Grimm bir koltuk alıp öbür köşeye geçti ve küçük masayı aralarına çekti, peçetesini yaydı ve bana bir söz söylemeden yemeğe başladı. Madam d'Epinay kızardı, onun bu kabalığını örtmek için bana kendi yerini ikram etti. Grimm hiçbir şey söylemedi, yüzüme bakmadı. Ocağın yanına yaklaşamadığım için oda içinde dolaşarak benim için de bir takım getirilmesini bekledim. Yaşça onun büyüğü, konağın daha kıdemlisi, kendisini oraya kapılamış olan bana karşı en küçük bir nezaket göstermeden, yemeğimi sofranın bir ucunda, ateşten uzakta ve rahatsız yedirtti bana;

oysa, ev hanımının gözdesi olarak, bana ikramda bulunmak ona düşerdi. Bana karşı bütün davranışları tam bu örneğe göre idi. Beni, kendisinin altında bir insan gibi tutmak şöyle dursun, büsbütün hiçe sayıyordu. Bu hallerini gördükçe, bir zamanlar Prens de Saxe-Gotha'nın meclisinde dönüp yüzüne bakmamı bile şeref bilen o eski türedi bu muydu acaba, diyeceğim gelirdi. Hele, beni sevdiklerini bildiği kimselerin önünde beni candan sevdiğini söyleyip övünmesiyle bu susuşu, bu horlayıcı kurumu daha güç bağdaştırıyordum. İşin aslı, sevgisini ancak, benim şikâyet etmediğim kaderime acınmakla, benim hoşnut olduğum kara bahtıma üzülmekle, yardım tekliflerini kabaca geri çevirdiğimi gezdiği durduğu yerde yana yakıla söylemekle gösteriyordu. İşte bu marifetleri sayesindedir ki onun engin âlicenaplığına parmak ısırıyorlar, benim nankörce yabaniliğimi ayıplıyorlardı; ve böylece, onun gibi bir koruyucu ile benim gibi bir düşkün arasında ancak bir tarafın lûtufları ve öbür tarafın minnetlerinden kurulan bir dostluk alışverişi tasavvur etmeğe herkes. farkına varmaksızın alışıyor, eş seviyede bir dostluğun mümkün olabileceği kimsenin aklından bile geçmiyordu. Ben, kendi hesabıma, bu yeni efendime karşı ne yüzden minnettar olabileceğimi, düşündüm taşındım, bulamadım. Ona ödünç para vermiştim, kendisinden hiç borç almamıştım. Hastalığında başında beklemiştim; o ise benim rahatsızlıklarımda şöyle bir uğrayıp geçerdi. Ona bütün dostlarımı tanıtmıştım; o ise kendininkilerden birini bile bana tanıtmamıştı. Ben onu, gücüm yettiği kadar her yerde övmüştüm; o ise... beni övmüşse de

herkesin içinde övmemiş ve övünce de bunu başka bir tarzda yapmıştır. Bana ne çeşitten olursa olsun, hiçbir zaman herhangi bir hizmette bulunmadığı gibi teklif dahi etmiş değildir. Hal böyle olunca, nasıl o benim koruyucum olabiliyor ve ben de onun korunuğu oluyordum? Buna bir türlü akıl erdiremedim, hâlâ da erdiremiyorum.

Gerçi, en üstten en alta kadar herkese karşı saldırganlık ederdi; fakat bana yaptığı kabalığı kimseye yapmazdı. Hatırlarım, bir gün sofrada, herkesin önünde: "doğru söylemiyorsunuz!" diye terbiyesizce yalanlamağa kalkıştığı Saint-Lambert, az kaldı tabağını onun kafasına geçirecekti. Aslında nobran olan konuşma tarzına, sonradan görmelerin o kendini beğenmişliğini de katınca, küstahlığı gülünçlük derecesine vardırdı. Kodamanlarla düşüp kalkma, öylesine gözlerini karartmıştı ki, bu kimselerin ancak en kendini bilmezlerinde görülen o yapmacıklı halleri takınıyordu. Uşağını çağırırken ağzından "hey!" den başka söz çıkmaz, sanırsınız ki beyefendi hazretleri uşak bolluğundan o anda hangisinin vazifeli olduğunu bilmiyor. Bir şey ısmarlıyacağı zaman, parayı hizmetcinin eline vereceğine yere atardı. Onun da bir insan olduğunu hiç düşünmeden her hususta bu çocuğu öyle küçük düşürür, öyle horladı ki, Madam d'Epinay'nin çok sadık adamlarından biri olan ve onun hizmetine verilmiş bu zavallı, böyle muamelelere dayanamıyacağı şikâyetiyle işini bıraktı; bizim yeni Glorieux'nün La Fleur'ü idi bu adamcağız*!

* Bu isimlerle Destouches'un Le Glorieux adlı ünlü komedisindeki kişilere telmih ediliyor. (Çeviren)

Kibri kadar da budalaca bir kendini beğenmişliği vardı: kocaman, bulanık gözleri ve sarkık suratıyla kadınların hoşuna gittiğine inanırdı; Matmazel Fell ile gülünç âşıkdaşlığından beri de hanımlar arasında çok duygulu bir erkek diye adı geçer olmuştu. Bu âsimle şöhret sağlamış ve bu yüzden süs püs merakına kapılmıştı. Bir güzelleşme çabasıdır başladı onda, süslenmesi büyük bir mesele oldu; yüzüne düzgün sürdüğünü bilmiyen kalmadı; ben bile, önce buna inanmazken, sonradan inanmağa başladım. Yalnız cildinin güzelleştiğini ve tuvalet masasının üstünde düzgün çanakları bulundurduğunu görmüş olsam gene neyse! Ama bir sabah, yatak odasına girdiğim zaman, sırf bu iş için yapılmış ipek kıllı bir fırça ile tırnaklarını parlattığını da gördüm, bu işe benim önümde de iftiharla devam etti. O zaman düşündüm ki, her sabah tırnaklarını parlatmak için iki saatini harcıyan bir adam, cildindeki çöküntüleri düzgünle doldurmak için de pekâlâ birkaç dakikasını harcıyabilir. Hiç kimse için kötü söz söylemiyen bizim babacan Gauffecourt, ona *Tiran-le-blanc*** diye pek hoş bir isim takmıştı.

Bütün bunlar maskaralıktan başka bir şey değildi, ama benim karakterime çok aykırı düşüyordu, öyle ki, artık onun karakterinden de şüphe eder oldum. Aklını bu türlü işlere kaptıran bir kimsede sağlam bir ruh bulunabileceğine inanmıyordum. Ruh inceliğini ve duygu gücünü kimselere vermezdi. Ancak zayıf ruhlara özge olan bu kusurlariyle bu erdemler

* Bu cinaslı söz, bir mânası ile "beyaz zalim", öbür anlamıyla da "düzgün süren" demektir.

nasıl bağdaşabilirdi? Durmadan kendi dışına taşmak istiyen duygulu bir ruhun o azgın hamleleri, ona, küçücük benliğinin küçücük özenişleriyle aralıksız uğraşmağa nasıl fırsat verirdi? Hey Allahım, o tanrısal ateşle gönlünün kavrulduğunu hisseden insan, bu ateşi dışarı savurarak içyüzünü göstermeğe çalışır; elinden gelse, gönlünü yüzüne yapıştırır, yüzünü başka bir boya ile örtmeyi düşünmez.

Grimm'in ahlâk prensipini özet halinde hatırladım, Madam d'Epinay, kendi benimsediği bu düsturu bana da söylemişti. Bir maddede özetlenebilen düstur şöyle diyordu: insanın tek ödevi, her bakımdan gönlünün eğilimlerine uymaktır. Bu ahlâk anlayışı, ilk duyduğum gün, bana bir fikir oyunu gibi geldi, ama gene de üzerinde beni ciddî ciddî düşündürdü. Fakat çok geçmeden gördüm ki, gerçekten bu prensipi gidiş ve davranışlarında kendisine kural seçmiş; bunu, daha sonraları, benim zararıma olarak ispat ettiğine az şahit olmadım. Diderot'nun bana pek çok sözünü ettiği, fakat ne olduğunu açıklamadığı gizli düstur imiş bu[1].

[1] Bu *doctrine secrète* (gizli düstur) Rousseau'nun fikrini çok meşgul etmişe benzer. Kıral Stanisas'a cevabı (1751) nın sonuna koyduğu bir notta şöyle der: "Ya şu iki türlü düstur ayırt eden düşünüşene buyurulur? Bütün filozoflar, kapışarak benimsedikleri bu düşünüşe dayanarak açık oturumlarda öğrettiklerinin tam zıddı olan duyguları gizliden gizliye okutuyorlardı.... Gizli düstur..... Felsefe ile beraber doğmuş". Olduğundan başka türlü görünmenin ve "gizli düşüncelerin" can düşmanı olan Rousseau, *evet* dediği zaman bunun *evet* olduğunu iddia eder.

Bu adamın göründüğünden başka olduğunu, kendini duygulu gibi gösterdiğini, hele beni hiç sevmediğini, seneler önce bana çok söylemişlerdi. Şimdi hem bunları, hem de Madam de Francueil ile Madam de Chenonceaux'dan bu konuda dinlediğim birkaç fıkrayı hatırladım. İkisi de Grimm'i sevmezdi, ama onun içyüzünü bilmeleri lâzımdı: çünkü Madam de Chenonceaux, müteveffa Kont de Frièze'in sevgilisi olan Madam de Rochechouart'ın kızı idi; o zamanlar Vikont de Polignac ile dostluğu pek ilerde olan M. de Francueil ise, Grimm'in Palais-Royal'e devama başla-

---

Tronchin'e yazdığı 17 Şubat 1757 tarihli mektubunda, Madam d'Epinay'nin, kendi söz götürmez değerlerine rağmen, yapmacıklı filozof beylerin *(belki* Grimm kastediliyor) kurumlarını benimsemesine teessüf eder ve şöyle devam eder: "Çünkü, Madam ne derse desin, mücadele etmeden şerefli bir insan olmak mümkün müdür? Dünyada bir tek insan yoktur ki, gönlünün her dilediğini yaptığı takdirde, çok geçmeden dünyanın en rezil kişilerinden biri haline gelmesin." Birinci ve üçüncü *Dialogue*'larında da, filozofların gizli gizli telkin ettikleri bu "Gizli düstur"a takılan Rousseau üçüncü *Rêverie*'sinde yine bu "gizli ve hain ahlâk düsturunu kötülemekte ve filozofların bu düsturu büyük bir ustalıkla kendi aleyhine kullandıklarını söylemektedir.

Bu suçlama, iktidar mevkiinde bulunanlarla kamu oyunun değişik rüzgârlarına göre ayrı ayrı yelken tutan iki taraflı ve yarı gizli bir düşünüşün —ansiklopedicilerin düşünüşünün— karakterine hayli uygun düşer. Haklı olarak hayret edeceğimiz bir şey varsa, Diderot'nun bu konuda hiçbir zaman Rousseau ile tartışmamış olması. Belki de karşılaşacağı mukavemeti ve gerçeğin ve faziletin yolundan ayrılmıyan bu alıngan dostu incitmekten çekiniyordu.

dığı sıralarda oradan hiç çıkmazdı. Kont de Frièze'in ölümü üzerine Grimm'in gösterdiği ye'si bütün Paris duydu. Matmazel Fell'in yüz çevirmesinden sonra eski mevkiini tutmak gerekiyordu; o zamanlar biraz gözümü açsaydım, şarlatanlığını herkesten iyi anlıyacaktım ya... Kendisini zorla Casteries konağına götürmüşler; orada kanlı yaşlar dökerek rolünü mükemmel oynamış. Her sabah, rahatça ağlamak için bahçeye iner, parkın konaktan görülebilecek taraflarında dolaşırken yaşlı mendili hiç gözünden düşmezmiş; fakat parkın belirli bir yoluna sapınca, hiç hesaba katmadığı bazı izleyicilerin anlattıklarına göre, hemen mendili cebine indirir ve okumak için bir kitap çıkarırmış. Birçok defalar görülen bu hali bütün Parise yayıldı ve hemen de unutuldu. Ben de unutmuştum ya, kendimle ilgili bir olay hatırlamama vesile oldu: Grenelle sokağındaki evimde ölüm halinde hasta yattığım sıralarda idi; Grimm, Paris dışında bulunuyordu; bir sabah nefes nfese beni yoklamağa geldi; ayağının tozu ile geldiğini söyledi; çok geçmeden haber aldım ki bir gün önce yoldan dönmüş, o gün de kendisini tiyatroda görmüşler.

Böyle yüzlerce olay aklımdan geçti; fakat bir tanesine hepsinden çok şaştım, hattâ nasıl olup ta daha önce dikkat etmediğime hayret ettim. Grimm'e bütün dostlarımı, bir eksiksiz tanıtmıştım; hepsi de onunla dost olmuşlardı. Birarada bulunmadığımız o kadar az zaman vardı ki, benim girip te onun girmediği bir tek ev yoktu diyebilirim. Yalnız Madam de Créqui onu kabul etmek istemedi, o günden sonra ben de evine pek seyrek uğrar oldum. Grimm'e gelin-

ce, kendiliğinden olsun, Kont de Friese'in aracılığı ile olsun, ayrı dostlar edindi. Bunlardan bir tanesi bile benimle dost olmadı: onlarla hiç değilse tanışmam için en ufak bir tavsiyede dahi bulunmadı Grimm. Bazı kere onun evinde rasladıklarımdan biri bile bana en küçük bir yakınlık göstermedi: ne akrabası olan ve aralarında daha fazla samimiyet bulunan Kont de Schomberg, ne de Kont de Friese; Grimm, bu sonuncunun yanında otururdu, bu sebeple kendisi ile münasebet kurmayı çok isterdim doğrusu.

Dahası var: kendisi ile tanıştırdığım ve bu tanışıklıktan önce hepsi bana çok bağlı olan dostlarım, bundan sonra bana karşı davranışlarını belirli bir şekilde değiştirdiler. O, kendi dostlarından hiçbirini bana yanaştırmadı, ben benimkilerin hepsini onunla ahbap ettim ve sonunda hepsini elimden aldı. Dostluk böyle ise, düşmanlık nasıl olurdu bilmem.

Diderot bile, ilk başta, Grimm'e karşı beslediğim büyük itimadı gördükçe, onun bana dost olmadığı yolunda kaç kere kulağımı bükmüştü. Sonraları, kendisi de dostluğumdan vazgeçince ağız değiştirdi.

Çocuklarım üzerindeki tasarruf tarzımı kimseden sorup danışacak değildim. Bu konudaki tutumumu gerçi dostlarıma açıkladım, ama bunu sırf açıklamış olmak için, beni olduğumdan daha iyi bilmesinler diye yaptım. Bu dostlar üç kişi idi: Diderot, Grimm ve Madam d'Epinay. Güvenime en çok lâyık olan Duclos, bu açıklama dışında kalan tek dostumdu. Fakat o da duymuş; kimden? Bilmem. Bu ihanetin Madam d'Epinay'den gelmiş olması hiç te akla yakın değil; çünkü pekâlâ bilirdi ki, o tıynette bir adam

olsam, ben de onun sırlarını ele vererek kendisinden çok acı bir şekilde intikam alabilecek durumda idim. Geriye Diderot ile Grimm kalıyor. O sıralarda bu ikisi her hususta bana karşı öyle sıkı fıkı olmuşlardı ki, bu suçu birlikte işlemiş olmaları yakın bir ihtimaldir. Duclos, kendisine sırrımı söylemediğim için saklamak zorunda olmadığı halde, bu sırra sadık kalan tek insan olmuştur; bunda bahse girebilirim.

Evdeki kadınları elimden almak niyetini kurmuş olan Diderot ile Grimm, Duclos'yu da kumpaslarına almağa çalışmışlardı; fakat bu teklifi her zaman nefretle reddetti. Sonraları, bu konuda aralarında geçenleri kendisinden dinledim. Fakat o günden sonra Thérèse'den o kadar çok şeyler öğrendim ki, bu işin içinde bir iş bulunduğunu, zorla değilse de haberim olmadan beni elleri altında tutmayı tasarladıklarını, ya da bu iki kadını gizli bir maksat uğrunda âlet gibi kullanmak istediklerini anladım. Bütün bunlar elbette dürüstlük sayılamazdı. Duclos'nun razı olmayışı da söz götürmiyecek şekilde bunu ispat eder. Bu yaptıklarının dostluk olduğuna inanacak varsa, varsın inansın!

Bu sözde-dostluk, evimin içinde olsun, dışarda olsun, başıma çok işler açtı. Bu ikisi yıllarca Madam Le Vasseur ile konuşa konuşa bu kadının bana karşı hissedilir derecede değişmesine sebep oldular; bu değişiklik elbette iki iyiliğime olmadı. Bu anlaşılmaz fiskosların konusu ne idi? Ya bu sıkı gizliliğin sebebi? Bu ihtiyar kadının sohbeti, onu böyle kapışacak kadar tatlı mıydı? Bu konuşmaları bir sır haline getirecek kadar önemli miydi? Üç dört yıldan beri

sürüp giden bu söyleşmeler önce bana gülünç gelmişti. Sonra, üzerinde düşündükçe, hayret etmeğe başladım. Bu kadının bana ne işler hazırladığını o zamanlar bilmiş olsaydım, hayretim kaygıya kadar varırdı.

Grimm, ötede beride bana olan sevgisinden ilgisinden dem vurarak övünedursun, karşımda takındığı tavırlarla kolay kolay bağdaşmıyan bu sözde alâkayı ispat edecek hiçbir iyiliğini görmediğim bir yana, acır gibi davranışı da, fayda sağlamaktan çok, beni kötülemeğe yarıyordu. Hattâ beni kötü bir mübeyyiz* diye damgalıyarak, bu meslekte çalışma imkânlarımı elinden geldiği ölçüde baltalıyordu. Gerçi bu iddiasının doğru olduğunu kabul ediyorum, ama bunu söylemek ona düşmezdi. Bunun şaka diye söylenmiş bir söz olmadığını, kendi yazı işlerini başka bir mübeyyize gördürmek ve fırsat buldukça müşterilerimi elimden almak suretiyle ispat ediyordu. Âdeta maksadı, ekmek paramı çıkarmak için beni kendisine ve kendi nüfuzuna muhtaç etmek, ben o duruma düşünceye kadar da bütün gelir kaynaklarımı kurutmaktı.

Bütün bu mülâhazalarla nihayet mantığım, kendisinin lehinde körükörüne muhafaza ettiğim ve hâlâ kurtulamadığım eski kanaatı bastırdı: ahlâkının, en azından, şüpheli, dostluğunun ise yalancı bir dostluk olduğuna hüküm verdim. Bunun üzerine, onunla bir daha görüşmemeğe karar vererek kararımı Madam d'Epinay'e bildirdim, şimdi hatırıma gelmiyen birçok söz götürmez sebepler de ileri sürdüm.

* Yazıları tetmize çeken yazıcı.

Madam d'Epinay, bu kararımın dayandığı sebepler karşısında ne diyeceğini bilemedi, ama kararımı değiştirtmek için çok çalıştı. Henüz Grimm'e danışmamıştı. Fakat ertesi gün, benimle karşı karşıya konuşacak yerde, onunla beraber hazırladıkları kurnazca yazılmış bir mektup verdi elime: bu mektupta olayların teferrüatına hiç girmiyor, içine kapalı huyu bakımından onu savunuyor, ondan arkadaşına karşı böyle bir alçaklığı umduğum için de beni suçlandırıyor, onunla barışmamı tavsiye ediyordu. A-tomarı içinde 48 numarada bulacağınız bu mektup, beni altüst etti. Kendisini ilk konuşmamız sırasında olduğundan daha iyi hazırlanmış bulunduğum ikinci görüşmemizde Madam d'Epinay, beni tamamiyle ikna etti: Yanlış hüküm vermiş olabileceğime, bu takdirde de bir dosta karşı, gerçekten, tamir etmem gereken ağır suçlar işlediğime döne dolaşa kanaat getirdim. Sözün kısası, kaç kere, Diderot'ya, Baron d'Holback'a karşı yaptığımı, bu sefer de Grimm'e karşı yaptım: ondan beklemek hakkım olan bütün teşebbüslere, yarı gönül rızasıyla, yarı yüzümün yumuşaklığından, ben giriştim. İkinci bir George Dandin* olup evine gittim, bana yaptığı hakaretlerden dolayı kendisinden özür diledim! Tatlılığa ve iyi muameleye hiçbir kinin dayanamıyacağı, aksine, kötülerin, kinlerine bir mesnet bulamayınca daha fazla kinlendikleri, haksızlıklarının suçunu da bu haksızlığa uğramış olan kimseye yükledikleri yolundaki hep o yanlış kanaatim bana,

* Moière'in bu isimdeki ünlü komedisine telmih edilmektedir. George Dandin, her hakareti sineye çekme durumuna düşen bir kişidir. (Çeviren)

hayatım boyunca, sözde dostlarım karşısında haysiyetimi iki paralık eden böyle ne işler yaptırtmıştır! Yalnız kendi hayat hikâyem içinde kalmak üzere, Grimm ile Tronchin, bu düsturu ispat eden en kuvvetli örneklerdir. Bu iki zat, hiçbirine karşı bana yükliyebileceği bir suç işlemediğim halde, günden güne artan kaplanca hırslarını, kolaylarına geldiği için bende gidermişler, sırf mizaçları icabı, zevk için, keyif için, birer can düşmanım kesilmişlerdir*.

Grimm'in, kendisine ön verişimden ve gösterdiğim alçak gönüllülükten utanarak bana sonsuz bir sevgi ile kucak açacağını umuyordum. O ise beni bir Romalı hükümdar edasiyle ve hiç kimsede raslamadığım bir azametle karşıladı. Bu türlü karşılanmayı hiç beklemiyordum. Tamamiyle yanbancısı olduğum bir rolün sıkılganlığı içinde, birkaç kelime ile, ezile büzüle, söyliyeceklerimi söyleyip bitirdiğim zaman, suçumu bağışlamadan önce, uzun, haşmetli bir nutuk çekti ve bütün o nadir meziyetlerini, hele dostluk bahsindeki değerlerini, bir bir sayıp döktü. Hep aynı dostları muhafaza ettiğinin herkesçe bilindiği konusunda ısrarla durdu ki, bu beni ilk önce pek şaşırttı. O bir yandan söylerken, ben de içimden bu kaidenin tek istisnası olmanın benim için pek zalimce bir dav-

* Bunlardan ilkine, bana karşı açık düşmanlığını ilân ettikten, Cenevre'de olsun, başka yerlerde olsun, bana türlü eziyetler ettikten sonradır ki, hünerbaz (jongleur) adını takmıştım. Hattâ, çok geçmeden, kendimi büsbütün pençesi altında hissedince, bu lâkabı bıraktım. Kahpece öç almaları gönlüme yakıştıramam; kin yüreğimde tutunamaz.

(Rousseau'nun notu.)

ranış olacağını düşünüyordum. Bu derece mübalâğalı bir ısrarla sözü, döndüre dolaştıra hep bu noktaya getirmesi bana, bu işte sadece gönlünün ilhamiyle hareket etmiş olsa bu kaideye aklının böyle takılmıyacağı, bu düsturu, maksadına ulaşmak için yararlandığı bir sanat, bir vasıta gibi kullandığı fikrini verdi. O güne kadar ben de aynı durumda idim; ben de daima bütün dostlarımı muhafaza etmiştim; kendimi bildim bileli, ölüm hariç, bir tek dostumdan ayrılmış değilim; ama bunun üzerinde durmak hiç te aklıma gelmemişti; kendimce bir düstur haline getirmemiştim bunu. Madem ki o zaman ikimizde de bulunan bir hasletti bu, öyleyse neden bununla bir üstünlük gibi övünüyordu? Bu meziyeti elimden almak düşüncesiyle değil de neden? Bu bahsi kapadıktan sonra, müşterek dostlarımızın benden fazla kendisine değer verdiklerine dair örnekler göstererek beni küçük düşürmeğe çalıştı. Bu tercihi ben de onun kadar biliyordum. Asıl mesele, onu hangi yoldan elde etmiş olduğu meselesiydi; değerleriyle mi, yoksa kurnazlığı ile mi? Kendi kendini yükselterek mi, yoksa beni alçaltmağa çalışarak mı? Nihayet, bana karşı göstereceği lûtufa bütün değerini kazandıracak olan o geniş mesafeyi istediği gibi ikimizin arasına koyduktan sonra, barışmak üzere kendisini öpmeme izin verdi; fakat bu sudan öpüşme, kıralın yeni şövalyeleri kucaklaması gibi bir şey oldu. Şaşırmış, afallamıştım; ne diyeceğimi bilmiyor, söyliyecek söz bulamıyordum. Bütün bu sahne, bir öğretmenin öğrencisini azarlayıp ta kırbaç cezasından affetmesine benziyordu. Bunları hatırladıkça, halkın

onca değer verdiği görünüşlerin ne kadar aldatıcı olduğunu, cüretle iftiharın hep suçlu tarafından, utanç ile şerefsizliğin ise suçsuzdan yana olduğunu hissetmeden geçemem.

Barışmıştık; her dargınlığın bütün azapları çektirdiği gönlüm için bir ferahlıktı bu. Bu türlü bir barışmanın onun davranışlarında hiçbir değişiklik yapmadığı tahmin olunur; sade şu oldu ki, benim bu davranışlardan şikâyet etmeğe hakkım kalmadı. Bunun için, ben de hiç ağzımı açmadan her şeye boyun eğme yolunu tuttum.

Üst üste uğradığım bunca üzüntü beni öyle bitkin bir hale getirdi ki, kendimi toparlamağa güç, kuvvet bırakmadı. Saint-Lambert'den cevap çıkmıyordu, Madam d'Houdetot hiç arayıp sormuyordu, derdimi kimseye dökmeye cesaret edemiyordum: dostluğu gönlümün sultanı bilmekle, ömrümü boş hayaller peşinde harcamış olmamdan korkmağa başlamıştım. Tecrübe belli etmişti ki bütün tanışlarımdan elimde, hakkiyle değer verebileceğim, gönlümün güvenine lâyık olabilecek topu topu iki kişi kalıyordu: Hermitage'a çekilişimden bu yana gözden kaybettiğim Duclos ile Saint-Lambert. Bu sonuncuya karşı olan suçlarımı, ancak ona bütün içimi dökmekle affettirebileceğimi düşündüm ve kendisine, sevgilisinin durumuna zarar vermiyecek hususlarda tam bir itirafta bulunmağa karar verdim. Bu niyetin, beni Madam d'Houdetot'ya daha fazla yaklaştırmak istiyen aşkımın yeni bir tuzağı olduğundan şüphem yoktu: fakat şurası muhakkak ki, onun sevdiği erkeğin kucağına gözü kapalı düşecek, kendimi büsbütün onun irade-

sine teslim edecek ve açık yürekliliği son haddine kadar götürecektim. Ona yeni bir mektup yazmağa hazırlanıyordum ve bu sefer cevap alacağımdan da emindim. İşte tam bu sırada birinci mektubumu karşılıksız bırakmasının acıklı bir sebebi olduğunu öğrendim. Sefer yorgunluklarına sonuna kadar dayanamamıştı. Bir felç krizi geçirdiğini, Madam d'Epinay'den haber aldım. Kederinden hasta düşen ve bu yüzden bana hemen cevap yazamıyan Madam d'Houdetot da o sırada bulunduğu Paristen bana mektup göndererek Saint-Lambert'in Aix-la-Chapelle ılıcalarına götürüldüğünü bildirdi. Bu acıklı haberin beni onun kadar üzdüğünü söyliyemem; fakat sanmam ki onun duyduğu acı ve döktüğü gözyaşları, benim yüreğimi burkutan sızıdan daha ıstıraplı olsun! Saint-Lambert'in bu hale düştüğünü bilmenin elemi, hele onun kederinden hastalanmış olabileceği korkusu, o güne kadar başıma gelen işlerden daha çok dokundu bana; bunca üzüntüye dayanacak takatim kalmadığını içimden hissettim. Bereket versin, bu âlicenap dost beni uzun zaman bu perişanlık içinde bırakmadı; hastalığına rağmen beni unutmadı ve çok geçmeden kendisinden aldığım bir mektuptan anladım ki sağlık durumu ve bana karşı olan hisleri hakkında çok kötü düşüncelere saplanmışım. Şimdi artık söz sırası, kaderimde meydana gelen o büyük değişikliğin, hayatımı birbirinden apayrı iki parçaya bölen ve küçücük bir vesileden korkunç sonuçlar doğuran o felâketin hikâyesine geldi.

Bir gün, hiç aklımda yokken, Madam d'Epinay beni çağırttı. Yanına girdiğim zaman, gözlerinde ve

fetti: Madamın oda hizmetiçisinden duyan sofracı başı Eissier söylemiş ona. Bu sırrı Madam d'Epinay'den duymadığım için saklamağa da mecbur değilim; ancak, bendeki başka sıralariyle büyük ilintisi bulunduğundan bunlardan ayıramam. Onun için bu konuda hiçbir şey söylemiyeceğim[1]. Fakat benim ne ağzımdan ne de kalemimden çıkmamış ve hiçbir zaman da çıkmıyacak olan bu sırları bilenlerin sayısı o kadar çok ki, Madam d'Epinay'nin bütün çevresinde duymıyan kalmamıştır.

Bu yolculuğun gerçek sebebini bilseydim, hangi düşman elin beni Madam d'Epinay'nin lalalığında kullanmak için sinsice fırıldak çevirdiğini anlardım. Fakat Madam o kadar gevşek davranmıştı ki, bu teklife ciddî gözle bakmamakta devam ettim. Şimdi ise, bu işi üzerime almış olsaydım düşeceğim acayip durumu düşündükçe gülüyorum. Öte yandan, benim teklifini geri çevirmem onun daha çok işine yaradı, çünkü ne yapıp yaptı, kocasını onunla birlikte gitmeğe razı etti.

Bundan birkaç gün sonra, Diderot'dan aşağıya aktardığım mektubu aldım. İçindeki yazılar kolayca okunabilecek şekilde ikiye katlanmış olan bu mektup, Madam d'Epinay adresine gönderilmiş, bana verilmesi de Madamın sırdaşı ve oğlunun eğitmeni olan M. de Linant'dan rica edilmişti.

---

[1] Sonradan iddia edildiğine göre, Madam d'Epinay Grimm'den gebe kalmış.

Diderot'nun mektubu:
(A-tomarı, Nr. 52)

Sizi sevmek ve sizi üzmek için yaratılmışım ben, Madam d'Epinay'nin Cenevreye gideceğini duydum; oysa sizin de beraber gideceğinize dair kulağıma hiç bir söz gelmedi. Dostum, eğer Madam d'Epinay'den hoşnutsanız, yanında gitmeniz lâzım, yok hoşnut değilseniz, koşa koşa gitmeniz lâzım. Ona karşı büyük minnettarlıkların yükü altında değil misiniz? Bu borcu biraz olsun ödemeniz ve ferahlamanız için işte size fırsat! Minnettarlığınızı kendisine göstermek için ömrünüzde elinize başka bir fırsat geçecek mi? Büsbütün yabancısı olduğu bir memlekete gidiyor. Hastadır. Eğlenip oyalanması lâzım. Kış, diyeceksiniz. Bakın dostum, sağlığınız yönünden itirazınız tahminlerimden kuvvetli olabilir. Ama bugün, bir ay öncekinden ve önümüzdeki bahara olacağımızdan daha mı sıhhatsizsiniz? Üç ay sonra bu yolculuğu şimdikinden daha mı rahatlıkla yapabileceksiniz sanki? Ben olsam, doğrusunu söyleyim, eğer tahtırevan yolculuğuna dayanamıyorsam, elime bir baston alır ve onun peşinden giderdim. Sonra, bu davranışınızın yanlış yorumlanmasından çekinmiyor musunuz? Ya nankörlüğünüze hükmedecekler, ya da bu işte gizli bir sebep arıyacaklar. Evet, biliyorum, her yaptığınızda vicdanınızın hükmü sizden tarafadır. Fakat sadece bu hüküm yeter mi? Bir dereceye kadar başkalarınınkini de hesaba katmak gerekmez mi? Öte yandan, bu mektubu hem kendime hem de size karşı ödevimi yerine getirmiş olmak için yazıyorum, dostum. Eğer

hoşunuza gitmezse, mektubumu yakarsınız, onu hiç yazmamış olurum, bir daha da sözü edilmez.

Selâm ve sevgilerimle sizi kucaklarım.

Başka yazılarında bana en fazla *Azizim* diye hitabeden ve *dostum* demeğe dili varmıyan Diderot'nun, bu mektubunda, ötekilerden daha tatlı, daha okşayıcı ve daha nazik bir dil kullanmakta gösterdiği kurnazlık, onu okurken öfkeden titrememe, aklımın başımdan gitmesine ve bu yüzden mektubu güçlükle tamamlamama rağmen, gözümden kaçmadı. Takip ettiği dolambaçlı yolun sebebi, üstüne yazdığı adresten, katlanış biçiminden ve ulaştırma tarzından haylı acemice kendini belli eden bu mektubun niçin böyle aktarmalı geldiğini anlamakta güçlük çekmedim: çünkü her zaman onunla yazışmalarımızda mektuplarımızı ya posta ile, ya da Montmorency emanetçisi ile gönderirdik. Bu ulaştırma yolunu ilk ve son defa kullanıyordu Diderot.

Hiddetimin ilk heyecanı yatışıp ta kendimde yazı yazacak takat bulduğum zaman, ona alelacele aşağıdaki cevabı karaladım. O sırada *Hermitage*'da idim. Mektubu kaptığım gibi doğru *La Chevrette*'e gittim. Öfkeden gözü dönmüş bir halde idim: hem Diderot'nun yazdıklarını, hem de benim cevabımı Madam d'Epinay'ye kendi ağzımdan duyurmak istiyordum:

Sevgili dostum, siz ne benim Madam d'Epinay'ye karşı besliyebileceğim minnettarlıkların derecesini bilebilirsiniz, ne bu duygularla ona ne kadar bağlı

* Bu mektubun tarihi, 19 Ekim 1757 civarıdır.

bulunduğumu, ne yolculuğunda bana gerçekten ihtiyacı olup olmadığını, ne yanında gitmemi isteyip istemediğini, ne bu isteği yerine getirmenin benim için mümkün olup olamıyacağını, ne de bu arzuyu geri çevirmemin dayanabileceği sebepleri. Bütün bunları sizinle tartışmaktan kaçınmıyorum. Fakat peşinen şunu kabul ediniz ki, aziz Filozofum, hüküm verebilecek durumda olmadığınız halde, ne yapmam gerekeceği hususunda bu kadar müsbet bir mütalâa ile beni bağlamak istemeniz, düpedüz gözü kapalı fikir beyan etmektir. İşin bana daha kötü gelen tarafı da, tavsiyelerinizin sizden gelmeyişidir. Sizin adınız arkasında gizlenen üçüncü ve dördüncü şahıslar tarafından idare edilmesinin hiç te hoşuma gitmiyeceği bir yana, ben bu dolambaçlı davranışların altında birtakım şaşırtmalar da seziyorum ki, açık yürekliliğinize yakışmaz ve bundan böyle bunlardan vazgeçmeniz hem sizin hem de benim için hayırlı olur.

Tutumumun yanlış yorumlanmasından korkuyormuşsunuz. Sizin yüreğinizde bir kimse, benim yüreğimin kötülüğüne hükmedebilirse etsin bakalım! Başkaları, eğer onlara daha fazla benzeseydim, belki de benden daha iyi bir dille bahsederlerdi. Onlara hoş görünmekten Allah beni korusun! Varsın kötüler gözlerini bana diksinler ve davranışlarıma istedikleri mânayı versinler. Ne Rousseau onlardan korkacak adamdır, ne de Diderot onlara kulak asacak bir kimse.

Mektubunuz hoşuma gitmezse onu ateşe atmamı ve bir daha sözünün edilmemesini istiyorsunuz! Sizden gelen bir şey böylelikle unutulabilir mi, sanırsınız? Dostum, siz bana çektirdiğiniz üzüntüler yüzün-

her halinde bir heyecan sezdim. Hiç kimsenin başaramıyacağı ölçüde yüz ifadesine ve hareketlerine hâkim olmasını bildiği için, hiç te âdeti olmıyan bu hali beni pek şaşırttı. Dostum, dedi bana, Cenevreye gidiyorum; göğsümün durumu kötü. Sağlığım öyle bozuldu ki, her işi bir yana bırakarak gidip Tronchin'e muayene olmam lâzım. Pek ansızın, hele kışa girdiğimiz bir sırada verilen bu karar beni hayrete düşürdü. Daha otuz altı saat önce kendisinden ayrıldığım zaman hiç böyle bir şey söz konusu değildi. Yanında kimi götüreceğini sordum. Oğlu ile Mösyö de Linant'ı yanına alacağını söyledikten sonra, gelişigüzel, ya siz, koca yabani*, diye sordu, siz de gelmez misiniz? Girdiğimiz mevsimde benim odamdan bile çıkacak durumda olmadığımı bildiği için, sözünü ciddiye almıyarak, hasta bir insanın başka bir hastaya yoldaşlık etmesinden hani pek fayda bekleneceği yollu bir lâtifede bulundum. O da bu teklifini gerçekten yapmamış gibi göründü ve bir daha bunun sözü edilmedi. Ondan sonra yol hazırlıklarından bahis açıldı: on beş gün içinde yola çıkmağa kararlı olduğu için bu hazırlıkları çok acele tamamlamağa çalışıyormuş.

Bu seyahatin benden saklanan gizli bir sebebi bulunduğunu anlamam için büyük bir ferasete ihtiyacım yoktu. Evin içinde benden gayri herkesin bildiği şu sırrı, görüşmemizin ertesi günü Thérèse keş-

* Madam d'Epinay, Rousseau'ya, vahşiliğinden, insan içine girmemesinden kinaye, *mon ours* (ayı'm) der. Samimi bir sevgi hitabı olan, fakat Türk şivesine uymıyan bu sözü biz biraz yumuşattık. (Çeviren)

den döktüğüm gözyaşlarını da, hayatım ve sağlığım için göstermemi tavsiye ettiğiniz ihtimamları da hafife alıyorsunuz. Eğer bu tarafınızı düzeltebilseydiniz, dostluğunuz benim için daha tatlı bir dostluk olurdu, ve ondan pek şikâyetim de kalmazdı.

Madam d'Epiney'nin odasına girince, Grimm'i onun yanında buldum; pek hoşuma gitti bu. Onlara her iki mektubu da gür ve aydın bir sesle ve kendimden hiç beklemediğim bir ataklıkla okudum; sonuna da cüretimi iyice belirten birkaç söz ekledim. Ürkekliği ile tanınan bir adamın bu umulmadık pervasızlığı karşısında her ikisinin de bir tek söz söyliyemeden, şaşkın ve perişan kaldıklarını gördüm. Hele o saldırgan adamın, bakışlarımdan fışkıran şimşeklere dayanamıyarak gözlerini yere indirdiğine de şahit oldum. Fakat o anda, yüreğinin ta içinden, beni mahvetmeğe de and içiyordu ve o gün, birbirlerinden ayrılmadan önce, ikisinin bunda anlaşmış olduklarından eminim.

Bu olayın üzerinden çok geçmemişti ki, uzun zaman yolda kalıp gecikmiş olan mektubuma Saint-Lambert'in daha Wolfenbüttel'de iken ve rahatsızlanmasından birkaç gün önce yazdığı cevabı (A-tomarı, Nr. 57) Madam d'Houdetot eliyle aldım. Takdir ve dostluk duygularının ifadesi ile dolu olan bu mektup, o sıralarda çok muhtaç olduğum teselliyi getirdi bana, ve onlara lâyık olma kuvvet ve cesaretini verdi. O andan itibaren ben de bana düşeni yaptım. Fakat şurası muhakkak ki, eğer Saint-Lambert bu anlayışı, bu yüce yürekliliği ve bu nezaketi göstermeseydi, ben mahvolmuş gitmiştim.

Havalar bozuyordu; sayfiyeden göç başlamıştı. Madam d'Houdetot, veda etmek üzere inmeyi tasarladığı günü bana bildirerek Eaubonne'da randevu verdi. O gün, Madam d'Epinay'nin *La Chevrette*'ten ayrılarak yol hazırlıklarını tamamlamak için Parise hareket edeceği güne rasladı. Bereket versin, sabahleyin yola çıktı da, ondan ayrılır ayrılmaz görümcesine öğle yemeğine yetişmeğe vakit buldum. Saint-Lambert'in mektubu cebimde idi; yolda giderken birkaç kere okudum. Bu mektup, zaafıma karşı bir koruyucu oldu bana. Madam d'Houdetot'ya, bundan böyle ancak kendi dostum ve bir dostumun sevgilisi gözü ile bakmağa karar verdim ve bu kararı da tuttum. O zamana kadar onun yanında hissettiğim zevkten de, kapıldığım o çılgınca buhranlardan da bin kat iyi olan bir tatlı huzur içinde, dört beş saat başbaşa kaldık onunla. Gönlümün hiç değişmediğini çok iyi bildiğinden, duygularımı yenmek için sarf ettiğim gayretler hoşuna gitti ve bu yüzden beni daha çok takdir etti; bana karşı sevgisinin bitmemiş olduğunu görmek beni de sevindirdi. Madam d'Houdetot, hastalığını atlatmış olmakla beraber, harbin yorgunluklarına dayanacak durumda olmıyan Saint-Lambert'in yakında döneceğini, askerliği bırakarak kendi yanında sakin bir hayat süreceğini söyledi bana. Üçümüz arasında can ciğer bir topluluk kurmayı tatlı tatlı tasarladık. Dürüst ve hassas gönülleri birleştirebilecek bütün duyguların bu topluluğun temellerini meydana getireceğine, her üçümüz kendi başımıza sahip olduğumuz bilgi ve hünerle birbirimize yeteceğimize ve hiçbir yabancının aramıza katılmasına lüzum kalmı-

yacağına göre, tasarladığımız birliğin sürüp gideceğini umuyorduk. Şuna yanarım ki, böylesine tatlı bir hayatın ümidine kendimi kapıp koyuverirken, beni bekliyen hayat hiç aklımdan geçmiyordu.

Arkasından, Madam d'Epinay ile aramızda hâsıl olan durumu görüştük. Diderot'nun mektubu ile benim cevabımı da ona gösterdim: bu konuda bütün olup bitenleri kendisine açıkladım ve *Hermitage*'dan çıkmak yolundaki kararımı da bildirdim. Bu karara, gönlümün mukavemet edemiyeceği sebepler göstererek şiddetle karşı durdu. Cenevre yolculuğuna katılmış olmamı ne kadar istediğini belirterek bu yolculuğu reddetmemi, Diderot'nun mektubundan da belirtileri sezilebileceği gibi, kendisine söz getirmekten geri kalmıyacağını anlattı. Bununla beraber gitmeyişimin sebeplerini o da benim kadar bildiği için, bu konu üzerinde fazla durmadı; öte yandan da, her ne pahasına olursa olsun, bir gürültüye meydan veremememi ve kendisinin kararımda bir payı olabileceği yolunda haksız bir şüpheyi davet etmemek için, red cevabımı akla yakın sebeplerle desteklememi rica etti. Kendisine, bana yüklediği vazifenin kolay olmadığını, fakat kendi itibarımı feda etme pahasına da olsa, hatalarımın cezasını çekmeğe kararlı olduğumu, şerefimin müsaadesi nispetinde her çileye katlanacağımı ve onun itibarını kendiminkinden önde tutacağımı söyledim. Bu taahhüdü yerine getirip getirmediğim az sonra anlaşılacaktır.

Nasipsiz aşkım gücünden hiçbir şey kaybetmemekle beraber, yemin edebilirim ki Sophie'ciğimi o günkü kadar candan ve gönülden aslâ sevmiş değil-

dim. Fakat Saint-Lambert'in mektubu, vazife duygum ve hainlikten nefretim, üzerimde öyle bir tesir yaratmıştı ki, bütün sohbetimiz boyunca ona karşı arzularım en ufak ölçüde huzurumu kaçırmadı ve elini öpmek bile içimden gelmedi. Ayrılırken, uşaklarının önünde beni öptü. Koruluklar içinde birkaç kere ondan aldığım kaçamak öpüşlerden bambaşka olan bu öpüş, artık kendime hâkim olduğumun bir hücceti idi. Hemen hemen eminim ki, eğer gönlüm sükûnet içinde kendini toparlamağa vakit bulsaydı, üç aya kalmaz tamamiyle iyi olurdum. Madam d'Houdetot ile şahsi alâkam burada sona erer. Her kişinin görünüşlere bakarak kendi gönlünün eğilimlerine göre yorumlıyabildiği bu alâkamız içinde, o dilber kadının bana duyurabildiği aşk, belki de başka hiçbir erkeğin hissetmediği kadar güçlü olan o aşk, ikimizin de vazife, şeref, sevgi ve dostluk adına katlandığımız az raslanan ıstıraplı fedakârlıklarla, Tanrı ile bizim aramızda yüceliğini daima muhafaza edecektir. Birbirimizin gözünde öylesine yükselmiştik ki, kolay kolay kendimizi çirkinleştiremezdik. Pahası bu kadar yüksek olan bir değeri kaybetmeyi göze almak için, insanın hiçbir değere lâyık olmaması gerekirdi; suç işlememize engel olan da yine, suç işlememize sebep olabilecek o duyguların kudreti idi.

Böylece, bu iki kadından birine karşı bunca zaman dostluk, ötekine karşı da şiddetli bir aşk besledikten sonra, ikisine birden aynı günde, ayrı ayrı veda etmiş oldum: birini ömrüm boyunca bir daha hiç görmedim, ötekine ise aşağıda anlatacağım vesilelerle ancak iki defa rasladım.

Ayrılışımızdan sonra, tedbirsizliklerim yüzünden ortaya çıkan, hepsi acele ve birbirine zıt bir sürü vazifeyi yerine getirmek hususunda büyük bir sıkıntıya düştüm. Eğer durumum tabiî olsaydı, teklif edilen bu Cenevre yolculuğunu reddettikten sonra yapacağım şey, rahatça yerimde oturup işime bakmak olurdu; böylece bu iş kapanmış olacaktı. Ama budalalığım yüzünden işi o kadar dallandırıp budaklandırmıştım ki artık öyle kalamazdı ve ben de ancak Hermitage'dan taşınmakla izahat verme durumundan kurtulabilirdim; oysa, hiç değilse şu aralık, evden çıkmıyacağıma dair Madam d'Houdetot'ya söz vermiştim. Üstelik, kendisinin şüphe altında kalmaması için, bu yolculuğu niçin reddettiğime dair sözde dostlarıma mazeret bildirmemi de istiyordu benden. Öte yandan, bana bunca iyiliği dokunduğu için minnettarı olduğum Madam d'Epinay'yi gücendirmeden bunun gerçek sebebini söylememe imkân yoktu. Düşündüm, taşındım: ya Madam d'Epinay'yi, ya Madam d'Houdetot'yu, ya da kendimi feda etmek gibi müşkül, fakat çaresiz üç şıktan birini seçmek zorunda idim; son şıkkı tercih ettim. Bu yolu kahramanca, bütün neticeleriyle, hiçbir tevile sapmadan, beni bir çaresizliğe düşüren hatalarımı affettirebilecek bir yüce yüreklilikle seçtim. Düşmanlarımın yararlanmayı bildikleri, hattâ belki bekledikleri bu fedakârlık şöhretimi mahvetti ve bu düşmanların himmetiyle halk önünde itibarımı sıfıra indirdi; fakat kendi nefsime karşı itibarımı sağladı ve felâket günlerimde bana teselli oldu. Görüleceği gibi, yaptığım bu türlü fedakârlıkların sonuncusu değildir bu, ne de beni suç-

landırmada bir yarış vesilesi olan sonuncu fedakârlığım.

Bu işe hiç karışmamış görünen tek kişi Grimm idi; ben de ona yazmağa karar verdim. Kendisine yazdığım uzun bir mektupta, bu Cenevre yolculuğunun bana bir vazife gibi yükletilmek istenmesinin gülünçlüğünü, bu seyahatte Madam d'Epinay'ye hiçbir faydam dokunmıyacağından başka, hattâ ona ayak bağı olacağımı, kendim için de bunun mahzurlar doğuracağını açıkladım. Mektubumda, her şeyi bildiğimi, kendisi işin içinden sıyırıldığı halde hiç adı anılmazken, bu yolculuğun bana düşermiş gibi gösterilmesinin garibime gittiğini hissettirmekten de kendimi alamadım. Bu mektupta gerçek sebepleri açıkça ortaya dökmemek yüzünden birtakım dolambaçlı tevillere sapışım, herkese karşı beni nice yönlerden kabahatli gösterebilirdi; fakat Grimm gibi, işin söylediğim tarafını bilenlerce yazım, bir ağır başlılık ve sıkı ağızlılık örneği sayılıyor, tutumum tamamiyle tasvip ediliyordu. Hattâ, Diderot'nun fikrini başka dostlarımdan gelmiş gibi göstererek, aslında olduğu gibi, Madam d'Houdetot'nun da öyle düşündüğünü hissettirmek, fakat ileri sürdüğüm sebepler üzerine düşüncesini değiştirmiş olduğunu gizlemek suretiyle kendi aleyhime yeni bir suç delili vermekten de çekinmedim. Madam d'Houdetot'yu suç ortaklığımız şüphesi altında bırakmamak için, bu konuda kendisinden şikâyet eder görünmemden daha iyi bir yol olamazdı.

Mektubumun sonundaki güven ifade eden sözler, Grimm'den başka herkesi duygulandırırdı; çünkü, ileri sürdüğüm sebepleri iyice, ölçüp tartmasını ve

bana fikirlerini ondan sonra bildirmesini kendisinden isterken, her ne olursa olsun bu fikirlerin aynen tatbik edileceğine de işaret ediyordum. Niyetim de böyle idi; hattâ Cenevre'ye gitmemi tasvip etmiş olsaydı, oraya da gidecektim; zira bu yolculukta Mösyö d'Epinay karısının yanında bulundukça, benim durumum büsbütün başka bir gözle görülecekti: oysa ilk başta refakatçiliği bana yüklemek istiyorlardı ve benim kabul etmeyişim üzerinedir ki Mösyö d'Epinay'nin gitmesi söz konusu oldu.

Grimm'in cevap vermesi uzun sürdü. Garip bir cevaptı bu. Aşağıya aktarıyorum (A-tomarı, No. 59):

Madam d'Epinay'nin hareketi geri kaldı; oğlu hastadır, onun iyileşmesini beklemesi lâzım. Mektubunuz üzerinde uzun uzun düşüneceğim. Hermitage'ınızda rahatınıza bakın. Zamanı gelince fikrimi size bildiririm. Madamın birkaç güne kadar yola çıkması mümkün olmadığına göre, acelemiz yoktur. Bu arada, eğer sizce münasipse, kendisine hizmetlerinizi arzedebilirsiniz, gerçi bunun neticede bir değişiklik yapabileceğini sanmam. Çünkü, durumunuzu sizin kadar iyi bilen Madam d'Epinay'nin bu teklifinize vermesi gereken cevabı vereceğinden hiç şüphe etmem. Bence böyle bir hareketin tek kazancı, sizi zorlıyanlara, bu seyahate çıkmamış olmanızın, hizmetten kaçınmış olmanızdan ileri gelmediğini söyliyebilmeniz olacaktır. Öte yandan, Filozofu herkesin sözcüsü gibi görmekteki ısrarınızı, ve kendisi gitmeniz fikrindedir diye bütün dostlarınızın da aynı fikirde olacağı yolundaki

düşüncenizi anlıyamıyorum. Madam d'Epinay'ye yazarsanız, onun cevabı bütün o dostlarımıza bir cevap teşkil edecektir, madem ki onlara cevap vermeden edemiyorsunuz. Allaha ısmarladık: Madam Le Vasseur'e ve Suçlu'ya selâmlar.

Bu mektubu okuyunca hayrette kaldım; ne demek istediğini kaygı ile araştırıyor, hiçbir mâna veremiyordum. Benim yazıma dosdoğru cevap vermek dururken, ne diye üzerinde düşünüp taşınacakmış! Bu mektubu yazarken yeteri kadar düşünmeğe vakit bulamamış mı ki! Üstelik, sanki çok derin bir dâva halledecekmiş, ya da düşüncesine nüfuz etme imkânını elimden almanın kendi hesabına büyük önemi varmış gibi, düşüncelerini açıklayıncaya kadar beni hareket serbestliğinden alıkoymak istediğini bildiriyor. Bu tedbirlerin, bu savsaklamaların, bu gizli oyunların mânası ne idi? İtimada böyle mi karşılık verilirdi? Bu türlü davranış dürüstlüğün, iyi niyetliliğin yolu muydu? Bu hareket tarzını mazur gösterecek bir yorum arıyordum boşuna, bulamıyordum. Niyeti her ne olursa olsun, eğer benim aleyhimde ise, onu yerine getirmeğe durumu elverirdi. Benim ise, kendi durumumda, bu niyeti engellemeğe gücüm yetmezdi. Büyük bir beyzadenin konağında gözde bir mevkii vardı; şöhreti kibar âleme yayılmıştı; içinde yaşadığımız çevrede herkes onun ağzına bakardı; sözü Tanrı kelâmı sayılırdı; böyle olunca her zamanki maharetini kullanarak bütün tedbirlerini dilediği gibi alabilirdi; benim ise, Hermitage'ımda yapyalnız, her şeyden uzak, kimseden fikir alamaz, hiçbir tarafla

temas edemez durumda, beklemekten ve rahatıma bakmaktan başka yapacak bir şeyim yoktu. Sadece, oğlunun hastalığına dair Madam d'Epinay'ye bir mektup yazdım; olabileceği kadar nazik bir mektuptu bu; oyuna gelip te kendisiyle gitmeyi teklif etmiyordum mektubumda.

Bu vahşî adamın beni düşürdüğü zalim kararsızlık içinde asırlar gibi gelen sekiz on günlük bekleyişten sonra, Madam d'Epinay'nin yolculuğa çıktığını öğrendim, Grimm'den de ikinci bir mektup aldım. Hepsi yedi, sekiz satırdan ibaretti, tamamını okumadım... Bir bozuşma yazısı idi bu; fakat en zebanice kinin soluğundan çıkabilecek bir ifade ile yazılmıştı ve tahkir etme gayretini âdeta budalalığa vardırıyordu. Bana, yüce divanının kapılarını kapatırmış gibi, huzuruna çıkmayı yasaklıyordu. Herkesi güldürmek için, mektubunu biraz daha serin kanlılıkla okumak kâfi idi. Örneğini çıkarmadan, sonuna kadar bile okumadan, onu kendisine şu yazımla geri yolladım:

İçimden gelen haklı itimatsızlığa karşı direniyordum. Sizi iyice tanımak için geç kalmışım.

Düşüne taşına yazacağınız mektup bu imiş demek! Size geri gönderiyorum, bana ait değildir o. Benimkini ise bütün cihana gösterebilir ve benden açıkça nefret edebilirsiniz; böylece sahteliklerinizden biri eksilmiş olur (1 Kasım 1757).

Önceki mektubumu herkese gösterebileceğini söylemekle, bütün bu işleri çevirmekteki ince ustalığını ortaya koyan mektubunun bir fıkrasını kastediyordum.

İşin içyüzünü bilmiyenlere, mektubumun aleyhime birçok ipuçları verebileceğini söyledim. Bunu sevinçle farketmiş; ama kendine söz getirmeden bu nimetten nasıl yararlansın? Mektubu gösterirse, dostunun güvenini kötüye kullanmış olmakla ayıplanacak.

Bu güç durumdan kurtulmak için, yazdıklarımı kimseye göstermemesini mektubunda bana karşı bir lûtuf gibi değerlendirerek en gücüme gidecek bir şekilde benimle bozuşmayı tasarlamış. Elbette ki ben alınacak, öfkelenecek ve düzmece ağız pekliğini kabul etmiyerek mektubumu herkese göstermesine izin verecektim: işte onun istediği de bu idi, ve her şey tertiplediği gibi oldu. Mektubumu bütün Pariste elden ele dolaştırttı, onu kendine göre yorumladı; fakat bu yorumlamadan beklediği başarıyı elde edemedi. Mektubumu göstermek hususunda benden kurnazlıkla aldığı müsaadenin, sırf bana zarar vermek için sözümü hemen yerine getirmekle yaptığı hafifliğin ayıbından onu kurtaramıyacağına hükmedildi. Böyle acı bir kinin haklı görülebilmesi için, onun şahsına karşı ne gibi kötülükler işlediğimi sormıyan yoktu. Kendisini benimle bozuşmak zorunda bırakan bu türlü kusurlarım olmuş olsa dahi dostluğun, hattâ ölmüş bir dostluğun bile bazı hakları vardır ki bunlara karşı saygı göstermesi gerekirdi, diye düşünüyordu herkes. Ama neyleyim ki Paris gelgeç tabiatlidir; o anda ileri geri söylenen bu sözler unutulur, gözden uzak olan biçare hesaba katılmaz; bahtı gür kişi, göz önünde bulunduğu için sözü geçkindir; entrika ve kötülüğün dolabı durmaz döner, çok geçmeden de etkisi, daha öncekileri silip süpürür.

İşte bu adam beni bunca zaman aldattıktan ve işleri bu hale getirdikten sonra, artık ihtiyacı kalmadığına inandığı maskesini böylece yüzünden atmıştı. Bu alçağa karşı haksızlık etmiş olmanın endişesinden kurtulunca, onu kendi vicdanı ile başbaşa bıraktım ve defterimden adını sildim. Bu mektubu aldıktan sekiz gün sonra Madam d'Epinay'nin Cenevre ifadeli mektubu geldi; benim son mektubuma cevap teşkil eden bu yazıda Madamın, hayatında ilk olarak bana karşı kullandığı ifade tarzından, her ikisinin de tedbirlerinin başarısından emin olarak danışıklı hareket ettiklerine ve bana hiçbir dayanağı kalmıyan, yere serilmiş bir kimse gözü ile bakarak bundan böyle artık beni rahat rahat ayakları altında ezmenin tadını çıkarmağa koyulduklarını anladım.

Gerçekten de durumum içler acısı idi. Nasılını ve nedenini anlıyamadığım halde, bütün dostlarımın benden uzaklaştıklarını görüyordum. Tek dostum kaldığını övünerek söyliyen ve üç aydan beri beni yoklıyacağını vaadeden Diderot'nun da geldiği yoktu. Kış kendini hissettirmeğe başlamıştı; onunla beraber de her zamanki hastalıklarım tepiyordu. Aslında dayanıklı olan bünyem, birbirine zıt bunca mücadeleyi kaldıramamıştı. Öyle bir bitkinlik içinde idim ki, hiçbir şeye dayanacak gücüm, yüreğim kalmamıştı. Mükellefiyetlerim, Diderot ile Madam d'Houdetot'nun devamlı ısrarları o sırada Hermitage'dan çıkmama imkân bırakmış olsaydı, ne nereye gideceğimi biliyordum, ne de nasıl gidebileceğimi. Ne ayağım tutuyor, ne kafam işliyordu: sersem bir halde, yerimden kıpırdıyamıyordum. Bir adım atmanın, bir mektup

yazmanın, bir söz söylemenin düşüncesi bile beni ürpertiyordu. Ama ne de olsa Madam d'Epinay'nin mektubunu cevapsız bırakamazdım; yoksa gerek kendisinin, gerek dostunun hakkımdaki kötü isnatlarına lâyık olmuş olurdum. Duygularımı ve kararlarımı kendisine bildirmeğe niyet ettim; insanlık, âlicenaplık, yakışıklılık icabı, kötü duygularına rağmen kendisinde bulunduğunu sandığım iyi yüreklilik icabı, bu hislerimi ve kararlarımı müspet karşılıyacağından bir an bile şüphe etmemiştim. İşte yazdığım mektup:

Hermitage, 23 Kasım 1757

Eğer insan acısından ölseydi, ben bugün hayatta kalmazdım. Fakat artık bir diyeceğim kalmadı. Aramızdaki dostluk ölmüştür, Madam. Ama bu yok olan dostluğun da bazı hakları vardır ki bunlara karşı saygı göstermesini bilirim. Benim için yaptığınız iyilikleri unutmuş değilim; sevgimiz tükenen bir kimseye karşı duyabildiğimiz bütün minnet hislerini benden bekliyebilirsiniz. Başka herhangi bir açıklama faydasız: benim vicdanım bana yeter, sizi de kendi vicdanınıza havale ediyorum.

Hermitage'dan çıkmak istedim, buna mecburdum da. Fakat bahara kadar burada kalmamı gerekli buluyorlar; madem ki dostlarım böyle istiyorlar, eğer siz de razı olursanız bahara kadar kalırım.

Bu mektup yazılıp gönderildikten sonra, artık sağlığımı koruyarak, gücümü kuvvetimi bulmağa çalışarak Hermitage'da oturup kendimi yatıştırmağa bakmaktan ve bahar gelince de gürültüsüz patırtısız,

etrafta bir bozuşma havası yaratmadan, buradan ayrılmak için gerekli tedbirleri almaktan gayrı bir düşüncem kalmadı. Fakat, az sonra görüleceği gibi, Mösyö Grimm ile Madam d'Epinay'nin hesapları başka türlü çıktı.

Sık sık söz verdiği halde bir türlü sözünü tutamıyan Diderot, bundan birkaç gün sonra nihayet ziyareti ile beni sevindirdi. Gelişi bundan daha uygun bir zamana raslıyamazdı: en eski dostumdu o, hemen hemen tek dostum o kalmıştı. Bu şartlar altında kendisini görmekten duyduğum sevinci tahmin edersiniz. İçim dolu idi, bütün dertlerimi döktüm ona. Kendisinden gizledikleri, değiştirerek ya da tahminle söyledikleri birçok olayların aslını anlattım. Bütün olup bitenleri, söyliyebileceklerimin hepsini açıkladım. Pekâlâ bildiği bir şeyi, neticesiz, üstelik te mânasız bir aşkın mahvıma sebep olduğunu kendisinden gizlemeğe yeltenmedim. Fakat Madam d'Houdetot'nun bundan haberi olduğunu, daha doğrusu ona açıkladığımı asla kabul etmedim. Görümcesinin bana yazdığı tamamiyle mâsum mektupları ele geçirmek için Madam d'Epinay'nin başvurduğu yakışıksız hileleri anlattım. Bu hikâyeyi bütün tafsilâtiyle Madam d'Epinay'nin kandırmağa çalıştığı kimselerin ağzından duymasını istedim. Thérèse, hepsini olduğu gibi anlattı. Fakat sıra annesine gelip te kendisinin bunların hiçbirinden haberi olmadığını direne direne söylediğini işitince ne hale geldim! Son sözü bu oldu ve dediğinden bir daha dönmedi. Hikâyeyi bana tekrarlıyalı daha dört gün olmamıştı, şimdi ise arkadaşının önünde, yüzüme karşı beni yalancı çıka-

rıyordu. Bu hali artık şüpheye yer bırakmıyordu. İşte o zaman böyle bir kadını bunca yıllar yanımda alıkoymakla işlediğim hatayı derinden hissettim. Onu uzun boylu paylamağa kalkışmadım, ancak birkaç sözle kendisine hakaret ettim. Sarsılmaz dürüstlüğü, anasının âdice kalleşliğinin tam zıddı olan kızının hatırını saymam gerekiyordu. Fakat o anda bu cadaloz hakkında kararımı vermiştim; iş, bu kararın yerine getirilmesi fırsatını beklemekten ibaretti.

Bu fırsat umduğumdan çabuk geldi. 10. Aralıkta Madam d'Epinay'den mektubumun cevabını aldım. Şöyle yazıyordu (B-tomarı, Nr. 11):

Cenevre, 1. Aralık 1757

Size karşı yıllarca mümkün olan her türlü dostluk ve alâkayı gösterdikten sonra artık halinize acımaktan gayrı yapacak bir şeyim kalmıyor. Çok talihsizmişsiniz. Vicdanınızın benimki kadar rahat olmasını dilerim; hayatınızın huzuru için buna ihtiyacınız olsa gerektir.

Madem Hermitage'dan çıkmak istiyormuşsunuz ve buna mecburmuşsunuz, dostlarınızın sizi alıkoymalarına hayret ettim. Kendi hesabıma, ben, üzerime düşenleri yaparken dostlarıma danışmam; sizin üzerinize düşene gelince, artık söyliyecek bir sözüm yok.

Böyle beklenmedik, bu kadar açık ifadeli bir yolverme karşısında bir an bile tereddüde düşmedim. Hava durumu ne olursa olsun, kendim ne halde olursam olayım, ormanlarda ve o sırada her tarafı kaplıyan karlarda da yatmam gerekse, Madam d'Houde-

tot ne diyecek ve ne yapacak olsa, hemen evden çıkmam lâzımdı. Çünkü onun hatırı için her şeye katlanırdım, fakat alçaklığı kabul edemezdim.

Hayatımda düştüğüm en sıkıntılı durumdu bu. Fakat kararımı vermiştim: ne olursa olsun, en geç bir hafta sonunda Hermiatage'dan ayrılmağa yemin ettim. Eşyalarımı evden dışarı çıkarmağa koyuldum. onları açıkta bırakmak pahasına da olsa, sekiz gün içinde anahtarları teslim etmeğe kararlı idim. Çünkü bilhassa istediğim şey, Cenevreye yazılıp ta cevap gelinceye kadar her şeyin olup bitmiş olmasıydı.

Kendimi hiç bu kadar cesaretli hissetmemiştim. Şeref duygusu, güceniklik ve kırgınlık, bütün gücümü, kuvvetimi geri getirmişti. Madam d'Epinay bu hali benden beklememişti. Talih, cüretimi destekledi: Prens de Condé Hazretlerinin vergi mültezimi Bay Mathas, benim müşkül durumda bulunduğumu işitmiş. Montmorency'de Mont-Louis parkındaki küçük evini bana tahsis etme teklifinde bulundu: hemen minnetle kabul ettim. Çarşı pazar işleri çabucak tamamlandı. Thérèse ile benim için, mevcutlara ilâve olarak, alelacele birkaç parça yatak odası eşyası satın aldırttım. Göçümüzü büyük masraflar ve zorluklarla taşıttım. Kara rağmen taşınmamız iki günde tamamlandı ve 15. Aralık günü Hermitage'ın anahtarlarını teslim ettim; kendi kiramı ödeyemedim ama bahçıvanın aylıklarını verdim.

Madam Le Vasseur'e gelince, ayrı oturmamız gerektiğini kendisine bildirdim. Kızı beni yumuşatmağa çalıştı, fakat kararımdan dönmedim. Kadının eline birkaç para verdim. İster çocuklarının yanında

otursun, isterse başka yerde otursun, ev kirasını üzerime aldım. Gücümün yeterince geçimini sağlıyacağımı, kendim ekmeksiz kalmadıkça onu da ekmeksiz bırakmıyacağımı taahhüt ettim.

Montmorency'ye gelişimin ertesi günü de Madam d'Epinay'ye aşağıdaki mektubu yazdım:

Montmorency, 17. Aralık 1757

Siz oturmamı istemeyince evinizden çıkmam kadar gerekli ve basit bir şey olamaz, Madam. Kışın geri kalan kısmını Hermitage'da geçirmemi kabul etmemeniz üzerine, 15. Aralık günü taşındım. Bu eve kendi isteğim dışında girmek ve oradan yine isteğim dışında çıkmak mukaddermiş. Dileğinizle orada kaldığım müddet için size müteşekkirim. Bu ikramınız bana bu kadar pahalıya mal olmasaydı, daha da müteşekkir kalırdım. Öte yandan, beni talihsiz saymakta haklısınız. Talihsizliğimin derecesini dünyada sizden daha iyi kimse bilmez. Dostlarının seçiminde aldanmış olmak eğer bir talihsizlikse, bu kadar tatlı bir hatadan uyanmanın bahtsızlığı da ondan daha az acı değildir.

Hermitage'da geçen günlerimin ve oradan çıkış sebeplerimin tam ve dosdoğru hikâyesi işte budur. Bu hikâyeyi kesemedim. Onu, aslına en uygun bir şekilde izlemem gerekiyordu; çünkü hayatımın bu döneminin, geri kalan ömrüm üzerinde, son nefesime kadar sürecek bir etkisi olmuştur.

DOKUZUNCU KİTABIN SONU

ONUNCU KİTAP

1758 — 1759

Hermitage'dan ayrıldığım sırada geçici bir taşkınlığın bana verdiği olağanüstü kuvveti, oradan çıkar çıkmaz kaybettim. Yeni evime henüz yerleşmiştim ki, çektiğim idrar zorluğundan gelen sık ve şiddetli nöbetler, bir zamandır beni rahatsız ettiği halde fıtık olduğunu anlıyamadığım yeni ihtilâtlarla birlikte başgösterdi. Çok geçmeden ağır sancılar içinde kıvranmağa başladım. Eski dostum doktor Thierry gelip baktı ve evvelki hastalığımın teptiğini söyledi. Sondalar, fitiller, kasık bağları, yaşlılığın sebep olduğu sakatlıkların bütün o cihazları etrafımı kuşattı ve vücut gençliği elden gittikten sonra gönül gençliğinden dem vurmanın cezasını bana acı acı çektirdi. Kuvvetim bahar ile de geri gelmedi ve bütün 1758 yılını öyle bir bitkinlik içinde geçirdim ki ömrümün sonuna vardığımı sandım. Son saatim âdeta hızla yaklaşıyormuş gibi geliyordu bana. Dostluk hayallerinden uyanmış, yaşamayı sevdiren her şeyle ilgimi kesmiştim; hiçbir şey gözümde yoktu. Hayatı sadece kötülüklerle, dertlerle dolu buluyor, varlığımın tadına varamıyordum. Hür olacağım, düşmanlarımdan kurtulacağım anın hasretini çekiyordum. Şimdi yine olaylara dönelim:

Anlaşılan, Montmorency'e gidişim Madam d'Epinay'nin canını sıkmış; galiba hiç beklemiyormuş

bunu. Kötü sağlık durumum, zorlu kış havaları, eşten dosttan büsbütün yoksun oluşum, her şey, Grimm ile onda, beni çaresizlik içinde bıraktıkları takdirde, şefaat dileneceğim ve şerefimin çıkmamı gerektirdiği o evde beni oturtmaları için en sefil haysiyetsizliklere kadar alçalacağım zannını uyandırmış. Taşınmam öyle âni oldu ki, bunu önlemeğe vakit bulamadılar, ve, ya hep ya hiç yolunu seçmekten, yani ya beni büsbütün mahvetmek, ya da geri getirtmekten başka çareleri kalmadı. Grimm, birinci şıkkı seçti, fakat sanırım ki Madam d'Epinay ikincisini tercih ederdi. Son mektubuma verdiği cevaba bakarak bu hükme varıyorum; öncekilere nispetle çok daha yumuşak bir ifadesi olan bu yazısında, bir uzlaşma kapısı açar gibi görünüyordu. Mektubuma bu kadar uzun bir gecikme ile, beni tam bir ay beklettikten sonra cevap vermesi de, yazısına uygun bir ifade tarzı aramak ve daha önce zemini yoklamak için düştüğü sıkıntılı durumu açıkça gösterir. Haysiyetini tehlikeye koymadan daha ileri gidemezdi. Fakat daha önceki mektuplarından ve evinin kapısını vurup çıkışından sonra, bu seferki mektubunda bir tek ağır sözün bulunmaması için gösterdiği dikkat ve itina elbette hayrete değer. Bu mektubu aşağıya olduğu gibi aktarıyorum, hükmü siz veriniz (B.-tomarı, No. 23).

Cenevre, 17 Ocak 1758

Mösyö, 17 Aralık tarihli mektubunuzu ancak dün aldım. Onu, çeşitli eşya ile dolu olan ve bütün bu müddet içinde yollarda kalan bir sandığa koy-

muşlar. Ben sadece not kısmına cevap vereceğim. Mektubun kendisine gelince, onu pek iyi anlıyamadım, ve, eğer birbirimize hesap verecek durumda bulunsaydık, bütün olup bitenlerin bir anlaşmazlıktan doğduğunu söylerdim. Şimdi nota gelelim[1]*. Hermitage'daki bahçıvan ücretinin sizin elinizle ödenmesini kararlaştırmıştık, hatırlarsınız herhalde. Bunun sebebi, hem bahçıvana, sizin emrinizde olduğunu hissettirmek, hem de bundan öncekinin başınıza açtığı o gülünç ve münasebetsiz durumlara bunun da sizi düşünmesini önlemek idi; ispatı da şu ki, bu ücretin ilk taksitleri size ödenmişti; sizin vereceğiniz avansların da size ödeneceği hususunda hareketimden birkaç gün evvel mutabık kalmıştık. Biliyorum, önce buna razı olmadınız, fakat bu avansları ödeminizi ben sizden rica etmiştim; elbette ki harcadığınız parayı geri verecektim size; sonra böyle anlaştık. Cahouet'nin bana bildirdiğine göre, bu parayı almak istememişsiniz. İşin içinde mutlaka bir yanlışlık var. Bu parayı gene size getirmelerini emrettim; anlaşmamıza rağmen, hattâ Hermitage'da oturmadığınız müddet için de bahçıvanın ücretini ne diye siz verecekmişsiniz. Umarım ki bütün bu maruzatımdan sonra, benim hesabıma ödemek lûtfunda bulunduğunuz bu paraları kabul buyurursunuz.*

Bütün bu olup bitenlerden sonra, Madam d'Epinay'ye artık güvenim kalmadığı için, kendisi ile ye-

[1] Mektubun altındaki notta J. — J. Rousseau: "Bahçıvanızın aylığı 1 Ocak tarihine kadar ödenmiştir" diye yazmış, fakat bu sözleri *İtiraflar* metnine geçirmeyi unutmuştur.

niden münasebet kurmak istemedim. Bu mektubuna karşılık vermedim ve yazışmalarımız da burada sona erdi[2]. Benim kararımı anlayınca, o da kendi tutumunun ne olacağını kararlaştırdı; o zaman Grimm ile Holbach'ların bütün görüşlerini benimseyerek beni tamamiyle batırmak için bütün çabalarını onların çabalarıyla birleştirdi. Onlar Pariste buna çalışırlarken, o da Cenevre'de elinden geleni komuyordu. Madamın arkasından Cenevre'ye giden Grimm, onun başladıklarını tamamladı. Kendi dâvalarına kazanmakta güçlük çekmedikleri Tronchin, onları başarı ile destekledi ve benim can düşmanım kesildi; oysa ne Grimm'in ne de onun benden en ufak bir şikâyetleri olmamıştır. Üçü birden Cenevre'de, dört yıl sonra yeşerdiğini göreceğimiz fesat tohumlarını saçtılar.

Paris'te daha fazla güçlüğe uğradılar. Orada beni tanıyan daha çoktu, gönüller pek kin tutmazdı, onun için bu duygunun izleri kolayca yerleşmedi. Beni daha ustaca vurmak için, benim kendilerinden

---

[2] Bu ifade hatalıdır. 20 Şubat 1758 de, Rousseau, Madam d'Epinay'nin mektubuna cevap vermiş ve bahçıvan aylıklarının kendisine geri ödenmesini kabul edemiyeceğini, bu aylıkların öteden beri kendisi tarafından ödenmiş bulunduğunu bildirmiştir. Aynı mektupta Rousseau şunları da yazar: "Paris'te mektuplaştığınız kimselerin hakkımdaki garip sözlerini duyuyorum ve bunlardan sizin Cenevre'de benim için, belki biraz daha kibar bir dille, söylemekte olduklarınızı tahmin ediyorum. Demek kötülükten, bir zamanlar dostu olanlara kötülük etmekten zevk alınıyor?..."

yüz çevirdiğimi yaymakla işe giriştiler. (Deleyre'in mektubuna bakınız. B. tomarı, No. 30). Arkasından, hâlâ dostum görünerek melunca suçlamalarını sanki dostlarının haksızlığından şikâyet ediyormuş gibi etrafa saçtılar. Neticede, bu oyunu iyice bilmiyenler, daha çok onların sözüne kapılıyor ve beni kabahatli bulmağa kalkıyordu. Hainlik ve nankörlük ithamları kulaktan kulağa ve ihtiyatlı bir dille yapıldığı için daha da tesirli oluyordu. Beni korkunç kötülüklerle lekelediklerini haber aldım, fakat bu isnatların neden ibaret olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim. Ağızlarda dönüp dolaşanlardan bütün çıkarabildiklerim şu dört temel suçta toplanıyordu: 1 — Köye çekilişim; 2 — Madam d'Houdetot'ya olan aşkım; 3 — Madam d'Epinay ile Cenevreye gitmekten kaçınışım; 4 — Hermitage'dan ayrılışım. Eğer bunlara başka suçlar da eklemişlerse, tedbirlerini öyle isabetle almış olmalılar ki, bir tanesinin bile ne olduğunu öğrenmek benim için asla mümkün olamadı.

O zamandan beri benimle uğraşanların tatbik ettikleri sistemli mücadelenin meydana gelişini bu olaylara bağlıyabileceğimi sanıyorum; bu mücadele öyle süratli bir gelişme ve başarı gösterdi ki, insanların kötülüğünü sağlıyan her şeyin ne büyük kolaylıkla yerleştiğini bilmiyenler için bir mucize sayılabilirdi bu. Bu derin ve esrarlı sistemin seçebildiğim taraflarını birkaç sözle açıklamağa çalışayım.

Adım bütün Avrupada tanınmış ve şöhret bulmuş olmakla beraber, ilk zevklerimi bütün basitliği ile muhafaza etmiştim. Tarafcılık, tertip, hile adı verilen her şeye karşı duyduğum sonsuz nefret, gönül

bağlarından gayri hiçbir kayıt tanımıyan, hür, bağımsız bir insan olarak kalmamı sağlamıştı. Yalnız, yurt yabancısı, kendi köşesinde yaşıyan, aileden, dayanaktan yoksun, ancak prensipleriyle vazifelerini bilen, adalete ve gerçeğe karşı asla kimseyi okşamıyan, gözetmiyen ben, dürüstlük yolunda cesaretle yürüyordum. Üstelik, iki yıldan beri inzivaya çekilmiş, olup bitenlerden habersiz, kibar âleminin işleriyle ilintisiz, hiçbir konuda bilgi almadan ve merak duymadan, Parisin dört fersah ötesinde yaşıyordum; ilgisizliğim beni bu başkentten öylesine ayırmıştı ki, eğer Tinian adasında[1] bulunsaydım, denizler beni ancak bu kadar ayırabilirdi.

Bunun aksine, kibar âleminin en yüksek sınıfı içinde, anaforun tam ortasında yaşıyan Grimm, Diderot ve d'Holbach ise, bu âlemin bütün çevrelerini, ululları, zarifleri, edipleri, din adamları ve kadınlariyle, aralarında âdeta paylaşmışlardı; el birliği ile sözlerini her tarafta dinletebilirlerdi. Sıkı sıkıya işbirliği eden üç kişiye, bu mevkilerinin, benim durumumdaki bir dördüncü karşısında sağladığı üstünlük kendiliğinden anlaşılsa gerektir. Gerçi Diderot ile d'Holbach, hiç değilse benim bildiğime göre, öyle büyük fesatlıklar tertipliyecek çapta kimseler değildi; birincide o kötülük yoktu, ikincide de o ustalık. Ama asıl bu sebepten ortaklıkları iyi kurulmuştu. Grimm, tek başına plânını tasarlar, öbür ikisine, uygulamada

[1] Tinian Adası: Mikronezya'da Marian takımadalarından biri. 1742 de Amiral Anson buraları gezmişti. Rousseau 1757 de bu seyahat intibalarını okumuştu.

yardımlarını sağlamak için, ancak bilmeleri gerekenleri söylerdi. Onların üzerinde kurduğu hâkimiyet bu işbirliğini kolaylaştırıyor ve bütününden alınan sonuç, onun üstün kabiliyetini ispat ediyordu.

İşte bu üstün kabiliyet sayesindedir ki, karşılıklı durumlarımızdan yararlanabileceğini hissederek, şöhretimi tamamiyle yıkmayı ve kendisini ele vermeden, beni olduğumun tam tersi göstermeyi tasarladı; bunun için de önce etrafını sisten bir duvarla çevirdi; onu yarıp oyunlarını seçmeme ve suratından maskesini sıyırmama imkân kalmadı.

Bu teşebbüs güç bir işti, çünkü haksızlığı yardımcıların gözlerinden saklamak gerekiyordu. Dürüst insanları kandırmak lâzımdı; herkesi benden uzaklaştırmak, büyük küçük bana bir tek dost bırakmamak icap ediyordu. Hattâ hattâ, gerçeğe dair bir tek sözün bile bana erişmesini önlemek lâzımdı. Namuslu bir adam çıkıp ta bana: "siz faziletten dem vuruyorsunuz, ama bakın sizin için neler söylüyorlar ve bu hükümlerini nelerle destekliyorlar, buna ne cevap verirsiniz?" demiş olsaydı, hakikat ortaya çıkacak ve Grimm mahvolacaktı. Bunu biliyordu; fakat o, kendi yüreğini yoklamış ve insanlara değerlerince paha biçmişti. Hesabında bu kadar isabet etmiş olmasına, insanlığın şerefi namına yanarım.

Bu gizli dehlizlerde yürürken, emin olmak için adımlarını ağır atması lâzımdı. On iki yıldır plânını yürütüyor, en güç kısmı da henüz uygulanmış değil; bu iş, bütün halkı kandırma işi. Onu, sandığından daha yakından izliyen gözler var. Korkuyor ve henüz

oyununu ortaya çıkarmağa cesaret edemiyor*. Fakat daha kolay olan yolu, işin içine nüfuzu karıştırma yolunu buldu ve bu nüfuz benim hakkımdan geldi. Bu desteğin himayesinde daha tehlikesiz ilerliyordu. Nüfuzluların peykleri, genel olarak, dürüstlüğe pek kulak asmazlar, hele açık yüreklilik ile hiç alışverişleri yoktur. Bir hayır sahibinin oyun bozanlığından da artık korkusu kalmamıştır. Çünkü onun en çok işine gelen, benim etrafımın ışık geçirmiyen sislerle çevrilmesidir ve kurduğu kumpasın daima benden gizlenmesidir; çünkü pekâlâ biliyor ki, oyununu ne kadar ustalıkla düzenlemiş olsa da gene benim gözümden kaçmıyacaktır. Onun sanatı, beni gözetir görünerek lekelemek ve, üstelik, bu alçaklığına âlicenaplık süsü vermektir.

Bu usulün ilk tesirleri, Holbach takımının el altından beni suçlamaları şeklinde belirdi; ama ne yaptımsa bu suçlamaların neden ibaret olduğunu öğrenemedim. De Leyre, mektuplarında, bana kara lekeler sürdüklerini yazıyordu. Diderot, daha kapalı bir şekilde, aynı şeyleri söylüyordu. Biriyle ya da öteki ile iş açık konuşmaya dökülünce de ortada gene, yukarda sözünü ettiğim suçlamalar kalıyordu[1].

---

* Bu satırlar yazıldığından bu yana, bu engeli en akıl almıyacak ve en kesin bir başarı ile aşmış bulunuyor. Ona bu cesareti ve bu imkânları sağlıyan, sanırım ki, Tronchin oldu. (Rousseau'nun notu)

[1] 13 Şubat 1758 de Rousseau, Madam d'Houdetot'ya şunları yazar: "Kibar çevrelerde beni alçak bir adam gibi göstermek için çırpındıklarını işitiyorum...", ve mektubuna Diderot'dan hiçbir cevap alamadığın-

Madam d'Houdetot'nun mektuplarında gittikçe artan bir soğukluk hissediyordum. Bu soğukluğun sebebini St. Lambert'e yükliyemiyordum; çünkü kendisi bana eskisi gibi dostça yazmakta devam ediyordu, hattâ, kıtadan döndükten sonra bir kere de ziyaretime geldi. Suçu kendi üzerime de alamıyordum, çünkü birbirimizden çok hoşnut ayrılmıştık ve o günden beri, Hermitage'dan ayrılışımdan gayri, bir kusurum olmamıştı; o evden çıkmamın zaruretini ise kendisi de hissetmişti. Onun kabul etmek istemediği, fakat gönlümün hiç aldanmadığı bu soğukluğu nasıl izah edeceğimi bilemiyor, her şeyden kuşkulanıyordum. Madam d'Epinay ile Grimm'i, St. Lambert ile olan münasebetlerinden ötürü, çok gözettiğini biliyordum; bu işi onların becermiş olmasından korkuyordum. Bu huzursuzluk yaralarımın deşilmesine sebep oldu, mektuplarımda kıyametler kopardım ve sonunda onu da usandırdım. Bin türlü korkunç şey seziyor, doğruyu göremiyordum. Muhayyilesi kolayca ateş alan benim igibi bir insan için tahammül edilmesi en güç bir durumdu bu. Hiç kimse ile temasım olmasaydı, hiçbir şey bilmeseydim, daha rahat edecektim; fakat gönlümün hâlâ bağlı kaldığı alâkalar vardı ve düşmanlarım o yoldan beni ellerinde tutuyorlardı; köşeciğime kadar sızan zayıf ışıklar, ancak benden gizlenen sırların karanlığını göstermeğe yarıyordu.

---

dan şikâyette bulunduktan sonra, şöyle sızıldanır: "Yeter artık bana ettikleri. Beni böyle yüzüstü bırakması, maksadını her şeyden iyi anlatıyor. Ondan gönlümü alamam, fakat ömrüm boyunca yüzüne bakmıyacağım."

Kendi duygularımı gizlemeye imkân bırakmıyan, başkalarının benden gizlediği duygular karşısında da bin bir vehme kapılan açık, dobra tabiatımın tahammülünü aşan bu acı azaplar, eminim, beni öldürürdü; bereket versin, gönlümün sevdiği bazı meşguliyetler ortaya çıktı da fikrime musallat olan düşüncelerden beni kurtarıp selâmete kavuşturdu. Diderot, Hermitage'a son gelişinde, d'Alembert'in *Encyclopédie*'sine aldığı *Cenevre* makalesinden söz açmıştı[1]. Yüksek mevki sahibi Cenevrelilerle danışılarak yazılmış olan bu makalenin konusu, Cenevrede tiyatronun kurulması imiş; gerekli teşebbüslere geçilmiş ve bu kuruluş çok geçmeden gerçekleşecekmiş. Diderot bütün bunları çok iyi karşıladığı, başarısından hiç şüphe etmediği, benimse bu konuda onunla tartışacak daha pek çok şeyim olduğu için, kendisine hiçbir şey söylemedim; fakat vatanımı baştan çıkarma yolunda oynanan bu oyuna pek canım sıkıldı ve bu suikasti önleyebilecek bir cevabın verilip verilemiyeceğini anlamak için, makalenin yayımlandığı *Encyclopédie* cildinin çıkmasını sabırsızlıkla bekledim. Montlouis'ye yerleşmemden kısa bir zaman sonra kitap geldi; makalenin, yazarına lâyık büyük bir maharet ve sanatla kaleme alınmış olduğunu gördüm. Böyle oluşu, gene de ona cevap vermek arzusundan beni caydırmadı. Dermansızlığıma, dertlerime, hastalıklarıma, kışın soğuğuna ve henüz doğru dürüst yerleşemediğim yeni evimin

[1] *Encyclopédie*'nin VII nci cildi, 1757 yılı sonunda, Diderot'nun Rousseau'yu son ziyareti sırasında yayımlanmıştı. *Cenevre* maddesi bu ciltte çıkmıştır.

rahatsızlığına bakmadan, bütün bunlara meydan okuyan bir gayretle işe koyuldum.

Oldukça sert geçen bir kışın şubatında ve yukarda anlattığım durumda, her gün, evimin bulunduğu bahçenin nihayetindeki her tarafı açık bir kuleye gidiyor, sabahları iki, öğleden sonraları da gene iki saatimi orada geçiriyordum. Set şeklinde bir park yolunun sonunda bulunan bu kule, Montmorency vâdisine ve gölüne bakardı; ufukta da, fazilet sahibi Catinat[1]'nın son barınağı olan gösterişsiz yapılı, fakat saygı değer Saint-Gratien Şatosu görünürdü. *Lettre à d'Alembert sur les Spectacles* (Tiyatro üzerine d'Alembert'e mektub) u işte burada, o mevsimde buz gibi soğuk olan bu yerde, rüzgârın ve karın altında, kalbimin ateşinden gayri ısınacak bir ateşim olmaksızın, üç haftada kaleme aldım. Çalışma zevkini de burada tattım, çünkü yazılarımın ilki olan Julie henüz yarılanmış bile değildi. O güne kadar fazilet duygusundan gelen öfke ve tiksinti gönlümde Apollon* yerini tutmuştu. Bu sefer sevgi ve ruh huzuru onun yerine geçti. Sadece seyircisi olduğum haksızlıklar beni kızdırmıştı; kendi uğradıklarım bana hüzün verdi; içine hiç kin karışmıyan bu hüzün,

---

[1] Mareşal Catinat (1637 - 1712), parlak bir askerlik hayatından sonra, Saint -Gratien yurtluğuna çekilmiş ve burada, Madam de Sévigné'nin ifadesiyle "tam bir filozof ve bir Hıristiyan filozof" gibi yaşamıştı. Yüz yıl sonra yayımlanan *Hâtıralar*'ını burada yazmıştır.

* Eski Yunanlıların ve Romalıların ışık ve güzel sanatlar tanrısı.

kendi mayasından sandığı kimseler tarafından aldatılmış ve içine kapanmak zorunda kalmış sevgi dolu, rikkat dolu bir gönlün duyduğu hüzündü. Bütün başıma gelenlerin tesiri altında, bunca şiddetli heyecanın teessürü içinde bulunan bu gönül, yukarıki konu üzerinde daldığım engin düşüncelerden doğan fikirlere ıstıraplarının duygusunu katıyordu; bu karışımın izleri yazımda kendini belli etti. Hiç farkına varmadığım halde, içinde bulunduğum durumu anlattım; Grimm'i, Madam d'Epinay'yi, Madam d'Houdetot'yu, Saint-Lambert'i, kendimi tasvir ettim[1]. Bunları yazarken ne tatlı gözyaşları döktüm! Ah, o satırlarda aşkın, kendimi kurtarmağa çalıştığım o meşum aşkın henüz kalbimden çıkmadığı ne kadar bellidir. Sanki ölüm halinde imişim de herkesle son defa vedalaşıyormuşum tesirini bırakan bir çeşit kendime acıma duygusu da bütün bunlara eklenmektedir. Ölümden korkmak şöyle dursun, onun yaklaşmasını sevinçle karşılıyordum. Yandığım, hemcinslerim bütün değerlerimi anlamadan, beni daha yakından tanıyarak sevgilerine ne kadar lâyık olduğumu öğrenmeden onlardan ayrılışımdı. Bu esere hâkim olan ve öncekinin* havasına büsbütün aykırı düşen garip edanın gizli sebepleri bunlardır işte.

---

[1] *Le Misanthrope* (Molière'in bir komedisi: "Ürkürük") teki kişilerden *Philinte*'in karakteri altında Grimm, *Alceste*'te de Rousseau'nun kendisi sezilir. Fakat Madam d'Epinay (Célimène) ye ve öteki kişilere yapılan telmihler belli değildir.

* *Le Discours sur l'inégalité* (Eşitsizlik üzerine hitabe).

Bu mektubu düzeltip temize çektiğim ve bastırmağa hazırlandığım sırada Madam d'Houdetot'dan bir mektup aldım. Uzun zaman beklettikten sonra yazdığı bu mektup, o güne kadar hiç hissetmediğim derecede derin bir üzüntüye düşürdü beni. Bu mektubunda (B.-tomarı, No. 34), ona olan aşkımı bütün Parisin bildiğini, bu hikâyeyi benden duyanların onu herkesin diline düşürdüğünü, bu söylentiler sevgilisinin kulağına gidince yüreğine inecek hale geldiğini, sonunda kendisini haklı bulduğunu ve aralarının gene düzeldiğini; fakat hem onun hatırı, hem de kendi şereti için benimle her türlü münasebeti kesmek zorunda olduğunu yazıyor, ancak gerek kendisinin gerek Saint-Lambert'in benimle ilgilenmekte devam edeceklerini, herkese karşı beni koruyacaklarını, kendisinin de arasıra adam gönderip hatırımı sorduracağını temin ediyordu[1].

Sen de mi Diderot, hayırsız dost!... diye haykırdım. Fakat onu suçlandırmağa gönlüm razı olmuyordu. Sevgimi başka bilenler de vardı, onun ağzından lâf almış olabilirlerdi. İnanmak istemedim; fakat çok geçmeden inanmaktan başka çare kalmadı. Kısa zaman sonra, Saint-Lambert âlicenaplığına lâyık olan bir harekette bulundu. Ruhumu bildiği için, nehalde olacağını tahmin ediyordu; dostlarımdan kimi beni arkamdan vurmuş, kimi de yüzüstü bırakmıştı. Saint-Lambert beni yoklamağa geldi İlk seferinde vakti dardı, uzun kalamadı; bir daha gelmiş. Neyazık ki haberim olmadığı için evde bulunamadım.

[1] 6 Mayıs 1758 tarihli mektup.

Thérèse evde imiş ve iki saatten fazla konuşmuşlar; birbirlerine hem benim bilmemi hem de Saint-Lambert'in bilmesini önemli saydığım pek çok şeyler anlatmışlar. Ondan öğrendiğime göre, şimdi Grimm'in yaşadığı gibi vaktiyle benim de Madam d'Epinay ile yaşadığımdan kibar çevrede kimsenin şüphesi yokmuş. Bunları işittiğim zaman duyduğum şaşkınlık, ancak onun, bu söylentilerin ne kadar asılsız olduğunu öğrenince düştüğü hayret ile ölçülebilir. Saint-Lambert benim durumumda bulunuyordu, bu da Madamın hiç hoşuna gitmiyordu. Madam d'Epinay ile büsbütün bozuştuğumdan dolayı içimde son üzüntüleri de, bu konuşma sonucunda meydana çıkan gerçekler silip süpürdü. St. Lambert, Madam d'Houdetot konusunda ne Thérèse ne de hattâ Madamın kendisinin bilmediği bazı durumları tafsilâtiyle anlatmış Thérèse'e; onları bir ben biliyordum ve sadece Diderot'ya, dostluğunun mahremiyetine güvenerek söylemiştim; o da bu sırrı açmak için bula bula Saint-Lambert'i bulmuş[1]. Bu son delil bana hükmümü verdirdi ve Diderot ile bir daha karşılaşmamak üzere alâkamı kesmeğe karar verdim; sadece bu işi nasıl yapacağımı düşündüm: zira gizli dargınlıkların, en çetin düşmanlarımın yüzündeki dostluk maskesini kaldırmadığı için, kendi aleyhime döndüğünü görmüştüm.

---

[1] Rousseau'nun bu ithamını Diderot'nun kendisi tasdik etmektedir. *Tabltte*s'lerinde, Saint-Lambert'in, kıtasından ayrıldıktan sonra kendisini görmeye geldiğini yazdıktan sonra, şöyle devam eder: "Rousseau'nun, kararlaştırdığımız şekilde ona yazmış olacağından emin bulunduğum için, kendisine bu mace-

Kibar çevrede bu konuda yerleşmiş olan muaşeret âdabı, yalancılık ve ihanet fikrinden doğmuşa benzer. Kendisiyle dostluğu kestiğimiz bir kimsenin hâlâ dostu görünmek, şerefli insanları aldatarak ona kötülük etme imkânlarını muhafaza etmektir. Hatırlarım, şöhretli Montesquieu, Père de Tournemine ile bozuştuğu zaman[1], bunu hemen açıkça herkese bildirmişti: "Birbirimizden bahsedersek ne Père de Tournemine'in sözüne bakın, ne de benimkine, çünkü biz artık dostluğu kestik." Bu davranış pek beğenilmiş, açık yürekliliği ve âlicenaplığı herkesçe takdir edilmişti. Diderot işinde ben de ondan örneklenmeye karar verdim. Ama kendi köşemden bu bozuşmayı, aslında olduğu gibi, fakat bir rezalete de meydan vermeden naslı ilân etmeli? *Le livre de l'Ecclésiastique*'te geçen, bu dargınlıktan bahsedildiği, hattâ sebebi açıklandığı halde ancak bilenlerce anlaşılan, başkaları için hiç-

[1] *Letters parsanes* (İran Mektupları) ın 1721 de yayımlanmasından sonra Montesquieu, *journal de Trévoux* dergisi müdürü Père de Tournemine'in sataşmaları karşısında onunla bozuşmuştur. Bu zatin ölümünden sonra Montesquieu, *Carnests*' sinde şunları yazar: "Père Tourmine için hiçbir meziyeti bulunmadığını, hatta kötü bir Cizvit olduğunu söylerdim."

radan, benden daha iyi bilmesi gereken bir şeymiş gibi bahsettim. Hiç de öyle değilmiş meğer. Her şeyi yarım biliyormuş. Rousseau'nun doğruyu söylememesi yüzünden sır veren bir kişi durumuna düştüm." Unutmayalım ki, Rousseau, Diderot'nun haksız isnatlarından kendini kurtarmak için 2 Mart tarihinde ona bir mektup yazmış, ve arkadaşını yumuşatmıya çalışmıştır.

bir anlamı olmıyan o sözleri[1] not halinde kitabıma aktarmayı düşündüm. Bunu yaparken, eserimde, darıldığım dostun kimliğini, tasfiye edilmiş bir dostluğa karşı dahi duyulması gereken saygı ile belirtmeğe dikkat ettim. Eserimde, bunun böyle olduğu görülecektir.

Bu dünyada her şey talihe bakar ve galiba bahtsızın gösterdiği cesaret te suç oluyor. Montesquieu'de takdir edilmiş olan şey, bende hata sayıldı, ayıplandı. Kitabım basılıp ta bir miktar nüsha elime geçer geçmez, hemen bir tanesini Saint-Lambert'e gönderdim. Kendisinden daha bir gün önce, kendi adına ve Madam d'Houdetot adına en tatlı dostluk sözleriyle dolu bir mektup almıştım (B.-tomarı, No. 37). Yolladığım kitabı geri çevirirken yazdığı mektubu da aşağıya alıyorum (B.-tomarı, No. 38):

Eaubonne, 10 Ekim 1758

Mösyö, sunduğunuz hediyeyi kabul edemiyeceğim. Önsözünüzde Diderot ile ilgili olarak Ecclésiaste

---

[1] "Ciddî ve makûl bir Aristarkus'um vardı" diye yazar önsözünde, "şimdi artık yok, istemem onu; fakat daima özliyeceğim ve yokluğunu yazılarımdan çok gönlüm hissedecek." Rousseau, "istemem artık onu" sözlerinden sonra da not olarak, *Ecclésiastique*'ten sözünü ettiği parçaya atıf yapar ve bu parçayı lâtince olarak aktarır: "Eğer dostuna kılıç çektinse, ümidini kesme, aranızın bulunması mümkündür; eğer onu sözlerinle kırdınsa, korkma, barışabilirsiniz. Ama hakarete, haysiyet kırıcı isnada, sırra sadakatsizliğe gelince, dostun bir daha dönmemek üzere senden uzaklaşacaktır."

(yanılıyor; doğrusu: Ecclésiastique'dir) dan aktardığınız sözleri okuduğum zaman kitap elimden düştü. Diderot'ya yüklemek istediğiniz o sözde ihanet suçunu kendisinin işlemediğine, bu yazki görüşmelerden sonra, kanaat getirdiğinizi sanmıştım. Size karşı benim bilmediğim hataları olabilir; fakat şunu bilirim ki, bu hataları, kendisine açık bir hakarette bulunmak hakkını size vermez. Şu sırada uğradığı tecavüzleri pekâlâ bildiğiniz halde, hasetçilerin yaygaralarına eski bir dostun sesini de katıyorsunuz. Bu gaddarlığın beni ne türlü çileden çıkardığını sizden saklıyamam, Mösyö. Diderot ile yakın ülfetim yok, fakat kendisine karşı saygım var; ufak bir mübalâtsızlığından gayri hiçbir kusurunu ağzınızdan duymadığım bu zata çektirdiğiniz üzüntüyü içim sızlıyarak hissetmekteyim. Prensiplerimiz birbirinden çok farklı olduğu için hiçbir zaman anlaşamıyacağız, Mösyö. Benim varlığımı unutunuz; bu da güç olmasa gerek. Ben insanlara uzun müddet hatırlıyacakları bir iyilikte de, bir kötülükte de bulunmuş değilim. Ben de sizin şahsınızı unutacağımı ve ancak sanatınızı hatırlıyacağımı vaadederim.

Bu mektup hem gönlümü kırdı hem de onuruma dokundu. Sonsuz perişanlığıma nihayet gururum üstün geldi ve kendisine aşağıdaki cevabı verdim.

Montmorency, 11 Ekim 1758

Mösyö, mektubunuzu okurken hissettiğim hayreti sizin şerefinize, duyduğum teessürü ise kendi budalalığıma kaydettim; fakat mektubu cevaba lâyık bulmadım.

Madam d'Houdetot'nun yazılarını yazmağa devam etmek niyetinde değilim. Elinde bulunanları alıkoymak istemezse, bana geri gönderebilir, parasını iade ederim; yok isterse, gene bana bir adam göndersin, kâğıtlarıyla parasının üstünü yollayım. Aynı zamanda kendisine emanet edilmiş bulunan prospektüsü de iade etmesini rica ederim.

Allaha ısmarladık, Möşyö.

Düşkünün cesareti alçakları kızdırır, fakat yüce yüreklilerin hoşuna gider. Bu mektubun Saint-Lambert'in kendini toparlamasına ve yaptığından pişmanlık duymasına sebep olduğu anlaşılıyor. Ancak, bunu açıkça tamire onun da gururu mâni olduğundan, bana karşı gösterdiği şiddetin tesirini tadil etmek için fırsat kollamış, belki de bu imkânı kendisi hazırlamış olabilir. Onbeş gün sonra M. d'Epinay'den aşağıdaki mektubu aldım (B.-tomarı, No. 10):

*Perşembe, 26**

Mösyö, bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz kitabı aldım ve büyük bir zevkle okudum. Sizin kaleminizden çıkmış olan bütün eserleri okuduğum zaman hep böyle duygulanmışımdır. Çok teşekkür ederim. Eğer işlerim bir müddet yanınızda kalmama müsait olsaydı, teşekkürlerimi sunmağa kendim gelecektim; fakat bu yıl Chevrette'te pek az kaldım. Mösyö ve Madam Dupin bu pazar oraya öğle yeme-

* 26 Ekim 1768.

ğine gelecekler. Umarım ki M. de Saint-Lambert, de Francueil ve Madam d'Houdetot da bize katılacaklar. Siz de buyurursanız beni gerçekten memnun edersiniz. Bütün misafirlerim sizi istiyorlar ve sizinle günün bir kısmını geçirmekten benim gibi büyük zevk duyacaklardır.

Derin saygılarımla.

Bu mektup, heyecandan yüreğimi ağzıma getirdi. Bir yıldır bütün Parisin diline destan olduktan sonra, Madam d'Houdetot'nun karşısına çıkmak düşüncesi beni titretiyordu. Böyle bir tecrübeye girişmek için kendimde pek cesaret bulamıyordum. Fakat madem ki o ve Saint-Lambert bunu istiyorlardı, madem ki M. d'Epinay bütün misafirler adına konuşuyor ve karşılaşmak istemiyeceğim hiç kimseden bahsetmiyordu, âdeta herkesin davetlisi gibi çağırıldığım bir yemeği kabul etmekle küçük düşmüş olmıyacağımı düşündüm; bunun üzerine söz verdim. Pazar günü hava bozuktu. M. d'Epinay arabasını yolladı, kalkıp gittim.

Gidişim bir hâdise oldu. Bundan daha iltifatkâr bir karşılanışa raslamış değilim. Sanki bütün hazır bulunanlar, mânevi desteğe ne kadar ihtiyacım olduğunu hissediyorlardı. Bu türlü inceliklier ancak Fransız gönüllerine vergidir. Öte yandan, umduğumdan fazla davetli vardı. O zamana kadar hiç tanımadığım Kont d'Houdetot ile pek hoşlanmadığım kız kardeşi Madam de Blainville de bunlar arasında idi. Bu madam de Blainville geçen yıl birkaç defa Eaubonne'a

gelmiş ve gelini* yalnız yaptığımız gezintiler sırasında, kendisini tek başına *sinek avlamağa* bırakmıştı. o zamanlardan bana hınzı vardı; bu davet boyunca iyice acısını çıkardı. Çünkü, Kont d'Houdetot ile Saint-Lambert'in orada bulunuşu, gülüp söyliyenlerin benim etrafımda toplanmasına elbette imkân vermezdi, ve en basit konuşmalarda bile dili odalaşan bir adam bu mecliste elbette kendini gösteremezdi. Ömrümde ne böyle azap çektim, ne kendimi böylesine kötü idare ettim, ne de bu kadar umulmadık rahatsızlıkların tesiri altında kaldım. Nihayet, sofradan kalkılınca, bu cadalozun yanından uzaklaştım. Saint-Lambert ile Madam d'Houdetot'nun bana doğru geldiklerini görüp sevindim. Bir süre beraberce sohbet ettik. Aslında havadan sudan konuştuk, ama benim *sapıtmamdan* önceki o can-ciğer samimiyet havası içinde geçti konuşmalarımız. Bu davranışları gönlümü minnetle doldurdu; eğer Saint-Lambert içimden geçenleri okuyabilseydi, herhalde memnun kalırdı. Yemin ederim ki oraya gidip te Madam d'-Houdetot'yu gördüğüm zaman kalbimin çarpmasından baygınlıklar geçirdiğim halde, ayrılırken onu âdeta unutmuştum; aklım fikrim hep Saint-Lambert ile meşguldü.

Madam de Blainville'in zehirli alaylarına rağmen, bu yemek daveti çok içimi açtı, onu reddetmediğime pek memnun oldum. Bu vesile ile anladım ki Grimm ile Holbach takımının çevirdiği entrikalar

* Madam d'Houdetot.

eski tanışlarımı hiç te benden ayıramamış*; bundan daha fazla gururumu okşayan da, Madam d'Houdetot ile Saint-Lambert'in bana karşı hislerinde sandığım gibi değişiklik olmadığını görmek oldu; nihayet şunu anladım ki, Saint-Lambert'in benden sevgilisini uzaklaştırmasında beni küçük görmesinden ziyade kıskanmasının payı varmış. Böylece içim rahatladı, teselli buldum. Kendilerine karşı duyduğum saygıyı pek iyi bilen kimselerin bana hor bakmadıklarından emin olunca, gönlüme söz geçirmeğe daha büyük bir şevkle çalıştım ve bu işi daha iyi de başardım. Bu nasipsiz, bu günahkâr aşkı kalbimde büsbütün söndürmeğe muvaffak olamadımsa da, son kalan duyguları öyle bir düzene soktum ki, o zamandan bu yana bir tek hataya düşüremediler. Madam d'Houdetot, yazı işlerini tekrar üzerime almağa beni razı etti; yeni eserlerim yayımlandıkça kendisine göndermeğe devam ettim; bunlara karşılık zaman zaman bana mesafeli, fakat minnettarlığını ifade eden mektuplar yazdı; hattâ, ilerde görüleceği gibi, daha da fazlasını yaptı. Üçümüz arasındaki münasebetler kesildikten sonra dahi birbirimize karşı takındığımız tavır, artık görüşmemeyi uygun bulan kibar insanların davranışlarına örnek olabilir.

Bu yemek davetinin bana bir faydası daha dokundu: Pariste bu davetten bahsedildi, bütün o meclistekilerle, hele M. d'Epinay ile birbirimize kurşun attığımız yolunda düşmanlarım tarafından yayılan

* İtiraflarımı yazarken, yüreğimin saflığından bakın henüz nelere inanıyormuşum!
(Rousseau'nun notu)

söylentinin söz götürmez bir tekzibi oldu bu davet. Hermitage'dan taşınırken M. d'Epinay'e gayet nazik bir teşekkür mektubu yazmıştım, kendisi de buna aynı nezaketle cevap vermişti; gerek onunla, gerekse erkek kardeşi M. de Lalive ile daima birbirimizin hatırını saymakta devam ettik; hattâ M. de Lalive beni görmeğe Montmorency'ye geldi ve bana gravürlerini getirdi. Madam d'Houdetot'nun her iki görümcesi dışında, ailesinden hiç kimse ile kötü kişi olmuş değilim.

Lettre à d'Alembert (d'Alembert'e mektup* adlı eserim büyük başarı kazandı. Bütün eserlerim başarı elde etmişti ya, fakat bu seferkinin bana daha çok faydası dokundu. Holbach takımının imalarını ihtiyatla karşılamayı öğretti herkese. Hermitage'a yerleştiğim zaman Holbach'cılar, her zamanki kendini beğenmişlikleriyle, orada üç ay bile tutunamıyacağımı söylemişlerdi. Yirmi ay dayandığımı, ayrılmağa mecbur edilince de, oturma yerimi gene şehir dışında seçtiğimi görünce, bu hareketimin inattan başka bir şey olmadığını, bu ücra yerde ölecek kadar sıkıldığımı, fakat kibrimi yenemediğim için, tükürdüğümü yalayıp Parise dönmektense, köyde kalıp inatçılığıma kurban gitmeyi tercih ettiğimi iddia ettiler. D'Alembert'e mektubum, yapmacık olmadığı hissedilen bir huzur ve sükûn ile yazılmıştı. Eğer tenha köşeinde keyfim kaçmış olsaydı, yazının havası bu halimi belli ederdi. Pariste yazdığım bütün yazılarıma böyle bir can sıkıntısı havası sinmiştir. Şehir dışında kaleme aldığım ilk eserimde ise böyle bir hava yoktur. Göz-

* Yayım tarihi: 20 Mart 1758.

lemesini bilenler için bu mülâhaza söz götürmezdi, tam yerimi bulduğumu anladılar.

Şu var ki bu eser, baştan sona huzur ve sükûn ile dolu olduğu halde, beceriksizliğim ve her zamanki talihsizliğim yüzünden, edebiyatçılar arasında yeni bir düşman kazandırdı bana. Marmontel'[1]i, M. de la Poplinière'in evinde tanımıştım. Sonra, bu tanışıklık Baron*'un salonlarında devam etti. Marmontel o sıralar *Mercure de France*'a yazıyordu. Dergi yazarlarına, haysiyetim icabı, eserlerimi göndermezdim; ama bu kitabımı Marmontel'e yollamak istiyordum; öte yandan, dergi yazarı olduğu ya da *Mercure de France*'ta sözünü etmesi için gönderdiğimi sanmasını da istemiyordum. Yolladığım kitabın üzerine, *Mercure* yazarına değil, M. Marmontel'e diye yazdım. Böylece kendisine büyük bir iltifatta bulunduğumu sanmıştım. Oysa kendisi bu sözlerimi acı bir hakaret saydı ve bana düşman kesildi. Bu mektubuma karşı, terbiyesini bozmadan, fakat hıncı kolayca sezilen bir yazı yazdı. O günden sonra da halk içinde beni kö-

---

[1] Jean-François Marmontel (1723-1799), pek değeri olmıyan şiirler ve trajediler yazmış, XV inci Louis'ye ithaf ettiği bir şiirin Madam de Pompadour tarafından beğenilmesiyle, bu Hanımın iltiması sayesinde *Mercure de France* dergisinin imtiyazını elde etmiştir. Voltaire kendisini, mesleğe ilk girişinde himaye etmiştir. Onunla uzun yıllar mektuplaşan Marmontel, edebiyatta birçok şerefler kazanmıştır. *Mémoires* (Hâtıralar) ında Rousseau'yu konu edinen suçlamalar, çoğuluk, Diderot'nun yazılarından mülhemdir.

* Baron d'Holbach.

tülemek, yazılarında ise beni horlamak hususunda hiçbir fırsatı kaçırmadı. Edebiyatçıların son derece hassas olan onurunu gözetmek öylesine güç bir iştir ki, onlara yapılacak iltifatların başka bir mânada alınabilmesine en küçük ölçüde dahi yer bırakmamalıdır.

Her yönden selâmete kavuşunca, bu fırsattan ve bu hürriyetten faydalanarak çalışmalarımı daha muntazam bir şekilde ele aldım. O kış Julie'yi tamamlı yarak kitapçı Rey'e gönderdim; o da ertesi yıl bastı. Ancak, bu çalışmam da oldukça tatsız bir oyalanma yüzünden gene aksadı. *Köyün kâhini*'ni operada yeniden sahneye koyacaklarını haber aldım. Bu adamların benim malıma hayâsızca tasarruf etmelerine fena halde öfkelendim; M. d'Argenson'a vaktiyle yazıp ta cevap alamadığım muhtırayı yeniden gözden geçirip düzelttikten sonra Cenevre elçisi M. Sellon'a verdim; o da bunu, hazırladığı bir mektupla birlikte, Opera İşleri Dairesinde M. d'Argenson'un yerini almış olan M. de St. Florentin'e sundu. M. de St. Florentin cevabını vereceğini vaadettiyse de vermedi. Bu teşebbüsümü kendisine yazdığım Duclos, bundan *küçük kemancılar*'a bahsetmiş, onlar ise bana operamı geri verecekleri yerde, serbest giriş kartımı iade etmeyi teklif etmişler; oysa bu karttan artık faydalanamazdım. Hiçbir taraftan herhangi bir adalet ümidi kalmayınca bu işten vazgeçtim. Opera müdürlüğü ise mütalâalarıma ne cevap verdi, ne de onlara kulak astı, ve *Köyün kâhini*'nden kendi malı

imişçesine kâr sağladı; oysa bu eserin sadece bana ait olduğunu kimse inkâr edemez*.

Zorbalarımın boyunduruğundan kendimi kurtaralı beri, hayatım az çok sakin ve düzgün bir hal almıştı. Aşırı heyecanlı gönül bağlarının zevkinden yoksundum, ama onların ağır yükünü de üzerimden atmıştım. Kaderimi mutlaka avuçları içine almak ve beni zorla sözde lûtuflarının esiri etmek istiyen koruyucu dotsalardan usanmış, bundan böyle, hürriyeti engellemeden hayata tadını tuzunu veren, temelinde iki tarafın da eşit payı bulunan, basit, iyiliksever ahbaplıklardan öteye gitmemeye karar vermiştim. Bağımlılığın azabını çekmeden, sadece hürriyetin tadını çıkarmama yetecek bu çeşitten eş dost eksik değildi. Bu türlü bir yaşayışı deneyince hemen hissettim ki, gırtlağıma kadar battığım o girdaptan, küskünlüklerden, dırıltılardan uzak, ömrümü huzur içinde bitirmek için, yaşıma uygun düşen böyle bir hayat lâzımmış bana.

---

* Son zamanlarda aramızda yapılan bir anlaşma gereğince artık bu eser Opera Müdürlüğüne mal olmuştur[1].

[1] Bu anlaşmaya dair elde bulunan tek belge, Bachaumont'un *Mémoires secrets* (Gizli Hâtıralar) sinde mevcuttur. Bu hâtıralarda, 24 Nisan 1774 tarihi altında şu satırlar okunur: "Cenevreli M. Rousseau, Chevalier Gluck'un aracılığı sayesinde, opera müdürleriyle barışmıştır. Gluck, bu büyük adama karşı yaptıkları haksızlıkları müdürlere anlatmıştır ve Rousseau'nun birçok konularda menfaatlerinin korunmasını sağlamıştır." Opera, *Köyün Kâhini*'ni temsil etmekte devam etmişti; 1772 Martından itibaren de *Pygmalion*'u repertuvarına aldı

Hermitage'da oturduğum sıralarda ve Montmorency'ye yerleştiğimden beri, civarımda, bana hiçbir bakımdan tahakküm etmiyen birkaç hoş ahbap edinmiştim. Loyseau de Mauléou bunların başında geliyordu. O sırada baroya yeni girmiş olan bu zat, orada nasıl bir mevki tutacağını henüz kestiremiyordu. Bense, onun duyduğu tereddüdü duymuyordum. Mesleğinde bugün eriştiği şöhretli mevkii daha o zaman kendisine belirtmiştim. Dâvaların seçiminde ciddî davrandıkça, yalnız adaleti ve fazileti savundukça, istidadının bu yüce duygu ile yükseleceğini ve büyük hatipler mertebesine varacağını ona haber vermiştim. Öğüdümü tuttu ve tesirini de gördü. M. de Portes için yaptığı savunma Demosthenes'e yakışır bir olgunluktadır. Her yıl, *Hermitage*'a bir çeyrek fersah uzaklıktaki Saint-Brice'e gelir, annesinin malı olan ve vaktiyle büyük Bossuet'nin de oturmuş olduğu Mauléon yurtluğundaki bu köyde tatilini geçirirdi. İşte bir yurtluk ki, böyle efendilerin elinden çıkıp varislere geçince, kişizadeliğe yakışan durumunu muhafaza etmesi güçleşecektir.

Gene bu Saint-Brice köyünde Guérin[1] adında, zarif, edib, nazik ve mevkiinin kalburüstü kişilerinden olan bir kitapçı ahbabım vardı. Guérin beni,

[1] Hippolyte-Lucas Guérin (1698-1765), Paris'te Saint Jacques sokağında yarım asıra yakın kitapçılık etmiş olan Guérin, 1755 te *Eşitsizlik üzerine Hitabe*'nin yayımını yapmıştır. 1760 senesinde *Lettre de Rousseau à Voltaire* (Russeau'nun Voltaire'e mektubu) in yayımını üzerine almayı düşünmüşse de, sonradan bu işten caymıştır.

Amsterdam'da kitapçılık eden, hem iş münasebetinde bulunduğu, hem de şahsi dostu olan Jean Néaulme ile tanıştırdı; bu zat ilerde *Emile*'i basacaktır.

Saint-Brice'den daha beride Groslay köyü papazı M. Maltor'u da tanıdım. Bir köy papazlığından çok bir devlet adamı, bir nazır olmağa lâyık olan bu zata, eğer mevkilerin tâyininde kabiliyetler hesaba katılsaydı, en azından bir piskoposluk idaresi emanet edilebilirdi. Kendisi vaktiyle Kont du Luc'ün sekreterliğinde bulunmuş ve Jean Baptiste Rousseau'yu pek yakından tanımış. Bu şöhretli sürgün'ün hâtırasına karşı beslediği saygı nispetinde Saurin[1] düzenbazını da nefretle anardı. Her ikisi hakkında da bildiği birçok dikkate değer menkıbe vardı ki Séguy[2], kont'un henüz basılmamış halde bulunan *hayatı*'na almamıştı. M. Maltor, anlattığı bu fıkralardan ötürü Kont du Luc'ün kendisine gücenmedikten başka, hayatının sonuna kadar sevgi dolu bir dostlukla bağlı kaldığını bana temin ederdi. M. Maltor'a, patronunun ölümünden sonra, M. de Vintinille tarafından şimdiki dolgun emeklilik maaşı bağlanmış ve kendisi o zaman

---

[1] Joseph Saurin (1659-1737), Bilimler Akademisi üyelerinden, (aynı isimdeki tiyatro yazarının babasıdır). Jean-Baptiste Rousseau kendisinin ömür boyunca sürgünlüğe çarptırılmasına sebep olan hiciv şeklindeki açık saçık şiirleri yazmakla Saurin'i suçlandırmış ise de Saurin, 1712 de beraat etmiştir. J.- B. Rousseau, bu şiirleri kendisinin yazmadığını ölünceye kadar iddia etmiştir.

[2] Bu sözü edilen *Vie de Du Luc* (Du Luc'ün Hayatı) hiçbir zaman basılmamıştır. Joseph Séguy (1689-1761), hem kıralın vâizi, hem de yazar idi.

birçok işlerle görevlendirilmişti; yaşlılığına rağmen bunları gayet iyi hatırlar ve hepsi üzerinde isabetle fikir yürütürdü. Sohbeti öğretici olduğu kadar da eğlendirici idi ve hiç köy papazı kokmazdı: bir salon erkeği havası ile bir siyaset adamının bilgilerini bir araya getirmişti. Devamlı görüştüğüm komşularım arasında meclisinden en çok hoşlandığım ve ayrıldığıma en fazla üzüldüğüm insandı o.

Montmorency'deki ahbaplarım arasında Oratorien'ler* ve bunların içinde fizik profesörü olan Père Bertier[1] vardı. Üzerindeki hafif bir ukalâlık cilâsına rağmen, bu adamın halinde bir babacanlık vardı ki beni kendine bağlamıştı. Fakat onun bir sanat haline getirdiği o her yere sokulma merakını, büyük adamların, kadınların, sofu kişilerin, filozofların meclislerinde görünme arzusunu, bu büyük sadelik ile kolay kolay bağdaştıramazdım. Herkesin nabzına göre şerbet vermesini bilirdi. Kendisinden pek hoşlanırdım ve bunu herkese söylerdim. Anlaşılan söylediklerim kulağına gitmiş. Kendisini *babacan* bulduğum için bir gün bıyık altından gülerek bana teşekkür etti. Bu gülüşte alaycı bir taraf vardı ki gözümde onun çeh-

---

* Oratoire tarikatine mensup papaz. Bu tarikat 1548 de İtalyada Philippe Neri tarafından kurulmuş, 1611 de Fransaya yayılmıştır. Tarikat mensupları öğretim ile uğraşırlardı. (Çevirenin notu)

[1] Joseph-Etienne Bertier (1702-1783), çeşitli kolejlerde felsefe ve fizik hocalığı etmiştir. *Histoire des premiers temps du monde* (Dünyanın ilk çağları tarihi) adındaki eserinde, kitabının anlaşılabilmesi için, Tevrattaki *Tekvin* bahsinin geriye doğru okunması gerektiği yolundaki ifadesiyle dikkati çekmiştir.

resini büsbütün değiştirdi; o gün bugün, bu gülüş aklımdan çıkmaz. Onu, Panurge'ün*, Dindenaut'nun koyunlarını satın aldığı sıradaki gülüşüne benzetirsem, en isabetli teşbihi yapmış olurum. Père Bertier ile tanışıklığımız benim *Hermitage*'a taşınmamdan kısa bir zaman sonra başlamıştı. O zamanlar sık sık beni ziyarete gelirdi. Ben Montmorency'ye yerleşmiştim ki, o da evini Parise nakletti. Orada devamlı olarak Madam Le Vasseur ile görüşürdü. Bir gün, hiç aklımda yokken, kendisinden Madam Le Vasseur adına bir mektup aldım: Grimm'in, Madam Le Vasseur'ün geçimini sağlamayı teklif ettiğini, kadının ise bu teklifi kabul etmek için benden izin istediğini yazıyordu. Bahis konusu olan teklifin, üçyüz franklık bir yıllık ile Madam Le Vasseur'ün Chevrette ile Montmorency arasında bulunan Deuil'de oturması şartından ibaret olduğunu haber aldım. Bu haberin bende yaptığı tesiri anlatamam. Eğer Grimm'in yılda on bin frank geliri olsa, ya da bu kadınla daha kolay anlaşılabilir bir alâkası bulunsaydı ve, sanki Madam Le Vasseur bu arada gençleşmiş gibi şimdi onu alıp köye götürmeğe kalkışan Grimm, vaktiyle beni bu yüzden en ağır suçlarla suçlamamış olsaydı, bu havadis pek o

* Panurge (oku: Panurj), Rabelais'nin Pantagruel adlı eserindeki kötü ruhlu bir kişinin adıdır. Bir deniz seyahati sırasında, koyun tüccarı Dindenaut ile kavga eden Panurge, ondan öç almayı tasarlar ve Dindenaut'dan bir koyun satın alarak hayvanı denize atar. Bunu gören öteki koyunlar da birer birer arkadaşlarının peşinden suya atlarlar, en sonra da, onları zaptetmeye çalışan zavallı koyun tüccarı denizi boylar.

kadar şaşırtıcı olmazdı. Teklifi reddettiğim takdirde gene bildiğini yapabilecek durumda olan bu kadıncağızın benden böyle bir müsaade istemesi, benim ayrıca kendisine verdiğim nafakadan olmamak içindi, bunu anladım. Grimm'in bu ihsanı bana pek aşırı görünmüş olmakla beraber, sonraları dikkatimi çektiği kadar kuşkulandırmamıştı beni o zaman. Fakat o günden bu yana öğrendiklerimi o vakitler bilmiş olsaydım, gene de bu müsaadeyi verirdim, nitekim verdim ve vermek zorunda idim; yoksa M. Grimm'in sürdüğü peyi arttırmam gerekecekti. O günden sonra Père Bertier, kendisine büyük bir gafletle yüklediğim ve onun da hayli eğlenceli bulduğu babacan sıfatında bir azıcık ihtiyatlı davranmağa sevketti beni.

Gene bu Père Bertier'nin ilci ahbabı vardı ki, benimle tanışmak isterlerdi. Neden isterlerdi bilmem, çünkü onların zevkleriyle benimkiler arasında muhakkak pek münasebet yoktu: bunlar, ne yurdu, ne soyu ne de gerçek adı bilinmiyen Melchisedec[1]'in oğulları idi. Jansenist tarikatındandı bunlar; kılık değiştirmiş papaz oldukları rivayet edilirdi, buna belki de bellerinden hiç düşmiyen kılıçlarının gülünçlüğü sebep olmuştu. Bütün hareketlerinde takındıkları o son derece esrarlı hal, kendilerine bir parti başkanı havası veriyordu: Gazette Ecclésiastique[2]'i

[1] Kutsal kitapta, ölüm yeri ve tarihi belirtilmeksizin Mesih olarak tasvir edilen kişi: Melchisedech. (Tekevvün bahsi, XIV, 18 - 20. mısralar.)

[2] Cizvitlerle savaşmak için gizlice basılıp dağı-

bunların çıkardıklarında hiç şüphem yoktu. Birinin, uzun boylu, halim selim, yalpak olanının adı M. Ferrand idi; kısa boylu, tıknaz, alaycı ve muzip olan ötekinin adı da M. Minard. Birbirlerini "amca oğlu" diye çağırırlardı. Pariste d'Alembert ile beraber onun dadısı Madam Rousseau'nun yanında otururlardı. Yazları geçirmek için Montmorency'de küçük bir daire tutmuşlardı. Kendi işlerini kendileri görürlerdi, ne hizmetçileri vardı ne de uşakları. Her biri sıra ile bir hafta alışverişe çıkar, yemek pişirir, evi siler süpürürdü. Evleri pek te derli toplu idi. Arasıra birbirimizde yemeğe kalırdık. Benimle ne yönden ilgilendiklerini bilmem; benim onlara karşı duyduğum ilgi, satranç bilmelerinden ileri geliyordu: bir particik kazanabilmek için dört buçuk saat kök sökerdim. Her yere girip çıktıkları, her şeye burunlarını sokmak istedikleri için Thérèse, *kocakarılar* derdi onlara. Montmorency'de hep bu isimle anıldılar.

İyi bir insan olan ev sahibim M. Mathas'ı da sayarsam, bellibaşlı köy tanışlarım bunlardı. Pariste de, hoşça vakit geçirmek istersem, edebiyatçılar çevresi dışında daha bir hayli ahbabım vardı. Edebiyatçılar arasında ise Duclos'dan gayri dostum yoktu: çünkü De Leyhre daha henüz pek gençti; gerçi filozoflar takımının bana ettiği oyunları gördükten sonra

---

tılan *Nouvelles ecclésiastiques* adlı dergi söz konusudur.

onlardan büsbütün yüz çevirmişti, ya da ben öyle sanmıştım, ama ne de olsa bana karşı büyük bir rahatlıkla onların ağzını kullanmış olmasını daha unutamıyordum.

Pariste, en başta, eski ve saygı değer dostum M. Roguin vardı; onun dostluğu yazılarıma değil, şahsıma bağlı idi, bunun için de daima dostum kaldı. Sonra, iyi yürekli vatandaşım Lenieps ile henüz sağ olan kızı Madam Lambert vardı. Bir de Coindet adında Cenevreli bir genç tanıyordum. Görünüşe göre iyi bir çocuktu bu, alâkalı, iyiliksever, gayretli; fakat öte yandan cahil, kendini beğenmiş, açgözlü ve gösterişçi idi de. *Hermitage*'a taşınır taşınmaz onu karşımda buldum, kimsenin aracılığı olmadan kendi kendini takdim etti ve az sonra da hiç teklif beklemeden evime yerleşti. Az çok resimden anlardı ve ressamları tanırdı. *Julie*'nin resimlenmesinde bana faydası dokundu: resimlerle levhaların tertiplenmesi görevini üstüne aldı ve bu işi iyi başardı.

M. Dupin ile de görüşmekte devam ediyordum. Salonları, Madam Dupin'in gençlik günlerinde olduğu kadar parlak değildi, ama gerek ev sahiplerinin değerleri, gerek misafirlerin seçkinliği bakımından gene de Parisin en gözde konaklarından biri olmaktan geri kalmıyordu. Kendilerine başka hiç kimseyi tercih etmediğim ve ancak kendi başıma yaşamak niyetiyle onlardan uzaklaştığım için bana gene dost gözü ile bakıyorlardı, ne zaman gidersem Madam Dupin tarafından güler yüzle karşılanacağımdan emindim. Madam Clichy'de yerleştiğinden beri, kendisini köy komşularımdan biri olarak da görüyordum. Ara sıra

ziyaretine gider, birkaç gün kalırdım. Eğer Madam de Chenonceaux ile araları daha düzgün olsaydı, belki daha uzun da kalırdım. Fakat aynı evin içinde birbirinden hoşlanmıyan iki kadına ayrı ayrı vakit ayırmanın güçlüğü, bana Clichy'yi dar ediyordu. Madam de Chenonceaux'ya daha değişmez ve daha teklifsiz bir muhabbetle bağlı olduğum için, kendisini Deuil'de, bize kapı komşu kiraladığı küçük evinde, ya da sık sık geldiği bizim evde daha rahat görebiliyordum.

Görüştüklerim arasında Madam de Créqui de vardı. Bu hanım kendini koyu sofuluğa kaptıralı d'Alembert'ler, Marmontel'ler ve daha birçok edebiyatçılarla görüşmez olmuştu; Rahip Trublet galiba bunların dışında idi. O zamanlar böyle sofuluk taslıyanların davranışı icabı idi bu; hattâ kendisi de bu yüzden hayli sıkılıyordu. Bana gelince, benimle görüşmek istemişti ve beni hiçbir zaman ne lûtuflarından mahrum etti ne de mektupsuz bıraktı. Noel hediyesi olarak Mans* tavuğu gönderdi, ertesi yıl da gelip beni görmek için bir gezi tertipledi, hattâ yolculukları Madam de Luxemburg ile karşılaştı. Kendisine bu yazılarımda ayrı bir yer ayırmam lâzım; hâtıralarımda esasen çok müstesna yeri vardır.

Bir başkası daha vardı ki Roguin'i hesaba katmazsam, ilk başta gelir: vaktiyle Venedikte Ispanya Sefareti fahrî kâtibi iken, sonra İsveçte Maslahatgüzarlık vazifesi gören, şimdi ise Paris Sefaret kâtipliğine asaleten tayin edilmiş bulunan eski meslektaşım

* Fransa'da bir yer adı.

ve dostum de Carrio. Hiç aklımda yokken bir gün Montmorency'de karşıma çıkıverdi. İspanyol Hükümetinden bir nişan almış, adını unuttum, güzel elmaslı bir haç vardı üstünde. Asalet unvanına yeni bir harf eklemek zorunda kalmış ve şimdi adı Şövalye de Carrion olmuş. Onu hiç değişmemiş buldum, hep o altın yürekli insan, eskisinden daha sevimli, daha zarif... Kendisiyle eski samimi münasebetlerimi canlandıracaktım, fakat Coindet, her zamanki âdetiyle aramıza girdi: yokluğumdan faydalandı, benim yerime ve benim adımla hareket ederek dostumun güvenini kazandı ve bana hizmet gayretini o kadar ileri götürdü ki sonunda benim yerime geçti.

De Carrion'un hâtırası, köy komşularımdan birini anmama vesile oldu; kendisinden burada bahsetmezsem haksızlık etmiş olurum, çünkü ona karşı işlediğim affedilmez kabahati itiraf etmem lâzım. Bu zat, Venedikte bana yardım etmiş olan dürüst dostum M. le Blond'dur: ailesi ile geçici olarak Fransa'ya gelmiş ve Montmorency yakınındaki la Briche'te bir köy evi kiralamıştı*. Komşu olduğumuzu duyunca pek sevindim ve gidip kendisini ziyaret etmeği bir vazifeden ziyade bir zevk saydım. Hemen ertesi günü yola çıktım, fakat beni görmeğe gelen ziyaretçilerle karşılaşarak geri dönmeğe mecbur oldum. İki gün sonra gittim: ailece Parise yemeğe gittiklerini öğrendim. Üçüncü seferinde kendisini evinde buldum: bir-

* Bu satırları yazarken, kendisine hâlâ eskisi gibi körü körüne güvendiğim için, bu Paris yolculuğunun gerçek sebebinden ve neticelerinden şüphe etmek hiç aklımdan geçmiyordu. (Rousseau'nun notu)

takım kadın sesleri işittim, kapının önünde gördüğüm bir araba beni ürküttü. Hiç değilse ilk ziyaretimde kendisiyle serbestçe görüşmek ve eski hâtıralarımızı canlandırmak istiyordum. Velhasıl bu ziyareti bir günden ertesi güne ata ata, vazifemi bu kadar geciktirmiş olmaktan duyduğum utanç ile ziyaretten büsbütün vazgeçtim: bunca zaman beklemeyi göze aldıktan sonra kendisiyle karşılaşmağa cesaret edememiştim. M. Le Blond'un[1] gücenmekte pek haklı olacağı bu ihmal, tembelliğimi ona bir kadirbilmezlik gibi gösterdi. Oysa içimden kendimi o kadar günahsız buluyordum ki, eğer M. Le Blond'a, hattâ kendi haberi olmadan, güzel bir hizmette bulunmak elimden gelmiş olsaydı, eminim ki tembel olmadığımı anlardı. Neyleyim ki, gevşekliğim, ihmalciliğim ve ufak tefek vazifelerin noksan kalan girdisi çıktısı, büyük kusurlarımdan fazla zararıma olmuştur. En büyük hatalarım ihmalden doğmuştur[2]. Yapılmaması gereken şeyleri yaptığım pek nadirdir; gel gör ki yapılması gerekenleri yaptığım daha da nadir.

[1] Rousseau'nun ne demek istediği anlaşılmıyor. 41 sene boyunca Venedikte Fransız Konsolosluğu görevinde bulunmuş olan Jean Le Blond, 26 Mart 1759 da Venedik'teki görevine oğlu Melchior'u tayin ettirmeye muvaffak oldu. Le Blond'un, ailesi için bu kadar önemli bir işin takibi maksadiyle Fransaya gelmiş olması, başka sebep aranmasına yer bırakır mı?

[2] Rousseau'nun bu psikolojisini biliyoruz: "iyi yapmak" niyeti, arzusu, onu doyurmaya kâfi geliyor. Bu güzel duygunun alabildiğine tadını çıkarıyor. Bu arzuyu hayal yoliyle gerçekleştiriyor; başkalarına karşı da gerçekleştirilmesi gerekliliğini unutuyor, ya da kendini pasif davranışın rahatlığına bırakıyor.

Hazır sözü Venedikteki ahbaplara getirmişken, bu konu ile ilgisi bulunan ve, diğerleriyle olduğu gibi, ancak pek kısa bir zamandan beri alışverişi kestiğim bir ahbabımdan bahsetmeden geçemem. Bu zat, Cenovadan dönüşünden bu yana bana karşı çok yakınlık gösteren M. de Jonville'dir. Benimle görüşmekten ve İtalya hikâyelerinden, M. de Montaigu'nün çılgınlıklarından söz açmaktan pek hoşlanırdı. Hariciye Vekâleti dairelerinde pek çok tanıdıkları vardı, bu sebeple M. de Montaigu'ye dair hayli şeyler işitmişti. Onun evinde eski arkadaşım Dupont'u da görünce sevindim: Dupont, memleketinde bir devlet görevi satın almış* ve bununla ilgili işleri takip için arasıra Parise geliyormuş. M. de Jonville hiç yakamı bırakmak istemiyor, gittikçe sıkıcı olmağa başlıyordu. Oturduğumuz mahalleler birbirinden çok uzak olduğu halde, bir hafta kendisine yemeğe gitmesem, aramızda lâf olurdu. Jonville'e her gidişinde beni de beraber götürmek isterdi. Bir kere gidip sekiz gün kalacak oldum, bu sekiz gün bana öyle uzun göründü ki bir daha gitmek istemedim. M. de Jonville muhakkak ki nazik ve kibar bir adamdı, bir bakıma hoştu da; ama pek zarif değildi; güzeldi, az çok kendini beğenmişliği de vardı ve oldukça sıkıcı bir kimse idi. Belki dünyada eşi bulunmıyan bir koleksiyonu vardı, durmadan ondan bahseder, her za-

* Eskiden Fransada, bizim Osmanlı İmparatorluğunda da görüldüğü gibi, bazı memuriyetler toptan bir ücret karşılığında Devletten satın alınırdı. Bu işin sağladığı gelir, sahibini zengin ederdi.

(Çevirenin notu)

man kendisi kadar ilgilenmemelerine rağmen misafirlerine de dinletirdi. Elli yıldan beri Saray'da ve Pariste temsil edilmiş olan bütün vodvillerin tam bir koleksiyonu idi bu. Başka tarafta aranıp ta bulunamıyacak nice menkıbeleri bunların içinde bulmak mümkündü. Fransa tarihi yazarları için işte bir kaynak ki başka hiçbir millette bulamazsınız.

Bir gün, aramızdan su sızmadığı bir sırada, beni hiç âdeti olmadığı bir şekilde öyle soğuk, öyle buz gibi karşıladı ki, bu durumu izah etmesi için kendisine fırsat verdikten ve hattâ ricada bulunduktan sonra, bir daha evine ayak basmamağa kararlı olarak çıkıp gittim; bu kararımı da tuttum; kötü yüz gördüğüm bir yere bir daha gittiğim hiç olmamıştır; hele burada bir Diderot da yoktu ki M. de Jonville lehinde iltimasta bulunsun. Kendisine karşı ne kusur işlemiş olabileceğimi kafamın içinde boşuna araştırdım, hiçbir şey bulamadım. Kendisinden ve kendisine mensup olan kimselerden her zaman ancak en saygılı bir dille bahsetmiş olduğumdan emindim; çünkü kendisine gerçekten bağlı idim ve olsa olsa iyiliğinden bahsedebilirdim. Bu bir yana, girip çıktığım konaklara dair hürmetkâr bir ağız kullanmak hususunda öteden beri değişmez bir yol tutmuştum.

Nihayet, düşüne taşına bakınız nasıl bir tahmine vardım: Son buluşmamızda, tanıdığı birkaç yosmanın evinde bana bir akşam yemeği ikram etmişti; meclisimizde, Hariciyeden iki üç memur da vardı. Çok efendiden adamlardı bunlar, hallerinde ve dillerinde uçarılıktan eser yoktu. Bana gelince, inan olsun ki bütün geceyi bu zavallı kızların kara bahtı üzerinde

hazin hazin düşünmekle geçirdim. Ziyafeti M. de Jonville verdiği için kendi hissemi ödemedim. Kızlara da bir şey vermedim, çünkü kendilerine verebileceğim bir parayı Padoana'nın yaptığı gibi hak etmelerine fırsat vermemiştim. Hep beraber gayet neşeli ve canciğer oradan ayrıldık. Aradan üç dört gün geçti; kızların evine bir daha uğramamıştım. Akşam yemeğinden sonra, o geceden beri görmediğim M. de Jonville'e gittim ve yukarda anlattığım muamele ile karşılaştım. O ziyafetle ilgili bir anlaşmazlıktan gayri bir sebep bulamayınca ve M. de Jonville de bu konuda bir açıklamaya yanaşmayınca, kendisiyle görüşmemeğe karar verdim. Fakat eserlerimi kendisine göndermeğe devam ettim. Çoğu için bana tebriklerini ilettirdi. *Comédie**'nin fuayesinde kendisine rasladığım bir gün, hiç evine uğramadığım için bana lûtufkâr serzenişlerde bulundu; bu sözler de kararımı değiştirtmedi. Bu iş te bir bozuşmadan ziyade bir küskünlük şeklinde kaldı. Şu var ki, o gün bugün kendisini bir daha görmediğime ve bahsini de işitmediğime göre, birkaç yıllık bir ayrılıktan sonra kendisini aramak pek yersiz düşerdi. İşte bu sebepten M. de Jonville, uzun zaman evine girip çıktığım halde, ahbaplarımın listesine girmedi.

Daha tekliflice görüştüğüm, ya da Paristen uzaklaşmam yüzünden münasebetlerimiz tavsamış olan daha pek çoklarını da katarak, listemi şişirmek istemem. Böyleleri arasında meselâ Abbé de Condillac, Abbé de Mably, Sayın de Mairan, de la Live, de

* Comédie Française tiyatrosu. (Çeviren)

Boisgelou, Vartelet, Ancelet ve daha başkaları gibi, köydeki evimde olsun, civarında olsun, ara sıra görüştüklerim vardır; hepsinin adını saymak uzun sürer. Kıral'ın Gentilhomme'larından ve Holback takımının eski mensuplarından olan M. de Margency'den de şöyle bir bahsedip geçeceğim. Holback'lardan o da benim gibi ayağını kesmişti; evvelce Madam d'Epinay'nin yakın ahbabı iken ondan da benim gibi ayrılmıştı. *L.'Impertinent*[1] komedisiyle geçici bir şöhret elde etmiş olan dostu Desmahis'den keza uzun boylu söz etmiyeceğim. M. de Margency, köy komşumdu, Margency yurtluğu Montmorency yakınındadır. Öteden beri birbirimizi tanırdık; fakat komşuluk ve başımızdan geçenlerin az çok birbirine benzeyişi bizi daha çok yaklaştırdı. Desmahis ise az sonra öldü. Değerli adamdı, zarifti: fakat yazdığı komedide biraz kendinden örneklenmişe benzerdi: kadın bahsinde bir parça kendini beğenmişti, bu yüzden ölümüne de pek fazla acıyan olmadı.

Fakat o sıralarda yeni tanıştığım birisinden bilhassa bahsetmek isterim; geri kalan hayatım üzerinde büyük tesiri bulunan bu tanışıklığın başlangıcına işaret etmeden geçemem. Bu zat, Sosyal Yardım Dairesi Birinci Başkanı M. de Lamoignon de Malesherbes[2]

[1] L'Impertinent komedisi, ilk önce *Le Billet perdu* adı altında 1750 Ağustosunda *Théâtre Français*'de temsil edilmiş ve on beş defa oynanmıştır. Bir piyesin on beş temsile ulaşması o devirde muazzam bir şeydi. Sonradan neşrettiği şiirleri, Desmahis'nin geçici şöhretine hiçbir kazanç ekleyememiştir.

[2] Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes (1721-1794), 1747 de Yardım Dairesi Birinci

dir. O zamanlar Kırallık Kütüphanesi işleriyle görevlendirilmişti. Bilgili ve yumuşak idaresi ile edebiyatçıların hoşnutluğunu sağladı. Pariste kendisini bir kere bile gidip görmemiştim; fakat sansür işlerinde kendisinden daima beni minnettar bırakan kolaylıklar gördüm; bazı aleyhimde yazanları birçok defalar iyice hırpaladığını da biliyordum. *Julie*'nin basılması sırasında yeniden lûtuflarına mazhar oldum; böyle büyük bir esere ait provaların Amsterdam'dan posta ile getirilmesi fazla masraflı olacağı için ve kendisi posta ücretinden muaf olduğundan, provaların kendi adresine gönderilmesine müsaade etti; onları bana, Kıral Mühürdarı olan babasının vizesiyle gene ücretsiz olarak postalardı. Eser basıldıktan sonra, Kırallık hudutları içinde satışına izin vermeden önce, benim itirazlarımı dinlemeden ve benim yararıma olarak eserin yeni bir baskısını yaptırttı: böyle bir menfaat sağlamakla, kitabımı satın almış bulunan Rey'e karşı bir hırsızlık etmiş olacağım için, bana tahsis olunan hediyeyi onun müsaadesi olmadan kabul etmedim; Rey bu müsaadeyi vermek âlicenaplığını gösterdi; bununla da kalmadım, yüz pistol tutarındaki bu parayı onunla paylaşmak istedim, fakat Rey hiçbir şey

---

Başkanı ve bu sıfatla kütüphane müdürü olan Malesherbes, kırallık sansür rejimi sırasında yazarların gerçek koruyucusu idi. Onun idaresi zamanını Voltaire, yazarların 'altın çağı" diye vasıflandırır. Madam de Pompadour'un gazabına uğrayarak 1770 tarihinde sürgün edilen Malesharbes, 1774 te XVI ıncı Louis'nin tahta geçmesiyle affedlerek eski vazifesine getirilmiştir. İhtilal zamanında kıral taraftarlığı ettiği için idam edilmiştir.

valye de Lorenzy[2]'ye açtım; benimle alay etti, Hanı almadı. Bu yüz pistole karşılık, eserimin budanarak berbad edilmiş olması ve bu kötü baskı tükeninceye kadar iyisinin satışına izin verilmemesi çok canımı sıktı; M. de Malesherbes bana bunları önceden haber vermemişti[1].

M. de Malesherbes'i her zaman için dürüstlük timsali bir insan olarak görmüşümdür. Uğradığım üzüntülerden hiçbiri beni bir an bile onun namuskârlığından şüpheye düşürmedi. Fakat, namuskâr olduğu kadar da zayıf bir kişi olan bu zat, ilgilendiği kimseleri korumada öyle aşırı gider ki bu yüzden bazan onlara zararı dokunur. Pariste yaptırttığı baskıda eserimden yüz sayfa çıkartmakla kalmadı[1], Madam de Pompadour'a yolladığı doğru basılmış kitap nüshasından da bazı çıkarmalar yaptı ki bu

---

1 Rousseau, Paris basısını haber alır almaz, eserinden yapılan çıkarmalar için Malesherbes'e şikâyette bulunmuş, o da verdiği cevapta, bu basıya ait provaları gözden geçirmediğine ve içinde eseri bozan yanlışlar da bulunduğuna göre, bu basının kendisine ait olmadığını ilân edebileceğini yazara bildirmiştir. Mektubunda, gayet ciddî olarak şöyle demektedir: "M. Rousseau, bu basıyı reddetmesine rağmen, hak ettiği ücreti gene de alacağından başka, kitapçılar bu reddetmeden dolayı belki kendisine minnettar olacaklardır; çünkü bu davranışı ile, herhangi bir yerde tam olarak yapılacak olan üçüncü bir basının satışını kolaylaştırmış olacaktır. Paris basısı tükendikten sonra, bu üçüncü bası daha da sürümlü olacaktır."

hareketine ihanet adı verilebilirdi. Bu eserin bir yerinde, bir kömürcünün karısı bir Prensin metresinden daha fazla saygıya lâyıktır, denilir. Bu cümle, ilham ateşiyle kalemimin ucuna gelivermişti, inan olsun ki hiç kimseyi kastetmiş değildim. Yazarken böyle bir niyetim olmadığından vicdanım emin bulunduğuna göre, yapılabilecek yakıştırmaları dikkate alarak hiçbir şey çıkarmamağı, bir ihtiyatsızlık olmakla beraber, prensip edinmiştim; bu sebeple o cümleyi de çıkarmadım, sadece ilk önce *Kıral* diye yazmış iken sonradan bu kelimeyi *Prens* olarak değiştirdim. Bu yumuşatmayı M. de Malesherbes kâfi görmemiş. Özel surette bastırttığı ve Madam de Pompadour'a sunulacak kitaba mümkün olduğu kadar temiz bir şekilde yapıştırttığı bir sayfa üzerinde o cümleyi büsbütün çıkartmış. Bu hokkabazlık Madam de Pompadour için gizli kalmamış; kendisine işin aslını haber veren hayır sahipleri eksik olmamış. Bense bunu çok sonra, ancak tesirlerini hissetmeğe başladığım zaman haber aldım.

Başka bir hanımın[1] bana karşı açıkça belli ettiği o amansız kinin ilk kaynağını da bu olayda aramak yerinde olmaz mı? O da böyle bir durumda imiş, hiç haberim yoktu, hattâ o yazıyı yazdığım sırada kendisini tanımazdım da. Kitabım yayımlandıktan sonra tanıştık ve benim eteklerim tutuştu. Bu telâşımı Şö-

[1] Prens de Conti'nin 1751 den itibaren metresi olan Kontes de Boufflers.

[2] Prens de Conti'nin sarayında bulunan Floransalı Jantiyom. Rousseau, bu zatı takdir ederdi ve kendisine başlıca eserlerini göndermişti.

mın bu sözden hiç alınmadığını, hattâ farkına bile varmadığını bana temin etti. Bu teminata inanmakla belki de biraz saflık ettim, içim ferahladı, hata ettim.

Kış başında, M. de Malesherbes'in yeni bir lûtfuna mazhar oldum; pek mütehassis olmakla beraber bundan faydalanmayı uygun bulmadım. *Journal des Savants**'da münhal bir vazife varmış. Margency, bana bu işi kendiliğinden teklif ediyormuş gibi bir mektup yazdı. Fakat mektubun ifadesinden, başka biri tarafından bu teklifi yapmakla görevlendirildiğini anlamakta güçlük çekmedim. İşin böyle olduğunu sonradan kendisi de bana bildirdi[1]. Bu vazifenin işi pek azdı. Her ay bana verilecek iki kitabın özetini hazırlamaktan ibaretti. Bunun için Paristen ayrılmama, hattâ âmirime teşekküre gitmeme lüzum yoktu. Bu suretle, de Mairan, Clairut, de Guignes ve Abbé Barthelemi[2] gibi büyük değerde müelliflerin çevresine giriyordum; bunlardan ilk ikisini zaten tanıyordum,

---

* Bilginler gazetesi.

[1] Margency'nin teklifi 15 Kasım 1759 tarihinde yapılmıştır. 9 Ocak 1760 ta Rousseau'ya yazdığı mektupta, verdiği red cevabının kendisini hayrete düşürmemiş olduğunu ve durumunu pek iyi anladığını yazar ve şunları ilâve eder: ".... Teklifi yapan ben değilim; ilgili kimseler tarafından, bu vazifeyi size teklif etmekle görevlendirilmiştim."

[2] Abbé Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795), yabancı dillerde ve eski doğu medeniyetlerinde engin bilgi sahibi idi. Madalyon Dairesi Muhafızı ve 1779 da yayımlanarak büyük başarı kazanan *Voyage du jeune Anarcharsis en Grèce* (Genç Anarcharsis'in Yunanistan seyahati) adındaki eserin yazarı idi.

ötekileri tanımam da pek iyi olacaktı. Zahmeti bu kadar az olan ve rahatça yapabileceğim bu görevin sekiz yüz Frank ödeneği vardı. Kararımı vermeden önce birkaç saat düşündüm ve inan olsun ki beni tereddüde düşüren tek şey, Margency'yi gücendirmek ve M. de Malesherbes'in hoşnutsuzluğunu kazanmaktı. Fakat sonunda, istediğim zaman çalışamamak ve zamanın esiri olmak gibi tahammül edilmez bir sıkıntı, bundan daha kötüsü de, üzerime almam gereken görevleri lâyıkiyle yerine getiremiyeceğime olan inancım her şeye üstün geldi ve eri olmadığım bir görevi reddetmeye beni sevketti. Biliyorum ki ele aldığım konularda bütün kudretim bir çeşit gönül ateşinden geliyordu. Ancak yüceye, gerçeğe, güzele karşı duyduğum sevgi, bu şevki bende uyandırabilirdi; özetliyeceğim çoğu kitapların konulariyle ve o kitaplarla ilgilenmem lâzımdı. İlgisizlik duyacağım bir konu karşısında kalemimin taş kesileceğini, fikirlerimin serseme döneceğini biliyordum. Benim, bütün öbür yazarlar gibi meslek alışkanlığı ile yazdığımı sanıyorlardı, oysa ben, ancak içimden gelirse yazabilirdim. Elbete ki *Journal des Savants* için lâzım olan bu değildi. Bunun üzerine Margency'ye mümkün olduğu kadar nazik bir dille bir teşekkür mektubu yazarak mazeretlerimi bir bir öylesine açıkladım ki teklifleri geri çevirişimde kırgınlığın ya da gururun payı olabileceğini ne onun ne de M. de Malesherbes'in düşünmesine imkân bırakmadım. Nitekim her ikisi de mazeretlerimi kabul ettiler ve bana karşı hiçbir kırgınlık göstermediler. Bu mesele öyle gizli tutuldu

ki hiç kimsenin kulağına en ufak bir söylenti bile gitmedi.

Bu teklifi kabul etmek o sırada işime gelmiyordu. Çünkü bir süreden beri edebiyatı ve özellikle yazarlık mesleğini büsbütün bırakmağa niyetleniyordum[1]. Bütün başıma gelenler yüzünden edebiyatçılardan tamamiyle soğumuştum; onlarla hiç alışverişim olmadan aynı meslekte kalmama imkân olmadığını anlamıştım. Sosyete kişilerinden, genel olarak ta, yarı kendi âlemimde ve yarı tabiatıma uymıyan çevrelerde geçirdiğim o karma yaşayıştan da daha az nefret etmiyordum. Tarafları eşit olmıyan bütün ortaklıkların hep zayıf tarafın zararına işlediğini değişmiyen tecrübelerime dayanarak her zamandan daha iyi hissediyordum. Durumları benimkine uymıyan varlıklı kimseler arasında yaşadığım için, onlar gibi kurulu düzen bir evim olmasa da, nice yönden kendilerini taklidetmek zorunda kalıyordum. Onlara hiçbir ağırlık vermiyen çeşitli harcamalar, benim için kaçınılmaz olduğu kadar da yıkıcı masraflardı. Başka biri bir sayfiye evine gitti mi, sofrada olsun, yatak odasında olsun, hizmetini uşağına gördürür; ihtiyacı olan her şeyi ona aldırtır: evdeki adamlarla doğrudan doğruya hiçbir teması yoktur, yüzlerini bile görmez, kendilerine hediye ya da para vermek isteyince, bunun zamanını ve şeklini dilediği gibi seçer. Bense yalnız olduğum ve uşağım bulunmadığı için evdeki uşakların insafına kalmıştım. Fazla sıkıntı çekmemek için onları hoşnut

[1] Birçok defalar birçok kimselere tekrarladığı bu niyete rağmen Rousseau, daha on sene yazarlık mesleğine devam edecektir.

etmek mecburiyetinde idim. Bana efendileri gibi muamele etmeleri için, benim de onlara karşı efendilerinden gördükleri gibi, hattâ daha da cömertçe davranmam lâzımdı; çünkü aslında ben o adamlara daha fazla muhtaçtım. Uşak sayısı az olsa gene neyse, fakat gittiğim evlerde çok uşak vardı; hepsi de burnu bir karış havada, çıkarları bakımından gözü açık, cin gibi heriflerdi; hem de keratalar öyle pundunu buluyorlardı ki, her birine ayrı ayrı işim düşüyordu. O kadar ince fikirli olan Paris kadınları bu konuda doğru bir bilgiye sahip değillerdir; kesemi korumak isterken beni iflâsa sürüklüyorlardı. Şehirde, evimden uzakça bir yerde akşam yemeğine kaldığım zamanlar, evin hanımı, adam gönderip bir kira arabası çağırtmama müsaade etmez, beni evime yollamak için arabasını koştururdu. Kira arabasına vereceğim yirmi dört *Sol*'ün cebimde kalması onun pek hoşuna giderdi; oysa arabacı ile at uşağına verdiğim bir ekü[1]yü hiç hesaba katmazdı. Bir hanım Paristen bana *Hermitage*'a ya da Montmorency'ye mektup yazacak oldu mu, mektubuna posta ücreti olarak dört *Sol* ödeyeceğim için hayıflanır, mektubu adamlarından birinin eline verip yollardı. Yolu yaya yürüyüp kan ter içinde kalan uşağın karnını doyurur, eline de hakkı olan bir eküyü sıkıştırırdım. Bir hanım, sayfiyedeki köşkünde kendisiyle bir hafta ya da on beş gün geçirmemi teklif edince, içinden: ne de olsa zavallı çocuğun kesesine bir faydadır, derdi, o kadar gün boğazına para harcamıyacak. Düşünmezdi ki o

[1] Rousseau, üç Franklık Ekü'yü kastediyor.

günler içinde ben işimi bırakıyorum, ev masrafım, kiram gene işliyor, çamaşırım ve elbiselerim gene eskiyor, berbere iki misli para ödüyorum ve bu misafirlik bana evimdekinden daha pahalıya geliyor. Gerçi bu küçük hovardalıklarım sadece her zaman kaldığım evlere mahsustu, ama gene de kesemi boşaltmaktan geri kalmıyordu. Ancak dört beş kere gece yatısına kaldığım Madam d'Houdetot'nun Eaubonne'daki evinde yirmi beş eküden fazla para harcadığımı, Epinay ile La Chevrette'de ise, en sık kaldığım dört beş sene içinde yüz *pistol*[1]'den ziyade masraf ettiğimi temin edebilirim. Hiçbir ihtiyacını sağlamasını bilmiyen, hiçbir şey beceremiyen, karşısında homurdanan, surat asarak hizmet eden bir uşağı görmeğe tahammül edemiyen benim tabiatımda bir insan için kaçınılmaz masraflardı bunlar. Madam d'Epinay'nin konağında bile, ev halkından sayıldığım ve uşaklara binlerce iyiliğim geçmiş olduğu halde, parasını ödemeden onlara hiçbir iş gördürmüş değilim. Sonraları, kesem elvermediği için, bu küçük cömertliklerden büsbütün vazgeçmek zorunda kaldım: işte o zaman, durumları benimkinden başka olan kimselerle görüşmenin mahzurlarını bana çok daha acı bir şekilde hissettirdiler bu uşaklar.

Bari bu hayat zevkimce bir hayat olsaydı, keyfim için yaptığım bu aşırı harcamalara acımazdım; fakat hem varını yoğunu vermek, hem de can sıkıntısı çekmek, tahammül edilir şey değildi. Bu türlü yaşayışın kasveti öylesine içime çökmüştü ki, o sırada hazır bir

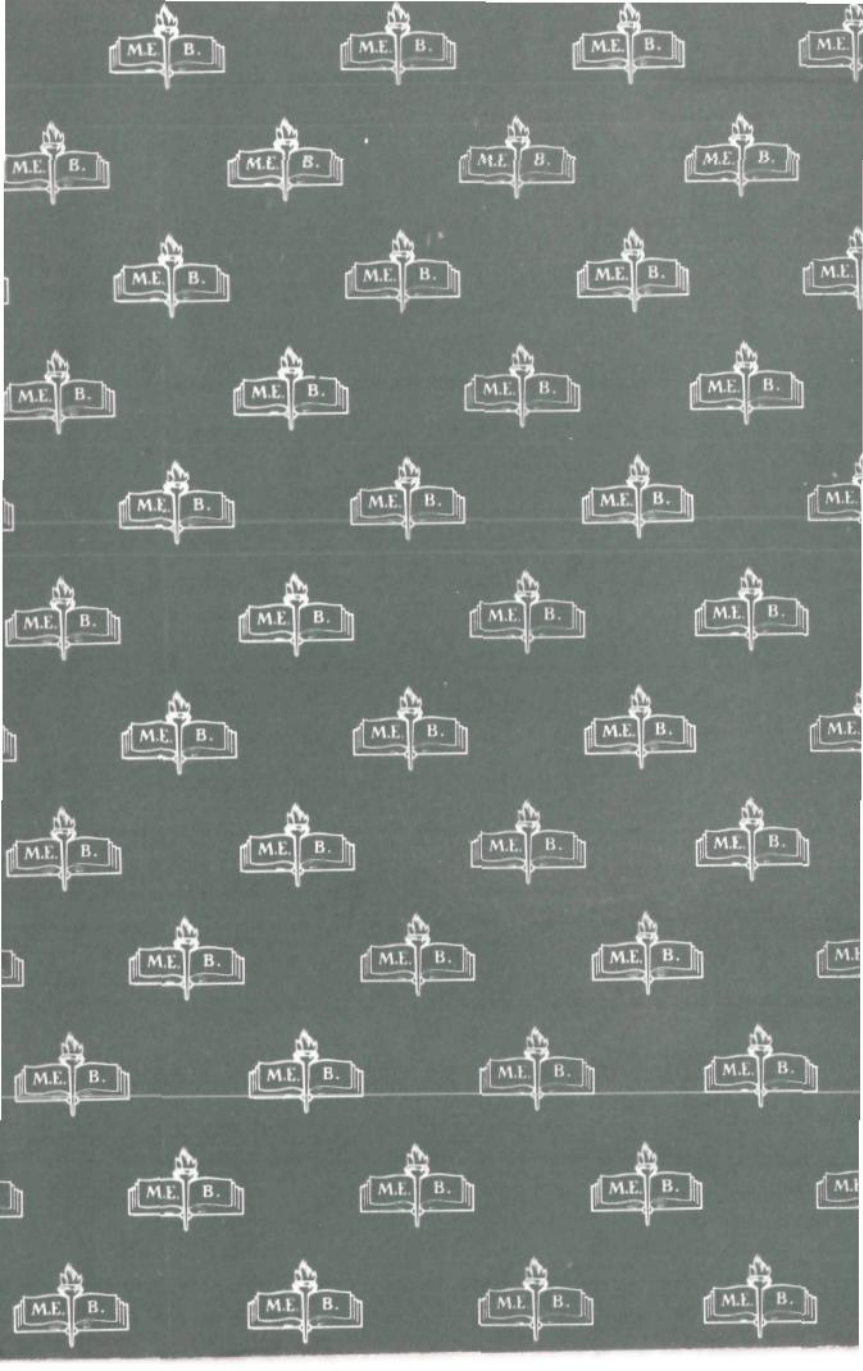
[1] 100 pistol = 1.000 Frank.

süre serbest kalmışken, bu serbestliği devam ettirmeye ve yüksek sosyeteden, kitap yazarlığından, edebiyatla uğraşmanın her türlüsünden büsbütün vazgeçmeğe ve geri kalan hayatım boyunca, yaradılışıma uygun düşen kendi dar ve sakin dünyama kapanmağa karar verdim.

Lettre à d'Alembert ile *La Nouvelle Héloïse*'in gelirleri, Hermitage'da hayli daralmış bulunan malî imkânlarımı epeyce düzeltmişti[1]. Keseme bin ekü kadar bir paranın gireceğini umuyordum. *Héloïse*'i tamamladıktan sonra ciddî bir şekilde ele aldığım *Emile* adamakıllı ilerlemişti; bunun geliri ise, beklediğim parayı iki misline çıkaracaktı.

---

[1] Kitapçı Rey, *D'Alembert'e Mektup* yazısına 30 Louis altını (720 Livres) Nouvelle Héloïse için de 90 Louis altını (2160 Livres) ödemiştir. Bundan başka, 4 ciltlik külliyatı *(Oeuvres)* için de 55 Louis altını (1320) Livres) vermiştir. Robin'den aldığı 3000 Livres de hesaba katılırsa, Rousseau'nun iki senede eline geçen para 7200 Livres olarak hesaplanabilir.

M.E. B.

Batı Klasikleri

76

No. 9475

TOPTAN SATIŞ
İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Elazığ, Erzurum,
Trabzon ve Van Bölge Şeflikleri

PERAKENDE SATIŞ
Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık Yayınları satıcısı kitapçılar

% 6 KDV DAHİL FİYATI : 17000 LİRA
(16038 Lira + 962 Lira)